

MİLLÎ SARAYLAR

SANAT-TARİH-MİMARLIK DERGİSİ SAYI: 15/2016

İstanbul 2016

TBMM Milli Saraylar Yayınıdır. Her Türlü Yayın Hakkı Saklıdır.

Yayın No. 116

TBMM Milli Saraylar Adına Yayınlayan

Dr. Yasin Yıldız

Genel Sekreter Yardımcısı (Milli Saraylar)

Editör

Fahrettin Gün

Dr. Halil İbrahim Erbay

Yayın Koordinasyonu

Ömer Taşdelen

Grafik Tasarım

Metin Tolun

Katkıda Bulunanlar

Esin Öncü

Üzeyir Karataş

Tashih

Sehnaz Küçükkılınç

E. Esra Uçar

Fotoğraf

Suat Alkan

Baskı

TBMM Basımevi - Ankara

Yayın No: TBMM 2016/124-MTB/7 1. Baskı: 2000 Adet

ISSN 1304-9046

Bu yayında yer alan makalelerden yazarları sorumludur.

İçindekiler

Sunuş	5
Yasin Yıldız	
Editörden	7
Fahrettin Gün - Halil İbrahim Erbay	
Sultan II. Abdülhamid'in İttihad-ı İslâm Siyaseti ve Adına Yapıtılan Pekin Hamidiyye Üniversitesi	11
İhsan Süreyya Sırma	
Sultan II. Abdülhamid ve Çocuklar...	19
Fahrettin Gün	
Sultan II. Abdülhamid Döneminde Mâbeyn-i Hümâyûn	31
T. Cengiz Göncü	
Sultan II. Abdülhamid Dönemi Maliyesine Genel Bir Bakış	45
Ömerül Faruk Bölükbaşı	
Sultan II. Abdülhamid Devrinde Resim ve Fotoğraf	53
Ömer Faruk Şerifoğlu	
Sultan II. Abdülhamid Monogramı ve Milli Saraylar Koleksiyonu'ndan Örnekler	69
Nurten Öztürk	
Yıldız Sarayı Tamirhâne-i Hümâyûnu	79
Ali Gözeller	
Sultan II. Abdülhamid Han Dönemine İşleme Tablolar Üzerinden Bir Bakış	97
Ayça Özer Demirli	
Tılsımlı Gömlekler	107
Hülya Tezcan	
Sultan II. Abdülhamid Han'ın Fizik ve Ruh Dünyasına Dair Bir Portre Denemesi	115
Ozan Bodur	
Milli Saraylar Dekoratif Eserler Koleksiyonu'nda Geçmişin İzleri	125
Demet Çoşansel	
Ebüzziya Tevfik ve Sultan II. Abdülhamid'e Sunduğu Halılar	139
Ayşe Fazlıoğlu	
Mimarzade Mehmed Ali'nin Eserinden II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Panoraması	161
Gökçe Demiray	
Sultan II. Abdülhamid'e Dair	169
Fahrettin Gün	
İKTİBASLAR	
Sultan Abdülhamid Hân-ı Sâni: Sûret-i Hal'i	207
Abdurrahman Şeref	
Sultan Abdülhamid-i Sani'nin Na'şî Önünde	219
Ahmed Refik	
Sultan II. Abdülhamid'in Hal' Fetvasının Yazılışı?	235
M. Raif Ogan	
II. Abdülhamid'in Kızı Ayşe Osmanoğlu'nun "Babam Sultan Hamid" Adlı Hatıraları Hayat Mecmuası'nda Neden Yarıda Kalmıştı?	247
Şevket Rado	
Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi Kronolojisi	251

Sunuş

Milli Saraylar dergisinin Sultan II. Abdülhamid Han özel sayısı münasebetiyle,

Sultan II. Abdülhamid Han, 34 yaşında, 34. Osmanlı padişahı olarak tahta çıkışından kısa bir süre sonra 23 Aralık 1876'da I. Meşrutiyet'i ilân ederek, değişen dünya düzeni içerisinde Osmanlı cihan devletinin de tarihinde yeni bir sayfa açmış ve parlamenter sisteme geçişi sağlamıştır.

Kanûn-ı Esâsî'nin kabulüyle başlayan bu yeni dönemde, başta Balkanlar olmak üzere Osmanlı coğrafyasındaki milliyetçilik akımının etkisi ile ortaya çıkan ayaklanmalar, yeni anayasanın gayrimüslimlere kazandırdığı hak ve özgürlüklerle giderilmesi amaçlanmıştır. Balkanlardaki isyanlar, Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi), Berlin Antlaşması (1878) ile Osmanlı-Yunan Savaşı (1878), İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin kurulması, Ermeni isyanları, II. Meşrutiyet'in ilânı (24 Temmuz 1908), 31 Mart Ayaklanması (1909) gibi birçok önemli olaylara sahne olan Sultan II. Abdülhamid dönemi, 33 yıl gibi uzun bir süre bütün güçlüklerle rağmen ülkenin her alanda pek çok gelişme ve ilerlemeyle tanıştığı bir zaman olmuştur.

Mümtaz ve ferasetli bir şahsiyet olan Sultan II. Abdülhamid Han, saltanatı süresince bir yandan "İttihad-ı İslâm" politikasıyla varlığını güçlendirirken, bir yandan da Batı'daki ilmî gelişmeleri yakından takip etmiş ve bunları devletin imkânları çerçevesinde ülkesine intikal ettirmiştir.

Kısacası, Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü korumak için kendine has politikasıyla başarılı bir tutum sergilemiş, iktidarı sürecinde dış borçların büyük bir kısmı ödenerek devleti borç yükünden ve baskısından kurtarmış, dış siyasetteki mahirane politikasıyla da tarih sayfalarına başarılı bir lider olarak geçmiştir. Bu sebeple siyasî zekâsıyla, usta politikasıyla dünya siyasî tarihinin en çok konuşulan ve tartışılan şahsiyetlerinden, liderlerden biri olan Sultan II. Abdülhamid Han hakkında ne kadar çok araştırma ve incele yapılırsa yeridir.

Doğumunun 174. yılında Uluslararası Sultan II. Abdülhamid Han ve Dönemi Sempozyumu ve silesiyle hazırlanan *Milli Saraylar* Dergimizin Sultan II. Abdülhamid'e dair bu özel sayısının Sultan II. Abdülhamid'in hayatını ve dönemini anlama, kavrama konusunda önemli bir boşluğu dolduracağını düşünüyorum ve emeği geçen arkadaşlara teşekkür ediyorum.

Dr. Yasin Yıldız
TBMM Genel Sekreter Yardımcısı
(Millî Saraylar)

Editörden...

Efendim merhaba,

Millî Saraylar Dergisi'nin 15. sayısı olan Sultan II. Abdülhamid Han özel sayısıyla karşınızdayız.

22-26 Mayıs 2016 tarihlerinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanımız Muhterem İsmail Kahraman Beyefendi'nin öncülüğünde ve himayesinde TBMM'ye bağlı Millî Saraylar bünyesinde "Uluslararası Sultan II. Abdülhamid Han ve Dönemi Sempozyumu" düzenlenecektir. Bu minvalde sempozyuma katkı bağlamında Sultan II. Abdülhamid Han döneminin oldukça farklı yönlerini ve konularını ihtiva eden bu özel sayıyı yayına hazırlamış bulunuyoruz.

Özel sayımız iki bölümden oluşuyor.

İlk bölüm İhsan Süreyya Sırma'nın "Sultan II. Abdülhamid'in İttihad-ı İslâm Siyaseti ve Adına Yaptırılan Pekin Hamidiyye Üniversitesi" adlı makalesiyle başlıyor. Bunu Fahrettin Gün'ün "Sultan II. Abdülhamid ve Çocuklar", T. Cengiz Göncü'nün, "Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde Mâbeyn-i Hümâyûn", Ömerül Faruk Bölükbaşı'nın "Sultan II. Abdülhamid Dönemi Maliyesine Genel Bir Bakış" ve Ömer Faruk Şerifoğlu'nun "Sultan II. Abdülhamid Devrinde Resim ve Fotoğraf" konulu makaleleri takip ediyor.

İlk bölümün devamında Nurten Öztürk'ün "Sultan II. Abdülhamid Monogramı ve Millî Saraylar Koleksiyonundan Örnekler", Ali Gözeller'in "Yıldız Sarayı Tamirhâne-i Hümâyûnu", Ayça Özer Demirli'nin "Sultan II. Abdülhamid Han Dönemi'nde İşleme Tablolar", Hülya Tezcan'ın "Tılsımlı Gömlekler" başlıklı incelemeleriyle sürüyor.

Yine bu süreçte Ozan Bodur'un "Sultan II. Abdülhamid Han'ın Fizik ve Ruh Dünyasına Dair Bir Portre Denemesi", Ayşe Fazlıoğlu'nun "Ebüzziya Tefvik ve Sultan II. Abdülhamid'e Sunduğu Halılar", Gökçe Demiray'ın "Mimarzâde Mehmed Ali'nin Eserinden II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Panoraması" ve yine Fahrettin Gün'ün "Sultan II. Abdülhamid'e Dair" adlı başlıklı araştırmalarıyla bu bölüm nihayetleniyor.

İkinci bölümümüzün başlığı ise "İktibaslar":

Bu bölümde, ötelere gidenlerin kervanına katılan güzide muharrirlerimizden merhum Abdurrahman Şeref "Sultan Abdülhamid Hân-ı Sâni: Sûret-i Hal'i" mevzuunu vuzuha kavuşturuyor. Ahmed Refik "Sultan Abdülhamid-i Sâni'nin Naşı Önünde" başlığıyla müşahedelerini anlatıyor. M. Raif Ogan'da farklı bir zaviyeden yine "Sultan II. Abdülhamid'in Hal' Fetvasının Yazılışı"nın arka planını tahlil ediyor. Şevket Rado ise "II. Abdülhamid'in Kızı Ayşe Osmanoğlu'nun "Babam Sultan Hamid" Adlı Hatıraları Hayat Mecmuası'nda Neden Yarıda Kalmıştı?" sorusunu cevaplıyor.

Dergimizde son olarak "Sultan II. Abdülhamid Devri Kronolojisi" yer alıyor.

Efendim, doğumunun 174. yılında Uluslararası Sultan II. Abdülhamid Han ve Dönemi Sempozyumu vesilesiyle çok kısa bir sürede yayına hazırlamaya çalıştığımız bu özel sayımıza makaleleriyle, incelemeleriyle katkı sağlayan araştırmacılarımıza, yazarlarımıza ve son olarak bu özel sayının hazırlanmasında ayrı bir çaba gösteren "yayın birimi"mize teşekkür ediyoruz.

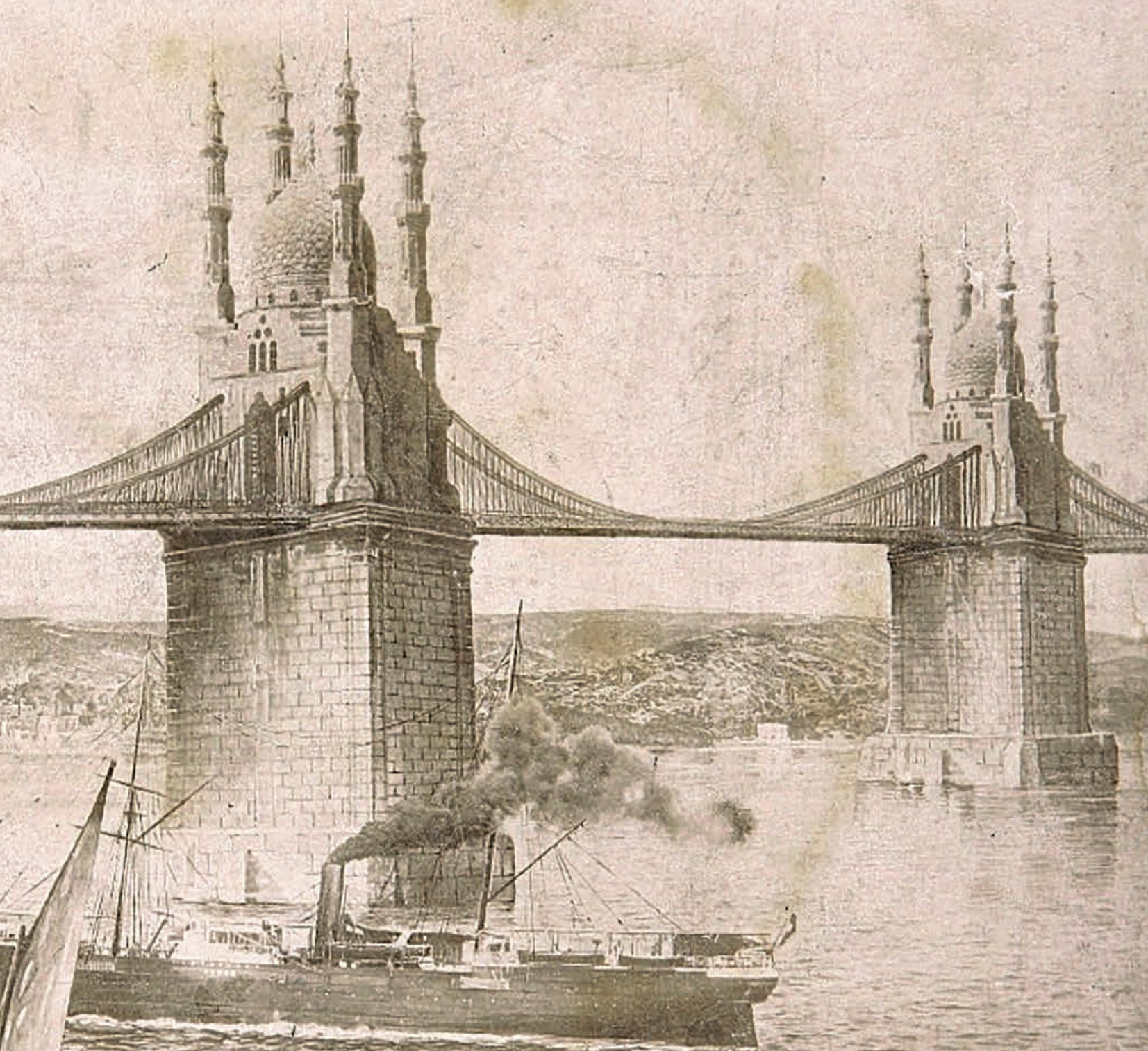
Bu vesileyle Sultan II. Abdülhamid Hân'ı rahmet ve minnetle yâd ediyoruz.

Yeni sayılarda buluşmak umuduyla...

COMPAGNIE IN
DU CHEMIN DE F
LE PONT AB

INTERNATIONALE
ER DU BOSPHORE
DOUL HAMID.

SULTAN II. ABDÜLHAMİD HAN

Sultan II. Abdülhamid'in İttihad-ı İslâm Siyaseti ve Adına Yaptırılan Pekin Hamidiyye Üniversitesi

İhsan Süreyya Sırma*

Osmanlı Devleti tarihi, maalesef henüz, gerektiği gibi incelenmemiştir. Beş yüz sene kadar uzun bir tarihe sahip olan Osmanlı Devleti'nin arşiv vesikaları olsun, çeşitli kütüphanelerde bulunan binlerce el yazması kitap olsun, ciddi araştırmacılar beklemektedir.

Şüphesiz, ilim cehd isteyen bir savaştır. Bu savaşta, sabır, sebat ve fedakârlık en büyük silâhlardır. Bu yüzden, Osmanlı devleti tarihini birinci elden kaynaklarla yazmak, -ki asıl olan budur-, büyük bir cehd ve fedakârlığı gerektirir. Vesikaların % 90'ı bakir olarak beklemektedir. Bu bekaret, geçtiğimiz yüz yıl için de ayındır. Tarihçiler arasında gördüğümüz tezatlar, belki de tüm vesikaların elden geçirilmemesinden ileri geliyor. Bilhassa Sultan II. Abdülhamid devri böyledir.

Osmanlı Devleti'ne göz koymuş olan Avrupa devletleri, II. Abdülhamid devrinde bu faaliyetlerini daha da artırdılar. Azınlıkların fazla olduğu yerlerde isyanlar çıkararak, bunlara bağımsızlık hayâllerini aşıladılar. Yoksa, senelerdir, Osmanlı Devleti'nde bakanlıklara kadar yükselen Yahudi ve Ermeniler niçin daha evvel bağımsızlık düşünmediler? Avrupalının sürdüğü Yahudileri, II. Abdülhamid besledi diye mi kendisine isyan ettiler?

İşte Sultan II. Abdülhamid, içte azınlıklar meselesi, dışta Avrupa devletlerinin baskısı ile karşı karşıya bulunuyordu. Bu iki faktöre, babası Sultan Abdülmecid ve amcası Sultan Abdülaziz'den miras kalan ekonomik buhranı da katmak lazımdır.

Sultan II. Abdülhamid, bütün bunların üstesinden gelebildi mi? Şüphesiz ki hayır. Şayet cevap müsbet olsaydı, II. Abdülhamid, Sultan olarak ölürdü; sakıt Sultan olarak değil. Fakat bu demek değildir ki o hiçbir şey yapamadı.

Pekin Hamidiyye
Üniversitesi

* Prof. Dr. İhsan Süreyya Sırma: Daha çok Sultan II. Abdülhamid uzmanlığıyla tanınan bir müverrihimizdir. Nitekim *Belgelerle II. Abdülhamid Dönemi* ve *II. Abdülhamid'in İslâm Birliği Siyaseti* başlıklı eserler onun tarafından kaleme alınmıştır. Velûd bir akademisyen olan İhsan Süreyya Hocamızın 40'tan fazla eseri bulunmaktadır. Son yayınlanan 5 ciltlik eserinin adı ise *Müslümanların Tarihi*'dir.

Sultan II. Abdülhamid'in Avrupa'ya karşı olan mücadelesinde en çok dayandığı kuvvet, onun panislâmist görüşleridir. Onun bu görüşleri çoğu kez tatbikat sahası da bulmuştur. II. Abdülhamid'in kendi panislâmist görüşlerini tatbik alanına koymak için kullandığı en büyük silâh üzerinde taşımış olduğu "İslâm Halifesi" sıfatı, ve bu sıfatın emrinde olan tarikat şeyhleridir.¹ Sultan II. Abdülhamid, bu vasıtalarla Afrika içerilerine, Türkistan'a ve hatta Çin'e kadar elini uzatmış ve oralarda kendi şahsında Osmanlı İslâm Halifesi adına hutbeler okutmuştur. "Onun, Çin, Fas, Hindistan, Buhara ve bilhassa imparatorluğun eski vilayetleri olan Mısır, Tunus, Bosna, Kafkasya vs. gibi gayr-ı müslimlerin kanunlarının idaresi altına düşmüş yerlerde adamları vardı."²

Arnold J. Toynbee gibi muasır Avrupa düşünürleri, Sultan II. Abdülhamid'in panislâmizminden bugün dahi endişe duymaktadırlar.³

Aşağıda sûretlerini sunduğumuz vesika, Sultan II. Abdülhamid'in tesir sahasını göstermek yönünden büyük bir ehemmiyeti haizdir. Vesikada görüldüğü üzere, Pekin'de II. Abdülhamid adına bir üniversite açılıyor ve kapısında Osmanlı bayrağı dalgalanıyor.

Biz bu vesikayı, Fransız Hariciye Arşivleri'nin Çin dosyalarından elde ettik. Aynı olayı tevsik eden bir haberi de *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin 5 Mart 1908 tarihli nüshasında tesbit ettik. Her iki vesikanın muhteviyatı birbirinin aşağı yukarı aynı olduğu için büyük bir ihtimalle, Fransızca olan vesika, o tarihlerde İstanbul'da bulunan Fransız elçisinin, *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinden yaptığı tercümedir. Bu hadisenin o zamanki Çin gazetelerine de geçtiği kuvvetle muhtemeldir. Zira Çin Maarif Bakanı bizzat üniversitenin açılışına katılmaya karar vermiş ve fakat o gün çıkan bir kar fırtınası bu kararın yerine getirilmesine mâni olmuştur.

Pekin Hamidiyye Üniversitesi ile ilgili Çince kaynakları da araştırmak üzere, şimdilik bu iki vesikayı sunmakla yetiniyoruz.

Fransızca vesikanın Türkçeye tercümesi:

Pekin'de Hamidiyye Üniversitesi

Pekin mektubu:

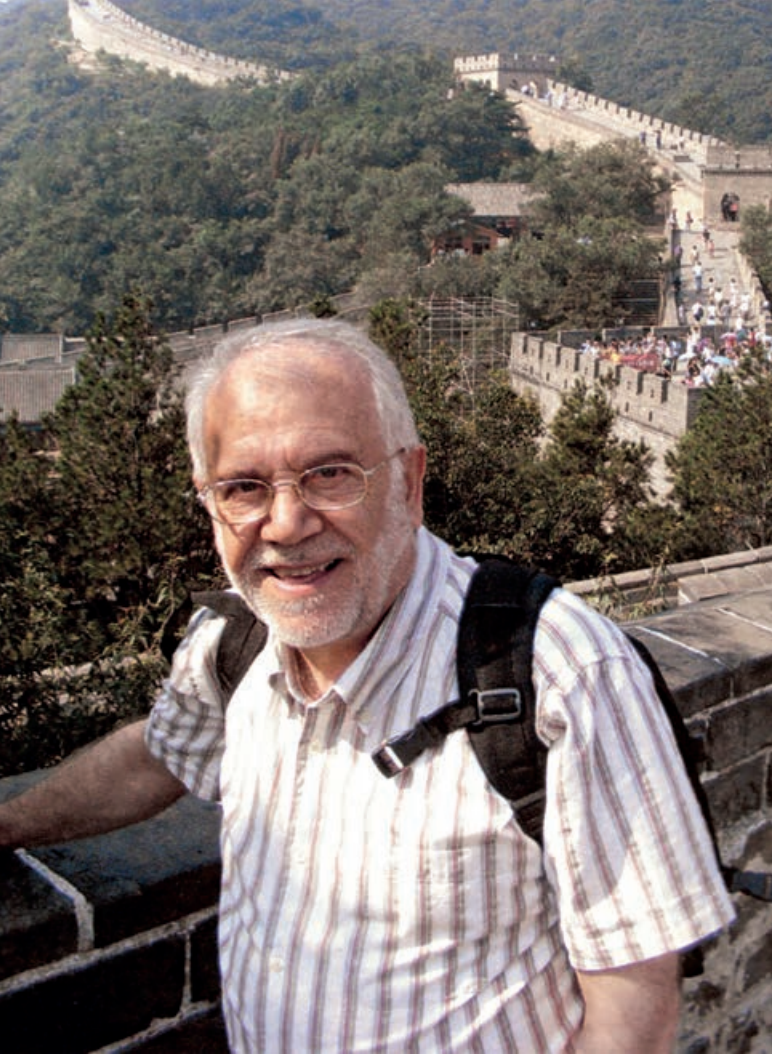
Mukaddes İslâm Dini'ne inanan müminlerin, bu dine olan imanı, sadakat ve bağlılıkları hakkında doğru bir hüküm vermek, takdir etmek ve olup biteni anlamak için, bu Dinin girebildiği kıta ve memleketlerde bizzat yaşamak ve kendi gözleriyle görmek lazımdır. Uzak Doğu ve bilhassa, sayılarının milyonlarca olduğu Çinde Müslümanların Halifemize, milletimize Allah'ın bize lütfu olan ve yeryüzünde Peygamberimizin canlı temsilcisi olan Padişahımıza karşı gösterdikleri sadakat ve hürmet aşkının canlılığını hakkıyla anlatmak ve yazmak mümkün değildir.

Çinde yaşayan bütün Müslümanlar, yalnız Padişahımızdan bahsetmekte ve ona karşı övgülerde bulunmaktadırlar. Câmilerde, onun adının zikredildiği her seferde, müminlerin yüzünü nurlandıran rûhânî bir saadet ve sevinç aksi fark edilir. Diğer Çinlilere nazaran Çin Müslümanları daha çalışkan ve daha çok gelişme ve fazilet taraftarıdır. Şüphe yoktur ki bu iyi neticeler, İslâm Dini'nin öğrettiği erdem ve faziletin bir neticesidir. Bütün bu kabiliyetlerin yanında Çinli Müslümanların imanları da çok kuvvetlidir.

Sadece Pekin'de 38 tane câmi vardır. Binlerce Müslüman, günde beş defa ibadetlerini yapmak ve Halifeye dua etmek için bu câmilere gelirler. Cuma günleri, Arapça okunan hutbeler, Pekin Müftüsü ve diğer din adamları tarafından Çin diline tercüme edilir.

Pekin Hamidiyye
Üniversitesi'nden
görüntüler

Prof. Dr. İhsan Süreyya Sırma, Çin Seddi'nde.

O gün Pekin Müftüsü, çok sayıda ulemâ ve binlerce mümin bu bayrama iştirak ettiler. Çin Maarif Bakanlığı'ndan çok sayıda büyük zevat da o gün hazır bulundular. Bizzat Bakan da, merasime iştirak etme kararını almıştı; fakat o gün çıkan büyük bir kar fırtınası, ve Bakan'ın evinin Hamidiyye Üniversitesi'ne iki saat kadar uzakta oluşu, Bakanın merasime iştirakini önledi.

Merasimin sonunda, Arapça bir konuşma yapıldı ve Padişahımız için dua okundu. Konuşma ve dua, Müftü tarafından Çinceye tercüme edilerek Müslümanlara tebliğ edildi. Müslümanların çoğu sevinçlerinden ağlıyordu. Müslüman Çinliler, diğer Çinlilere benzemiyorlar; onlar, büyük bir dini bağla birbirlerine bağlı olup, şerefli ve iyi kimselerdir. Bizim dinî lisanımız olan Arapçanın belâgat ve tatlılığı, müessesenin kapısına çekilmiş olan Osmanlı bayrağının şanı, bu ince kalpli insanları heyecanlandırmaya ve gözyaşlarını tahrik etmeye yetiyor.

Çin'de yaşayan Müslümanların şimdiki sayısının 40-50 milyona yükselmiş olduğu söyleniyordu. Fakat bu hususta yapılan bir istatistik, bu sayının doğru olmadığını gösterdi. Çin hükümetinin diğer kaynaklara dayanan, Nüfus Sayım İdaresi'nden alınan bilgilere göre, Çin Müslümanlarının bugünkü sayısı 70 milyon kadardır⁴

Okumuş ve rençper Çinli Müslümanlar, çocuklarının ilim ve irfandan napsilerini alabilmeleri için, Çin İmparatorluğu'nun çeşitli yerlerine Müslüman çocuklarına mahsus okullar açmışlardır.

Bazı eserlerde, Pekin'de tüm olarak yalnız üç câminin olduğunu ve sadece 12 bin mümin olduğunu okuduk. Bu bilgiler iki asır evvelki duruma göre doğrudur. Biraz evvel dediğimiz gibi, Pekin'de binlerce Müslümanın ibadetlerini yaptıkları 38 tane câmi vardır.

Her câminin büyük bir medresesi vardır. İslâmî eğitimle gerçekleştirilen gelişmeyi kanıtlamak için, bu müesseseler birer delil olarak gösterilebilir. Bir müddet önce de, bu tesislerin dışında, yeniden büyük bir müessese kuruldu ki, ona Padişahımızın ismini vererek, "Pekin Hamidiyye Üniversitesi" diye adlandırdılar.

Bu tesisin temelini atıldığı gün binlerce Çinli mümin, Sultan Hazretleri için Hak Taâlâ'ya dua ve niyazda bulundular. Çinlilerin, bu yeni müesseseyi bizim şanlı Padişahımızın adıyla adlandırma arzuları, her türlü övgüye şayandır. İnşaat tamamlandığı için, geçtiğimiz günlerde de açılış merasimi yapıldı.

Pekin Hamidiyye Üniversitesi'ne dair, Tercüman-ı Hakikat Gazetesi'nin 2 Safer 1326 (5 Mart 1908) tarihli sayısında çıkan makalenin sûreti

Pekin "Daru'l Ulumi'l Hamidiyye" Medresesi

Pekin'den mektup:

Hurşid-i pertev efuz-ı İslâmiyet'in neşr-i füyuz-ı hidayet eylediği memalik ve büldanda mütemekkin bütün ehl-i imanın hasbe'd-diyane Asitan-ı aliyin-i Hilafet-i Mukaddese-i İslâmiyye'ye karşı perverde ettikleri ihtisat-ı ubudiyyet ve sadakat ve revabit-ı aliye-i mahabbetin bihâkkin takdir-i derecatı ancak oralarda bulunarak, bu tezahürat-ı ihlas gayatı, bu rabita-ı kaviyye-i ubudiyyetmendane asannı re'yul ayn görmekte mümkün olabilir. Aksa-yı Şarkda ve bi't-tahsis milyonlarca ehl-i İslâm bulunan Hitta-i Cesime-i Çin'de mütemekkin ihvan-ı Dinin makam-ı kudsiyet-i ittisam-ı Hilafet-i 'Uzma'ya ve ala'l husus haslet-i pakize ve secaya-yı aleviyye-i fitriyye ile mütehalli ve min kibeli'r-Rahman ümmet-i naciye-i İslâmiyye ve Millet-i Muazama-yı Osmaniyeye bir Mevhibe-i celile-i Sübhani olan Zat-ı Hilafetsemat-ı Zışan, Halife-i adaletnişan, Vekil-i Resul-i Rabb-i Müste'an Efendimiz Hazretleri hakkında hasbe'd-diyane perverde ettikleri hissiyyat-ı pakize-i ihlas ve ubudiyyet, her türlü takdiratın fevkindedir. Hitta-ı Çin'de mütemekkin ehl-i imanın lisan-ı ihlasında daima mahamid-i celile-i Hazret-i Hilafetpenahi olduğu gibi, bütün cevâmî' ve mesâcid-i şerifede nâm-ı mealiy-i ittisâm-ı Hilâfetpenâhinin yâd ve edâ olunduğu zaman, cibâh-ı ehl-i imânda tecellinüma olan âsâr-ı server ve inbisat, neşve-i ruhani, bütün safvet ve samimiyetle nazar-ı takdir ve istihsanı celb eder. Çin Müslümanları Hitta-ı mezkûrede mütemekkin anasır-ı saireye nisbetle daha ziyade çalışkan, muhib-i terakki, fazail-i ahlâkiyye ve hasail-i bergüzide ile mütehallidirler. Bu hasail-i müm-taze, Din-i Mübin-i Ahmediyye'nin âsâr-ı telkinat-ı âliyesinden olduğuna şüphe yoktur. Çin Müslümanlarının hüsn-ı ahlâk ve siretleriyle beraber bilhassa salâbet-i diniyyeleri vardır.

Yalnız Pekin'de otuz sekiz câmi'-i şerif mevcuttur. Buralarda binlerce ehl-i İslâm tarafından evkat-ı hamsede eda-yı salat olunarak ed'iyeye-i vacibu'd-diye-i Hazret-i Hilafetpenah a'zami yad ve tezkar kılınmakta olduğu gibi cuma günleri arabiyu'l ibare kıraat olunan hutbeler, Pekin Müftisi ve ulemâ-yı saire-i mahalliye tarafından Çin lisanına bi't-tercüme medamin-i âliyyesi cemaat-ı müslimine telkin olunmaktadır.

Çin Müslümanları maarifperver ve çalışkan oldukları cihetle evladlarının ni'met-i celile-i maariften hissemend olmalarını arzu ettikleri için Hitta-yı Çin'in havali-yi muhtelifesinde Müslümanlara mahsus yüzlerce müessesat-ı ta'limiyye ve medaris-i ilmiyye vücuda getirmişlerdir. Bazı âsârde, Pekin'de üç câmi-i şerif ile on iki bin muvahhidinin mevcudiyetinden bahs edilmiş olduğu görülmüş ise de bunun iki yüz sene evveline ait bir ma'lumat olduğuna şüphe yoktur. Bugün, söylediğimiz gibi, nefis-i Pekin'de otuz sekiz câmi-i şerif ve me'abid-i çesimede eda-yı fariza-ı ibadet eden binlerce ehl-i İslâm vardır.

Her câmi-i şerifin, mükemmel ve muntazam bir medresesi mevcuttur. İşbu müessesat-ı ilmiyye, Çin'de ma'arif-i İslâmiyye'nin derece-i terakkisine güzel birer misal teşkil eder.

Bundan evvel Çin Müslümanları tarafından mevcuda ilaveten, te'sisi takarrur eden, bir medrese-i ilmiyye, teberrüken nâm-ı kutsiyyet ittisam-ı Hilafetpenah-ı a'zamiye izafetle "Daru'l Ulumi'l Hamidiyye" tesmiyye olunarak vaz-ı esas-ı resm-i

تجدید فکری

هر کون و بهری است از نور عثمانی قره سید

نظمی ۱۰ پاره

شرائط استرا و اصوله
انتابول ایچون سنک ۱۰۰۰ نمره ده

ولایت شاهانه ایچون سنک ۱۲۰ آنی آلیش ۶۵ عروش، ملک اجنیه ایچون
سنک ۱۶۵ آنی آلیش ۸۵ نمره ده

JOURNAL TERDJUMAN-I-HAKIRAY
Abdaction, administration Rue: Eboussoud, Siamboul

N: 9674 Jeddé le Mars 1908

• مدت التحریر ۱۹۰۸

۲۱ شاط رو سنت ۱۳۳۳

•

فصل اولی حضرت نوری طرفین جنبه به ترجمه
و حصاره تبلیغ و تفهیم ایدلشدر. اولیاده حصار
آرسته اخلاط لربك جوق ایدی. چین
مسلمانری ناصر سازه بکزه مرز. جماً
صلاط وینه ایدنخل، خلقی وایی فلبلدر.
لسان دین مین اولله حاشرف بیابان اولان
هرجه ملک آخک بلاغ و استقامت ووه دارالعلوم
الجدیده لک قیوسنده نو جای هدایت اولان لوری
نور احتوائی متابینک منظره طورت اقلسی

هدایت لغان، وکلی جلیل رسول رب ستمان
افدیز حضرت نوری حتمه حساله لاه پرورده
ایشکری حساب ا کیزه اخلاص و عبودیت
هرمدو قدره لک فرقه دهده. خطه جنبه
مشکن اهل ایمان لسان اخلاصه وانهامده
جلیه حضرت خلاصی اولدی کی بسون
جوامع و مساجد شریفه نام سالی انعام
خلاصینلویک یه وادا اولدی بی زمان جیاهل
ایمانه تمکین قتلان آثار سرور واه صلاط

وجودده. اشوه و سنان علیه بیندیمسارکی
اسلابه تک درجه رفیقه کوزل بر متل
تشکیل ایدر.
پوزدن اول بین مسلمانری طرفین
موجوده علاوه تائیس قنر ایدن برمدسه
طیبه تک نیرکا نام قدسیت السام خلاصینده
اضطیه اضافه دارالعلوم الحدیده کسبه
اولدیق وضع اسلمی رسم بی اجر او بوسیله
ایه بیگرجه اهل ایمان طرفین حامد جلیه
خلاصینده اصطنی محروس الیله وادانگشده.
مدرسه مذکورده تک نام طورت السام
خلیفه اضطرری لبت ایدلسی حتمه چین
مسلمانریک اطوار ایشکری شو آرزوی
درستارده سزاولر قدر و تائیسدر. بکین
دارالعلوم الحدیده مدرسه سنک القانی
اغیراً پذیرای حسن ختام اولله رسم کتادی
اجرا قلمشدر.

کیف احتیاج من ایتمکده وروایه خیل وقت
شیامی موجب اولدقن یشقه ریحو قریب تکده
مشکن وادانلریک تحقیق و تائیس قایل اوله ماسنه
بنام سلق خزیه ضایع اولدده بولمیدن
بسمه وریه بک باطله هر مشعل وسته دیماک
زرتشمک انعاما حایلریک دست عیانت مذکورده
وکیل اضطرری اعطا اولتور ایسه موکلریک
هونتریک تحقیق ضتمده و کیرک حل اقامت
وصفت تائیسری صورت صرجه ووضعه
مهر بولمقیه مامه قیده و سازه اجرا
ایدلسی و اخذ و تائیس ایدله جنک باطله ستمان
وفا اولدده بوجه مشروح ایتمکده و تائیس
چینتریک تصریح ایدلسی عیانت وقت وامتا
اقلسی اورمان و سادین وزارت نثارلر جلیه.
سندن اورمان مششکلک بینه ترائع قلمشدر.

پکین دارالعلوم الحدیده مدرسه سنکی
بکیند مکتوب:

خوشید پرتو امروز اسلامتک نشر قیوش
هدایت الحریک ملک و بجا ده مشکن یشقه
اهل ایمانک حساب لاه آسان علین آشین
خلاصت فلسفه اسلابه بقره شرور و مائیکری
احتمالک عبودیت و سعادت و روابط مایه
همنک بحق قدر درجانی انجس اولدده
بولدیق بولمقنات اخلاص ظالم وروایه
قویه عبودیتنامه آخری دای الین کورده
مکن اولدیور. اقصای شرقده و تئیس
میلتور ترجمه اهل اسلام بولان خطه جنبه چینه
مشکن اخوان دینک مقام قدسیت انعام خلاصت
عطا بولم محروس خلعت کیز و بولم ای طویه
نظره ایه مشعل و من قبل الرحمن امت تائیه
اسلابه و من منطقه مائیه بروحه جلیه
سجانی اولان ذات خلاصتین ذیغان، خلقة

اجریه لک قیوسنده نو جای هدایت اولان لوری
نور احتوائی متابینک منظره طورت اقلسی
قلب صابین حقایق ایزر تازر واستراق
ایلیور ایدی.
بوسورته رسم کتاد مسک الحام اولدقن
سکر حصار طمانشدر.
چینه مشکن اهل اسلام شمدی به قدر
۵۰:۵۰ بیلون قدر تخمین اولتوردی. فقط
بولمقنده اسباب اولدی بی بکره اجرا قن
تحقیقندن اکتائیلشدر. چین نفوس عمومی
نظارتیه دیگر موثوق مقرر دن اولان تحقیقات
نظراً چین مسلمانری ۵۰:۵۰ بیلون دکله
۷۰ بیلیونه قریب اولدی بی تئیس ایتمکده.
۲۶ ذی الحجه سن ۱۳۳۵

ملاقات

آلمانیا سفیر کیری اساتکو ملرون مارشال
فون بیرشتان حضرت نوری دون خارجه نظری
دوللو توفیق پانا حضرت نوری ملاقات بولشدر.
آوسترا و جیورسان سفاری
آو قریا و جبارستان حکومتک در سعادت
سفیر کیری اساتکو مارک بالادیمینی حضرت نوری
الرحمی مارکک اون ایکنجه پنجینجه کجسی
سفرای اجنیه شرقه برضیقت کتیده
ایده بکیرده.

جای خبات

ایران سفیر کیری ارفع اولدده جناب
اشرف پریس سعفا وضا دانش خان حضرت نوری
عون سفیر کیمه بریای شایق کتیده ایدک
پوزده ایران مایه مشفاری اولوب شهر مزده
بولان موسیو پور و طایه آمرقا جنرال قولسوسی
و سفارکک بعضی مأموریه سفارات مأمورلردن
بش ذواته ایران سفارکی اراکانی حاشرف بولمقن.
فرنگ خدیجه قده صد

خلاصینلویک یه وادا اولدی بی زمان جیاهل
ایمانه تمکین قتلان آثار سرور واه صلاط.
لغوه روحانی بیون صموت وسته جنبه نظر
قدر واستحسان ملباید. چین مسلمانری
خطه مذکورده مشکن ناصر سازه بکزه
معا زولده چالغقان هب ترقی صنان اهل کلاب
وخصالی بکرده ایه منحلدر. بوجمال
مخازنه و بین احمدیک آثار طینت خال سندن
اولدیق شیه بولمقن. چین مسلمانریک حسن
اجلاق و سیرت لری بربار باطله صلاط و باری
ولمده.

الکز بکینده اولتوزسکر جامع شریف
موجودده. و اولده بیگرجه اهل اسلام طرفین
اولوقت خصمهای صلات اولدیق ایدیه واجب
تائیه حضرت خلاصینده اصطنی یه و تذکار
قلمشده اولدی کی چه کونری هر ایله بولم.
قران اولان خطه لری بکین مائیس و طهای
سائوه علیه طرفین چین لسانه بالترجه
مضامین مائیس جماعت سلیقن ایدلشدر.

چین مسلمانری مصلحتیور و چالغقان
اولدقنری چینه اولاد لری بکینک لست جلیه
صافدن جسمند اولدیق آرزو ایشکری
بلیجه خطه بیکن سوالی قنک سده مسلمانری
عضوی بوزرجه مصلحت خلیفه و مدعی
علیه و بسوجه کتیر مسافرده. بعضی آخبرده
یکیند اوچ جامع شریفه ایه اون ایکنجه
موجدینک موجود سندن بحث ایدلس اولدی بی
کورتش ایدده بولک ایکن بوز سنه اوله بولم
مطلوب اولدی بینه شیه بولمقن. بولمقن سو بکین
کی نفس بکینده اولتوزسکر جامع شریف و سعادت
جسمه ادای رفیقه عبادت ایدن بیگرجه
اهل اسلام اولدده.

behini icra ve bu vesile ile binlerce ehl-i iman tarafından mahamid-i celile-i Hilafetpenah- a'zami bihulusi'l bâl yad ve eda kılınmıştı. Medrese-i mezkurenin nam-ı uluviyet-i ittisamı Halife-i a'zamiye nisbet edilmesi hakkında Çin Müslümanlarının izhar ettikleri şu arzu-yı dindarane sezavar-ı takdir ve sitayiştir. Pekin "Daru'l Ulumi'l Hamidiyye Medresesi"nin inşaatı ahiren peziray-ı husn-ı hitam olmakla resm-i küşadi kılınmıştır.

Resm-i küşada Pekin Müftisi faziletli Efendi Hazretleriyle ulemây-ı mahalliye ile Pekin Müslümanlarından binlerce halk hazır bulunmuştur. Pekin Ma'arif-i Umummiyye Nezareti'nden bir çok erkân ve ümera dahi resm-i küşadda hazır bulunmakta idiler. Çin Ma'arif Nazırı'nın dahi resm-i mezkurda bulunması mukarrer idi. Çünkü Çin Ma'arif Nazırı'nın bulunduğu mahall, "Daru'l- Ulumi'l-Hamidiyye'nin bulunduğu mahalle iki saatlik mesafede kairdir. Resm-i küşadın hitamında ed'iyye-i vacibu'tte'diye-i Cenab-ı Hilafetpenahi yad ve tezkâr kılınmıştır. Nutuk ve du'a-yı belîğ, mezkur Pekin Müftisi, Faziletli Efendi Hazretleri tarafından Çinceye tercüme ve hüzzara tebliğ ve tevhim edilmiştir. O esnade hüzzar arasında ağlayanlar pek çok idi. Çin Müslümanları, anasır-ı saireye benzemezler. Cidden salabet-i diniyye ile mütehalli, halûk ve iyi kalblidirler. Lisan-ı Din-i mübin olmağla, haiz-i şeref-i bipayan olan Arapçanın ahang-i belâgat ve ihtişamı ve "Daru'l Ulumi'l Hamidiyye"nin kapısında temevvücnümayı hidayet olan Liva-yı Fevz-i ihtivayı Osmani'nin manzara-yı uluviyyet-i intiması, kulûb-ı safiyyeyi hakikaten lebriz-i teessür ve istiğrak eyliyor idi.

Bu sûretle resm-i küşad miskiyyü'l-hitam olduktan sonra hüzzar dağılmıştır.

Çinde mütemekkin ehl-i İslâm şimdiye kadar 40-50 milyon kadar tahmin olunuyordu. Fakat bu tahminde isabet olmadığı bu kerre icra kılınan tahkikattan anlaşılmıştır. Çin Nüfus-i Umummiyye Nezareti'yle diğer mevsum mahallerden olunan tahkikata nazaran Çin Müslümanları 40-50 milyon değil, 70 milyon olduğu tebeyün etmektedir.

26 Zilhicce sene 1325

Dipnotlar

- 1 Bak. İhsan Süreyya Sırma, "Fransa'nın Kuzey Afrika'daki Sömürgeciliğine karşı Sultan II. Abdülhamid'in Panislamist faaliyetlerine ait bir kaç vesika", *İstanbul Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul 1977, S. 7-8, s. 158.
- 2 Victor Berard, *Le Sultan, l'İslam et les Puissances*, Paris. 1907, s. 36.
- 3 La Civilisation à l'épreuve, Paris, 1951, s. 228.
- 4 Archives du Ministère des Affaires Htregeres Françaises. N.S. Chine, c. 81, 171-172.

Sultan II. Abdülhamid ve Çocuklar...

Fahrettin Gün*

Sultan II. Abdülhamid'in çocukları

Sultan II. Abdülhamid, Osmanlı Devleti'nin en zorlu döneminde, 1876'dan başlayarak 1909 yılına kadar, 33 yıldan fazla bir süre devleti başarıyla yönetmiş bir padişah'tır. Bu büyük devlet adamı bir yandan devlet işlerine yoğun vakit harcarken bir yandan da bu yoğun işleri arasında çocuklara ve onların sorunlarına zaman ayırmış, önem vermiş ve onlara yönelik politikalar, çözümler üretmiştir. Sultan II. Abdülhamid'in bu çocuk sevgisinin arka planında hiç şüphesiz kendi çocuklarına olan düşkünlüğünün büyük payı vardır.

“Sultan II. Abdülhamid'in 17 çocuğu vardı. Bu çocuklardan ilk üçü, yâni Ulviye Sultan, Mehmed Selim Efendi ve Zekiye Sultan onun şehzâdelik döneminde, diğerleri de padişahlığı döneminde dünyaya gelmişlerdir. Padişahın 17 çocuğundan dördü, yâni Ulviye Sultan, Hatice Sultan, Bedreddin Efendi ve Samiye Sultan çocuk yaşta ölmüşlerdir.”¹

Sultan II. Abdülhamid'in çocuklarına düşkünlüğü

İlk çocuğu olan Ulviye Sultan 1868'de dünyaya gelir. Ulviye Sultan'ın doğumuna Şehzâde Abdülhamid çok sevinir ve bu çocuğa fazlasıyla bağlanır. Okumaya başlayan ve epeyce de ilerleyen Ulviye Sultan, 1875'te, kibritle oynarken kibritin alev alması sonucunda, saçlarının ve tül elbisesinin tutuşmasıyla ciddi biçimde yanar ve çok geçmeden de vefat eder.

Şehzâde Abdülhamid, çocuğunu bu hâlde görünce düşüp bayılır ve epey bir süre kendine gelemez.

Sultan II. Abdülhamid, bu ilk evlâdının acısını hayatı boyunca unutmaz. Son zamanlarına kadar ondan bahsederken hep içini çekip, diğer çocukları için “Allah sizleri bana bağışlasın” diye dua eder. “Bundan sonra Ulviye'm kadar hiçbir evlâdına düşkünlük göstermeyeceğim” demesine karşın hangi çocuğu olursa olsun hasta olduğunu duyunca hemen sıkıntıya düşer, merakla doktorlar getirtir ve elinden gelen her şeyi yapar...²

Kısacası, bütün çocuklarını büyük bir şefkatle sever. Nitekim 13. çocuğu olan sekiz aylık küçük kızı Hatice Sultan vefat ettiğinde de ilk çocuğu Ulviye Sultan'ı kaybetmenin acısını tekrar yaşar. Sekiz aylık bu küçük çocuğun hastalığı karşısında doktorlar tedavide aciz kalırlar. Üzüntüsünden secdeye kapanan Sultan II. Abdülhamid, “Allah'ım, evlâdımı bana bağışla!” diye çok dualar eder. Fakat takdir yine de yerini bulur ve Hatice Sultan sekiz aylık bir bebekken dünyaya veda eder.

Üste: Meşrutiyet'in ilanı vesilesiyle basılmış bir kartpostal.

Altta: Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde 647 sayı yayınlanmış olan *Çocuklara Mahsus Gazete*'nin kapağı.

* TBMM Genel Sekreter Yardımcılığı (Milli Saraylar), Müzecilik ve Tanıtım Başkan V.

Bu küçük çocuğun yâni Hatice Sultan'ın vefatı, Padişah II. Abdülhamid'i çok derinden etkiler. Bu üzüntü onun çocuk sağlığı üzerine uzun uzun düşünmesine ve harekete geçmesine sebep olur. “Benim çocuğum kurtulamadı. Kim bilir fakir fukaranın çocuklarına nasıl bakılıyor. Hiç olmazsa bir hastane yaptıralım da benim gibi birçok babanın kalbi yanmasın”, diyerek hastane kurulması için girişimde bulunur. Bunun sonucunda ülkemizde ilk modern çocuk hastanesi olan Hamidiye Etfal (Çocuk) Hastahanesi'ni -şimdiki adıyla Şişli Etfal Hastahanesi'ni- bu çocuğunun hayrına yaptırır. Bu hastane büyük bir hayrat olur. Pek çok hasta çocuk bu hastanede şifa bularak iyileşip, sağlığına kavuşur...³

Padişah çocukları okula nasıl başladılar?

Padişah çocukları okul çağına gelince anne sultan, padişah olan kocasına durumu bildirirdi. Onlara, yine saray bahçesinde olan Harem ve Selâmlık'ın dışında bir sınıf açılır, oraya özel hocalar gelir ve padişah çocukları da eğitime böyle başladılar.

Tabii her çocuk gibi onlar da büyük bir özenle giydirilip kuşandırılır ve ders göreceklere yere “Allah zihin açıklığı versin!”, diye dualarla uğurlanırlardı.

Sultan II. Abdülhamid'in kızlarından biri olan Ayşe Sultan (Osmanoğlu), ablası Şadiye Sultan'la (Osmanoğlu) ilk mektebe nasıl başladıklarını büyük bir heyecanla şöyle anlatır: “Mektebe gitmeden önce annem beni karşısına almış, hocalarımıza itaat edeceğimizi, sözlerini dinleyip çalışacağımızı, hoca hakkının ana ve baba hakkından büyük olduğunu birçok misâllerle anlatmış, epeyce öğütler vermişti.

Hocalarımız bizi bekliyorlardı. Onları hürmetkârane (saygılı bir biçimde) selâmladık. Rahlelerimiz önüne oturup Besmele-i şerif'i çektik. Birkaç harf okuduk. Yazı hocamız da birkaç harf yazdırdı. O günkü dersimiz bitmişti. Lâkin biz allâme-i cihan olduğumuzu (kendimizi sanki her şeyi biliyormuşuz gibi) zannetmiştik.

Sultan II. Abdülhamid tarafından yaptırılmış olan Hamidiye Edfal Hastanesi.

Hocalarımıza çok iyi çalışacağımızı vaad ederek doğruca babamın dairesine gitmiş-tik. Babamın huzuruna girme usûllerine (şekillerine) alıştık. Bu sırada babam Ha-rem'deki büyük salonda bulunuyordu. Onu daima meşgul görürdük. Ya resmî ev-rakları okur, inceler yahut birisiyle görüşürdü. Bu hâl bizim için tabii idi. Annem de orada bulunuyordu. Mektebe gidip okumuş olduğumuzu söylemek, Efendimizin elini öpmek istediğimizi bildirdik.

Annem,
 - Efendiciğim! Sultanlar geldiler. İlk derslerini almışlar. Efendimizin elini öpmek istiyorlar, dedi.
 Babam,
 - Gelsinler, emrini verince Şadiye Sultan önde, ben arkada, ellerimizi kavuşturarak girdik. Doğruca bir temennâ ederek (selâm vererek) elini öptük. Çenelerimizden okşayarak kendine çekti. Alınlarımızdan öptü.
 - Bugün okudunuz öyle mi? İnşallah iyi çalışırsınız, göreyim sizi, dedi.
 Biz de,
 - Evet, Efendimiz çalıştık, dedik. Güldü,
 - Pekâlâ. Aferin, işte böyle olmalı, dedi. Annem bize, durmayınız, işaretini vermişti. Arka arka çekilerek temennâ ettik. Sevinçle dışarı koştuk.”⁴

“Padişah milletin babası” olunca ona “baba” yerine “efendim” demek...

Devleti idare eden, devleti yönetenlerin çocuklarının işi diğer çocuklara oranla daha zordur. Onların öyle her çocuk gibi sabah, akşam babalarını görmeleri, onlara sarılıp öpmeleri, onlarla konuşmaları mümkün değildir. Bu açıdan padişah çocuklarının çok şanslı oldukları söylenemez. Hele bir de bu padişah, Sultan II. Abdülhamid gibi koskoca Osmanlı ülkesinin yöneticisi olursa... Koskoca diyorum, çünkü Osmanlı Devleti büyük bir devlettir. Avrupada, Balkanlar’da, Afrika’da, Asya’da pek çok toprağı vardı. Yüzölçümü 10 milyon kilometrekareden fazlaydı. Üzerinde güneşin hiç batmadığı bir ülkeydi. Çünkü Osmanlı Devleti’nin toprakları o kadar büyüktü ki, bir tarafında güneş batarken diğer tarafında güneş doğuyordu.

İşte bu koca devletin en kötü zamanlarında başa gelip padişah olan Sultan II. Abdülhamid, devleti parçalayıp bölmek isteyenlere karşı dâhice bir yönetim sergiliyor, onların oyunlarını bozuyor ve devleti ayakta tutmak için bütün gücüyle gece gündüz demeden çalışıyor ve çocuklarına vakit ayırması da çok zor oluyordu. Dahası, Osmanlı Devleti’nde padişahlar “milletin babası” olarak bilinirdi. Hâl böyle olunca, padişah çocuklarının nasıl yaşadıklarını varın siz düşünün...

Tabii padişah çocuğu olmanın yine de o kadar kötü olmadığını hemen söyleyeyim. Padişahların çocukları, babalarının hiç durmadan vatan ve millet uğruna çalıştığını bildikleri için babalarına anlayış gösteriyorlardı. Çoğu çocuk gibi babalarını sık sık göremeseler de, yine de hâllerinden memnunlardı. Bir de bu padişah, Sultan II. Abdülhamid olunca durum çok değişiyordu. Çünkü o da çoğu baba gibi çocuklarını canından çok seviyordu. Üstelik o, yalnız kendi çocuklarını değil, bütün milleti ni kendi çocukları gibi seviyordu.

Bu noktada yeri gelmişken hemen söyleyeyim; padişah çocukları, babalarına “baba” demek yerine “efendimiz” demek zorundaydılar. Çünkü sarayın kendine özgü kuralları vardı. Öyle babanın yanına ikide bir girilip çıkılmazdı. Yukarıda da dile getirdiğimiz gibi o sürekli, ya görüşmeler yapar ya da devletle ilgili evrakları inceleyip onaylardı. İşte bu durumları, hatıratını yazarak bizim öğrenmemizi sağlayan Sultan Abdülhamid’in kızı Ayşe Sultan şöyle anlatır:

“Annemi çok severdim. Ama babamı ondan çok seviyordum. Babama karşı duyduğum sevgiye, saygı ve ta’zim de karışıyordu. Anneme yaptığım teklifsizlikleri

babama yapabilir miydim? Babam da beni annem gibi öpüyor, okşuyordu. ‘Güzel kızım, melek evlâdım’, diyordu. Bu tatlı sözlerine pek seviniyordum. Ama huzurunda bir kusur etmekten çekiniyordum. Huzurunda (makamında) ellerimizin daima kavuşuk olmasını, babam ‘Kızım!’ diye çağırıldığı zaman ‘Efendimiz’, diye cevap vermemi annem tembih ediyordu. Babam, milletin babası, padişahı imiş. Herkes ona ‘Efendimiz’, diyordu. Ben başka ne diyebilirdim?

Büyüdükçe duygularım geliyor, muhabbet (sevgi, saygı) hislerim de artıyordu. Her hakikati, babamın büyüklüğünü daha iyi anlıyordum...”⁵

Padişahın, çocuklarının eğitiminden şikâyeti

Çocuk deyip geçmeyin! Sultan II. Abdülhamid de çocuklarını çok sever ve onların iyi bir eğitim almasını ister. Fakat büyük özen göstermesine rağmen yine de çocuklarını istediği gibi yetiştirememekten şikâyet eder. Nitekim Başkâtibi Tahsin Paşa, Sultan II. Abdülhamid’in bu şikâyetini şöyle aktarır: “Şehzâdelere o devirde ‘Efendi’ denilirdi ve II. Abdülhamid’in şehzâdeleri Yıldız Sarayı dâhilindeki dairelerinde ikâmet ederlerdi... Şehzâdeler hususî muallimlerin idaresine verilmiş bir mektepte tahsil ettirilirdi ise de bu tahsilin (eğitim ve öğretimin) mahiyetinin (niteliğinin) sınırlı olduğundan şüphe yoktu... Esasen Sultan Abdülhamid de şehzâdelerin tahsil ve terbiyesine gösterdiği itina nisbetinde (ölçüsünde) bir netice elde edemeyişinden ve çocuklarının tahsil seviyelerinden sık sık şikâyet eder dururdu...”⁶

Sultan II. Abdülhamid’in askerlere karşı muhabbeti

Sultan II. Abdülhamid’in kızı Ayşe Sultan’ın yanı sıra, ablası Şadiye Sultan da yazdığı hâtıratında, babasıyla ilgili pek çok bilgi verir ve babasının kendisini “Çocuğum, senin güler yüzünün ve ahlâkının meftunuyum (hayranıyım)”, diye çok sevip takdir ettiğini anlatır. Özellikle de Sultan II. Abdülhamid’in marangozluğa merakına dikkat çeken Şadiye Sultan, babasının hususî dairesinin yanında geniş bir yeri iş odası yaptığını, çok mükemmel marangozluk takımları olduğunu, dolap, masa ve ev eşyalarını, üzerinde fildişi kakma nakışlarıyla, sanatkârane bir şekilde yaptığını anlatır. Babasının, devlet işlerinin ağır ve mes’uliyetli kararlarıyla yorulan sinirlerini dinlendirmek için, hemen marangoz atölyesine kapanıp uzun süre çalıştığını belirtir. Çocuklara ve askerlere karşı babasının çok büyük bir ilgisi ve sevgisi olduğunu belirten Şadiye Sultan’ın (Osmanoğlu) bu konuda verdiği bilgiler de oldukça ilginçtir.

Padişah II. Abdülhamid’in “güler yüzüne ve ahlâkına hayran olduğu 16-17 yaşındaki kızı” Şadiye Sultan eserinde, babasının milletini delicesine sevdiğini, askerlere hitap ederken sanki öz evlâdından bahsediyormuş gibi, “Ahmetçik”, “Mehmetçik” gibi sözleri kullandığını, onlardan bahsederken yüreğindeki sevginin bütünüyle dışarıya yansıdığını ifade eder.⁷

Kısacası, Sultan II. Abdülhamid hem kendi çocuklarını çok sevmiş, hem de milletin çocuklarını kendi çocukları olarak kabul etmiş, çok ileri görüşlü bir devlet adamıydı. Bu sebeple çocukları fazlasıyla önemsemiş ve onların ülkenin geleceği olduğu düşüncesiyle, iyi yetişmeleri için gereken bütün tedbirleri almıştı.

Sultan II. Abdülhamid'in ülke çocukları için yaptığı çalışmalar

Kendi çocuklarına son derece düşkün olan Sultan II. Abdülhamid'in, ülke çocuklarına da düşkün olması ve onların sorunlarıyla ilgilenmesi gayet tabii idi.

Sultan II. Abdülhamid yalnızca çocuklar için Hamidiye Etfal Hastahanesi'ni yaptırmakla kalmadı. Daha önceki padişahlar gibi o da yetim, kimsesiz, fakir ve ikiz çocuklara maaş bağladı, çocukların eğitimiyle yakından ilgilendi. Eğitim açısından başarılı ama ailelerinin imkânları yetersiz olan çocukların parasız okumalarını sağladı. Her yıl birçok çocuğu Müslüman-gayrimüslim ayrımı yapmadan, başta Mekteb-i Sultanî'de (Galatasaray Lisesi'nde) olmak üzere ülkenin en iyi okullarında parasız olarak okuttu. Gerek savaş, gerekse iç kargaşa ve anarşi döneminde çocukların eğitimine zarar gelmemesi -onların sağlıklı bir ortamda eğitimlerini sürdürebilmeleri için gereken bütün tedbirleri aldı.⁸

Sultan II. Abdülhamid çocukları pek çok kez toplu şekilde sünnet ettirdi. Onlara hediyeler verip sevindirdi. Ülkede çocuk eğitimi ve sağlığına yönelik uygulamalara hız verdi ve bunda da çok başarılı oldu. Sayısı az olan "Mahalle Mektepleri", yine onun döneminde bir çığ gibi bütün ülkeyi kapladı. Onun en büyük derdi, amacı; padişah olarak Osmanlı ülkesinde çocukların iyi bir eğitim ve öğretim görmesi, böylelikle onların iyi yetişmesi ve rahat yaşamaları için imkânların sağlanması, huzur ve adaletin sürmesiydi.

Eğitim seferberliği...

Yukarıda bir-iki yerde de değindiğimiz gibi Sultan II. Abdülhamid, 33 yıllık iktidarı sürecinde en büyük eğitim ve öğretim hamlesini gerçekleştirir. Ülke genelinde büyük bir eğitim seferberliği başlatarak, yüzlerce, binlerce okul açar. Böylece eğitim ve öğretimin bütün ülke çapında yaygınlaşmasını sağlar.

İktidarının başlangıcı olan 1876'da ilk mektep sayısı 200 iken iktidarının son döneminde bu sayı 10 bini aşar. Rüşdiyelerin-Ortaokulların sayısı 250'den 600'e, idadilerin-liselerin sayısı 5'ten 32'ye yükselir. İlk ve orta öğretimde öğretmen ihtiyacını karşılamak için Dârülmüallimin-Öğretmen Okulu sayısı 4'ten 32'ye çıkar. Hatta bu süreçte Sultan II. Abdülhamid'in eğitim seferberliği Cumhuriyet döneminin 1923-1933 dönemini bile etkiler ve Cumhuriyet'in ilk on yılında tek lise dahi açılmaz. Cumhuriyet döneminde okullaşma oranı, ancak 1950'li yıllarda Sultan II. Abdülhamid dönemindeki okullaşma oranına ulaşabilmiştir.

Ayrıca bu dönemde memur olacak kişilerde Türkçe bilmenin ön şartlardan biri olması, Osmanlıca'nın yâni Osmanlı Türkçesi'nin gelişmesine ve yayılmasına ciddi biçimde katkı yapmıştır...⁹

Sultan II. Abdülhamid döneminde kitap, dergi ve gazeteler

“Osmanlı'da süreli yayınların ortaya çıkışı, Tanzimat'ın ilk yıllarına rastlar. İlk dergi olan ‘*Vakâyi-i Tıbbiye*’ 1849 senesinde yayınlanır ve bunu diğer dergiler takip eder. Süreli yayınlar, Tanzimat'la beraber resmî olarak başlayan Avrupalılaşıma, Batılılaşma çabalarının göstergelerinden, uzantılarından biridir...”¹⁰

Her alanda olduğu gibi Sultan II. Abdülhamid döneminde de kültürel alanda başta büyük bir canlılık yaşanmıştır. Bu dönemde pek çok kitabın basılması, gazetenin çıkmasının yanı sıra kadın, aile, çocuk dergi ve gazetelerinde çok önemli gelişmeler kaydedilmiştir. İlginçtir ki bu süreçte gerçekleştirilen yayınlar, II. Meşrutiyet döneminden daha fazladır. Nitekim çocuklara yönelik dergiler örneğinde de bu durum kolaylıkla görülebilir.

Osmanlı'da bilinen ilk çocuk dergisi olan “*Mümeyyiz*” 15 Ekim 1869'da yayınlanır. Bunu, 1875'e kadar “*Hazine-i Etfal*”, “*Sadakat*”, “*Etfal*”, “*Ayine*” gibi dergilerin yayını takip eder.

Sultan II. Abdülhamid'in Yıldız'da bulunan kütüphanesi.

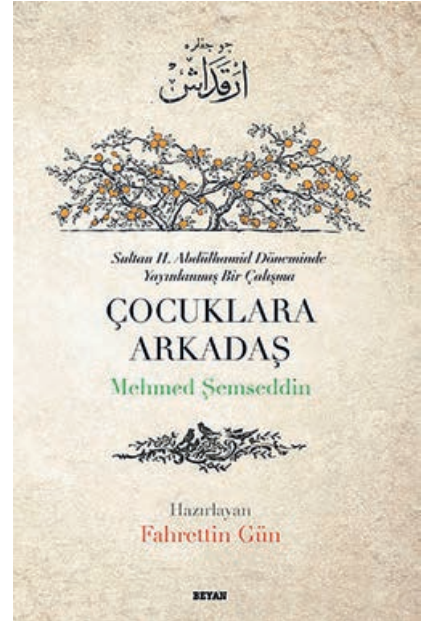
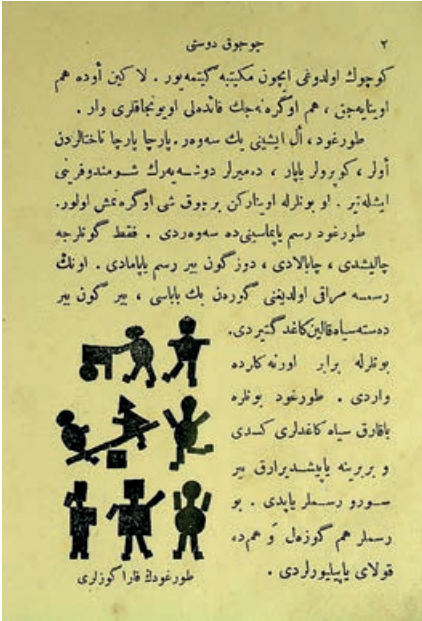
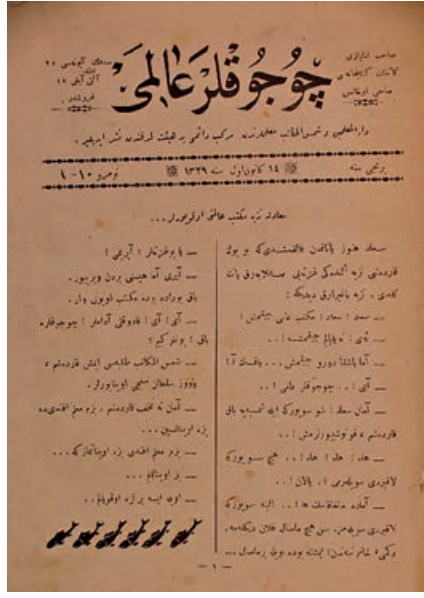

Sultan II. Abdülhamid'in padişah olduğu ilk yıl olan 1876'da, Mehmed Şemseddin önce "Arkadaş" başlıklı dergiyi, 1881'de ise çocuklar için çıkardığı ikinci dergi olan "Çocuklara Arkadaş"¹¹ dergisini yayınladı. Yine aynı süreçte sırayla bunu 1881-1882'de "Bahçe" dergisi, "Çocuklara Kıraat" dergisi, 1882'de "Vasita-i Terakki" dergisi, 1886'da "Etfal" dergisi, 1887'de "Nümune-i Terakki" dergisi, yine 1887'de Mehmed Şemseddin'in çıkardığı son dergi olan "Çocuklara Tâlim", 1896'da "Çocuklara Mahsus Gazete", 1897'de "Çocuklara Rehber", 1905'te "Çocuk Bahçesi" dergisi gibi çocuklara yönelik dergilerin yayınlanması takip eder. Bütün bunlar hep Sultan II. Abdülhamid'in iktidar sürecinde yayınlanmış süreli yayınlardan bazılarıdır.

Fakat bu dönemde çocuklar için çıkarılan dergiler, Mehmed Şemseddin'in çıkardığı dergiler örneğinde de görüleceği gibi uzun süreli olmamıştır. Yalnızca haftalık olarak yayınlanan "Çocuklara Mahsus Gazete" bu yayın organlarından farklı olup 627 sayıyla en uzun ömürlü çocuklara yönelik "dergi" olmuş ve 21 Mayıs 1896'dan başlayarak 31 Temmuz 1908'e kadar yayın hayatını sürdürmüştür.¹²

Osmanlı'nın son döneminde dergi ve gazetelerin verdiği teşvik ödülleri

Belki biraz garip gelecek ama, bugün gazetelerin, dergilerin verdiği teşvik ve özendirme noktasındaki promosyonlar, Osmanlı'nın son döneminde de fazlasıyla itibar görmüştür. Çocuklara yönelik çıkarılan dergi ve gazeteler, satış sayılarını, yâni tirajlarını artırmak için akla hayâle gelmedik hediyeler dağıtmışlardır. İlk olarak dergide sorulan bilmeceleleri çözenlerin arasında çekilen kur'a ile isimleri gazetede ya da dergide yayınlanır. Bunu üç aylık, altı aylık ve senelik abonelik hediyesi, akabinde "uyandıran masa saati" ve "çeyrek altın" hediyesi takip eder.

Bahsettiğimiz bu promosyonlar, Sultan II. Abdülhamid döneminde dir.

II. Meşrutiyet'in ilânından sonra ise, kartpostal, mürekkep kalem, kokulu sabun, zımbalı defter, resim albümü, mürekkep çantası, bir kat yazlık elbise, yazı takımı, cep atlası, cüzdan ve kitap verilir. Bu dönemde verilen en büyük hediye ise, "telefon aleti" olmuştur.

Gerek Mütareke döneminde ve gerekse Cumhuriyet'in ilk yıllarında bu teşvik yâni promosyon devam etmiştir. Bu kez de duvar takvimi, kol saati, altın bilezik, altın saat, futbol topu, fotoğraf makinesi, bisiklet ve son olarak ise motosiklet verilmesiyle bu promosyon sürmüştür...¹³

Bu bağlamda Sultan II. Abdülhamid döneminde çocuklar için üç dergi çıkaran ve pek çok eser kaleme alan Mehmed Şemseddin'in "Çocuklara Arkadaş" başlıklı -bizim de 2015 yılında yayına hazırladığımız- dergisinin girişindeki "İtaat" başlıklı bölümünden birkaç paragraf aktaralım:

Sultan II. Abdülhamid döneminde çocuklarla ilgili yayınlanan dergilerin kapaklarından bazıları.

İtaat nedir?

İtaat; yaşta, rütbede (makamda) ve ilimde kendimizden büyük olanların emirlerini yerine getirmek, emirlerinin dışına çıkmamak demektir.

Kimlere itaat edilir?

Evvelâ, yerleri, gökleri ve bunca şeyleri yoktan var eden yücelerin en yücesi olan Allahü Teâlâ Hazretlerine,

Sonra Peygamberimiz Muhammed Mustafa Aleyhissalâtü vesselâm (Salât ve selâm O'nun üzerine olsun) Efendimiz Hazretlerine,

Sonra İslâm Dini'nin koruyucusu ve hizmetkârı olan Padişahımız Efendimiz Sultan II. Abdülhamid Han Hazretlerine,

Sonra anaya, babaya, âlimlere, düşünörlere, saygı duyulan büyüklere ve diğeri bizden yaşça büyük olanlara itaat ve hürmet etmek, Allah'ın kesin emridir ve herkesin boynuna borçtur.

Allah'a ve peygamberlere itaat:

Cenab-ı Hak bizi yoktan var etmiş ve faydalanmamız için bunca şeyleri yaratmış ve bize bağışlamış, ihsan etmiş olduğundan, kendisini Yaraticımız ve Sahibimiz bilerek itaat etmeliyiz.

Peygamberimize itaat:

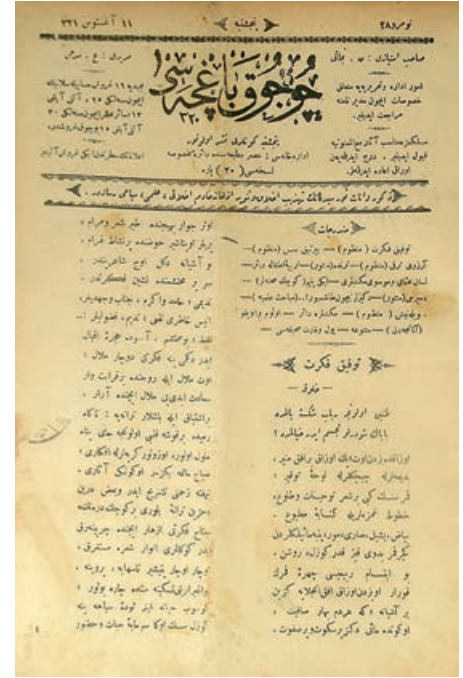
Peygamberimiz Hazret-i Muhammed (Sallallahü aleyhi ve sellem)'in de Allahü Teâlâ Hazretleri'nin her bir emir ve iradesini, isteğini bize iletip açıklayarak, câhillikten kurtarıp, putlara tapmanın faydasız ve neticesiz bir şey olduğunu bildirerek, hak ve hakikati anlatıp dünyada selâmet (kurtuluş) ve saadet (mutluluk) içinde yaşamamıza ve ahirette de çok güzel nimetlere, iyilik ve yardımlara kavuşacağımıza sebep olduğu için, kendilerini İslâm ümmetinin şefkat, merhamet kaynağı olarak bilip, her emrini yerine getirmeye ve yasakladıklarından kaçınmaya dikkat ve gayret etmeliyiz. Diğeri gelmiş, geçmiş ve din kurmuş bütün peygamberlere de hürmet etmek ve her birini hak peygamber olarak tanımak, her Müslüman için bir zorunluluktur, bir görevdir.

Padişaha itaat:

Padişah bütün bir milletin hâkimi, yâni en büyüğü olması sebebiyle, bütün milleti bir vücut kabul edersek, padişah da milletin şefkatli bir babasıdır... Şefkatli bir babanın ise evlâdının saadeti (mutluluğu, huzuru) için ne kadar fedakârlıklar ettiği malumdur. Padişahların da evlâdı hükmünde olan milletin hukukunu, canını, nâmusunu, şerefini, malını mülkünü korumak ve sahip çıkmak ve selâmetlerini sağlamak için, her bir işlerinde adalet ve doğruluktan ayrılmamaları lâzımdır.”¹⁴

Çalışma böyle sürüp gidiyor...

Dipnotlar

- 1 Vahdettin Engin, "Sultan II. Abdülhamid ve Çocuklar", *Kültür Dergisi*, S. 12, İstanbul 2008, s. 41.
- 2 Bkz. Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, Selçuk Yayınları, Ankara 1986, s. 36-38.
- 3 Ayşe Osmanoğlu, *age*, s. 38-39.
- 4 Ayşe Osmanoğlu, *age*, s. 117-118.
- 5 Ayşe Osmanoğlu, *age*, s. 118-119.
- 6 Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları, *Sultan Abdülhamid*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1990, s. 29.
- 7 Bkz. Şadiye Osmanoğlu, *Hayatımın Acı ve Tatlı Günleri*, Bedir Yayınları, İstanbul 1966, s. 23-30
- 8 11 Bkz. Vahdettin Engin, *agm*, s. 41-43.
- 9 Bkz. Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 164.
- 10 Cüneyd Okay, *Eski Harfli Çocuk Dergileri*, Kitabevi, İstanbul 1999, s. 16.
- 11 Bahsi geçen çalışma tarafımızdan çevrim yazıya dönüştürülüp, sadeleştirilerek neşredilmiştir. Bkz. Mehmed Şemseddin, *Çocuklara Arkadaş*, Beyan Yayınları, İstanbul 2015, 278 sayfa.
- 12 Bkz. Cüneyd Okay, *age*, s. 46-98.
- 13 Bkz. Cüneyd Okay, *age*, s. 19.
- 14 Mehmed Şemseddin, *age*, s. 44-45.

Sultan II. Abdülhamid Döneminde

Mâbeyn-i Hümayûn

T. Cengiz Göncü*

Mâbeyn; “Mâ” ve “Beyn” kelimelerden oluşan Arapça bir terkip olup “iki şeyin arası” anlamına gelir. “Mâbeyn-i Hümayûn”, “Mâbeyn-i Hümayûn-ı Cenâb-ı Mülûkâne” olarak da kullanılırdı. Bununla beraber, “Mâbeyn” denince, genel itibarıyla yönetim yeri olarak Saray anlaşılırdı.¹ Kaynaklarda, sarayların resmî bölümüne neden bu adın verildiğine dair net bir bilgi tespit edilememektedir. Bununla beraber, Osmanlı saraylarının Mâbeyn dairelerinin işleyişi ve kadrosu incelendiğinde bu tanımlamanın ipuçları belirmektedir. Bu bağlamda Mâbeyn-i Hümayûn’un işleyişinde belirleyici rol ve etkileri olan mâbeynciler sarayla dış daireler arasındaki irtibatı sağlarlar; huzura kabule edilecek yerli ve yabancı devlet adamlarının sarayda karşılanması ve ağırlanması işleri ile ilgilenirdi. Sarayla dış dünya arasındaki bu köprü ve iletişim görevinin, kendilerine “mâbeynci” isminin verilmesinin nedeni olduğu değerlendirilmektedir. Buradan hareketle mâbeynci’nin görev yaptığı yer olarak Mâbeyn-i Hümayûn ise “sarayla dış dünya arasında iletişimin sağlandığı, sarayın ve dolayısıyla devletin en üst düzeyde temsil edildiği bir merkez” olarak da değerlendirilebilir. Mâbeynci yerine “yakın” anlamına gelen “karîn”, başmâbeynci yerine de “serkurena” ifadesi kullanılırdı. Karîn kelimesinin çoğulu olan kurenâ ise “mâbeynciler” anlamı yerine geçirdi.² XIX. yüzyıl öncesi Osmanlı sarayında bu vazifeyi “kapı ağası” ya da “kapıcılar kethudası” görürdü. Padişaha bir meselenin doğrudan arz edilmesi ya da huzuruna çıkacak olanlara eşlik edilmesi, sarayın iç düzeni ile ilgili her konuyla ilgilenmek kapı ağasının vazifeleri arasındaydı. Kapı ağasının emri altında olmakla beraber hasodabaşı da doğrudan padişahın hizmetinde bulunan ve şahsi hizmetlerini yerine getiren sarayın en büyük memurlarındandı. Modernleşme sürecinden önce saraydaki bu iki vazife yani kapı ağalığı ve hasodabaşılık görevleri mâbeynciliğe dönüştürülmüştür.³

1 Sultan II. Abdülhamid Han (31 Ağustos 1876 - 27 Nisan 1909).

* Dr.Tarihçi, Milli Saraylar, Müzecilik Araştırma Şefi.

Bilindiği üzere klasik dönem Osmanlı sarayı Bîrûn, Enderûn⁴ ve Harem olmak üzere üç bölümden oluşurdu. Bîrûn (Dış Hizmetler) ve Enderûn (İç Hizmetler), XVIII. yüzyıl öncesinde sadece saraya ait birimler değil, ülkenin yönetim merkeziydi aynı zamanda. Zamanla devletin yönetimi saray dışında oluşan güç merkezlerine kayınca, saraydaki idarî işlevler de oralara geçmiş oldu. Enderûn-ı Hümâyûn'un devlet adamı yetiştiren ve devleti idare eden bir merkez olmaktan çıkması ile Mâbeyn-i Hümâyûn kavramının oluşumu arasında paralellik vardır.⁵

I. Abdülhamid Dönemi (1774-1789) Mâbeyn'in teşekkülü bakımından belirleyici bir öneme sahiptir. Topkapı Sarayı'ndaki Hünkâr Sofası bu dönemde Mâbeyn adını aldı. Burası padişahın çalışma, oturma, dinlenme, yemek yeme, kabul, eğlence gibi günlük hayatını ve mesaisini geçirdiği mekânların başında geliyordu. Ayrıca saraydaki Yavuz Sultan Selim dairesini bazı eklemelerle yeni Mâbeyn olarak düzenleyen yine I. Abdülhamid idi. III. Selim, Mâbeyn dairesini; devlet işlerine ve arzuhallere baktığı, dinlendiği, pehlivan güreşi, tavşan, çengi, köçek, hayal ve rakkas seyrettiği, saz ve musiki fasılları icra ettirdiği, yemek yediği, Ramazanda iftar açtığı, hil'at giydirildiği, namaz kıldığı, ders takrir ettirdiği ve tıraş olduğu bir mekân olarak kullanırdı. Dolayısıyla burada geceleri de eğlenceler düzenlenirdi.⁶

II. Mahmud Dönemi'nde, henüz saray teşkilatında köklü değişikliklere gidilmediği 1826 öncesinde Enderûn teşkilatında durum geçmiş dönemlerden farklı değildi. Ancak bu dönemde "mâbeynci" unvanının döneme ait kaynaklarda açık bir şekilde zikredildiği görülmektedir. Padişahın günlük mesaisinde yakın çalıştığı bir kadro olan mâbeyncilerin *Hâne-i Hâssa* da denilen *Hasoda* teşkilatından da seçilir, buradan seçilen ağalar padişahla daha yakın çalışma fırsatı bulurlardı. Kayıtlardaki ifadelerden mâbeyncilik unvanının Enderûn-ı Hümâyûn'daki ağalık unvanına göre üst görev olduğu anlaşılmaktadır.⁷ Mâbeyncilik üst görevdir ama II. Mahmud gibi hızlı çalışan, hareketli ve titiz bir padişaha bu kadar yakın çalışmak da kolay değildi. Bazen huyu suyu sevmeyen ya da padişahın hızına yetişemeyenler çok geçmeden görevden alınarak çırağ ediliyorlardı.⁸

Padişah sarayındaki mâbeynciler, enderûn ağaları arasından seçilebildiği gibi enderûn ağaları da saray, köşk ve kasır bekçileri arasından belirlenebiliyordu. Sultan II. Mahmud saltanat binişlerinde iyi ahlak ve kılık-kıyafetini beğendiği saray ve köşk bekçilerini Hazine-i Hümâyûn'a aldirmek sureti ile Enderûn ağalığına terfi ettirerek taltif ederdi.⁹ Taltif ve takdir vardı ama bu dönemde Enderûn'da aşırılıklara girilerek gücü yettiğine haksızlık yapanların durumu Mâbeyn'e intikal ettiğinde, ilgili hakkın da derhal işlem yapılır ve saraydan uzaklaştırılırdı.¹⁰ Cezalandırmalarda sıkça tekrar edilen bir söz '*emsâline ibret olması*' idi. Yapılan disiplin suçunun niteliğine çeşitli cezalar verilirken, Enderûn'dan Topkapı Sarayı'na (*İslâmbol Sarayı*) gönderilmek de bir cezalandırma şekliydi.¹¹

Sultan II. Abdülhamid 31 Ağustos 1876'da tahta çıktı. Yönetim sarayı olarak, babası ve amcası gibi Dolmabahçe Sarayı'nda ikamet etmeye başladı. Tahta çıktığında iki önemli meseleyle uğramak zorunda kalmıştı. Bunlar dan ilki Meşrutiyet'in ilan edilerek anayasanın hazırlanması ve Meclis-i Umûmî'nin toplanmasıydı. Diğeri de Karadağ İsyanı ve akabinde beliren Osmanlı-Rus Savaşı'ydı.¹² II. Abdülhamid'in kamuoyuna güven vermeye çalıştığı ve Midhat Paşa gibi tanınmış devlet adamlarıyla çalıştığı bu ilk saltanat aylarında Meşrutiyet ilan edilmiş (23 Aralık 1876), anayasa

hazırlanarak yürürlüğe girmiş ve *Meclis-i Umûmî* 19 Mart 1877'de Dolmabahçe Sarayı'nda toplanmıştı.¹³

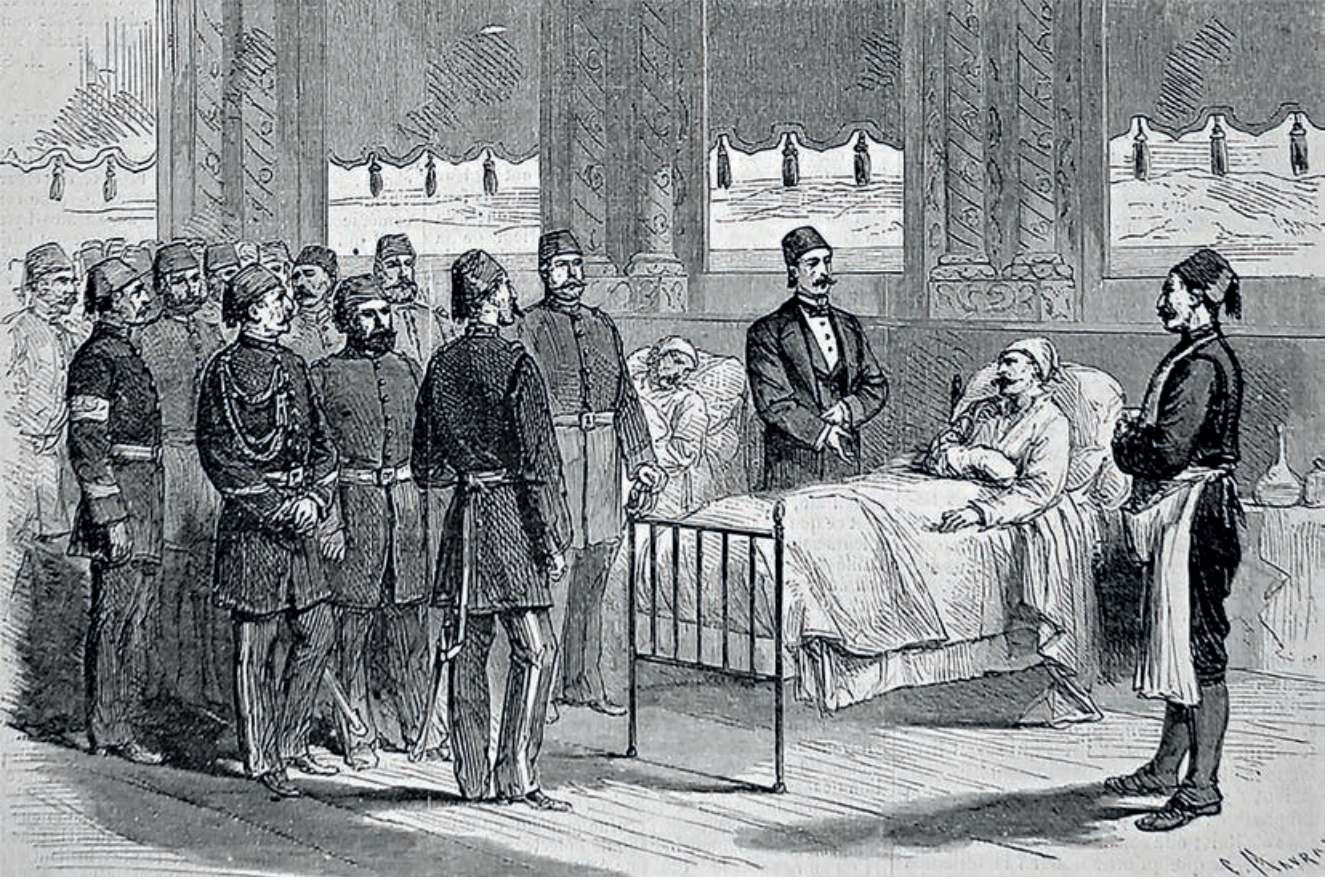
Kanûn-ı Esâsî çalışmalarıyla eşzamanlı olarak ülke gündeminde yer alan Karadağ sorununa ilişkin vekiller heyetinin belirleyici önemi haiz kararları bu sarayın Vezir Odası'nda alındı. Dolayısıyla tarihe 93 *Harbi* olarak da geçen 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'na giden sürecin başlangıcına yine Dolmabahçe Sarayı tanıklık etti. Anlaşılacağı üzere II. Abdülhamid yönetimle ilgili ilk gözlemlerini, hükümdar olarak ilk deneyimlerini bu sarayda yaşadı. Bir meşrutiyet hükümdarı gibi davranmaya çalıştığı bu süreçte, bir önceki dönemden gelen devlet ricali ile çalıştı. Dolmabahçe Sarayı'nın ışıkları bu süreçte gece geç saatlere kadar açık kalıyordu; devletin nabzı burada atıyor, beklenen nihai karar ve onaylar bu saraydan veriliyordu.¹⁴

II. Abdülhamid'in henüz Dolmabahçe Sarayı'nda ikamet ettiği yıllarda yaşanan Karadağ ve Hersek isyanları sırasındaki çatışmalarda yaralanan Türk askerine, saraya bağlı tüm birimlerden de yardım toplanıyordu. II. Abdülhamid'in himayesinde toplanan yardımlar Hazine-i Hâssa Meclisi Başkâtibi eliyle İâne-i Askeriye Cemiyeti'ne

2 Dolmabahçe Sarayı'nda Meclis-i Mebusân'ın açılış töreni, (19 Mart 1877).

2

3

4

5

gönderiliyordu.¹⁵ 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi sırasında Balkanlar ve Kafkaslar'dan göç eden yüz binlerce muhacire Osmanlı topraklarında yer açılırken Dolmabahçe Sarayı'nın Harem dairesinin bir bölümü de 100 kadar muhacire ikamet amacıyla tahsis edildi. Dolmabahçe Sarayı'nın yanında Beylerbeyi Sarayı'na bağlı Paşa Dairesi, Ağalar Dairesi gibi yapılar da muhacirlere açıldı.

Muhacirlere açılan saltanat yapılarından biri de Topkapı Sarayı'nda yer alan Hazine-i Hümayûn'du.⁷⁵ muhacir çocuğu eğitim amacıyla burada iskân edilmiş; iaşeleri Hazine-i Hassa Nezareti'nce karşılanmıştır.¹⁶ Muhacirlerin iskân edildiği yerlerden

biri de Hazine-i Hassa Nezareti'ne gelir getirmek üzere inşa edilen Akârât-ı Seniyye binalarıydı. Muhacirler burada birkaç yıl iskân ettirildikten sonra Hazine-i Hâssa Nazırı Agop Paşa kaleme aldığı bir tezkiresinde bu yapıların kiraya verilerek Hazine'ye gelir kaydedilmesi gerektiğini belirtecekti. Ancak II. Abdülhamid bu teklifi zamanlama olarak uygun bulmuyor, sefalet ve perişanlıkla boğuşan bu insanlara dokunulmamasını istiyordu.¹⁷ Daha sonraları cepheden gelen yaralı askerler için Beylerbeyi Sarayı'nın anılan yapıları ile Çırağan Sarayı birer hastane olarak tahsis olunmuştu. Yıldız Sara yı'na yakın bir mevkide de bu amaçla başka bir hastane inşa edilmişti (*Guzât-ı Mecrûhîn Hastahanesi*). Sarayın himayesine alınanlar sadece muhacirler değildi. Doğu ve Güneydoğu bölgesinin aşiret liderlerinin çocukları askeri okullara kaydettirilmiş ve aşiret politikasının başarılı olması için benzer önlemler de alınmıştı.¹⁸

Saltanat kurumunun ve yapılarının böylesine sıkıntılı bir süreçte, perişan bir halde ortada kalanlara, yersiz yurtsuz kalanlara, aşiret liderlerine ve cepheden nakledilen yaralı harp gazilerine kapılarını açması padişahın himaye edici tavrını göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

3 Sultan II. Abdülhamid 93 Harbi'nde cephelerden gelen yaralı askerlere hastane olarak tahsis ettiği Çırağan Sarayı'nda gazileri ziyaret ederken.

4-5 Beylerbeyi Sarayı'nın Paşa Dairesi ile Ağalar Dairesi'ne tedavi için yerleştirilen 93 Harbi yaralı Osmanlı gazileri.

6 II. Abdülhamid döneminde Topkapı Sarayı Darussaade Kapısı (3. Kapı).

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın patlak vermesinden kısa bir süre önce 7 Nisan 1877'de II. Abdülhamid Dolmabahçe Sarayı'ndan Yıldız Sarayı'na taşındı. Tanzimat ve I. Meşrutiyet'in sarayı terk edildi. Artık Dolmabahçe Sarayı sadece Ramazan ve Kurban bayramlarında muayede törenleri için kullanılacaktı. Sultan II. Abdülhamid'in Dolmabahçe Sarayı'nı terk ederek Yıldız Sarayı'na yerleşmesini güvenlik gerekçelerine bağlayan görüşler vardır. II. Abdülhamid'in şehzadelik yıllarını geçirdiği havadar Maslak Kasrı ve Kâğıthane Köşkü bölgelerinde geçirdiği dikkate alındığında Dolmabahçe Sarayı gibi kapalı bir yapıyı seçmemesi anlaşılabilir bir durumdur. Üstelik onun açısından Dolmabahçe Sarayı babası Sultan Abdülmecid ve amcası Sultan Abdülaziz dönemlerinde yaşanan dramatik hadiselerle sahne olan bir saraydır. Tahta oturmasını takip eden ilk 7 ayda Dolmabahçe Sarayı'nda ikamet etmiş; bu sarayda bir yandan anayasa hazırlığı ve parlamento açılışı gibi iç siyasi meselelerle uğraşırken diğer yandan da Rusya ile iyiden iyiye bozulan ilişkiler nedeni ile zor günler geçirmişti. Dolmabahçe Sarayı Tanzimat devrinin simgesiydi. Bu sarayı terk etmek, ülke yönetiminde yeni bir döneme geçişi de simgeleyecekti. Sultan II. Abdülhamid, Yıldız'da inşa ettireceği modern ama daha sade yapılarla kendi yönetim anlayışını simgeleyecek bir mimariye alan açacaktı. Bu saray yani Yıldız Sarayı kendisinden ve idare tarzından izler taşıyacaktı. Dolmabahçe Sarayı'nın tek bir yapı içinde çözümlenen, saray bürokratları ile padişahı aynı bina içinde bulunmayı zorunlu kılan mimarisi, Sultan II. Abdülhamid'in ne kişiliğine ne de yönetim-saray anlayışına uygundu. Tanzimat sarayı, bu dönemin saraya ve padişaha biçtiği role uygun bir mimariye sahipti. Padişah burada izlenebilir, kuşatılabilir, ulaşılabilir ve görülebilir bir konumdaydı. Oysa Yıldız Sarayı, tıpkı ihtişam asırlarının sarayı Topkapı gibi sınırlarını belli eden, hükümdarla saray memurları arasında belirgin bir mesafe koyan; hükümdara ulaşabilmeyi törenlere bağlayan bir mimariye sahip olmalıydı ve zamanla da oldu.

Yıldız Sarayı yapılar topluluğunun inşasında önceleri Serkiz Balyan devrededir. Hızlı inşaat yapan, modern teknikleri kullanan Serkiz Balyan, üç bölümden oluşan Şale Köşkü'nün ilk kısmının da mimarıydı. Daha sonraları ise İtalyan Mimar Raimondo D'Aronco tarafından sarayda muhtelif köşkler inşa edilecekti. Artık hükümdar sarayı Boğaziçi'nden rahatlıkla izlenebilen bir konumda olmayacak; Yıldız tepelerine sağlam duvarlar arasında daha güvenli ve stratejik bir yerde konumlanacaktı.¹⁹

Bu açıdan bakıldığında Topkapı Sarayı'nın mekân düzenlemesi ile Yıldız Sarayı arasında bir benzerlik olduğu dikkat çeker. Devlet ve saray idaresinin işlevlerini bir arada barındıran her iki sarayda da saray bürokrasisinin kullandığı alanlar ile hükümdarın ayrı sarayı arasında sınırlar vardır. Yıldız Sarayı'ndaki ayrı dairesinde çalışan ya da bir başka görüşmeyi yürüten padişah, kendisiyle görüşmek isteyenlerin kimliği hakkında daha ilk anda haberdar edilirdi. Padişaha kendisiyle görüşmek isteyen kişinin kimliğinin yazılı olduğu bir kart, tepsi içinde sunulur; böylelikle eğer yanında başka bir misafiri varsa ona hissettirilmeden bekleyen konuklar hakkında bilgi sahibi olurdu.²⁰

Dolmabahçe Sarayı'nda ise saray memur ve hademeleri aynı bina içindedir. Padişahın kullandığı oda ve salonlara ulaşabilmek o kadar da zor değildir. Tanzimat padişahına biçilen role uygun olarak düzenlenen bu sarayda padişah bendegâni ve saray memurları tarafından gözlenebilir ve izlenebilir bir konumdadır. Üstelik deniz kıyısında yer almasıyla bir sayfiye sarayı görünümü veren Dolmabahçe Sarayı, belki

7 Yıldız Sarayı'nda Büyük Mabeyn Dairesi

7

de II. Abdülhamid tarafından saray merkezli bir idare tarzına uygun görülmemiştir. Yıldız'ın tepe noktalarında muhkem bir mevkide inşa olunan Yıldız Sarayı yapılar topluluğu II. Abdülhamid'in yönetim anlayışına uygun olarak parçalı ve dağınık olarak inşa ettirilmişti. Ancak II. Abdülhamid'in, ikamet ettiği Yıldız Sarayı'nın tefrişinde çok hırslı davranmadığı, diğer sarayların eşyasıyla ikamet ettiği sarayı tefriş ettirmek gibi bir arzu içinde olmadığı muhalifleri tarafından da dile getirilmiştir.²¹

Sultan Abdülhamid için kontrol ve düzen idarede çok anlam ifade ediyordu. Her şeyin bir nizamnamesinin hazırlanması, her davranış ve hareketin bir cetvelle kendisine sunulmasına özel bir ihtimam gösteriyordu. Nizam, intizam, layiha ve cetvelli, çizelgeli açıklama; ihtiyaç duyulan konularda uzman raporu almak II. Abdülhamid'in merkezîyetçi idare tarzını pekiştiren araçlardı. İnsan zihninin karanlık dehlizlerinin sırrını açığa çıkaran, suçun ve suçlunun psikolojisini anlamayı sağlayan cinayet romanlarını tercüme ettirerek okuyan II. Abdülhamid, çevresinde gelişen muhtelif sorunların çözümünde belki de bu edebi eserlerden ilham almaktaydı.²²

Sultan II. Abdülhamid sadece ikamet ettiği Yıldız Sarayı'nı değil diğer saltanat yapıları ve özellikle de stratejik önem taşıyan saray ve kasırları da denetim altında tutmak için "nöbet jurnali" uygulamasını getirmişti. Mâbeyn'e giriş-çıkışlar kontrole tabiydi. Gelenlerin isimleri, geliş ve gidiş saatleri, Mâbeyn'de kimi ziyaret edecekleri kapıdaki görevliler tarafından günlük olarak çizelgelere işlenirdi. Ayrıca ziyaretçilere üzerinde isimleri, geldikleri gün, saat ve tarih yazılı olan bir giriş kartı verilirdi.²³ Önemli siyasi bir figür olarak görülen veliahdın ikamet ettiği Beşiktaş Sarayı'nın muhtelif daireleri de gözetim altındaydı. Şehzadeler Reşad ve Kemâleddin efendilerin hangi saatte çıktığı, dairesinden çıkış yapan kalfalar, hademeler ile kimlerle beraber çıktıkları ve isimleri sayıları ile hangi tür araçla (kira arabası, kupa arabası...)

dışarı çıktığına dair kayıtlar düzenli olarak tespit edilebilmektedir. Sadece veliahdın çıkışları değil veliahd sarayına kimlerin giriş çıkış yaptıkları da tespit edilebilmektedir. Bunlarda konuğun giriş çıkış saatleri, kime geldiği ve ne kadar süre ile kaldığına ilişkin bilgiler yer almaktadır.²⁴ Devlet adamlarının ve elçilik mensuplarının kimlerle görüştükleri ile ilgili “mülâhazât” kısımları boş bırakılırken, esnaf, müessese sahipleri ve diğer bazı zevatın kurena, kâtipler, darussaade ağası ve gediklerle görüştükleri tespit edilmektedir. Bu da gediklerin, musahiblerin ve harem ağalarının sürekli olarak dışarıyla temas halinde olduklarını ve onların da izlendiklerini ortaya koymaktadır. Cetvelde devlet adamları, büyükelçilik mensupları, esnaf, tüccar, müessese sahipleri, fabrika direktörleri ve diğerleri hepsi ayrı grup olarak kaydedilmiş; şehzadeler, devlet adamları ile aynı cetvelde ama en üstte yazılmışlardır.²⁵ Yıldız Sarayı'nın harem bölümünün kapısında da benzer uygulama görülmekteydi. Bu kapılardan giriş-çıkışların saatleri, kimlerin giriş-çıkış yaptıkları tespit edilebilmektedir. Hareme dışarıdan giren hemen herkesin kaydedildiği görülmektedir.²⁶

II. Abdülhamid döneminde Yıldız'da özgün bir mimari ve kontrol mekanizmaları ile Mâbeyn-i Hümayûn'un merkezileşmesinde adımlar atılmış; ardından da sarayın kadro ve teşkilatının daha etkinleştirilmesine yönelik çalışmalar başlatılmıştır. Bu dönemde Mâbeyn, bir önceki dönemde olduğu gibi temsil yönü ağır basan bir yönetim merkezi olmaktan çıkarak Devletin her meselesinin tartışıldığı ve yön verildiği bir yönetim sarayı niteliği kazanmıştır.²⁷

Sultan II. Abdülhamid'in daha ilk saltanat yıllarında nezaretlerin, sadaret makamı aracılığı ile Mâbeyn'e sunulan bazı tezkireleri ya “*melfûfâtıyla beraber îade*” olunuyor ya da yeniden ve padişahın istediği şekilde yazılarak saraya yeniden “arz edilmesi” isteniyordu. Bu dönem Mâbeyn iradelerinin dili Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz dönemindeki standart biçimin dışına çıkmıştır. Sadarettten gelen tezkirelere onay verildiği bazı hallerde bile padişahın yorum yaptığı, şartları ileri sürdüğü de görülmektedir. Re'sen çıkarılan irâde-i seniyyelerde sadarettten ya da ilgili nezarettten malumat istendiğinde “*dakika fevt olunmadan*”, “*ekîden ve katıyyen*” şeklinde ısrarlı ve vurgulu bir dil kullanılıyordu.²⁸ Bazı hallerde ise “re'sen irâde-i seniyye” yayınlanarak sarayın bizzat politika üreten bir makam olduğu, idari inisiyatifin devralındığı hatırlatılıyordu Babiâli üyeleri gece geç saatlere kadar çalışmak üzere saraya davet olunuyorlar; görüşmelerin uzun süreceği ve hazırlıklarını ona göre yapmaları isteniyordu. Ülkenin ve dolayısıyla toplumun rahata kavuşmasının mali meselelerde sağlanacak başarıya bağlı olduğunu söyleyen II. Abdülhamid, ülke idaresini sarayda temerküz edeceğini belli ediyordu. Kendisine sunulan mülkiye, ticaret, evkâf, meşihat, tophâne-i âmire ile ilgili tezkireleri genel olarak aynen kabul ettiği halde ekonomi ve dış politika konularında padişahın hassasiyet göstermesi, kendisinin özel merakından olmaktan çok ülkenin içinde bulunduğu şartlarla ilgiliydi.²⁹ Zira Berlin Anlaşmasıyla Osmanlı Devleti topraklarının önemli bir kısmını kaybetmiş ve savaş tazminatı ödemeye mahkûm edilmişti. Bu durumdaki bir ülkenin başındaki hükümdarın da önceliği doğal olarak ekonomi ve dış politika olacaktı.³⁰ Bu dönemde re'sen çıkan irâde-i seniyyeler kitabet dairesine serkurenanın imzasıyla tebliğ olunurdu.³¹ En düşük bir saray görevlisinin maaşının zammının bile re'sen irâde-i seniyyelerle karara bağlanması, padişahın bu denli ayrıntılarla ilgilenmesi II. Abdülhamid'in idare tarzının sonucuydu.³²

Sultan II. Abdülhamid'in saltanat yıllarında devletin kurumsal kimliğinin çeşitli sembollerle vurgulanmasına dikkat ve önem verilmiş; aynı özen saray bürokrasisinde de gösterilmiştir. Bu dönemde yeniden tasarlanarak hatları ve ifade gücü netleşen Osmanlı devlet armasının kullanımı yaygınlaştırılmış; saray bürokrasisinde kullanılan evrakın üzerinde daha da fazla kullanılmaya başlanmış; böylelikle toplumunun hafızasında yer etmesi amaçlanmıştır.³³

Sultan II. Abdülhamid döneminin merkezîyetçi ve Babîâlî karşısında güçlenen saray yapısının doğal bir sonucu olarak saray görevlileri, çeşitli konulardaki taleplerini kaleme aldıkları arzuhallerle doğrudan padişaha sunabiliyorlardı. Bu durum belki padişahın kurmak istediği sisteme uygun bir hal idiye de hiyerarşik düzenin çığnemesi üst düzey bürokratik kademeleri rahatsız etmekteydi. Babîâlî'den yazılan uyarı yazılarında bendegânın bu tür tutumlarının memuriyet geleneğine aykırı olduğu vurgulanıyor; hiyerarşik düzene uyulması isteniyordu.³⁴

Yıldız'ın artan iş yükü nedeni ile kitabet dairesinde görev alan kâtiplerin sayısı 20'ye kadar ulaşmış; kurena ve musahiblerin sayısında önemli artışlar olmuştur. Üstelik bu artış sadece nicelikle sınırlı kalmamış mabeynin devlet idaresindeki nüfuz ve kontrolü de en üst mertebeye ulaşmıştır.

Sultan II. Abdülhamid'in dış işlerine verdiği önem nedeni ile Mâbeyn'de *Tahrirât-ı Ecnebiye Kalemi* ihdas edilmiştir. II. Abdülhamid döneminde saray bürokrasisinde yerini alan bir kurum da Mâbeyn Şifre Kâtipliğidir. Padişah bu birim sayesinde hükümeti devre dışı bırakarak vali, ordu kumandanı, mutasarrıf, elçi ve konsolos gibi makamlarla doğrudan irtibat kurardı. Ülke geneline yayılan bu haberleşme ağının en önemli unsurlarından biri de mâbeyn telgrafhanesi idi. Mâbeyn mütercimleri ise padişah için roman tercüme eder ve bunlar gece yatarken padişaha okunurdu.³⁵

II. Abdülhamid döneminde devletin malî durumunun düzeltilmesi için sıkı tasarruf önlemlerine başvurulmuş; ülkenin her alandaki kalkınmasının iyi bir malî yapı ile gerçekleşeceği anlayışı yaygınlaşmış ve bu nedenle de malî sistemde önemli yapısal düzenlemeler gerçekleştirilmiştir.³⁶ Devletin malî durumunu düzeltmeye yönelik tedbirler Mâbeyn için de geçerli olmuş, *Mâbeyn-i Hümayûn Islahât Komisyonu* adıyla kurulan komisyon saray harcamalarını adeta merccek altına almıştır. Padişahın emri ile kurulan bu komisyonun aldığı kararlar özenle tatbik edilmiştir.³⁷

Bizzat padişah tarafından teşkil edilen³⁸ Mâbeyn-i Hümayûn Islâhat Komisyonu'na ilişkin mazbatalarda komisyonun kuruluş amacı "Mâbeyn-i Hümayûn'a bağlı tüm dairelerin ıslah yollarının araştırılması ve incelemesini yapmak olarak ifade edilmekteydi. Komisyonun vazifesi Mâbeyn-i Hümayûn ile bağlı dairelerin teftişi, işlemlerinde ve harcamalarında suistimalin önüne geçilmesi ve eğer bu yönde bir uygulama görülürse derhal önlenmesi olarak açıklanmaktaydı. Komisyonun vazifeleri sayılırken gerek Mâbeyn-i Hümayûn ve gerekse bağlı dairelerin harcamalarının disiplin altına alınması da belirtilmekteydi. Komisyon teftiş ve ıslahatla ilgili çalışmalarına İstabl-ı Âmire idaresiyle başlayacaktı.³⁹

İstabl-ı Âmire Müdürlüğü'ne atanan kişi askeriyeden livâ veya ferik rütbesinden ise mevcut maaşının üzerine 5 bin kuruş, mülkiyeden olursa 7 bin 500 kuruş eklenecekti. Eğer İstabl-ı Âmir'ye müdür muavini atanırsa ona da 2 bin 500 kuruş maaş tahsis olunacaktı.⁴⁰ İstabl-ı Âmire'de görev yapanların yemek tahsisatı birinci sınıfta yer alan 14 zabite 4 tabla, ikinci sınıfta yer alan 138 memura 17 tabla ve üçüncü

sınıftaki 337 seyise 42 tabla şeklindeydi.⁴¹ İstabl-ı Âmire ile ilgili yapılan düzenlemelerden biri de bu teşkilat için yapılacak satın almaların perakende sureti ile değil kurulacak bir komisyon marifetiyle ihale usulüyle gerçekleştirilmesiydi. Her türlü alımlar bir senelik ihtiyacı karşılayacak şekilde planlanacaktı. Böylelikle hem olası yolsuzlukların önüne geçilecek hem de fiyatlar daha aşağı çekileceğinden hazinenin menfaatine olacaktı.⁴² İstabl-ı Âmire’de istihdamına devam edilecek olan hademelerin, diğerlerinden ayrılmasını sağlamak amacıyla elbise yakalarına pirinçten dökme bir işaret konulacaktı.⁴³

Saray sofralarında da “fazla” olan hiçbir şey dikkatten kaçmıyor, adeta kılı kırk yararcasına bir ıslahat programı uygulanmaya çalışılıyordu. Öyle ki sofralarda bulunan ve “kiler takımı” denilen kahvaltılıkların normal zamanlarda kaldırılması ve sadece Ramazan aylarında tahsis olunmasına karar veriliyordu. Mutfaklarda verimliliği artırıcı bir diğer önlem olarak da yemeklerin uzak yerlerden taşınması yerine saraya yakın bir mutfak inşası öneriliyordu. Zira Beşiktaş’ta pişen yemekler Yıldız Sarayı’na gelene kadar soğuyarak lezzetini kaybediyordu. Ayrıca yemekleri taşıyan tablakârların yolda ucuz fiyatla satmak suretiyle suistimal yapmalarının da önüne geçilmiş olacaktı.⁴⁴ Sofraya konan tuzun, biberin, tarçının dahi israf edilmeyerek kullanım standardının belirlenmesine çalışıldığı bu dönemde, kalaylanacak bakır kapların dışarıda kalaylatılmak yerine saray mutfağında kalaylatılması yoluna gidilmiştir. Dikkat çeken husus ise mutfak gibi kötüye kullanım olasılığı olan yerlerde çalışan personele, yanlış yollara sapmamaları için yetecek kadar maaş verilerek vazifelerinde

8 Yıldız Sarayı Şale Köşkü bahçesinde İstabl-ı Âmire-i Ferhân

istikametten ayrılmamalarının sağlanması istenmiştir.⁴⁵ Bu uygulamalarıyla sarayın kamuoyundaki imajının düzeltilmesi için çaba sarf etmiştir. Hazine-i Hassa Nazırı Agop Paşa, idaresinin ilk yılının muhasebesini verirken tasarrufun sağlanması hususunda padişahın belirleyici katkısından özellikle söz ederek teşekkür etmektedir. Paşa'ya göre padişahın gerçekleştirdiği ıslahat sayesinde Hazine-i Hâssa bütçesindeki açık 1/3 oranında azalarak 9 milyon kuruşa kadar inmişti.⁴⁶

Mâbeyn-i Hümayûn Islâh Komisyonu'nun düzenlemeleriyle Hâs ve Harcî fırınlarda pişirilen çörek, simit ve ekmeklerin sayısında azaltmaya gidilirken bunların standartlara uygun imal olunup olunmadığı bizzat Serkilarî tarafından izlemeye alınıyordu.⁴⁷

Sultan II. Abdülhamid sarayda ıslah çalışmalarını başlatmıştı ama Hazine-i Hâssa'nın malî darboğazı devam etmekteydi. Saraya mal satan ya da borç veren müteahhitler ve sarraflara alacaklarına mahsuben ödenen taksitlerde 5-6 aylık gecikmeler oluyor; bu durum Hazine-i Hâssa Nezareti açısından güven kaybına yol açıyordu. Alacaklılar saraya sundukları dilekçelerle zamanı geçen taksitlerin ödenmesini istiyorlar, Hazine yetkilileri de çeşitli vilayetlerden tahsis olunan havalelerin zamanında ulaşmamasını ya da başka yerlere tahsis olunmasından dolayı gerçekleşemeyen ödemelerin, yapılacak yeni bir borçlanmayla karşılanmasını çözüm olarak sunuyorlardı. Galata bankerlerinden Mösyö Zarifi'den, senelik yüzde 12 faiz ve bir defaya mahsus olmak üzere yüzde 1.5 komisyon ödemek şartıyla 2 milyon kuruş borç alınacak ve alacaklıların ödenemeyen taksitleri birkaç ay içinde kapatılacaktı.⁴⁸

Sonuç olarak; II. Abdülhamid Dönemi'nde saray ve padişah görünür olmaktan çıkmış Yıldız tepelerinde sağlam bir güvenlik çemberi içinde klasik dönemdekine benzer bir işlev kazanmıştır. Saray tamamıyla halktan uzak değildir ama göz önünde de değildir. Yönetenle yönetilen arasındaki mesafe, yönetimin vakarını ve aynı zamanda güvenliğini sağlamaya yöneliktir. 33 yıllık saltanatı süresince II. Abdülhamid yurtiçi ya da yurtdışı bir seyahate de çıkmamış, Cuma selamlığı ya da Muayede törenleri gibi mutad törenler dışında da şehir içinde hemen hiç görülmemiştir.⁴⁹ Mâbeynde teşkil ettiği Tahrirât-ı Ecnebiye Kalemî ve mâbeyn mütercimleri vasıtasıyla dış dünyayla iletişim kurmuş, basın-yayın ve kültür dünyasını takip etmiştir. Sarayında ağırladığı yabancı devletlerin elçileri ve basın mensuplarıyla dış siyaset alanında taktikler geliştiren II. Abdülhamid, devlet idaresini saray merkezinde toplamış, sarayı her türlü sorunun çözüm mercii haline getirmiştir.⁵⁰

Dipnotlar

- 1 Mehmet Zeki Pakalın, "Mabeyn", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. II, İstanbul 1983, s. 375.
- 2 Mehmet Zeki Pakalın, *age*, s. 375.
- 3 Joseph Von Hammer, *Devlet-i Osmaniyye Tarihi*, çev. Mehmet Atâ, c. III, İstanbul 1329; M. Zeki Pakalın, *age*, s. 376.
- 4 Enderûn-ı Hümayûn'un tam teşekküllü kuruluşu, II. Murad ve özellikle de II. Mehmed dönemine tarihlenmektedir. II. Murad döneminde sarayın dış hizmetleri için Akağalar ile baltacılar, iç hizmetleri için ise kapağalığı, hazinedarbaşılık, saray ağalığı ve kilercibaşılık ihdas edilmiştir. (İsmail Hakkı Baykal, *Enderûn Mektebi Tarihi*, c. I, İstanbul 1953, s. 18).

- 5 Ali Akyıldız, "Mabeyn", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXVII, İstanbul 2003, s. 283.
- 6 Ali Akyıldız, agmd, s. 284.
- 7 "Cülûs-ı şevket-me'nûsda seferliden hasodaya alınan Arif Mehmed Ağa mabeynciliğe sezâ olduğu alem-i bâlâya takrîr ve fütuhât-ı Mekke münâsebetiyle mabeyncilik kendüye tebşîr olunarak mâbeyn-i hümayûna tesyîr olduğu..." (Hafız Hızır İlyas, *Osmanlı Sarayı'nda Gündelik Hayat letâyif-i Vekâyi-i Enderûniyye*, Haz: Ali Şükrü Çoruk, İstanbul 2011, s. 43).
- 8 Görevden alınmalarda bazen padişahın mizacına uygun olmama hali de gerekçe gösteriliyordu. Örneğin mabeynci Arif Mehmed Ağa *mizâc-ı şâhâneye muvâfık hizmete muvaffak olamadığı cihetle vazifeden çıkarılarak çırağ edilmişti*. (H. Hızır İlyas, *age*, s. 50).
- 9 "Göksu'ya teşrif ve orada bulunan Bostâniyânı ihsân-ı firâvenleri ile taltif buyurdıkları sıralarda kasr-ı hümayûn-ı mezbûrun bekçisi olan kimesnenin ...dülbendî Mustafa Efendi saray-ı dilârâyâ şâyân olduğu nâsiye-i hâlınden ayân ve cebîn-i hecceyninde envâ-ı feyz-i lemân eylediği evvel nazarda nümayân olduğundan hazîne-i hümayûna alınması için emr u fermânları zib-i sahâyif sudûr ve mahdûm-ı mezbûr yevm-i mezkûrda Enderûn ağalığı ile mesrûr buyrulduğu ..." (Hafız Hızır İlyas, *age*, s. 53).
- 10 Örneğin Enderûn'da yeniçeri Şakir Ağa kendisinden güçsüz olanları dövmesi, hakaret etmesi nedeni ile Mabeyn-i Hümayun'a şikâyet edilmiş ve derhal çırağ edilerek cezalandırılmıştı. (H. Hızır İlyas, *age*, s. 53).
- 11 H. Hızır İlyas, *age*, s. 12.
- 12 Stanford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Çev: M. Harmancı, İstanbul 1993, C. II, s. 194; Ömer Faruk Bölükbaşı, *Tezyid-i Vâridât ve Tenkih-ı Masârîfât II. Abdülhamid Döneminde Malî İdare*, İstanbul 2005, s. 11.
- 13 Mesude Pınar Kaya, *Meclis-i Mebusân ve Faaliyetleri, I. Meşrutiyet Dönemi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2000; *Belge ve Fotoğraflarla Meclis-i Mebusân*, (Ed. T. Cengiz Göncü), İstanbul 2010.
- 14 Mahmud Celaleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, (Haz. İsmet Miroğlu), İstanbul 1983, s. 176 vd; İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, c. IV, İstanbul 1982, s. 1807.
- 15 BOA, HH.MH, 1092/38, lef 7, (18 Teşrinisani 1292/30 Kasım 1876).
- 16 BOA, HH.MH, 1248/65, (23 Ramazan 1296/10 Eylül 1876).
- 17 BOA, HH.İ, 58/48, (15 Eylül 1298/27 Eylül 1882).
- 18 Aşiret liderlerinin çocukları öğrenciler tatil zamanlarında ve mezuniyetlerinden sonra da İstanbul'da Gümüşsuyu Kışlası'nda ikamet ettirilmişler ve her türlü ihtiyaçları devlet tarafından karşılanmıştır. 83 Yemenli öğrencinin yemeklerin en iyi şekilde çıkması için Matbah-ı Âmire'den üç aşçı görevlendirilmiş; ayrıca çocukların diğer hizmetleri için de 1 serhademe, 7 hademe ve tablakar, 1 berber ve 1 de çamaşırcı tahsis edilmişti (BOA, Y.PRK.ASK, 226/96, [r. 1322/1906-1907]).
- 19 II. Abdülhamid'in Dolmabahçe Sarayı'ndan Yıldız Sarayı'na geçişi ve Yıldız Sarayı'ndaki mimari yapıların ortaya çıkışın a ilişkin bir değerlendirme için bkz. François Geogron, *Sultan Abdülhamid*, (çev. Ali Berktaş), İstanbul 2006, s. 173 vd.
- 20 Sağ ve sol üst köşelerinde ay yıldızın bulunduğu kartın üzerinde örneğin "Nâfia müfettişi Râif Efendi kulları şimdi Mâbeyn-i Hümayûna geldiği marûzdur" şeklinde bir ifade yer alırdı. (BOA, Y.PRKSGE, 1/93, [9 Safer 1300/20 Aralık 1882]).
- 21 Halid Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, İstanbul 1981, s. 11-12.
- 22 Örneğin, "Demir Sokağı Cinayeti", "Oksborn Cinayeti" padişah tarafından okunan cinayet romanlarından. (BOA, HH.MH, 2497/83, [29 Rebiülevvel 1320/6 Temmuz 1902]).
- 23 A. Akyıldız, agmd, s. 286.
- 24 BOA, Y.PRK.SGE, 9/76, (26 Mayıs 1318/8 Haziran 1902).
- 25 BOA, Y.PRK.SGE, 2/65, lef: 1.
- 26 BOA, Y.PRK.SGE, 9/6, lef 7, (26 Mayıs 1318/8 Haziran 1902).
- 27 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Akyıldız, "II. Abdülhamid'in Çalışma Sistemi, Yönetim Anlayışı ve Babıalîyle (Hükümet) İlişkileri", *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İstanbul 2012, s. 165-190.
- 28 BOA, MB.İ, 71/52, (5 Rebiülevvel 1298/5 Şubat 1881).
- 29 Bu konuyla ilgili bir çok örnek olmakla beraber Padişahın mâliye, dış politika konularına olan yakın ilgisi ve Bâbiâli üzerindeki hakim konumunu Mâbeyn-i Hümayûn tasnifinden üç belge ile şöyle örnekendirilebilir: Sultan II. Abdülhamid Bâbiâliye gönderdiği ve sarayın Hükümet üzerindeki kontrol edici

- ve denetleyici konumuna da işaret eden bir tezkerede, *Rumeli Nizâmnamesinin tedkiki ve Osmanlı devleti çıkarlarına aykırı maddelerin tespiti* için kabine üyesi nazırları gece geç saatlere kadar çalışmak üzere saraya çağırarak, bu hususta gösterilecek gâflerin bu eyaletlerin elden çıkmasına sebebiyet verebileceğini ihtar etmektedir (BOA, MB, 71/33, [3 Rebiülevvel 1298/3 Şubat 1881]). Padişahın uluslararası ilişkilere verdiği önemi gösteren bir belgeye göre ise, Hariciye Nezâreti'nin bütçesinde tasarruf sağlamak amacı ile Osmanlı Devleti'nin Hindistan Bombay'daki şehbenderliğinin kapatılması gündeme getirilmiştir. Sultan II. Abdülhamid ise bu öneriyi "Osmanlı Devleti'nin Hindistan'da menfaatleri olduğu" gerekçesi ile reddederek tasarrufun başka yerden yapılmasını istemiştir (BOA, MB, 56/44, [25 Şevvâl 1296/12 Ekim 1879]). Bir başka belgede ise II. Abdülhamid, "Mâliye konularında bir dakikanın dahi zayi edilemeyeceğini ve halkın saadetinin buna bağlı olduğunu" vurgulamaktaydı (BOA, MB, 56/44, [24 Şevvâl 1296/11 Ekim 1879]).
- 30 II. Meşrutiyet dönemi Mâbeyn başkatiplerinden olup II. Abdülhamid siyasetine muhalifliği de bilinen Halid Ziya Uşaklıgil, Hazine-i Hassa Nezaretî'nin II. Abdülhamid devrinin türlü çapraşıklıklarına rağmen Sakızlı Ohannes, Mihael Portakal ve Agop paşaların koyduğu mali ve idari prensipler sayesinde başarıyla sıkıntılardan sıyrılıp çıktığını belirtmektedir. (H.Z. Uşaklıgil, *age*, s. 14).
- 31 Sözkonusu tebliğ varakasının tam olarak "*Mâbeyn Kitâbet Dairesine Re'sen Sâdır Olan İrade-i Seniyyeyi Tebliğ Varakası*" şeklinde tanımlanmaktaydı. (BOA, MB.İ 71/141, [21 Kânûnisânî 1296/2 Şubat 1881]).
- 32 "Hazine-i Hâssa Nezâreti'ne re'sen gönderilen irade-i seniyye ile tablakâr Nevşehirli Cemil Ağa'ya maluliyeti nedeni ile maaş tahsis edilecekti. (BOA, MB.İ, 71/166, [13 Rebiülevvel 1298/13 Şubat 1881]).
- 33 Yıldız Sarayı'ndaki bir bahçivana verilen izin kağıdının üzerinde Osmanlı arması olması bu bağlamda bir örnektir. (BOA, HH.MH, 2497, 110, [30 Rebiülevvel 1320/7 Temmuz 1902]). II. Abdülhamid döneminde resmî evrak üzerinde kullanılan bir diğer sembol de, etrafında bazen güneş ışınları yayılan bazen de çiçeklerle süslü ay yıldız idi. (Örneğin musahib Cavid Ağa'nın maaş senedi üzerinde ay yıldız ve çiçekli süsmeler bulunmaktaydı. (BOA, HH.MH, 2497/116, [30 Rebiülevvel 132/7 Temmuz 1902]).
- 34 BOA, MB.İ, 71/85, (7 Rebiülevvel1298/7 Şubat 1881).
- 35 A. Akyıldız, "II. Abdülhamid'in Çalışma Sistemi...", s. 167-173.
- 36 Coşkun Çakır, "İktisadi ve Mali Manzara İhtiyat ve Terakkî", *II. Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul*, İstanbul 2010, s. 222-243.
- 37 Mâbeyn-i Hümâyûn İslahât Komisyo'nunca tutulmuş zabıt defterlerinden birine örnek olarak bkz. BOA, HH.d., 944.
- 38 BOA, HH.d., 944, (23 Nisan 1294/5 Mayıs 1878).
- 39 BOA, HH.d., 944, (23 Nisan 1294/5 Mayıs 1878).
- 40 BOA, HH.d., 944 nr. 10, (30 Mayıs 1294/11 Haziran 1878).
- 41 BOA, HH.d., 944, nr. 7, (13 Cemâziyelevvel 1295/15 Mayıs 1878).
- 42 BOA, HH.d., 944, nr. 9, (17 Cemâziyelevvel 1295/19 Mayıs 1878).
- 43 BOA, HH.d. 944., nr. 6, (12 Cemâziyelevvel 1295/14 Mayıs 1878).
- 44 BOA, HH.d., 944, nr. 18, (2 Receb 1295/2 Temmuz 1878).
- 45 BOA, Y.PRK.SGE, 1/14, (Tarihsiz)
- 46 "...Sene-i hâliye masraflarının sâbıkından bir sülüs derece noksanı olub galâ-yı esâr ile kavâim-i nakdiyyenin fark fiyatı bu noksanı tad'if etmesi ile masârifât cihetinde pek büyük bir açık melhûz iken padişahımızın ıslâh-ı idâresi ve men'-i isrâfât ve telefât hakkında mebzûl ve şâyân buyrulmakta olan himemât-ı mütevâliye ve ikdâmât-ı celile-i hazret-i hulâfetpenâhilerinin husûle getirdiği tasarrufât-ı külliyye zikrolunan açığı dokuz milyon kuruş derecesine tenezzül ettirmiştir." (BOA, Y.EE.d., 36, [1 Receb 1294/12 Temmuz 1877]).
- 47 BOA, HH.d., 944, nr. 20, (5 Receb 1295/5 Temmuz 1878).
- 48 BOA, MB, 178/96, (2 Zilhicce 1293/19 Aralık 1876).
- 49 Selim Deringil, "II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nda Simgesel ve Törensiz Doku: Görünmeden Görünmek", *Simgeden Millete II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, İstanbul 2007, s. 53-92.
- 50 A. Akyıldız, a.g.m., s. 167-173; F. Georgeon, *age*, s. 173-232; Gökhan Çetinsaya, "Tarz-ı Siyaset", *II. Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul*, İstanbul 2010, s. 94-111.

Sultan II. Abdülhamid Dönemi

Maliyesine Genel Bir Bakış

Ömerül Faruk Bölükbaşı*

II. Abdülhamid dönemi maliyesini genel hatlarıyla tasvir etmeye çalışmak, küçük bir sandığın içine bir kütüphane dolusu kitabı sığdırmak için uğraşmaya benzer. Daha önceki dönemden devralınan sorunların ve bunları çözebilmek için yapılanların anlatılması bile başlı başına büyük bir iştir. Bu dönemde Osmanlı maliyecileri bütçe disiplininin sağlanması, vergi tahsil sistemindeki aksaklıkların ortadan kaldırılması, hazinenin cari harcamalarının düzenli bir şekilde yapılması, padişahın büyük önem verdiği bayındırlık ve maarif işlerinin finansmanı gibi pek çok problemle meşgul olmuşlardır. Sultan II. Abdülhamid, devlet idaresinin diğer tüm alanlarında olduğu gibi maliyede de müdahaleci bir politika takip ettiği için söz konusu problemlerin çözümü ve mali sistemin işleyişi daha da karmaşık bir hal almıştır.

II. Abdülhamid'in seleflerinden devraldığı mirastan başlarsak, karşımıza iflas etmiş bir hazine çıkar. Sultan Abdülhamid'in cülusundan kısa bir süre önce, 1875'te, Babiâli dış borç ödemelerini askıya aldığı ilan eden ve "Ramazan Kararnamesi" olarak anılan bir bildiri yayınlamıştı. Kırım Savaşı'nın hemen ardından başlayan borçlanma süreci, Tanzimatçıların savurganlıkları yüzünden hazinenin iflasıyla sonuçlanmıştı. Osmanlı hazinesi dış finansman kaynaklarını yitirmişti, fakat yeni padişah Balkanlarda devam eden isyanları bastırmak için acilen para bulmalıydı. Hazine bir süre Galata bankerlerinden yüksek faizle alınan kısa vadeli borçlarla durumu idare etti. Ancak 1877'de Ruslarla savaşa girilmesi, yeni ve daha büyük kaynaklar bulunmasını gerektirdi. Askerî birliklerin bitip tükenmeyen masrafları, finansman ihtiyacını her geçen gün biraz daha arttırıyordu.¹

Sıkıntı içindeki Babiâli'nin yabancı piyasalardan borçlanma imkânı olmadığı için seçenekleri çok sınırlıydı. Tanzimat reformlarının finansmanı için girişilmiş bir önceki uygulamanın kötü hatıraları, henüz zihinlerde taze olmasına rağmen kâğıt para emisyonuna gidildi. Hazine tarafından tedavüle çıkarılan 3 milyon liralık ilk tertip kaimeler piyasada olumlu karşılandı. Ancak askerî masrafların bir türlü sonunun gelmemesi 7 milyon liralık ikinci ve 6 milyon liralık üçüncü bir kâğıt para emisyonuna gidilmesine yol açtı. Piyasada tedavül eden kaime miktarının kontrolsüz bir şekilde arttırılması, başlangıçtaki olumlu tepkileri tersine çevirdi. Kaimenin değeri hızla düştü, esnaf alışverişlerde kaimeyi kabul etmemeye başladı.²

* Yrd. Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Düyûn-ı Umumiyye
İdaresi.

Çarşı ve pazarlarda alışverişin durma noktasına gelmesi halkın tepkisini iyice artırdığından meselenin muhtemel toplumsal sonuçları devlet için her geçen gün biraz daha kaygı verici hâle geliyordu. Acilen kaime ilga edilip para sistemindeki keşmekeş ortadan kaldırılmalı ve daha da önemlisi dış borçlar sorunu çözüme kavuşturulmalıydı. Çünkü 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nı sona erdiren Berlin Antlaşması'nın müzakereleri esnasında Osmanlı maliyesi üzerinde denetim kurulması önerileri gündeme gelmişti.

Bir yandan borç meselesinin çözümüyle ilgili teşebbüsler devam ederken, diğer yandan da kaimenin ilgası için harekete geçildi. Öncelikle padişahın başkanlığında bir yüksek komisyon kuruldu. Bu komisyon kaimenin ilgası için üretilen çeşitli formleri hayata geçirecekti. Formüllerden ilkinine göre, kaimesini komisyona teslim edenlere senelik %3 faizli bir borç senedi verilecek ve bu senet, komisyona getirilen kaimenin değerinin %25'i kadarının daha sonra madeni para olarak ödeneceğini gösterecekti. İkincisine göre ise kaime sahipleri, kaimelerini devlete olan borçlarının beşte birine mukabil teslim edeceklerdi.

Bu formüllerin yanında komisyonun asıl beklentisi, yapılacak bağışlar sayesinde önemli miktarda kaimenin imha edilebileceği yönündeydi. Halkın cömertliği yanında, kaimeden bir an önce kurtulma arzularının da teşvik edici olacağı düşünülüyordu. II. Abdülhamid, bu bağış kampanyasına öncülük ederek, saraydaki altın ve gümüş eşya ile kap kacakları darphaneye gönderdi. Bunlardan basılacak para, kaimenin imhasında kullanılacaktı. Bağış kampanyasının sonuçları oldukça memnuniyet vericiydi. Hatta öyle ki çok uzaklardan, Hindistan'dan bile halifenin çağrısına kulak verenler olmuş, Hind Müslümanları kampanyaya destek için 30.931 ruble toplamışlardı. Yapılan bütün bu çalışmalar sonucunda tedavüldeki kaimenin çok önemli bir kısmı birkaç yıl içinde imha edilmiş oldu.³

Kaimenin ilgası için çalışmalar devam ederken, bir taraftan da dış borçlar sorununun çözülmesi için birtakım görüşmeler yapılıyordu. Çözüm için birkaç yıllık sınırlı bir sürecin atlatılması gerekti. Osmanlı Devleti en baştan beri devletleri değil,

Osmanlı tahvillerine sahip olan kişilerin temsilcilerini muhatap almaya özen gösterdi. Yapılan görüşmeler sonucunda alınan kararlar padişahın iradesi olarak 20 Aralık 1881’de yayınlandı. “Muharrem Kararnamesi” olarak bilinen bu kararlara göre Osmanlı Devleti’nin 220 milyon liraya yakın olan borcu yaklaşık 141 buçuk milyon liraya indiriliyordu. Borçların ödenmesi için Osmanlı hazinesinin çeşitli gelir kalemleri, alacaklıların temsilcilerinden ve bazı Osmanlı memurlarından oluşan bir heyetin kontrolüne verilecekti. “Düyûn-ı Umumiyye İdaresi” adı verilen bu heyetin tesisi ve borçların ödenmeye başlanması mali sistem için büyük bir rahatlamaya yol açmıştır. Söz konusu kurumun Osmanlı maliyesinin yabancı boyunduruğu altına alınmasını temsil ettiği yönündeki yaklaşımlar doğru değildir. Çünkü bu kurumun tesisi ile mevcut şartlar içinde en mâkul, Osmanlı Devleti’nin menfaatlerine en uygun ve iki tarafın da haklarını gözetten çözüm bulunmuştur.⁴

Dış borçlar sorunun çözümü ve kaimenin ilgası, Osmanlı maliyesi için yeni bir dönem başlattı. Bu dönemin en dikkat çekici özelliği mali idarede padişahın büyük bir ağırlığa sahip olmasıydı. II. Abdülhamid siyasi istikrarın ve devletin varlığını koruyabilecek güçlü bir ordunun ancak dolu bir hazine ile mümkün olabileceğine inanıyordu. Bu nedenle gelirlerin arttırılması ve giderlerin azaltılması için saltanatı boyunca uğraştı. Hazineden çıkan her kuruşun hesabını sordu. Mali sistemi doğrudan yönetmek, Maliye Nezareti’ni denetleyip, gerektiğinde devreden çıkarabilmek için çeşitli aracı kurumlar oluşturdu.

Bunlardan ilki 1879’da “İslahat-ı Maliyye Komisyonu” adıyla teşkil edilmiştir. Bu tarihten 1890’lara kadar birkaç maliye komisyonu ve bütçe komisyonu daha kurulmuştur. Bu komisyonların sağladığı kontrol nisbeten daha gevşek bir denetim sistemi oluştururken, 1890’ların ilk yıllarından itibaren başlayan ve Meşrutiyet’in ilanına kadar süren dönemde ise padişahın başkanlığında teşkil edilen komisyonlar vasıtasıyla çok ciddi ve sıkı bir kontrol sağlanmıştır. Bu dönemde tesis edilen “usul-i merkeziyyet” uygulaması ile en uzak eyaletlerdeki mal sandıklarından bile padişahın bilgisi dışında bir kuruş dahi çıkmamıştır. Bu komisyonlar vasıtasıyla padişahın

Düyûn-ı Umumiyye İdaresi, (günümüzde İstanbul Lisesi).

mali sistemi denetlemesi; istikrarın sağlanması ve mali imkânların planlı bir şekilde kullanılmasında çok önemli bir rol oynamıştır. Sonuç olarak ortaya çıkan maliye siyaseti, II. Abdülhamid döneminin genel karakteristiğine son derece uygun, fakat maliye tarihimiz açısından sıradışı bir dönemi temsil eder.⁵

II. Abdülhamid dönemi maliyesinin temel hedefi bütçenin denk tutulmasıydı. Bunun için gelirlerin arttırılması, giderlerin azaltılması gerekiyordu. Gelirlerde kısa sürede kayda değer bir artış sağlanması mümkün değildi. Yapılan çeşitli yatırımların, bütçenin gelir kalemleri üzerindeki olumlu etkisinin görülebilmesi için uzun zamana ihtiyaç vardı. Şu halde maliyecilerin elinde sadece giderlerin azaltılması seçeneği kalıyordu. Saraydan başlayarak en alt düzeydeki devlet dairelerine kadar israfın engellenmesi gerekiyordu.

Bütçelerin hazırlanması sırasında gider kalemleri üzerinde uzun ve yorucu çalışmalar yapılmış, mümkün olan bütün kesinti ve tasarruflar uygulanmıştır. Mesela 1296 mali yılı bütçesi için ilk hazırlanan taslakta bütçe açığı 6 milyon lira civarındaydı. Uzun çalışmalar sonucu gider kalemlerinde büyük kesintiler yapılarak açık 944.800 liraya indirildi.⁶ Ancak mali istikrarın kalıcı hale getirilebilmesi sadece tasarruf tedbirleriyle sağlanamazdı. Çeşitli yatırımlar yapılarak iktisadi altyapı güçlendirilmeli, bütçenin gelir kalemlerinde artış sağlanmalıydı. II. Abdülhamid bu tür yatırımları genellikle yabancı şirketlere imtiyaz vererek gerçekleştirmiştir.⁷

Bütçe gelirlerinin arttırılabilmesi için vergi tahsilât sisteminin ıslahı da büyük önem taşıyordu. Sistemin daha iyi işler hâle getirilmesi, hazinenin gelirini arttıracak gibi tahsildarların ahaliye baskı yaptığı iddialarını da azaltacaktı. Ancak bu konuda yapılan birkaç teşebbüs, tıpkı Tanzimatçıların başarısız olan daha önceki teşebbüsleri gibi kayda değer bir sonuç getirmedi. Bu çerçevede 1880 yılında yapılan ilk girişimle Âşar ve Ağnam Emaneti kurulmuş, bu vergilerin devletin maaşlı elemanları vasıtasıyla tahsil edilmesi kararı alınmıştı. Yine aynı tarihlerde emlak, akar, arazi, temettü ve bedel-i askerî gibi vergilerin tahsilâtında zaptiyelerin kullanılmaması kararı verilmişti. Böylelikle zaptiyelerin tahsilât işine müdahil olmasının doğurduğu şikâyetlerin de ortadan kaldırılacağı ümit ediliyordu.

Yapılan iki düzenlemenin de beklenen faydayı getirmeyeceği kısa bir süre içinde anlaşıldı. Emaneten idare birkaç bin kişilik maaşlı eleman istihdamını gerektirmiş, bütçeye yarım milyon lira civarında bir külfet yüklemişti. Üstelik hazineye giren para miktarında da ciddi bir düşüşe sebep olmuştu. Âşar ve Ağnam Emaneti 1886'da lağvedilerek, tekrar iltizam sistemine dönüldü. Zaptiyelerin devreden çıkarılması da vergi tahsilâtını durma noktasına getirmişti. Aynı yıl içinde bu reformdan da geri dönülerek, zaptiyeler tahsilât işine tekrar dâhil edildi.⁸

Gelirlerin düşük olması ve sağlıklı bir şekilde tahsil edilememesi hazinenin cari harcamalarını istikrarlı bir şekilde yapmasını da güçleştiriyordu. Bunun sonucunda memur ve asker maaşları zamanında ödenemiyor, askerî birliklerin techizat ve iâşe masrafları düzenli bir şekilde karşılanamıyordu. Toplumsal yansımaları hemen hissedildiği için maaş ödemelerinin zamanında yapılamaması bu sorunlar arasında en yıpratıcı olanıydı. Hazine sadece bayramlarda, ramazanda, bazı kandillerde ve padişahın cülus yıldönümünde maaş verebiliyordu. Öyle olmasına rağmen hazine bunları ödemekte bile büyük sıkıntı çekiyordu. Bazen Ziraat Bankası, Rüsumat Emaneti, Ticaret ve Nafia Nezareti gibi düzenli geliri olan devlet dairelerinin vezneleri

yoklanır, Osmanlı Bankası'ndan avans alınır, kimi zaman da başka bir iş için ayrılmış bir fona başvurulurdu. Gerekli para bulunana değin maliye bürokratları çok sıkıntılı zamanlar yaşar, âdeta para bulmak için akla karayı seçerlerdi.

Bütün bunlara rağmen para bulunamaz ve maaşlar ödenemezse, memurlara maaşlarına karşılık olarak sergi adı verilen resmî bir kâğıt verilirdi. Memurlar acilen paraya ihtiyaç duydukları için bunları değerinin çok altında bir bedel ile sarraflara kırdırırdı. Maaş alamadıkları zaman memurlar için para bulmanın tek yolu buydu. Maaşların verilememesi esnafın işlerini de etkiler, alışverişler iyice azalır. Bu durum hakkın tepkisini arttırır, bazen taşkınlıklara sebep olurdu. Mesela 1885 yılında maaşlarını uzun süredir alamayan kadınlar Maliye Nezareti önünde toplanıp gösteri yapmışlar, ardından o sırada oradan geçmekte olan maliye nazırının üzerine yürümüşler ve onu tartaklamaya kalkışmışlardı.⁹

Ordunun iaşesi ve silahlandırılması için yapılan ödemeler de hazinenin imkânlarını en çok zorlayan masraf kalemlerinden biriydi. Askerî birliklerin erzak ihtiyacının temini için ihale açılır, alınacak maddeler ve miktarları gazete ilanıyla kamuoyuna duyurulurdu. Ardından ihalede en iyi fiyatı veren erzak müteahhitiyle sözleşme imzalanırdı. Hazinenin ödemeler konusundaki olumsuz sicili, erzak müteahhitlerinin ihalelere olan rağbetini azaltıyordu.¹⁰

Bu dönemde kısıtlı imkânlarla rağmen Alman Krupp, Mauser, Loewe firmaları başta olmak üzere pek çok Avrupa şirketinden büyük silah alımı yapılmıştır. Bunların bedelinin ödenebilmesi için maliyeciler çok büyük sıkıntılar yaşamış, sorunların çözülebilmesi için 1900 yılı başlarında önemli bir adım atılmıştır. Bu tarihte âşar, ağnam, arazi, bedel-i askerî, emlak, akar ve temettü vergilerinin aslî miktarı üzerinden teçhizat-ı askeriye îanesi adıyla %6 oranında ek bir vergi alınması kararı alındı. Bu sayede yılda 600.000 liralık bir paranın toplanabileceği hesap ediliyordu. Uygulama başlatıldıktan sonra elde edilen gelir beklentilerin altında kalsa da ordunun silahlandırılması için ciddi bir kaynak sağlanmış oldu.¹¹

Bu dönemde Maliye Nezareti'nin teşkilat yapısıyla ilgili de önemli düzenlemeler yapıldı. Bunlardan ilki 1880 yılında yapılan teşkilat reformuydu. Bu reform nezaretin kuruluşundan beri yapılan en önemli düzenlemelerden biriydi. Merkez teşkilatı on daire halinde yapılandırılıyor, bağlı birimler ve taşra teşkilatı yeniden tanımlanıyordu.¹² Teşkilatla ilgili yapılan diğer bir düzenleme ise nezaret içinde bir teftiş mekanizması oluşturulmasıydı. Bu konuda ilk adım personelin ve muamelatın denetlenebilmesi için 1879'da Heyet-i Teftişîyye'nin kurulmasıyla atılmıştı. Bu ilk düzenlemeyi takip eden beş-altı yıllık süreçte teftiş sistemi birkaç defa yeniden düzenlendi. 1881'de teftiş heyetinin adı Şûrâ-yı Maliyye olarak değiştirilmiş, başkanın idaresinde, 10 üye ve geniş bir kalem heyetinden oluşan yeni bir kurul oluşturulmuştu. 1884'te ise Şûrâ-yı Maliyye lağv edilerek yerine "Encümen-i İdare-i Maliyye" ve "Heyet-i Teftişîyye" adıyla iki yeni kurum getirilmişti. İlki, nezaretin önemli meselelerini ve teftiş sonucu hazırlanan müfettiş raporlarını görüşecek; Heyet-i Teftişîyye ise adından da anlaşılacağı gibi denetim görevini üstlenecekti. Ancak daha önceki düzenlemeler gibi bu sonuncusu da yetkilileri tatmin etmedi. Teftiş için yapılan harcamanın çok yüksek olması memnuniyetsizliğin temel sebebiydi. Bunun üzerine 1886'da müfettiş ve müfettiş yardımcısı sayısı sekize indirildi. Müfettişlerin göndereceği teftiş raporlarını ele alacak daire ise Meclis-i Maliyye adıyla yeniden teşkilatlandırıldı.¹³

Düyûn-ı Umumiyye İdaresi, (binanın içeriden görünümü).

Son olarak belirtmeliyiz ki genel hatlarıyla tasvir etmeye çalıştığımız Sultan II. Abdülhamid dönemi Osmanlı maliyesi; çözülmekte olan, bu yüzden büyük sorunlarla boğuşan, ama bir yandan da imparatorluk ve hilafet merkezi olmanın sorumluluklarını taşıyan bir devletin maliyesidir. Bütün bu faktörlerle birlikte devrin padişahının tercihleri de dönemin mali politikalarının şekillenmesinde etkili olmuştur. Belgelerde “tezyid-i varidat” ve “tenkih-i masarifat” olarak ifadesini bulan bu siyasetin temel amacı bütçe disiplininin sağlanması, israfın ortadan kaldırılması, ordunun ihtiyaçlarının karşılanması, mali problemlerin herhangi bir uluslararası müdahaleye yol açmadan çözülmesidir. II. Abdülhamid, devlet idaresinin bütün alanlarında olduğu gibi maliyede de saray merkezli bir politika izlemiştir. Bir kısmı sarayda olmak üzere kurulan çeşitli komisyonlarla mali politikaları denetleyip yönlendirmiştir. Çeşitli mahzurları olmakla birlikte bu idare tarzı, mali istikrarın korunmasını ve mali imkânların planlı bir şekilde kullanılmasını sağlamıştır.

Notlar

- 1 II. Abdülhamid’in cülusunun ardından yaşanan kriz hakkında bkz. François Georgeon, “II. Abdülhamid”, *Osmanlı*, Ankara 1999, II, s. 266-274; Ömerül Faruk Bölükbaşı, *Tezyid-i Varidat ve Tenkih-i Masarifat*, II. Abdülhamid Döneminde Mali İdare, İstanbul 2005, s. 11-13.

- 2 Ali Akyıldız, *Para Pul Oldu, Osmanlı'da Kağıt Para, Maliye ve Toplum*, İstanbul 2003, s. 220-241.
- 3 Ali Akyıldız, *age*, s. 220-241.
- 4 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Erdoğan Keskinlik, *Osmanlı Dünyân-ı Umumiyye İdaresinin Kuruluşu, Gelişimi, Çalışma Safhaları ve Osmanlı Devletine Etkileri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1997.
- 5 Bu konuda ayrıntılı değerlendirmeler için bkz. Ömerül Faruk Bölükbaşı, *age*, s. 15-124.
- 6 Ömerül Faruk Bölükbaşı, *age*, s. 49-54; II. Abdülhamid dönemi bütçeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Engin Deniz Akarlı, *1872-1916 Bütçeleri Işığında Osmanlı Maliyesinin Sıkıntıları* (Ayrı basım), İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, Cavit Orhan Tütengil'e Armağan, İstanbul 1982; Şevket Kamil Akar, *1876-1908 Yılları Bütçelerine Göre II. Abdülhamid Dönemi Maliyesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1998.
- 7 Bu dönemde yabancı girişimcilerin gerçekleştirdikleri altyapı yatırımları hakkında bkz. Murat Özyüksel, *Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, İstanbul 1988.
- 8 Ömerül Faruk Bölükbaşı, *age*, s. 38-44, 58-61. Konuyla ilgili nizamname ve talimatnameler için bkz. *Düstür, I. Tertib*, c. IV, İstanbul 1295, s. 755-773. *Düstür, I. Tertib*, c. V, Ankara 1937, s. 644-652, 942-943.
- 9 Ömerül Faruk Bölükbaşı, *age*, s. 35-37, s. 89-91.
- 10 Ömerül Faruk Bölükbaşı, *age*, s. 92-97.
- 11 Zekeriya Türkmen, "II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Ordusunun Modernizasyonu için Kurulan Techizat-ı Askeriye Nezareti ve Faaliyetleri", *Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, İstanbul/Ankara 1995, s. 479-493; *Düstür, I. Tertib*, VII, s. 623-625, 826-830; Ömerül Faruk Bölükbaşı, *age*, s. 92-97.
- 12 Yeni düzenlemeyle nezaret, Heyet-i Merkeziye ve Heyet-i Mühlaka olarak iki kısma ayrılıyordu. Merkez teşkilatı Maliye Müsteşarlığı, Heyet-i Teftiş-iye-i Maliyye, Varidat İdare-i Umumiyyesi, Masarifat İdare-i Umumiyyesi, Düyun İdare-i Umumiyyesi, Maliye Mektubçuluğu, Sandık Emaneti, Evrak Müdüriyeti, Tercüme ve Tahrirat-ı Ecnebiye Müdüriyeti, Muhasebat-ı Atika Muhasebeciliği gibi on daireden oluşuyordu. Virgü, Rusumat, Âşar ve Ağnam Emanetleriyle Meskûkât-ı Şahane Müdüriyeti de Maliye Nezareti'ne bağlı birimler olarak kabul ediliyordu. Merkez teşkilatı dışındaki birimleri ise diğer devlet dairelerindeki bütün maliye ofisleri, vilâyet ve sancaklardaki maliye müdürlükleri, kazalardaki mal müdürlükleri ve sandık emanetleri oluşturuyordu. bkz. Bölükbaşı, *age*, s. 32-33.
- 13 Ömerül Faruk Bölükbaşı, *age*, s. 62-65.

Kaynakça

- Akar, Şevket Kamil, *1876-1908 Yılları Bütçelerine Göre II. Abdülhamid Dönemi Maliyesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1998.
- Akarlı, Engin Deniz, *1872-1916 Bütçeleri Işığında Osmanlı Maliyesinin Sıkıntıları* (Ayrı basım), İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, Cavit Orhan Tütengil'e Armağan, İstanbul 1982.
- Akyıldız, Ali, *Para Pul Oldu, Osmanlı'da Kağıt Para, Maliye ve Toplum*, İstanbul 2003.
- Bölükbaşı, Ömerül Faruk, *Tezyid-i Varidat ve Tenkih-i Masarifat, II. Abdülhamid Döneminde Mali İdare*, İstanbul 2005.
- Düstür, I. Tertib*, c. IV (İstanbul 1295); c. V (Ankara 1937).
- Georgon, François, "II. Abdülhamid", *Osmanlı*, Ankara 1999, c. II, s. 266-274.
- Keskinlik, Erdoğan, *Osmanlı Dünyân-ı Umumiyye İdaresinin Kuruluşu, Gelişimi, Çalışma Safhaları ve Osmanlı Devletine Etkileri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1997.
- Özyüksel, Murat, *Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, İstanbul 1988.
- Türkmen, Zekeriya, "II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Ordusunun Modernizasyonu için Kurulan Techizat-ı Askeriye Nezareti ve Faaliyetleri", *Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, İstanbul/Ankara 1995, s. 479-493.

Sultan II. Abdülhamid Devrinde

Resim ve Fotoğraf

Ömer Faruk Şerifoğlu*

Osmanlı padişahlarının yakın çevrelerinde birçok sanat dalından sanatçılar her zaman var olmuştur. Bu sanatçılar arasında özellikle ressamlar ve fotoğrafçılar, belki de sultanların suretlerini ölümsüzleştirdikleri için özel bir ilgi görmüşlerdir. Fatih Sultan Mehmed'in İtalya'dan getirttiği Gentile Bellini'den başlayıp, Sultan Abdülaziz'in gözde ressamı Guillemet ve II. Abdülhamid'in saray ressamı Fausto Zonaro'ya dek, Osmanlı hükümdarlarının konuğu olan yabancı ressamlar, önemli bir resim koleksiyonu bırakmanın yanı sıra, İstanbul'da yaşadıkları süre içinde çevreleri ve öğrencileriyle, modern Türk resminin oluşmasına ve genç Türk ressamlarının yetişmesine de öncülük etmişlerdir.

1794'te eğitime başlayan Mühendishane-i Berr-i Hümayûn'un ders programına askerî amaçlı ilk resim dersleri konular; bu dersler, perspektif, ışık-gölge gibi temel kurallar üzerine yoğunlaşmıştır.¹ Sultan II. Mahmud (1808-1839) devrinde çağdaş anlamda eğitim veren Harbiye, Tıbbiye, Bahriye gibi okullar açılır. II. Mahmud, devlet dairelerine kendi resimlerini astırtarak yeni bir geleneğin de başlatıcısı olur.² Kendisini ayakta veya atın üzerinde, yeni Avrupalı üniforması ve (1829'da sarığın yerine getirilen) fesle gösteren, anıtsal boyutlarda yağlıboya portrelerini yaptırtır. Sultan Abdülmecid (1839-1861) de 1840'ta İstanbul'a gelen İngiliz Ressam Sir David Wilkie'ye (1785-1841) kendisini bir odada Avrupalı bir koltukta, üniformasının içinde ve elinde eldivenleri ve kılıcıyla resmettirir. Yine bu dönemde, inşasına başlanan ve 1856'da açılışı yapılan Dolmabahçe Sarayı, Osmanlı topraklarında ilk resim koleksiyonuna ev sahipliği yapmıştır.

Şehzadeliği sırasında Qués ve Schranz gibi sanatçılardan resim dersleri alan Sultan Abdülaziz'in (1860-1876) resime olan ilgisi ve yeteneği ile sarayda yeni bir dönem başlar; maiyetinde ressamlar çalıştırır, saray koleksiyonu için yurtdışından eserler satın aldırır. Sultan Abdülmecid döneminde başlayan sarayda resim biriktirme anlayışı, bu dönemde sanat eseri toplama düşüncesine dönüşür.³ 1867'de Paris, Londra ve Viyana'ya giden Sultan Abdülaziz, yabancı bir ülkeyi resmî olarak ziyaret eden ilk Osmanlı padişahı olur. Maiyetinde II. Abdülhamid'in de aralarında olduğu birçok şehzade vardır. Şeref konuğu olarak katıldığı 1867 Paris Uluslararası Sergisi'nde Avrupa'nın sanat ortamını yerinde görme imkânı bulmuştur. Bu seyahatten edinilen izlenimler, sonraki yıllarda plastik sanatlar açısından cesur adımların atılmasında etkili olmuştur. Fransız Guillemet, Polonyalı Chlebowsky ve Rus Aivazovskiy gibi sanatçılara, portrelerin yanı sıra, Osmanlı'nın kahramanlığını yansıtan tarihi konuları anlatan kalabalık kompozisyonlar sipariş edilmiş, böylelikle sarayda, Avrupalı ressamların yaptıkları yağlıboya tablolarından oluşan görkemli bir koleksiyon oluşmaya başlamıştır.⁴

Cuma Selamlığı çıkışında Sultan II. Abdülhamid ve maiyeti arasında Ressam-ı Hazret-i Şehriyari Fausto Zonaro, Zonaro Aile Arşivi.

* (MA), Sanat Tarihçisi.

1

1 David Wilkie'nin fırçasından Sultan Abdülmecid, Topkapı Sarayı Koleksiyonu.

2 F. Zonaro tarafından yapılmış Sultan II. Mahmud portresinin fotoğrafı, Zonaro Aile Arşivi.

2

Sanatkâr ve Sanatsever Bir Sultan

III. Selim'den Abdülaziz'e kadar uzanan dönemdeki Osmanlı padişahlarının kültür ve sanat alanlarında atmış oldukları Batılılaşma ve modernleşme adımlarının sonuçlarının görülmeye başlandığı Sultan II. Abdülhamid döneminde, şehirde olduğu kadar sarayın içinde de birçok etkinlik ve yenilik desteklenir. Sultan II. Abdülhamid zamanı, saraydaki sanat ortamı adına önemli bir dönem olmuştur. Kendi içinde bir şehir olarak nitelenebilecek Yıldız Sarayı'nda idari ve özel yapılar dışında hayvanat bahçesi, kuş evi, tiyatro, kütüphane, gözlemevi, basımevi, fotoğraf atölyesi, resim galerisi, müzik salonu ve bazı küçük müzelerin bulunduğu kaynaklarda geçmektedir.

Sultan II. Abdülhamid birçok sanatla yakından ilgilenmiştir. Şehzadegan Mektebi hocalarıyla manzara, çiçek ve portre etüdlерinde bulunmuştur.⁵ Resim, tiyatro ve müzik dışında koleksiyonculuğu da vardır. Değerli eşyalardan, silahlara, tablolarıdan kuş ve böcek maketlerine kadar geniş bir merak silsilesi mevcuttur. Kendisinin çok iyi bir marangoz ve ahşap oyma ustası olduğu bilinir. Marangozhanesinde çalıştığı, resim çizdiği ve boya ile uğraştığı zamanlar kahverengi kadife pantolon ve kolları sıvalı gömlek giydiği, bahçeye çıkarken kullandığı düz sarı renk ağaç bir baston kullandığı kayıtlıdır: "Başlıca eğlencem müzik dinlemek, marangozhanede çalışmaktan ibarettir. Ancak bunlarla uğraşırken yorgunluğumu hissetmiyorum."⁶

Yıldız Sarayı Mabeyn Başkâtipliği bünyesindeki kütüphane ve Tercüme Kalemî'nde, bir başkitaççı, 13 yardımcı kitapçı ile Birinci Mütercim haricinde bütün doğu ve batı

3

4

dillerini bilen 15 mütercim vardır. Burada günlük makaleler dışında her dilden roman ve hikâyeler tercüme edilir. Bu çevirilerin toplamı 6 bine yakındır. II. Abdülhamid'in özellikle sevdiği cinayetle ilgili polisiye romanlar, o dönemde yayımlanmış ise hangi dilde olursa olsun çevrilmiştir. Padişah için yapılan tercüme, büyük boy, kenarları yıldızlı kâğıtlara yazılır, kırmızı ve yeşil kurdellalarla bağlanarak takdim edilirdi.

Yeni açılan modern okullarda eğitim gören ve resim yapmaya ilgi duyan ilk isimler, çağdaş Türk resim sanatının da öncüleri olurlar. "Asker ressam kuşağı" olarak adlandırılan bu dönemin sanatçıları arasında Kolağası Hüsnü Yusuf Bey, Ferik Tevfik Paşa, Osman Nuri Paşa, Ferik İbrahim Paşa, Hüseyin Zekâi Paşa, Şeker Ahmed Paşa, Süleyman Seyyid Bey, Hoca Ali Rıza ve Halil Paşa gibi isimler veya "Darüş-şafakalı Ressamlar" adıyla anılan gruplar vardır.⁷ Resimlerinde genel olarak peyzaj, natürmort gibi konulara ağırlık veren asker ressam, eserlerini saraya sunmuşlar ve muhtelif şekillerde ödüllendirilmişlerdir.

Resim eğitimi için gönderildiği Paris'te Jean-Léon Gérôme ve Gustave Boulanger'in öğrencisi olan Ahmed Ali Bey (Şeker Ahmed Paşa) yurda döndükten sonra, ülkemizde ilk resim sergisini 27 Nisan 1873'te açmıştır. Bir süre sonra yaver olarak sarayda göreve başlayan sanatçının, saray koleksiyonunun gelişiminde büyük rolü olmuştur.⁸ Hocası Gérôme'un yönlendirmeleri ve onun kayınpederi Adolphe Goupil'in sahibi olduğu Goupil Galerisi'nden alınan eserlerle saraydaki birikim, her geçen gün daha da zenginleşmiştir. Gérôme'un bir başka öğrencisi olan Osman Hamdi Bey, 1881'de Aya İrini'den Çinili Köşke taşınan Müze-i Hümayûn Müdürlüğü'ne

3 Sultan II. Abdülhamid'in talebi üzerine Zonaro tarafından yapılan Fatih Sultan Mehmed'in portresi, Zonaro Aile Arşivi.

4 Şehzade-Veliahd Abdülmecid Efendi, Zonaro Aile Arşivi.

5

5 Misafir-in-i Ecnebiyye
Teşrifatçısı Şeker
Ahmed Paşa, Ömer Koç
Koleksiyonu.

atanır. Müzeciliğinin yanı sıra arkeolog ve ressam olan sanatçı, bir güzel sanatlar okulu kurmayı amaçlamaktadır. Sanayi-i Nefise Mekteb-i Âlisi, Sultan II. Abdülhamid'in fermanıyla 1883'te resmen açılır. Resim, yontu, mimarlık ve gravür derslerinin okutulduğu okulda, İstanbul'da yaşayan yabancı sanatçılar da öğretmenlik yapmıştır.

Ressam-ı Hazret-i Şehriyâri Mösyö Zonaro

Yıldız Sarayı kompleksinde sanat eserlerinden oluşan bir müze kurmayı da amaçlayan padişahın, büyük ilgi duyduğu alanlardan biri de resimdir. Yabancı ve yerli resamlara, kendisinden önceki padişahların, prensesler ve şehzadeler dâhil saray erkânının portrelerini yaptırtmıştır.⁹

1896'da "Ressam-ı hazreti şehriyâri" unvanıyla sarayda görevlendirilen İtalyan Ressam Fausto Zonaro'ya (1854-1929) çocuklarının portrelerinin yanı sıra Gentile Bellini'nin Fatih Sultan Mehmed portresinin bir kopyasını ve birçok özel konulu tablolar sipariş etmiştir. Zonaro, Yıldız

Parkı'nda peyzaj çalışmaları yaparken bir gün ansızın bu çalışmalarını durdurması ve Sultan II. Abdülhamid'in kızı Refia Sultan'ın portresini yapması söylenir ve Başmabeynci Faik Bey'in rehberliğinde Harem'e götürülür: "Beraberimde tuval, boyalar, fırçalarım vesair almama izin verilmeyince hayli şaşırımdım. Fakat Refia Sultan'ın odasına girdiğimizde bunun en iyilerinin zaten hazırlanmış olduğunu fark ettim. Faik Bey, bir prensese nasıl davranacağımı anlattı. Kızlarağası odayı denetledikten sonra Refia Sultan odaya girdi ve Faik Bey aramızda tercümanlık yaptı. Yarım saat sonra herhangi bir çalışma yapamadan Refia Sultan "Bugün için yeter!" deyip odadan ayrıldı. İkinci seansa Refia Sultan'ın fotoğrafını çekmek için fotoğraf makinesini ve hızlı çalışmak amacıyla pastel malzememi getirmek isteğime karşılık, fotoğraf çekilmesinin mümkün olamayacağı, fakat pastel kullanabileceğim söylendi. İkinci defa, Harem'deki odaya gittiğimizde bu kez prenses yerinden kalkıncaya dek, pastel portreyi tamamladım ve derin bir nefes aldım. O gece rahat uyudum ve ertesi günü bu pastel portreden bir de yağlıboya portre çalıştım. Her iki tabloya yaldızlı çerçeveler yaptırıldı. Bu tablolardan pastel olan Harem Dairesi'nde Valide Sultan'ın odasına, yağlıboya portre ise Sultan II. Abdülhamid'in özel salonunun duvarına asıldı."¹⁰

1898 yazında bir gün Alman İmparatoru Kaiser Wilhelm'in Osmanlı İmparatorluğu'na resmî bir ziyaret yapacağı duyulur. İmparator ve İmparatoriçe, Yıldız Sarayı Şale Köşkü'nde ağırlanacaklardır. Sultan II. Abdülhamid, bir talimatla Zonaro'dan Şale Köşkü'nün duvarlarını tablolarla süslemesini ister. Saray'daki tabloların büyük çoğunluğu Rus ressamlarına aittir, arada Sultan Abdülaziz'in aldığı önemli resamlara ait eserler de vardır. Fausto Zonaro, tanık olduklarını espirili bir ifadeyle anlatır: "Bu tabloları olabildiğince, Kaiser Wilhelm'in geçeceği veya davete katılacağı salonların duvarlarına yerleştirdim. Sabah geldiğimde, yerleştirdiğim bir kısım tabloların duvarlardan indirilmiş olduğunu gördüm, kimseden de bir şey öğrenemeyince yeniden yerleştirdim. Ertesi gün yine aynı tabloların indirilmiş olduğunu görünce,

hayretler içinde kaldım. Israrım üzerine Teşrifat Nazırı Münir Paşa, padişahın emri ile bu tabloların indirildiğini söyledi. Sultan Abdülhamid birkaç resmi beğenmemiş, diğerlerini de Rus ressamalara ait olduğu için indirtmişti. Gerekçesi ise, Almanya ile Rusya arasında münasebetler iyi olmadığından, Kaiser Wilhelm'in ziyareti sırasında Osmanlı Sarayı'nın duvarlarında Rus ressamlarına ait tabloları görmesinin olumsuz bir anlam yaratabileceği endişesiydi."¹¹

Yıldız Sarayı'nda Müze

Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan ve 1880-1890 yılları arasında yapıldığı tahmin edilen anonim çizimlerin,¹² Yıldız Sarayı'nda kurulması düşünülen müzenin planları olduğu sanılmaktadır. Çizimler on farklı galeriyi göstermektedir. Hangi galeride nelerin sergilendiği bu çizimlerin üzerinde yazıyla da belirtilmiştir: 1- Sikkel, mücevherler ve değerli taşlı eserler, 2- Değerli madenlerden ve taşlardan yapılmış eserler, 3- Padişahların portreleri ve onlara ait diğer tablolar, 4- Sévr ve Kapodimonti gibi Avrupa porselenleri, 5- Sultan'a hediye edilmiş çeşitli eşyalar, 6- Tunç ve gümüşten antikalar, 7- Halılar, seccadeler, değerli ciltli kitaplar, tezhip ve minyatürler, 8- Saksonya ve Kuzey Avrupa çinileri, 9- Deniz kabukları, yazı levhaları, cam eşyalar ve hatlar, 10- Çin ve Japon seramikleri.¹³

6 Gustave Boulanger, *Sudan Geçen Bedeviler*, tuval üzerine yağlıboya, Milli Saraylar Tablo Koleksiyonu.

6

7 Şeker Ahmed Paşa,
Ormanda Oduncu, tuval
üzerine yağlıboya, İRHM
Koleksiyonu.

Yıldız Sarayı'na ait bu planlarla, Georgina Max Müller isimli bir İngiliz kadının kitabında anlattıkları arasındaki benzerlik dikkat çekicidir. İngiliz Konsolosluğu'nda çalışan oğlunu ziyarete gelen Bayan Müller'in İstanbul'dan çok etkilenerek yazdığı gezi kitabı 1897 tarihli. Kitapta, padişahın bazı elçilik çalışanları, şehirdeki önemli yabancı gazeteciler ve asilzadeler gibi diğer konuklarla birlikte Bayan Müller'i saraya akşam yemeğine davet ettiğini öğreniyoruz. Çok kibar ve hoşsohbet olarak tanımlanan sultan, yemekten sonra konuklarına -halkın normalde göremediği- özel müzesini, kütüphanesini ve bahçesini gezdirir. Burada gördüğü değerli objelerden, antika eşya, el yazması, resim ve minyatürlerden bahseden Bayan Müller, bunların ne kadar düzenli bir şekilde sergilendiğinden övgüyle söz eder: "Kuşevinin arkasında, birbirinden değerli nesnelere dolu olan uzunca bir odası bulunan bir binaya girdik. Bu, sultanın özel müzesiydi. İçeride, sultanın atalarına ait sayısız değerli objenin yanı sıra, şimdiye kadar kendisine hediye edilen bütün objeler de başarılı bir şekilde sergilenmekteydi. Hepsi çok düzenli bir şekilde, kutularında incelenmeyi ve izlenmeyi bekleyen sayısız duvar ve cep saati, eşsiz ciltli, nadir kitaplar, el yazmaları, her türden değerli porselen, mücevher, minyatür ve yağlıboya tablolar..."¹⁴

Resimli Kitap dergisinde yayımlanan fotoğrafların da aynı yere ait oldukları hemen fark edilmektedir.¹⁵ Müzenin bulunduğu binanın ve müzenin günümüze kadar

ulaşmayı ya da bizim tam olarak yerini tespit edemeyişimizi, diğer saray yapılarıyla birlikte 31 Mart olayları sırasında yağmalandığı varsayımıyla açıklamak mümkündür. Sultan Abdülhamid'in resme ve beraberinde müzeciliğe olan ilgisinin en sağlam göstergelerinden biri de İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi'nde bulunan ve yakın zamanda bir araştırmaya konu olan belgedir.¹⁶

1890 yılına ait olduğu anlaşılan belge¹⁷ Osmanlı saraylarındaki resim koleksiyonunun envanteri niteliğinde olup "Saray ve Kasr-ı Hümâyûnlarda bulunan resimlerin cinsini ve ressamların esamisini mübeyyen defter" olarak isimlendirilmiştir. Tamamlanmamış ikinci bir nüshası (Env. No: 9218) da bulunan belge, tam olarak 104 yerli ve yabancı sanatçıya ait, 346 eseri liste olarak vermektedir. Belgenin amacı kesin olarak bilinmemekle birlikte, tahmin edilebilir: Belge, daha sonra Yıldız Sarayı içerisinde kurulduğu bilinen müzenin hazırlık aşamasının bir parçası olabileceği gibi, sayısı iyice artan tabloların güvenliği ve düzeni için alınan tedbirlerin bir parçası da olabilir. Her iki durumda da 19. yüzyılın sonunda sarayda resim sanatının, müze ve/veya sergileme kavramlarının varlığını oldukça kuvvetli bir şekilde vurgulayan belge, tablo koleksiyonunun nitelik ve nicelik bakımından düzeyini de göstermektedir.

19. yüzyılda halka açık bir müzeye dönüştürül(e)meyen saray koleksiyonu Cumhuriyet'in kurulmasından sonra açılan ilk müzelerin çekirdeğini oluşturmuştur. Koleksiyonun, büyük kısmı Dolmabahçe Sarayı'nda kalmakla birlikte, Yıldız Sarayı, Beylerbeyi Sarayı, Topkapı Sarayı Müzesi, Çankaya Köşkü, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi, Deniz Müzesi ve Ankara Devlet Resim ve Heykel Müzesi gibi birçok devlet kurumuna dağılmış durumdadır.¹⁸ 1909'da 31 Mart olayları sırasında saraydaki diğer eşyalar ve hazinelerle birlikte yağmalanması, 1910'da Çırağan Sarayı'nda çıkan yangında yok olan ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında çeşitli müzeler arasında paylaştırılan tablolar düşünürse koleksiyonun görece büyüklüğünün gerçekte ne olduğu anlaşılabilir.

Belgede adı geçen tabloların bir kısmı, sanat tarihimizdeki en önemli Levanten ve Türk sanatçılara aitken, bir kısmı da Goupil Galerisi aracılığıyla Paris'ten alındığı bilinen tablolarıdır. Belgede sıralanan sanatçı isimlerine baktığımızda, bazılarının iyi bilinen Ahmed Ali Bey, Hüseyin Zekâî Paşa, Osman Hamdi Bey, Halil Paşa, Abdülmecid Efendi, Manas Efendi, Ziya Paşa, Antranik Efendi, Mıkırdiç Melkonyan veya Armenopoulo gibi Osmanlı tebaasından ressamlar olduklarını görmekteyiz. Diğer taraftan Emin Bey, Sami Efendi, Alaaddin Efendi, Mehmed Efendi, Galip Efendi, Faik Efendi ya da Yaşar Efendi gibi bazıları da Türk sanat tarihinde "primitifler" olarak adlandırılan asker ressamlardır.

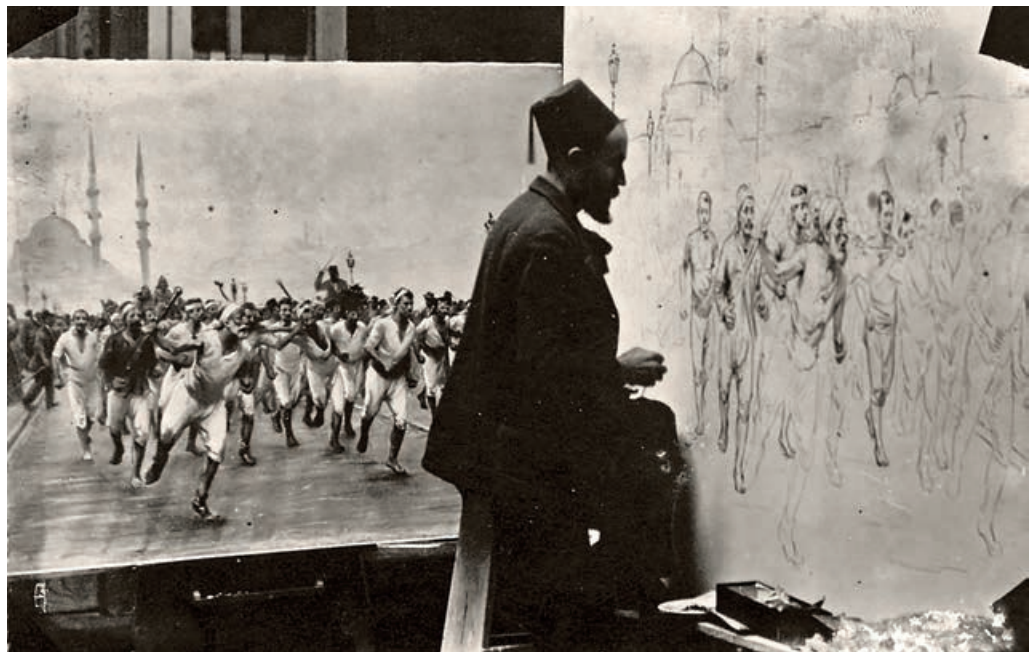
Belgede bir ya da birden fazla eseri bulunan yabancı sanatçıların büyük çoğunluğu Fransızdır: Edouard Armand-Dumaresq, Narcisse Berchere, Hippolyte Berteaux, Auguste Bonheur, William Bouguereau, Goustave Boulanger, Pierre Auguste Cot, Charles Daubigny, Bernard Debat-Ponsan, Alfred de Dreux, François Dubois, Eugene Fromentin, Jean-Léon Gérôme, Gustave Guillaumet, Pierre Desire Guillemet, François-Claude Hayette, Victor Pierre Huguette, Jules-Achille Noel, Van Marcke, Georges Washington, Adolphe Yvon ve Felix Ziem. Envanter belgesine göre koleksiyonda Fransız sanatçıların eserleri dışında dört İtalyan sanatçı (Amadeo Preziosi, Alberto Pasini, Luigi Acquarone ve Stefano Ussi), iki Alman (Adolf Kaufmann ve Adolphe Schreyer), bir İngiliz (William Holman Hunt), bir Polonyalı (Stanislaw Chlebowsky), bir Rus (Ivan Aivazovsky), bir Romanyalı (Theodor Aman), bir Macar (Sandor

Alexander Swoboda), bir Belçikalı (Petrus Van Schendel), bir İsveçli (Wilhelm Von Gegerfelt) ve bir Avusturyalı (Rudolf Ernst) sanatçının eserleri bulunmaktadır.

Abdülhamid'in tahttan indirilmesinin politik çözümlemesi ayrı bir konu olmakla birlikte, 31 Mart olayı ve Yıldız yağmasının kültür ve sanat tarihimiz açısından sonuçları vahim olmuştur. Saray yağmasında padişahın tüm şahsi malları gibi koleksiyonlarının da saldırıya uğradığı düşünüldüğünde, geriye müzelerle ilgili belgeler, çizimler, planlar ve fotoğraflardan başka dişe dokunur pek bir şey kalmamıştır.

1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı, resim sanatı açısından bir başka dönüm noktası olur. Sanatçıların II. Meşrutiyet'i izleyen dönemde, bir meslek birliğinin çevresinde birleşme süreci ve Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'nin doğuşu, resmin profesyonel bir yaşam tarzı olarak kavranmasının ilk adımını oluşturmuştur. Veliâhd Abdülmecid Efendi'nin himayesinde kurulan Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'nin¹⁹ kurucuları Sanâyi-i Nefîse Mektebi mezunu sanatçılardır. Ressam Mehmed Ruhi Bey'in önerisiyle Sami (Yetik), Şevket (Dağ), Hikmet (Onat), İbrahim (Çallı), Ağâh, Kâzım, Ahmed İzzet, Ahmed Ziya (Akbulut) ve Mesrur İzzet gibi bir grup genç sanatçının kurduğu Osmanlı Ressamlar Cemiyeti, yarı resmî bir yapıya sahiptir.²⁰

Abdülmecid Efendi'nin şehzade, veliâhd ve sonrasında halife kimliği, sanatının biçimlenmesinde büyük etkidir. Henüz sekiz yaşındayken babası Sultan Abdülaziz'i kaybeden Şehzade Abdülmecid Efendi'nin müzisyen ve ressam kimliği çocuk yaşlarda oluşmaya başlar. Babasının ölümünden sonra Ortaköy Feriyye Sarayı ve Bağlarbaşı'nda kendi adı ile anılacak olan köşkte yaşamıştır. Abdülmecid Efendi'nin muhtemelen veliâhdliği döneminde yaptığı bir resim oldukça ilginçtir.²¹ Sultan II. Abdülhamid'in hal'ini konu edinen bu tablo, 172 x 235 cm boyutlarında olup, halen Dolmabahçe Sarayı'nda sergilenmektedir. Babası Sultan Abdülaziz'in ölümünü yaşamı boyunca unutamayan ve her fırsatta hatırlayarak Sultan II. Abdülhamid'i sorumlu tutan Abdülmecid Efendi, o ânı siyasi/duygusal, kaygı veya duyarlılıkla ölümsüzleştirmiştir.

8 Zonaro, İtfaiyeciler tablosunu çalışırken, Zonaro Aile Arşivi.

Sultan II. Abdülhamid Nasıl İkna Oldu?

12 yılı aşkın bir süre sarayda görev yapan, padişahın birçok özel talebini yerine getiren Zonaro, Sultan II. Abdülhamid'in portresini yapmayı bir türlü başaramaz. Bu yönde birkaç kez girişimde bulunmuş ancak hiçbirine cevap verilmemiştir. İkinci Meşrutiyet'in ilan edildiği 23 Temmuz 1908'den hemen sonra bu isteğini nasıl gerçekleştirdiğini yine kendisinden öğreniyoruz. 1924'te Roma'da yayımlanan *Il Caffaro* dergisine verdiği söyleşide, bu gecikmenin nedenlerini açıklamış ve yaptığı portrelerden birini San Remo'daki evinde sakladığını belirtmiştir:²²

“Her şeyden önce, İstanbul'da sarayda çalıştığım yıllarda, Türk hükümdarının portresini tuval üzerine yapmayı başaramamıştım. Sultan II. Abdülhamid doğuştan sanatçı bir insandı. Nadir görülen bir ustalık ve duyarlılıkla zarif çizgi ve biçimlerle, resimler yapıyordu. Ancak, katı dini kurallar, onu yasaklıyor olmalıydı. Saray Ressamı olarak görevlendirildiğim 1896'da bana, İslâm'ın Halifesi'nin resmini yapmamam gerektiği tekrar tekrar vurgulanarak hatırlatıldı. (...) Bir Saray Ressamı olarak, padişahın resmini yapamamak, tuhaf geliyordu! Gene de sessiz kaldım. İşimdeki heyecan verici yenilikler beni mutlu etmekteydi ve giderek bu olumsuz duygulardan uzaklaştım. II. Abdülhamid'in resmini kimse yapamazdı. Yasak herkes için geçerliydi. Sultan'ın portresini basan yabancı dergiler, ya gençlik resimlerinin yer aldığı fotoğraflardan yararlanıyorlardı ki bu durumda imparatorluk hudutlarından içeri girmeleri engelleniyordu veya kendileri tamamen hayali bir şeyler çiziktiriyorlardı. (...) 23 Temmuz 1908 günü bir ihtilal oldu ve Meşrutiyet ilan edildi. Fırtınalı bir yıld! O sırada, ilk kez Sultan II. Abdülhamid'in portresini yapmaya kesin karar verdim. Ülke, yüzyılların tembelliğini aniden üstünden atmış, mutluluk sarhoşluğu içindeydi.

9 Elisa Zonaro'nun objektifinden Galata Köprüsü üzerinde Sultan II. Abdülhamid portresini satan çocuk, Zonaro Aile Arşivi.

10 Zonaro'nun otoportresi, Masi Belediyesi Koleksiyonu, İtalya.

10

11

Bu sırada, çok önemli siyasal değişiklikler oluşuyor ve sultanın sürgüne gönderdiği kişiler, yeniden İstanbul'a dönüyorlardı. Her tarafta büyük şenlikler, gösteriler vardı ve Meşrutiyet'in getirdiği hürriyete ilişkin politik konuşmalar yapmak, günlük yaşamın bir parçası olmuştu. Sonra seçimler geldi. Birbiri ardından garip ve trajik olaylar yaşanmaya başlandı. Hayatımda ne böylesine yürek parlayan gösterilere ne de bu denli çok kişinin sürgüne gönderilişine tanık olmuşum!

Bu arada, sarayda görevli olanlar birer ikişer görevlerinden uzaklaştırılıyordu. Saray Mimarı Raimondo d'Aronco'nun işine son verildi. Ardından Saray Orkestrası ve şefi işlerinden oldular. Arturo Stravolo'nun opera grubunun işine son verildi. Böylesine tehlikeli olayların ardından bugün yarın benim de başıma bir şeyler gelecek diye bekliyordum. Bu sıkıntılı günlerden birinde moralim bozuk, yeni bir haber alma umudu ile gittiğim Maliye Nezareti'nden geri dönüyordum. Galata Köprüsü'nde yine aynı insan kalabalıklığı vardı. O sırada, elinde bir tomar afiş bulunan bir adam dikkatimi çekti. Olanca sesiyle bağırıyor ve bu afişleri satmaya çalışıyordu. Bunların Sultan II. Abdülhamid'i çok kötü tasvir eden resimler olduğunu gördüm. Gözlerime inanmadım. Çünkü Türkçe, Ermenice ve Fransızca yazılı bu afişte, Meşrutiyet'in ilk Padişahı Sultan II. Abdülhamid övülüyordu. Bir meci diye gibi bir fiyata satılan bu afişten bir tane aldım ve öfkeye kapıldım.

Hemen eve döndüm ve o heyecanla Sultan II. Abdülhamid'e hitaben bir mektup kaleme aldım ve içtenlikle hissettiklerimi kâğıda döktüm: '15. yüzyılda Fatih Sultan Mehmed tarafından saraya davet edilen Venedikli ressam Gentile Bellini gibi, ben de Siz Majesteleri tarafından saraya davet edildim. Ama ben tanık olduğum ve son derece üzüntü duyduğum bir olayı, sizden saklayamayacağım. İstanbul sokaklarında satılan resminizin, hem sanat açısından hem de size benzerlik bakımından şahsınıza karşı işlenmiş bir suç olduğunu düşünmekteyim. Ve halkın İslam'ın Halifesi'nin gerçek resmini görmeyi arzu ettiklerine inanıyorum.'

12

13

11-12-13 Zonaro'nun yaptığı Sultan II. Abdülhamid portrelerinin siyah-beyaz fotoğrafları, Zonaro Aile Arşivi.

Mektubumun sonunda, portrelerini yapmak şerefine bana tanınmasını istirham ettim. Bu mektubum tercüme edildi ve Şair Kâni Bey de sanırım birkaç dokunaklı sözcükle süsledi. Mektubum büyük bir heyecan yaratmış olmalıydı. Mabeyn Kâtipliğinden Sultan II. Abdülhamid'in portresini yapmak üzere hazır olmam emri verildi ve gerçekten birkaç gün sonra, ilk kez bana poz veren Sultan II. Abdülhamid'in karşısındaydım. (...) Sultanın üç ayrı pozda portresini hazırladım. Üçüncü pozun süresi çok azdı. Sultan, hep düşünceliydi, kaşları çatıktı ve durgundu. İşte o günlerde imparatorluğun her köşesinde huzursuzluklar, isyanlara dönüşüyor, taşkınlıklar artıyordu. Bana poz verdiği dakikalar boyunca, hiç konuşmadan ve düşünceli bir ifadeyle bakıyordu. Hükümrancılığını kaybetmişti ama belki de, yeniden o eski kudretli günlerine dönebileceğini düşünüyordu.”²³

Fausto Zonaro, Sultan II. Abdülhamid'in, tarihi birer belge niteliğindeki bu portrelerini 31 Mart İsyanı günlerinde tamamlar. 27 Nisan 1909 günü Sultan II. Abdülhamid tahttan indirildiğinde bu eserler tamamlanmış durumdadır. Ekim ayında da Zonaro “Saray Ressamı” görevinin sona erdiği haberi ile karşılaşacaktır. Günümüzdeki saray kayıtlarında Sultan II. Abdülhamid'in bu portrelerine dair hiçbir kayda rastlanılmamaktadır. Bu üç tabloda biri II. Abdülhamid dönemine ait tüm belgelerin yok edildiği Yıldız Yağması sırasında tahrip edilmiş olabileceği gibi, Sultan Reşad'ın padişah olmasıyla saraydan çıkartılıp, bir yerlere atılmış da olabilir. Saraya teslim edilemeyen iki portre 1910 Mart ayında Zonaro'nun diğer tabloları ile birlikte sandıklara yerleştirip gemi ile İtalya'ya gönderilmiştir. Eşi Elisa'nın Hesap Defteri'ndeki kayıtlardan bu portrelerden birinin 9 Mart 1912 günü San Remo'da ressam tarafından Kont Vincenzo Marsaglia'ya 9 bin lire gibi yüksek bir fiyatla satıldığı anlaşılmaktadır. Üçüncü portre ise uzun süre sanatçının San Remo'daki evinde sergilenmiştir.²⁴

Fotoğrafın Cazibesi

1876'da tahta çıkan Sultan II. Abdülhamid 33 yıllık yönetimi süresince fotoğraftan azami ölçüde yararlanmış, hanedan üyelerinin, saray personelinin, asker ve devlet ileri gelenlerinin portre fotoğraflarının çekilmesini emretmiş; hükümlerini altındaki tüm bölgelerdeki önemli olayları, devlet binalarını, mimari yapıları, şehir görüntülerini fotoğrafla belgelemiştir. Buna karşın kendi portresini çok nadiren yaptırmıştır ve bu durumun hastalık derecesindeki aşırı şüpheciliklerinden kaynaklandığı söylenir. Portre fotoğrafın iletişim gücüne ve insanın iç dünyasını belgelediğine son derece inanmış olan Sultan Abdülhamid, şahsiyeti ile bağlantı kurulabilecek herhangi bir işaret vermemek için kameralardan daima uzak durmuştur.

Şehzadelik döneminde İstanbul'da Abdullah Biraderler'in, 1867 Londra seyahati sırasında ise William Downey'in çektiği portre fotoğrafları saltanat yıllarında yeni fotoğraflar yaptırmadığı için uzun süre kullanılmıştır. Fransa'da yayımlanan 1897 Şubat tarihli *Le Petit Journal* dergisinde 30 yıl önce İngiliz fotoğrafçı William Downey'in çekmiş olduğu portrelerden birinin kapak olarak kullanıldığı görülmektedir. Nitekim 1894'te Adolphe Ascher tarafından Viyana'da yayımlanan ve Avrupa kıtasında hüküm süren tüm hanedan üyelerinin portrelerini içeren *Scepter und Kronen - Die Herrscher Europas in Wort in Bild (Asalar ve Taçlar - Resimler ve Yazılarla Avrupa'nın Hükümdarları)* adlı görkemli kitapta da yine aynı fotoğraf kullanılmıştır.²⁵

1869'da Abdullah Biraderler'in çektiği portrelere, ilerleyen yıllarda sultanı yaşlı göstermek ve yeni olduğuna inandırmak amacıyla çeşitli yayıncılar tarafından sakal ilave edildiği görülmektedir.

Fotoğrafçı kameralarından adeta kaçan Sultan II. Abdülhamid'in güncel veya stüdyo çekimi, gerçekten portre sayılabilecek bir fotoğrafını bulmak imkânsız deneyecek düzeydedir. Saltanat döneminde bilinen son derece nadir fotoğraf çekimlerinden birini, 1900 yılı Ekim ayında İstanbul'a gelen İran hükümdarı Muzaffereddin Şah'ın ziyareti sırasında Phebus (Febüs) Fotoğrafhanesi sahibi Boğos Tarkulyan gerçekleştirmiştir.²⁶

Tarkulyan, bu çekim sırasında Sultanın kendine özgü davranışını unutamaz. 35 yıl sonra bir röportajında, kedisinin, "Biraz tebessüm buyurmaz mısınız, Efendim" ricasına sultanın tok bir sesle, "Hayır, gayet ciddi olmak gerektir!" cevabını verdiğini, biraz terslenmiş olsa da nişan ve elli altınla ödüllendirildiğini aktarır.²⁷ Hatta bu ziyaret sırasında İran Şahı tarafından da "şir-ü hurşid" (Arslan ve Güneş) nişanının ikinci rütbesiyle ödüllendirilmiş ve "fotoğraf-i şahî" unvanı verilmiştir.

Tarkulyan'ın fotoğraf tarihi açısından önemli bir belgesel çalışması da "Bomba Hadisesi Fezlekesi"dir. 21 Temmuz 1905 tarihinde bir Cuma selamlığı çıkışında Ermeni komitacılar tarafından düzenlenen suikast sonucunda, Sultan II. Abdülhamid küçük bir zaman farkıyla kurtulmuştur. Patlamada 26 kişi ölmüş, 56 kişi de yaralanmıştır. Bu olay üzerine hazırlanan fezleke de bulunan 34 adet fotoğraf farklı fotoğrafçılar tarafından çekilmiştir. 27 adet suçlu portresi dışında, Boğos Tarkulyan'ın Zaptiye Nezareti'nde çektiği, 18 x 23 cm boyutlarındaki yedi fotoğrafta eylem sonrası ele geçirilen fünye, dinamit lokumları ve suikastte kullanılan araba görülmektedir. Bu fotoğraflardan bir takım Sultan II. Abdülhamid'e ayrıca hediye edilmiştir.²⁸

14 Abdullah Biraderler'den Kevork Abdullah, Ebüzziya Tevfik'e ithaf ve imzalı, Ömer Faruk Şerifoğlu Arşivi.

15 Boğos Tarkulyan, 10 Ekim 1892, Ömer Koç Koleksiyonu.

Sultan II. Abdülhamid'in polisiye fotoğraflara ilgisi yeni değildir. 1884'te dönemin Zaptiye Nazırı Kamil Paşa, nezaret binası içinde bir fotoğraf atölyesi kurmakla görevlendirilir ve İstanbul hapishanelerinde bulunan bütün mahkûmların fotoğraflarının çekilmesini ister. Çekilen bu fotoğrafların sabıka dosyası haline getirilerek karakollara dağıtılması ve aynı kişilerin yeniden suç işlemesi durumunda kolaylıkla tespiti ve kanun karşısına çıkartılması amaçlanmıştır. Söz konusu atölyenin yönetim ve sorumluluğu Vasilaki Kargopulo'ya verilmiştir.

Saray Fotoğrafçılığı

Sadrazam Fuad Paşa'nın önerdiği fotoğrafçı Abdullah Biraderler'in 1863 yılında çektiği portresini beğenen Sultan Abdülaziz; "Yüzüm ve asıl görüntüm, Abdullah Biraderler'in çektiği fotoğraflardaki gibidir. Emrediyorum, bundan böyle yalnızca onların çektiği fotoğraflarım resmi fotoğraf olarak tanınsın ve böyle kabul edilerek her tarafa dağıtılsın" emrini verir. Sultan II. Abdülhamid döneminde de "Sultanın Fotoğrafçısı" unvanlarını bir süre daha korurlar. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Rus ordusu Yeşilköy'e kadar gelip yerleşince, Kevork Abdullah önceden tanıştığı Dük Nicola'yı ziyaret ederek fotoğraflarını çekmiştir. Bunun üzerine Sultan II. Abdülhamid, Abdullah Biraderler'i cezalandırarak, tuğrasını geri alır.

1889 yılında İstanbul'a gelen Alman İmparatoru Kaiser II. Wilhelm ve İmparatoriçe Augusta Victoria'nın fotoğraflarını çeken Sébah & Joaillier firmasına başarısı nedeniyle, "Prusya Sarayı'nın Fotoğrafçısı" unvanı verilir. Bu dönemde, Phébus Fotoğrafhanesi'nin sahibi Bogos Tarkulyan da boyama yoluyla renklendirdiği fotoğraflarla herkesin beğenisini kazanmıştır. Bogos Tarkulyan "Saray Fotoğrafçılığı" unvanı ile ödüllendirilirken 1900 yılının sonunda Abdullah Biraderler, borçlarını ödemek için stüdyolarını bütün aletleriyle birlikte Sébah & Joaillier'e satarlar.

Abdullah Biraderler'in azledilmelerinden sonra, Sultan II. Abdülhamid'in emriyle Osmanlı Hanedanı üyelerinin ve devlet adamlarının fotoğraflarının çekimi ve bu fotoğrafların dağıtımı, ayrıca bütün sarayların ve hanedana ait köşk ve yalıların iç ve dış fotoğraflarının çekim işleri "Mâbeyn-i Hümâyûn Fotoğrafçılığı" unvanı ile Vasilaki Kargopulo'ya verilir. Sultan II. Abdülhamid, 11 Nisan 1886 tarihli irade ile ölen Vasilaki Kargopulo'nun yerine oğlu Konstantin Kargopulo'yu "Saray Fotoğrafçısı" olarak

14

15

16 Yunan sefiri Konoriyot'un oğlu, İspanya sefirinin oğlu (şâir Dante'nin kiyafetindedir), İspanya sefirinin kızı (Dante'nin sevgilisi kiyafetindedir), İsveç sefirinin kızı, İspanya sefirinin kızı, Milli Saraylar Koleksiyonu.

16

atar ve genç fotoğrafçıya yardım etmesi için Manas ailesinden Saray ressamı ve minyatürcüsü olan Ermeni asıllı Josef Manas Efendi'yi (1835-1916) görevlendirir.

Fotoğraf da çeken II. Abdülhamid'in, Yıldız Sarayı'nda kurdurttuğu atölyede, pek çok şehzade ve sultanların fotoğrafları çekilmiştir. Sultan II. Abdülhamid'e göre fotoğraf; insanın fizyonomi ve ruh halini iyi yansıtan bir araçtır. Sultan II. Abdülhamid fotoğrafla ülkenin her tarafından bilgi edinmiş, devlet idaresindekileri fotoğraflarından tanımıştır. Fotoğrafın belge özelliği taşıması yanında, propaganda gücünü kavramış, yurtdışına albümler göndermiştir.²⁹

Dipnotlar

- 1 M. Cezar, *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*, s. 376.
- 2 N. Berkes, *Batıcılık Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*, s. 31.
- 3 M. Cezar, *age.*, s. 147; Z. Çelik, *Şarkın Sergilenişi*, s. 35.
- 4 Z. İnankur, "Official Painters of the Ottoman Palace", s. 382.
- 5 F. Ezgü, *Yıldız Sarayı Tarihçesi*, s. 28.
- 6 F. Ezgü, *age.*, s. 28.
- 7 S. Tansuğ, *Çağdaş Türk Sanatı*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1986; S. Germaner, "1850 Sonrası Türk Resminde Kaynak ve Konular", *Osman Hamdi Bey ve Dönemi*, s. 69-74.
- 8 *Şeker Ahmed Paşa 1841-1907*, s. 22-42.
- 9 P. Mansel, *Konstantiyye*, s. 422.
- 10 O. Öndeş - E. Makzume, *Osmanlı Saray Ressamı Fausto Zonaro*, s. 44.
- 11 O. Öndeş - E. Makzume, *age.*, s. 52.
- 12 Çizimlerin envanter numarası: 17/543.
- 13 G. Renda, "Portrenin son yüzyılı", *Padişahın Portresi*, s. 461.
- 14 G. M. Müller, *İstanbul'dan Mektuplar*, 1978.
- 15 *Resimli Kitab*, II (1325/1909).

- 16 Z. G. Öztürk, *Ottoman Imperial Painting Collection through a Document dating from 1890*, s. 5.
- 17 Belge Prof. Dr. Kemal Beydilli tarafından bulunmuştur. Envanter numarası: 9079.
- 18 Öner, "Milli Saraylar Tablo Koleksiyonu", *Milli Saraylar*, s. 91.
- 19 Osmanlı Ressamlar Cemiyeti, 1921 yılında "Türk Ressamlar Cemiyeti", 1926 yılında "Türk Sanayi-i Nefise Derneği", 1927'de "Türk Sanayi-i Nefise Birliği", 1929 yılında ise "Güzel Sanatlar Birliği" adını alarak etkinliğini sürdürür.
- 20 Ö. F. Şerifoğlu, "Osmanlı Sarayı ve Türkiye'de Resim", *Osmanlı Saray Koleksiyonundan*, s. 92-94.
- 21 E. Yağbasan vd, *Hanedandan Bir Ressam Abdülmecid Efendi*, s. 84-86.
- 22 O. Öndeş -E. Makzume, *Osmanlı Saray Ressamı Fausto Zonaro*, s. 78.
- 23 Öndeş-Makzume, *Osmanlı Saray Ressamı Fausto Zonaro*, s. 78-81
- 24 Öndeş-Makzume, *age.*, s. 81, 142.
- 25 Kızı Ayşe Osmanoğlu'nun 1960'ta yayımlanan *Babam Abdülhamid* adlı eserinde bile aynı fotoğraflar kullanılmakla birlikte, yanlışlıkla bunların 1876'da tahta çıkışı sırasında çekildiği belirtilmiştir.
- 26 B. Öztuncay, *Hatıra-i Uhuvvet*, s. 92.
- 27 Kandemir, "Febüs Anlatıyor", *Aydabir*, 7 (Mart 1936), s. 53.
- 28 BOA, Y. PRK. AZN, 24/38, 8 Ekim 1905.
- 29 Sultan II. Abdülhamid'in kendi adıyla anılan fotoğraf arşivi halen İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde korunurken, başta IRCICA olmak üzere çeşitli kurumlar tarafından değerlendirilmektedir. Aynı koleksiyonun büyük bir kısmının bir kopyası da halen Sultan II. Abdülhamid tarafından bizzat gönderilen Amerikan Kongre Kütüphanesi'nde, bulunmaktadır.

Kaynakça

- BOA, Y. PRK. AZN, 24/38, 8 Ekim 1905.
- Berkes, Niyazi, *Baticılık Ulusçuluk Ve Toplumsal Devrimler*, Yön Yayınları, İstanbul 1965.
- Cezar, Mustafa, *Sanatta Batı'ya Açılış Ve Osman Hamdi*, Erol Kerim Aksoy Vakfı Yayınları, İstanbul 1995.
- Çelik, Zeynep, *Şark'ın Sergilenişi, 19. Yüzyıl Dünya Fuarlarında İslam Mimarisi*, Çev. Nurettin Elhüseyni, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2005.
- Ezgü, Fuad, *Yıldız Sarayı Tarihçesi*, İstanbul 1962.
- Germaner, Semra, "1850 Sonrası Türk Resminde Kaynak ve Konular", *Osman Hamdi Bey ve Dönemi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993, s. 69-74.
- Germaner, Semra-Zeynep İnankur, *Oryantalistlerin İstanbulu*, Türkiye İş Bankası, İstanbul 2002.
- İnankur, Zeynep. "Official Painters Of The Ottoman Palace", *Art Turc/ Turkish Art, 10th Congres International Dart Turk*, Geneva 1999.
- Kandemir, "Febüs Anlatıyor", *Aydabir*, 7 (Mart 1936), s. 53.
- Mansel, Philip, *Konstantiniyye - Dünyanın Arzuladığı Şehir 1453-1924*, Çev. Şerif Erol, 2007.
- Müller, Georgina Max, *İstanbul Mektupları*, Tercüman, İstanbul 1978.
- Osmanoğlu, Ayşe, *Babam Abdülhamid*, İstanbul 1960.
- Öndeş, Osman, Erol Makzume, *Osmanlı Saray Ressamı Fausto Zonaro*, YKY., İstanbul 2003.
- Öner, Sema. "Milli Saraylar Tablo Koleksiyonu", *Milli Saraylar*, 1987.
- Öztuncay, Bahattin, *Hatıra-i Uhuvvet-Portre Fotoğraflarının Cazibesi: 1846-1950*, Aygaz, İstanbul 2005.
- Öztürk, Zehra Güven, *Ottoman Imperial Painting Collection Through A Document Dating From 1890*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Koç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008.
- Renda, Günsel, "Portrenin Son Yüzyılı", *Padişahın Portresi*, Türkiye İş Bankası, İstanbul 2000 s. 442-463.
- Resimli Kitab*, II (1325/1909).
- Shaw, Wendy M. K., *Osmanlı Müzeciliği*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.
- Şeker Ahmed Paşa 1841-1907, (Haz. Ömer Faruk Şerifoğlu-İlona Baytar), TBMM Milli Saraylar, İstanbul 2008.
- Şerifoğlu, Ömer Faruk, "Osmanlı Sarayı ve Türkiye'de Resim", *Osmanlı Saray Koleksiyonundan*, Adach - TBMM Milli Saraylar, Abu Dhabi 2006, s. 85-97.
- Tansuğ, Sezer, *Çağdaş Türk Sanatı*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1986.
- Yağbasan, Eylem, vd, *Hanedandan Bir Ressam Abdülmecid Efendi*, YKY. - TBMM Milli Saraylar, İstanbul 2004.

Sultan II. Abdülhamid Monogramı

ve Milli Saraylar Koleksiyonu'ndan Örnekler

Nurten Öztürk*

İnsanoğlu tarih boyunca kendini ifade etmek, iletişim kurmak, sosyal ve toplumsal alanda bir kimlik oluşturmak için çeşitli görsel sembollerden yararlanmıştır. İsmi başharflerinden (inisiyal) oluşan ve sanatsal bir tasarım halinde bir araya getirilmiş yazı karakteri ya da figür olarak tanımlanabilecek monogram bu sembollerden biridir. Kişi ya da grupları temsil eden monogramın bilinen en erken kullanımı, Antik Yunan ve Roma dönemindeki paralar üzerinde olmuştur. Eski Mısır'da hükümdarların isimlerinin bir kartuş içine hiyeroglifle yazılmış olması da monogram veya inisiyal olarak değerlendirilebilir.¹

Zaman içinde monogram kullanımı yaygınlaşmış zengin ve soylu kesim tarafından sahip oldukları değerli objelerin üzerine zenginlik, güç ve prestij unsuru olarak isimlerinin başharflerinden oluşan monogramlarını işletmek bir moda haline gelmiştir. Bu modaya sanatçılar da uymuş, eserlerini tasarladıkları monogramlarıyla imzalamışlardır. Hollandalı sanatçı Rembrandt ilk dönem eserlerinde adının başharfleri olan RH'den oluşan bir monogramını kullanmış, daha sonraları ise yaşadığı yer Leiden'i simgeleyen L harfini ekleyerek "RHL" monogramıyla eserlerini imzalamıştır.² Ayrıca Alman ressam Albrecht Dürer ve Flaman ressam Anthony Van Dyck da imza olarak monogram kullanmayı tercih etmiştir.³

19. yüzyıla gelindiğinde monogramların kişisel eşyalarda kullanımı artmıştır. Krallar ve asillere ait monogramlar süslü, işlemeli ve karmaşık olurken daha alt sınıflardaki kişilerin monogramları sade birer baskıdan ibaret olmuştur. Monogramlar kraliyet aileleri, loncalar ve yönetici sınıf tarafından sosyal otorite göstergesi sayılmış, asalet ve zenginlikle özdeşleştirilerek kişi veya kurumların toplumdaki yerini belirtici bir simge olmuştur. Özellikle krallar gösterişli ve ayrıntılı monogramlar seçmiştir. Fransa Kralı XV. Louis'nin monogramı aynı zamanda kurucusu olduğu Sevres Fabrikası'nın ürettiği porselenlerde damga olarak da kullanılması kralın otoritesini ve kudretinin görsel ispatı bakımından ilgi çekicidir.⁴

Görsel sembollerin kimlik oluşturma ve iletişim kurma noktasında önemini kavrayan ve uygulayan çağdaşları gibi Osmanlı Devleti de Türklerin geleneksel kültüründe köklü bir yere sahip sembollerden kendini ifade etmek, varlığını ve egemenliğini göstermek için faydalanmıştır. Osmanlı hükümdarlarının güç, iktidar ve ihtişamı olduğu kadar devleti de sembolize eden tuğra ve armaları iktidarlarının birer simgesi olarak, ülkeyi süsleyen binalar, camiler, çeşmeler gibi mimari yapılardan, ferman, nişan, kartpostal, hisse senedi, tütün tabakaları, yemek takımları gibi küçük

1 Ressam Albrecht Dürer'in monogramı

2 XV. Louis'nin Servés Porselen fabrikasının damgası olarak da kullanılmış olan monogramı

1

2

* MA, Müze Araştırmacısı, TBMM Milli Saraylar.

3 Refia Sultan'a ait taçlı "RS" monogramı

4 Halife Abdülmecid Efendi'ye ait "M" monogramlı tıraş takımından detay, Env. No. 64/1942, Milli Saraylar Koleksiyonu.

5 Osmanlıca olarak "Refia Sultan" yazılı kahve fincanı Env. No.47/199-208, Milli Saraylar Koleksiyonu.

6 "AH" monogramlı, yazı takımı, Env. No. 47/209.1-10, Milli Saraylar Koleksiyonu

objelere kadar geniş bir alanda kullanılmıştır.⁵ Tuğra isim ve unvandan oluşan kişisel bir imza iken, Sultan II. Abdülhamid döneminde en olgun haline ulaşan Osmanlı Arması saltanatı simgelemektedir. Osmanlı padişahlarının tuğrası kullanım açısından, Avrupa Kraliyet geleneğindeki monograma benzetilebilir.⁶

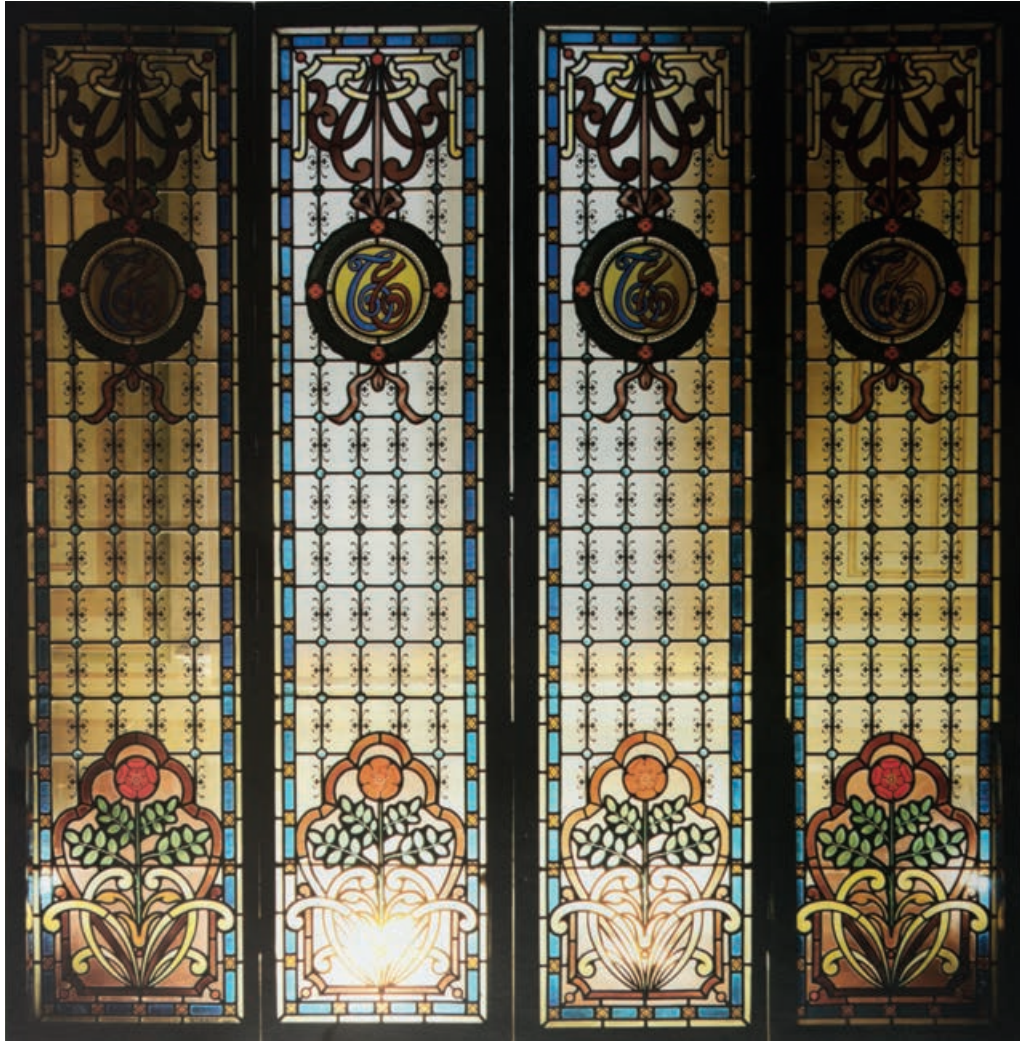
Yazar Murat Bardakçı'ya göre Osmanlı Hanedanı monogram kullanımına Batı'dan ziyade İstanbul'a gelip giden Mısırlı zengin aileleri vasıtasıyla alışmıştır.⁷ 19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde başlayan Batılılaşma hareketleri çerçevesinde özellikle hanedan ve saray çevresinde yemek kültürü, giyim kuşam gibi gündelik alışkanlıklarda Batılı hayat tarzı benimsenmiştir. Bu dönemde peçete, yastık kılıfı, bohça, şase, yatak örtüsü, gömlek, fincan gibi kişisel eşyalarda sahibinin adının başharflerinden oluşan monogram kullanımına rastlanmaktadır. Sultan Abdülmecid'in kızı Refia Sultan'a ait taçlı "RS" monogramlı ipekli bohça gibi eşyalar bunlara örnek oluşturmaktadır.⁸

Milli Saraylar Koleksiyonu'nda 64/1942 envanter numaralı Halife Abdülmecid Efendi'ye ait tıraş takımı; fildişi saç ve sakal tarağı, tıraş gömleği ile "M" monogramlı gümüş tıraş tasından oluşmakta ve üzerinde sarma tekniğiyle "M" monogramı ve kırmızı iplikle taç motifi işlenmiş bir bohça içinde yer almaktadır.⁹ Milli Saraylar Koleksiyonu'nda bulunan Refia Sultan'a ait zarflı fincan takımı ise Sultan'ın monogramı yerine adının tamamının Osmanlıca harflerle yazılı olması açısından ilginç bir örnektir.

Osmanlı hanedan mensuplarının, dönemin yeniliklerinden olan mektuplaşmalarda antet kullanımının yaygınlaşmasıyla, yazışma ve mektuplarda çoğunlukla Latin harfleriyle adlarının başharflerini kullandıkları görülmektedir. Sultan II. Abdülhamid'in kızı Naile Sultan, Şehzade Murad ve Şehzade Ömer Faruk Efendi'nin monogramlarında mektup antetlerinde daha önce kullanılmayan taç motifi dikkat çeker.¹⁰

Osmanlı Devleti'nin 34. hükümdarı Sultan II. Abdülhamid, 33 yıllık saltanatı süresince uluslararası ilişkilere önem vermiş, devlet imajının önemini ve gerekliliğini kavramış bir hükümdardı. Şehzadeliği sırasında, 1867 yılında, Uluslararası Paris Sergisi için Napoleon'un daveti üzerine, amcası Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahatine iştirak eden II. Abdülhamid Avrupa kültürünü ve yaşantısını yakından tanımıştır. Kişilik olarak yeniliklere açık, titiz ve ayrıntıcı bir yapıya sahip olan Padişah,

7

8

9

7 Vitray paravan üzerinde AH monogramı, Env. No. 371. Yıldız Sarayı Müzesi, Sultan II. Abdülhamid'in Cülûs Hediyesi Kitabı'ndan (Yıldız Sarayı Vakfı)

8 Latin harfiyle Sultan II. Abdülhamid'e ait monogram örneği

9 Arap harfiyle Sultan II. Abdülhamid'e ait monogram örneği

hükümdar imajının gerekliliğini benimsemiş, bu amaçla dönemin Avrupa kraliyet üyeleri gibi kendi adının başharflerinden oluşan monogram tasarımı yaptırmıştır.¹¹ Padişahın, şehzadelikliğini geçirdiği Maslak Köşkü'nde ve saltanatı süresinde yaşadığı Yıldız Sarayı'nın bölümlerinde de "AH" monogramını kullandığı bilinmektedir.

Sultan II. Abdülhamid monogramını hem Latin harfleri (AH) hem de Arap harfleri (Ayn Ha ح ع) ile düzenletmiş, uluslararası arenada ve devlet içinde, değişen siyasi koşullara göre imajını anlaşılır kılacak siyasi bir kimlik olarak kullanmıştır.¹² "AH" monogramı zarif bir şekilde tasarlanmış olup mimariden küçük eşyalara kadar birçok eserde farklı tasarımlarla karşımıza çıkar. Latin harfli "AH" monogramları genelde bitkisel bezemeli kıvrımlarla şekillenmiştir, az sayıda olmak üzere harflerin üzerinde taç motifinin kullanıldığı monogramlar da mevcuttur, Arap harfleri (ح ع) ile tasarlanan monogramı Sultan Abdülhamid döneminin en gözde sanat akımı Art Nouveau etkilidir.

Osmanlı Devleti'nde hanedan üyelerinin şahsi eşyalarında monogram kullanmış olmasına rağmen, Osmanlı padişahları arasında sadece Sultan II. Abdülhamid'in kişisel eşyalarına kendi "AH" monogramını naksettirdiğini görmekteyiz.¹³ Milli Saraylar Koleksiyonu'nda da porselen, tekstil, ahşap, gümüş, kristal gibi malzemelerden üretilmiş bu eserlerden pek çok örnek bulunmaktadır.

Usta bir marangoz olmasının yanı sıra ince ahşap işçiliğiyle yakından ilgilenen ve Yıldızdaki atölyesinde ahşap eserler ürettiği söylenen Sultan II. Abdülhamid dönemine ait mobilyaların bazılarında “AH” monogramı yer almaktadır. Milli Saraylar Koleksiyonu’nda bulunan “AH” monogramlı, kapatılınca koltuk haline gelen kitaplık merdiveni tasarım açısından ilginç bir örnektir. Koleksiyondaki bir başka örnek de “AH” monogramlı beyaz lake cüz dolaplarıdır.

Sultan II. Abdülhamid’i simgeleyen “AH” harflerinin tekstil eşyaları üzerinde işlemeli olarak en zarif halleriyle yer aldığını görmekteyiz. Milli Saraylar Koleksiyonu’nda yatak örtüsü, şase, masa örtüsü, perde ve peçete gibi işlemeli olarak “AH” harfleri içeren eserler bulunmaktadır.

10 “AH” monogramlı cüz dolabı, Env. No. 42/1200, Milli Saraylar Koleksiyonu.

11 “AH” monogramlı koltuk, Env. No. 13/633, Milli Saraylar Koleksiyonu.

12 “AH” monogramlı işleme peçete, Env. No. 48/4870, 48/4922, Milli Saraylar Koleksiyonu.

13 Peçete detayı.

14 “AH” monogramlı işleme peçete, Env. No. 48/4922, Milli Saraylar Koleksiyonu.

10

11

12

13

14

15

16

17

18

15 Sultan II. Abdülhamid'e ait "AH" monogramlı pijama detayı, Env. No. 13/2202, Topkapı Sarayı Müzesi Koleksiyonu, "Sarayın Terzisi" Kitabından (Sadberk Hanım Müzesi).

16 Yıldız Çini Fabrika-I Hümâyûnu üretimi, "AH" monogramlı kahve fincanı, Env. No. 37/944.1-2, Milli Saraylar Koleksiyonu.

17 "AH" monogramlı altın kaplamalı tabak, Env. No. 37/845, Milli Saraylar Koleksiyonu.

18 İtalyan Ginori Fabrikası ürünü, "AH" monogramlı tabak, Env. No. 37/298, Milli Saraylar Koleksiyonu.

Giyim kuşamında sadeliğe önem veren Sultan II. Abdülhamid'in saray koleksiyonlarında gömlek, pijama gibi "AH" monogramlı giysileri mevcuttur.¹⁴

Sultan II. Abdülhamid'e ait "AH" monogramının en çok görüldüğü eser gruplarından biri de sofrta takımlarıdır. Porselen, kristal ve gümüşten mamul birçok sofrta takımında "AH" monogramı bulunmaktadır. Sultan II. Abdülhamid en çok yabancı konuk ağırlayan padişah olarak ziyafetlere önem vermiş, bu ziyafetlerde Avrupâdan sipariş ettiği sofrta takımları kullanılmıştır. Milli Saraylar Koleksiyonu'nda Sultan II. Abdülhamid'e ait 120 kişilik gümüş üzerine altın kaplama yemek takımı bulunmaktadır, bu takım ziyafetlerden sonra sayılarak bakımının yapılması için Darphane'ye teslim edilirdi.¹⁵ 37/845 envanter numaralı ve "AH" monogramlı tabağın bu takıma ait olduğu düşünülmektedir.

Milli Saraylar Koleksiyonu'ndaki 35/268-370 envanter numaralı, 102 parçadan oluşan İtalyan Ginori Fabrikası'nda üretilen lacivert zemin üzerine beyaz kabartmalı dantel görünümünde dekore edilmiş ve her bir parçada "AH" harfleri yer alan takım koleksiyonda özel bir yere sahiptir. Yine ziyafet takımları arasında bulunan Bohemya kristalinden yapılmış takım Sultan II. Abdülhamid'in siparişi üzerine Moser Fabrikası tarafından 1907 yılında Royal 9000 serisinden üretilmiştir. Çok ince

19

21

20

22

19-20 Moser Fabrikası ürünü, Osmanlı Arması ve "AH" monogramlı kristal bardak ve sürahi, Env. No. 35/2046,YD8595, Milli Saraylar Koleksiyonu.

21 Haviland Limoges porseleninden, Arap harfleriyle "حع" monogramlı tabak, Env. No. 47/50, Milli Saraylar Koleksiyonu.

22 Yıldız Çini Fabrika-i Hümayûnu üretimi, Arap harfleriyle "حع" monogramlı yemek takımı, Env. No. 47/3,4,12,15, Milli Saraylar Koleksiyonu.

kristalden üretilmiş takım, parçaları üzerinde Osmanlı Devleti'nin Arması ile Sultan II. Abdülhamid'i simgeleyen "AH" harflerinin bir arada bulunduğu nadir örneklerdendir. Yabancı menşeli ve "AH" monogramlı yemek takımlarının ilginç bir örneği de Fransız Haviland Limoges porseleninden üretilmiş ve üzerinde Arap alfabesiyle (حع) harflerinin yer aldığı tabaklardır.

Yeni teknolojileri ülkeye getirme konusunda hevesli olan Sultan II. Abdülhamid'in emriyle 1890'lı yılların başında kurulan Yıldız Çini Fabrika-i Hümayûnu'nda üzerlerinde padişahın Latin ve Arap harfleriyle "AH" monogramı bulunan porselen sofrta takımları üretilmiştir. Bu dönemde Batılılaşma sonucu sofrta düzeninde görülen değişimlerin porselen üretimine de yansıdığını görmekteyiz. Üretilen yemek takımlarında geleneksel formların yanı sıra sosluk, hardallık, salçalık gibi Batı usulü yemek takımı parçaları da yer almıştır. Sultan II. Abdülhamid'in kızı Ayşe Osmanoglu, anılarını anlattığı *Babam Abdülhamid* adlı kitapta, babasının yemek yeme alışkanlığından bahsederken kullandığı yemek ve içecek takımlarını "*Piyatalar, yemek tabakları porselen olup etrafları kırmızı, beyaz altın yıldızlı ve markalı idi. Su takımları da kırmızı markalı idi, beyaz markalı olanları da vardı. Bunlar Bakara mamulâtı idi*"¹⁶ şeklinde ifade eder. Milli Saraylar Koleksiyonu'nda bulunan Yıldız

23

23 Baccarat kristalinden, "AH" monogramlı Su Takımı, Env. No. 37/844, Milli Saraylar Koleksiyonu.

24 Yıldız Çini Fabrika-i Hümâyûnu damgalı, "AH" li tabak, Env. No. 35/2375, Milli Saraylar Koleksiyonu.

25 Fransız Haviland Limoges damgalı, "AH" li tabak, Env. No. 36/559, Milli Saraylar Koleksiyonu.

24

25

Çini Fabrika-i Hümâyûnu'nun ilk örneklerinden olan yemek takımının burada tarif edilen porselen yemek takımları olması muhtemeldir. 1312 (M1894) tarihli, bordo bordürlü, beyaz zemin üzerine bitkisel bezemeli, üzerinde Sultan II. Abdülhamid'in Arap harfleriyle (حج) monogramı bulunan yemek takımının parçalarında soğuk damgayla Ali adlı kalıpcı ustanın "Bende-i Ali" imzası yer almaktadır. Milli Saraylar Koleksiyonu'nda bulunan ve hatırratta sözü edilen Baccarat kristal su takımı ise koleksiyonda 37/844 envanter numarasıyla kayıtlıdır.

Koleksiyonda yer alan bordo bordürlü Latin "AH" monogramlı başka bir takıma ait parçaların bir kısmı Yıldız Çini Fabrika-i Hümâyûnu'nu simgeleyen ay-yıldız damgalı, bir kısmı ise yabancı markalıdır. Bu sofrta takımının bir kısmının yurtdışından

26 Yıldız Çini Fabrika-i Hümâyûnu üretimi, "AH" monogramlı kahvaltı tabağı, Env. No. 62/1476, Milli Saraylar Koleksiyonu.

27 Avrupa yapımı, "AH" monogramlı kül tablası, Env. No. 37/0392, Milli Saraylar Koleksiyonu.

28 Yıldız Çini Fabrika-i Hümâyûnu üretimi, "AH" monogramlı kahve fincanı, Env. No. 37/519-520, Milli Saraylar Koleksiyonu.

26

27

28

getirilmiş olması aynı form ve renkte Yıldız Çini Fabrika-i Hümâyûnu'nda çeşitli zamanda ilaveler yapılmış olması muhtemeldir.¹⁷ Yıldız Çini Fabrika-i Hümâyûnu'nda üretilmiş ve "AH" monogramı taşıyan porselen tabaklara bir örnek de koleksiyonda kahvaltı tabağı olarak kayıtlı, ajurlu, altın yıldızla "AH" monogramlı ve bir kenarında fincan yuvası olan tabaklardır.

Sultan II. Abdülhamid'in banisi olduğu fabrikanın ürettiği porselen ürünleri kullanmaya özen gösterdiği bilinmektedir. Kahveye tiryakilik derecesinde düşkün olan ve kendine has bir kahve içme tarzı olan Padişah'ın kahvesini içtiği fincanlar kızı Ayşe Osmanoğlu'nun anılarında da tarif edilmiştir, sözkonusu düz beyaz porselenden, "AH" monogramlı bu fincanlar Milli Saraylar Koleksiyonu'nun nadide örneklerindedir. Ayşe Osmanoğlu "Babam Abdülhamid" adlı eserinde babasının kahve içme tarzını şu şekilde aktarmaktadır: *"Babam kahveyi pek severdi. Fakat yalnız Yemen kahvesi kullanırdı. Yemeklerden sonra kahve içtiği gibi, arada da ayrıca altı yedi defa içerdi. Kendi emektarlarından, şehzadeliginden beri kahvesini pişiren Halil Efendi kahveci başı idi. Babamın mizacını öğrenmişti. Kahvesi ne koyu, ne de açık ve sade olarak pişirilirdi. Halil Efendi nöbet odasının yanındaki kahve ocağı denilen yerde oturur, emir beklerdi. Kahveci başı beyaz eldiven giyer ve kahveyi öyle pişirirdi. Pişirdiği kahveyi Harem kapısına kadar kendi getirir, zili çalar, nöbetçi hazinedarın eline teslim ederdi. Kahve tepsisi, babamın annesi Tirimüjgan Kadın'ın yadigârı küçük altın bir tepsi olup üzerine gümüş bir cezve ve iki tane porselen beyaz fincan konurdu. Fincanlarda babamın markası vardı. Babam birinci fincanı içtikten sonra ikinciyi diğer fincanla içerdi. Kahveyi sigarayla birlikte ve ağır yudumlarla içerdi. Annemle beraber içtikleri vakit aynı fincanlardan bir çift daha getirirlerdi."*¹⁸

Tarih boyunca hükümdarlar egemenlik, ihtişam ve güç göstergesi olarak arma, amblem, monogram gibi sembollerden faydalanmış, kalıcı bir iz bırakmak, varlığını sürdürmek adına sahip oldukları eşyalarda bu sembolleri kullanmışlardır. Sultan II. Abdülhamid de yenilikçi, sanat ve teknolojiye açık kişiliğiyle, bir padişah olarak siyasal kimliğini ifade eden bir marka yaratmış ve bir ilke imza atmıştır.

Dipnotlar

- 1 Metin Sözen, Uğur Tanyeli, *Sanat Kavramları ve Terimleri Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1994, s. 165.
- 2 Rosalind Ormiston, *Rembrandt 500 Görsel Eşliğinde Yaşamı ve Eserleri*, (çev: Mehmet Barış Albayrak), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 33.
- 3 Claire Gibson, *Semboller Nasıl Okunur*, (çev: Cem Alphan), Yem Yayınları, İstanbul 2009, s19, 37
- 4 George Savage, Harold Newman, *An Illustrated Dictionary of Ceramics*, Thames&Hudson, London 2002, s. 196.
- 5 Emine Kırıkçı "Osmanlı Saltanatının Sembolleri", *Milli Saraylar*, S. 7, TBMM Milli Saraylar, İstanbul 2011, s. 87.
- 6 Ethem Eldem "Geç Osmanlı Döneminden Günümüze İntikal Eden Bir Kitsch Numunesi: Arma-i Osmani", *Toplumsal Tarih*, 192, Aralık 2009, s. 56-65.
- 7 Murat Bardakçı "Mektup Kâğıtlarında Şehzade ve Sultan İnisyalleri", *Antik Dekor*, S. 103, s. 112-122.
- 8 Ali Akyıldız, *Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı Refia Sultan*, Kapı Yayınları, İstanbul 2015, s. 77-78.
- 9 Ayça Özer Demirli, *Sandıklarda Saklı Saray Yaşamı Sergi Kataloğu*, TBMM Milli Saraylar, İstanbul 2006 s. 160.
- 10 Murat Bardakçı, agm, s. 113.
- 11 Sinan Ceko, *İstanbul'un Yüz Sembolü*, Kültür A.Ş., İstanbul 2010, s. 84.
- 12 Ali İlker Tepeköy, "Sultan II. Abdülhamid'in Törenler ve Simgelerle Örülü Dünyasında 25. Cülüs Yılı Kutlamaları", *Sultan II. Abdülhamid'in 25. Cülüs Hediyeleleri*, Yıldız Sarayı Vakfı Yayını, İstanbul 2014, s. 62-63.
- 13 Nedret Bayraktar, "Yıldız Porselenleri", *Milli Saraylar Koleksiyonunda Yıldız Porselenleri*, TBMM Milli Saraylar, İstanbul 1998, s. 23.
- 14 Hülya Tezcan, *Sarayın Terzisi*, Sadberk Hanım Müzesi, İstanbul 2008, s. 77.
- 15 Demet Coşansel Karakullukçu, "19. Yüzyılda Değişen Sofra Düzeni ve Yabancı Konuklara Sunulan Ziyafetler", *Saray Koleksiyonları Müzesi*, TBMM Milli Saraylar, İstanbul 2011, s. 132.
- 16 Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, Selçuk Yayınları, İstanbul 1986, s. 26.
- 17 Semra Karakaşlı, "Milli Saraylarda Yıldız Porselen Koleksiyonu" *Yıldız Porselenleri*, TBMM Milli Saraylar, İstanbul 1998, s. 38
- 18 Ayşe Osmanoğlu, age. s. 32.

Yıldız Sarayı Tamirhâne-i Hümâyûnu

Ali Gözeller*

Dersaadet'te Beşiktaş semtindeki bir tepede yer alan Yıldız Kasrı'nın bir saraya dönüşmesi, 1877 Nisan'ından itibaren Sultan II. Abdülhamid'in (1876-1909) daimi ikamet mahalli olarak kullanmaya başlamasıyla gerçekleşmiştir. Bu süreçte yönetim merkezini teşkil ettiği için Mabeyn, Yâverân, Merâsim Dâiresi binalarıyla; Şale, Çit, Malta kasırları, tavileler ile başka birçok yapı inşa edildi. Sarayın çevresindeki haneler istimlak edildi. Yıldız bahçesinde kuşluklar, seralar yapıldı.¹

Buradaki yapıların yanı sıra Hazine-i Hassa Nezaretî'ne bağlı, saraya yönelik imalat yapan Çini ve Porselen Fabrikası ile Şale Kasrı Hümâyûnu'nun bitişiğinde bir yerde olduğu kayıtlarda zikredilen Tamirhâne-i Hümâyûn gibi iki önemli kurum bulunmaktaydı. Bu çalışmanın konusunu bu kurumlardan ikincisi, Tamirhâne-i Hümâyûn'un tarihsel sürecinin ortaya konması teşkil etmektedir. Tamirhâne-i Hümâyûn'da imal edilen eşyalar, çalışmada yer yer örnek olarak bahsedilmekle birlikte malzeme, tür ve üslup gibi özellikleriyle incelenmesi başlı başına bir konu olduğundan bu yazının kapsamında değerlendirilmeyecektir.

Sultan II. Abdülhamid'in Marangozluğa İlgisi

Hatırat türü eserlerde özellikle kişisel hususiyetleri anlatılırken Sultan II. Abdülhamid'in marangozluğa olan ilgisi anılmadan geçilmez. Kendisinin zaman zaman kişisel atölyesinde ahşap eserlerin yapımıyla meşgul olduğu yaygın bir biçimde bilinen bir bilgidir. Hatta kendisinin imal ettiği eserlerin olduğu da bilinmektedir. Ancak günümüzde padişaha izafe edilen eserlerden hangisinin gerçekten kendisince üretildiği hususunda belirsizlikler bulunmaktadır.²

Marangozluk, padişahın devlet işlerinden artan vakitlerde ilgilendiği uğraşlardan birisiydi. Sultan II. Abdülhamid devrini konu edinen eserlerde, bu konuya değinilmeden geçilmez. Hatırat türü, bu eserler arasında ilk elden tanıkların ifadeleri olması itibarıyla dikkate alındığında, padişahın bu özelliğine duyulan ilgiye rağmen, marangozhaneye dair ileri derecede ayrıntılı bir bilgi yer almaz. Hatıratlarda Marangozhâne'den, çoğunlukla 'padişahın kişisel çalışma atölyesi' olarak bahsedilir. Böylece marangozluğa ilgisine işaret edilir. Bu hatıratlardan en bilineni, II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası mabeyn başkâtipliğine getirilen Halid Ziyâ'ya aittir. Yazar, Yıldız Sarayı'nın taht değişikliğinin hemen sonrasındaki durumunu tasvir ederken, Sultan Abdülhamid'in "başlıca zevklerinden biri"nin marangozluk olduğu, ustalarla birlikte "pek güzel dolaplar, çekmeceler" imal ettiğini ifade eder ve bu çalışmalarını yaptığı mekândan ise padişahın "husûsî eğlence yerini teşkil eden marangozhane" olarak bahseder.³

* Tarihçi, TBMM Milli Saraylar.

Padişahın kişisel atölyesine, marangozhaneye dair bahislere kızlarının hatıratlarında da rastlıyoruz. Her ikisi de burayı bir yangınla hatırlamaktadır. Şâdiye Osmanoğlu, babasının çocukluğundan itibaren marangozluğa ilgisinin meşhur ve bu atölyesinin yerinin Yıldız Sarayı'ndaki Hususi Daire'nin yanında "geniş bir yeri, iş odası" şeklinde olduğunu belirtmektedir. Devamında da yangınla ilgili hatırladıklarını aktarır. Diğer kızı Ayşe Osmanoğlu, tahmini olarak 1899 yılında meydana geldiğini aktardığı bir yangının anlatımı sırasında anılır. Ayşe Osmanoğlu, Şadiye Osmanoğlu'ndan farklı olarak yanan yerin Marangozhâne'nin kendisinin değil, tahtaların konulduğu "mağaza" şeklinde isimlendirilen bir yer olduğunu belirtir.⁴

Bu anlatımların yanında, Yıldız Sarayı'nda başka bir marangozhanenin varlığından bahseden başka kaynaklara rastlamaktayız. Bunlar arasında Osman Nuri'nin *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı* adlı eseridir. Yazar, Yıldız'da fabrikalar

bulduğundan ve bunların eskisinin tamirhâne olduğundan bahsetmekte; buraya Dersaadet Mekteb-i Sanayii'nden başarıyla mezun olan öğrencilerin alındığını söyleyerek, kullanılan makinalar, fabrikanın bölümleri, yöneticilerinin kimler olduğu bilgilerini vermektedir. Bir yandan da “bu fabrika[nın] en ziyâde şehzâdelerin eğlenmeleri ve vakit geçirmeleri için yapılmış” olduğu gibi bir iddiada bulunur.⁵ Yukarıdaki diğer kaynaklarla verilen bu bilgileri bir araya getirdiğimizde Yıldız'da iki ayrı atölyenin olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

Yukarıda ele alınan türdeki basılı kaynakların dışında, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Hazine-i Hassa ve Yıldız evrakı incelendiğinde, sarayın ve hanedana ait diğer yerlerin ihtiyacı olan eşyaları üreten, tamir eden ve yapan bir müessese olarak tamirhâne/marangozhanenin varlığı açıkça görülür. Bu noktada, kişisel bir vakit geçirme mekânı olan bir atölye ile saray için üretim yapan ve birçok görevlinin istihdam edildiği diğer bir atölye arasındaki farklılığı özellikle belirtmek gerekir. Çünkü hatıratların anlatımındaki marangozhane ifadesi, okuyucuları bu iki atölyenin aynı yer olabileceği gibi belirsizliğe düşürebilir. Buradan sonra tamirhâne, marangozhâne ifadeleri padişahın kişisel atölyesini değil Tamirhâne-i Hümayûn'u anlatmak için kullanılacaktır.

Tamirhâne-i Hümayûn veya marangozhâne hususunda açıklanması icap eden temel meselelerden ilki Hazine-i Hassa Nezaretî⁶ bünyesinde inşaat ve tamiratla ilgilenen Ebniye-i Seniyye Anbarı varken bir de Tamirhâne-i Hümayûn'un tesis edilmiş olması, ikincisi ise saray ve marangoz kelimesinin mevcut literatürde doğrudan Sultan II. Abdülhamid'e atfen kullanılmasından neşet eden bir yanlış anlama, Tamirhâne-i Hümayûn'un hükümdarın kendisinin çalışmaları yaptığı marangozhanesi ile aynı olduğu düşüncesidir.

Ebniye-i Seniyye Anbarı, inşaat ve tamiratla ilgili işleri yürüten saray birimini ifade eder. Hanedanın, saray mensuplarının ve padişahın ihsanda bulunduğu kimşelerin yaşamakta olduğu binaların inşaat ve tamirati ya doğrudan buraya bağlı çalışanlarca ya da bir anlaşma ile bağımsız çalışan müteahhitler aracılığı ile gerçekleştirilmekteydi. Tamirhâne ise marangozhane ve demirhane adlarındaki iki kısımdan oluşan, yine sarayın mobilya gibi iç mekânlarda kullanılan eşyalar ile kapı, pencere, bahçe fenerleri türünden ihtiyaçlarını temin amacıyla imalatını yapan ve bir yandan bunların tamiratını yapan bir birimdir. Kaynaklarda Tamirhâne-i Hümayûn, Marangozhâne-i Hümayûn, tamirhâne, marangozhâne, tamirhâne ve demirhâne, Yıldız Sarayı Tamirhânesi, fabrika gibi farklı isimlendirmelerle karşılaşılabilmektedir.

Tamirhâne-i Hümayûn'un Teşekkülü: Teşkilat ve Çalışanlar

Sultan II. Abdülhamid'in tahta geçişinden yaklaşık üç ay sonrasına ait, 20 Kasım 1876 tarihli bir belge bize “*saray-ı hümayûn-ı cenâb-ı mülûkâne*”de padişahın iradesiyle Mösyö Şarlo, Herman ve Tanaş isimlerinde üç marangoz görevlendirildiğini anlatmaktadır. Maaş tahsisini içeren bu belgede, bu isimlerin Dolmabahçe veya Yıldız Sarayı'nda mı, bir atölye veya marangozhanede mi istihdam edildiklerine dair bir anlam çıkarmaya imkân yoktur. Üstelik bu marangozlar, padişahın tahta cülûs tarihi olan 31 Ağustos 1876'tan itibaren işe alınmış kabul edileceklerdi.⁷ Bu isimler daha sonraki tarihlerde Tamirhâne-i Hümayûn çalışanlarının bilgisinin verildiği belgelerde de yer almaktadır.

1876 yılında, bulunduğu mekân ve yapılan işlerle ilgili bir bilgi vermemekle birlikte saraya bağlı bir marangozhanenin olduğuna dair arşiv belgelerinde işaret edilmektedir.⁸ Resmî yazışmalarda Tamirhâne-i Hümâyûn'un isminin yer alması ise yaklaşık on yıl sonrasında, 1890'lı yıllara doğru görülecektir.

Daha önceki bir tarihte, 1883 yılında tamirhâne için alınmış torna makinasından bahsedilen 1894 tarihli bir yazışma evrakı, bu atölyenin tesisinin II. Abdülhamid'in hükümdarlığının başlangıç yıllarında olduğunun düşünülmesine imkân verecek başka bir bilgiyi teşkil etmektedir. Bu bilgiye 21-25 Nisan 1894'te Berlin Sefaretî'yle yapılmış yazışmalardan ulaşılmaktadır.⁹ Yazışmaya göre "*Tamirhâne-i Hümâyûn için mukaddemâ Marangoz Mösyö Karlo ma'rifetiyle Almanya'da (YG) Burgmar Tornacıbaşı Praslav'dan 1883'te mübâyâ'a edilmiş ve el-yevm köhneleşmiş olmasıyla tecdîdi lâzım gelmiş olan torna makinesi*"nin aynısının veya daha mükemmelinin satın alınıp trenle gönderilmesi talep edilmektedir. Belge, açık bir şekilde 1883'te bir torna makinesinin alımından bahsetmekte ve Tamirhâne-i Hümâyûn'un ismini vermektedir. 11 yıl önceki bir olayın bahsedildiği bu yazışmadan, 1883 yılında bir tamirhânenin var olabileceğini, var olmasa da altyapısının oluştuğunu düşünebiliriz.

1887 yılına gelindiğinde artık tamirhânenin varlığı belirli bir hale gelmiş bulunmaktaydı. Tophane-i Âmire Müşîrî Ali Saib Paşa'nın 24 Mart 1887 tarihli arzında, tamirhânenin inşasına dair açık bir ibare geçmektedir, "*Yıldız Saray-ı Hümâyûnu'nda inşa olunan timûr ve marangozhânelerin inşaâtı rehîn-i hitam olduğu gibi...*" Ali Saib Paşa'nın tezkiresindeki bu ifadenin devamında, "*âlât ve edevâtının dahi ikmâl edilmiş olduğu*" belirtilmekte ve ayrıca "*mukaddemâ bu işde müstahdem olduğu hâlde vefât eden*" Arif Paşadan bahsedilmiştir. Arif Paşa'nın görevi açıkça belirtilmemiş ve görevli anlamına gelen "*müstahdem*" kelimesi kullanılmıştır.

Arif Paşa inşaatın bitmesine yakın vefat edince, Sultan II. Abdülhamid onun yerine tayin edilecek kişinin "*marangozluk ve demircilik sanayiine âşinâ ve amelenin zabt u rabtına ve hüsn-i istihdâmına muktedir ve hüsn-i ahlâk ile muttasıf ve resim bilir her kim varsa isminin suret-i hususiyede*" bildirilmesini istemiştir. Padişahın marangozluğa kişisel ilgisi burası için aranan yöneticinin vasıflarının belirlenmesine yansımış olmalıdır. Tophâne-i Âmire Müşîrî Ali Saib Paşa'nın bu görev için önerdiği isim, Zeytinburnu Fabrikası Müdürü Mirlivâ Cemal Paşa olmuştur.¹⁰ Ancak Arif Paşadan sonra bu görevi deruhte eden kişi, önerilen Cemal Paşa olmayıp, Hasan Cemil Paşa olmuştur. Hasan Cemil Paşa, belgelerdeki imza yerinde *Tamirhâne-i Hümâyûn Nâzırı* unvanını kullanmaktadır. Ancak buradaki nâzır, müdür anlamındadır.¹¹ Bütün bunlara rağmen bütün bu bilgilerden hareketle şunu söylemek mümkündür: Yıldız'da bir marangozhane 1877 sonrasında yıllarda tedrici olarak teşekkül etmiş olmalıdır.

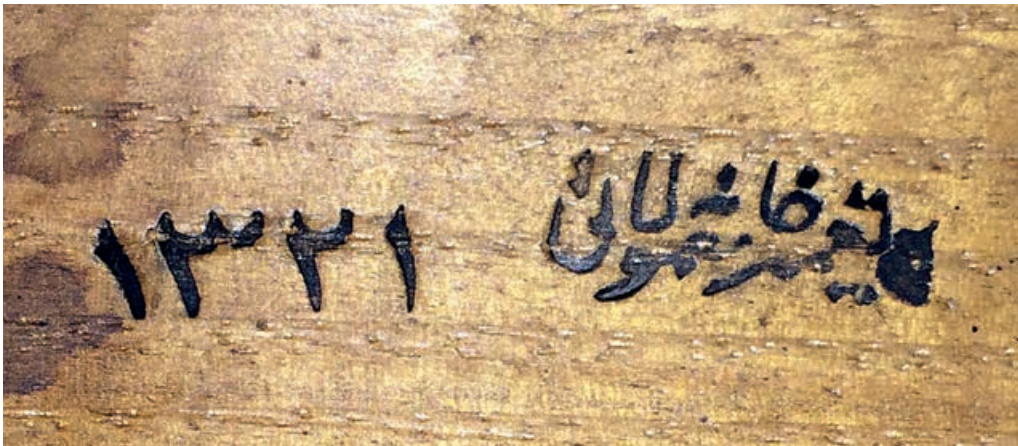
Yukarıda da belirtildiği gibi marangozhânenin işleyişiyle görevli ilk isim Ârif Paşadır. 1887'de vefatıyla yerine tayin edilen isim Miralay Hasan Cemil Bey, bu görevini 1901 yılının ilk günlerine kadar sürdürmüştür.¹² Daha sonra Miraliva rütbesi almış olan Hasan Cemil Bey'in maiyetinde marangozlar, demirciler, çilingir, nakkaşlar, mahfazacı, tornacı, elektrikçi, sedef ustaları, bıçkıcılar arasında meslekten gelen işçiler çalışmakta olduğu gibi askerî görevliler de istihdam edilmişlerdir. Tamirhâne'de başta Tophane Sanayi alaylarından olmak üzere askerî görevlilerin istihdamı daha sonra dikkat çekici bir sayıya ulaşacaktır.

Tamirhâne'nin Teşkilat Yapısı

Sultan II. Abdülhamid döneminden önce mevcut olmaması, ayrıca arşiv kayıtlarının idari ve işleyiş açısından belirsizlikler göstermesi nedeniyle Tamirhâne-i Hümâyûn'un yapısı ve saray teşkilatında bağlı olduğu yeri tayin etme güçlüğü ortaya çıkar. Saray bünyesindeki bütün idari birimlerin bağlı olduğu yer, 1850 yılında kurulmuş Hazîne-i Hassa Nezâreti idi. Tamirhâne de Hazîne-i Hâssa Nezâreti'nin çalışma sahası içerisinde işlerini yürütmekte olan bir birimdi fakat nezarete doğrudan bağlı olup olmadığı belirsizdir. Hazîne-i Hâssa Nezâreti'nin sarayın inşaat, tamirat ve diğer teknik alanlarında faaliyet gösteren birimi Ebniye-i Seniyye Müdürlüğü'nün mevcudiyetine rağmen, ona yakın sofistike bir alanla ilgili işleri yapan Tamirhâne-i Hümâyûn adlı bir birimin ayrıca tesisi, bizi dönemin padişahının bu konularla yakından ilgilenmesine işaret eden bir durumla karşılaştırır. Bu yeni birimde yapılan işler, istihdam ettiği çalışanların unvanlarına bakıldığında, tam olmasa da Osmanlı klasik dönemindeki saray bünyesinde faaliyette bulunan Ehl-i Hıref teşkilatını çağrıştırır.

Tamirhânenin ilk zamanlarında sınırlı bir iş hacmini yürütmesi yeterli görülmüş ve bundan dolayı Hazîne-i Hâssa Nezâreti içerisinde teşkilatı dahilinde bir hiyerarşiye tabi tutulmamış olmalıdır. Zira ilerleyen zamanlarda yapısı ve işleyişiyle ilgili sunulan bir arzda buna işaret eden ifadeler vardır. Hazine-i Hâssa Nâzırı Ohannes Paşa'nın bu hususta bir öneri getirmesi 1903 senesinde olmuştur.

16 Mart 1903 tarihli arzında Ohannes Paşa, tamirhâneye malzeme temini ve çalışanların ücretlerinin ödenme biçimini anlatmaktadır. Burada, bu işleyiş biçiminin atölyenin kuruluş aşamasında, yaptığı işlerin sınırlı olmasından kabul edildiğini söylemektedir. Günden güne tamirhânedeki imalat ve inşaatın genişlemesiyle başlangıçtaki bu usul yetersiz kalmış ve maliyetin ortaya konulmasında güçlük yaşanmaya başlamıştır. Çok sayıda muvazzaf ustalarla amele varken, her bir iş alanı için ayrıca dışarıdan başka ustalar da getirilerek istihdam ediliyordu. Bunlardan dolayı işlerin idaresi ve hesap işlemlerinin düzenli bir mecrada ve inzibatta cereyanını temin edecek usul ve tedbirlerin alınarak uygulanması kesin olarak gereklilik halini almıştır. Ohannes Paşa, bunları yaklaşık üç ay önce, 19 Ocak 1903 tarihli başka bir arzısında ayrıntılı olarak arz ettiğini belirtmektedir.

Tamirhâne Mamûlâtı 1321

Bu atölyenin yeni işleyiş biçimi nasıl olacaktı? Ohannes Paşa'nın bu soruya cevap biçimindeki önerisi aslında mevcut işleyişi de açıklamaktadır. Hazine'den seçilerek ayrılacak ehil ve uygun bir başkâtip ve gereken sayıda kâtiplerden oluşan bir hesap heyeti oluşturularak, tamirhânenin muhasebe yönünden Hazîne-i Hâssa'nın diğer daireleri arasına katılması gerektiğini belirtmekteydi. Buradan Tamirhâne'nin Hazîne-i Hâssa Nezâreti'nin bir birimi olmayıp doğrudan padişaha bağlı bir kurum olduğu ve muhasebe açısından bağımsız hareket ettiği sonucu çıkmaktadır.

Ohannes Paşa'nın muhasebe konusuyla bağlantılı diğer önerisi, Tamirhâne'nin yapacağı her bir imalat ve tamir için önce Mefrûşât-ı Hümâyûn ve Ebniye-i Seniyye idarelerinde geçerli olan usule benzer şekilde bir keşif defteri düzenlemektir. Bu düzenleme ile gerek ihtiyaç duyulan eşyanın (imalat ve tamiratta kullanılacak malzemenin) gerekse de amele ücretlerinin bu keşif evrakı çerçevesinde talep edilmesidir. Her ay icmal tanzimiyle ve müteferrik masrafların bu icmal gereğince Hazine-i Hassadan karşılanmasını, eşya ve diğer gerekli şeylerin de mutlaka Ebniye-i Seniyye Anbarı Müdürlüğü deposundan alınarak Hazine-i Hâssa Nezâreti'nin bilgisi dışında doğrudan doğruya satın almada bulunulmamasını önermektedir. Tamirhâne-i Hümâyûn'da kullanılan malzemeler arasında yer alan kıymetli ağaç türleri ile Dersaadet civarındaki ormanlardan kesilen ve imal edilen kerestelerin, ayrıca diğer eşyaların korunmasına mahsus depo işlerinin de Ebniye-i Seniyye Anbarı Müdürlüğü mağazasıyla Mefrûşât-ı Hümâyûn Müdürlüğü deposu gibi düzenli kayıtlar ve aylık icmallere tabi tutulması, Ohannes Paşa'nın arzıda belirttiğine göre düzenlemeye yetecek uygulamalar olacaktı.¹³

Hazîne-i Hâssa Nâzırı Ohannes Paşa'nın 16 Mart 1903 tarihli arzındaki önerileri bir yıl sonra uygulamaya geçirilmiştir. Nitekim, Tamirhâne'de imal ve tamir edilen şeyler için yapılan sarfiyatın ve hesap kayıtlarının düzenli biçimde gerçekleşmesini temin için hesap memurları görevlendirilmesini içeren 13 Nisan 1904 tarihli padişah iradesi üzerine Ohannes Paşa, 21 Nisan 1904 tarihinde Tamirhâne-i Hümâyûn Nezâreti'ne yazdığı tezkirede önceden Mefrûşât-ı Hümâyûn İdaresi Başkâtibi olan Şevket Bey'in Tamirhâne-i Hümâyûn muhasebeciliğine tayin edildiğini ve kendisine yine Mefrûşât İdaresi kâtiplerinden Mahmud ile saraydaki Hatab Anbarı kâtiplerinden Cemil Beylerin yardımcı olarak tayininin uygun görüldüğü bildirilmektedir.

Padişah iradesinde “kuyûd ve hesâbiyyenin tensik” yani düzenlice yürütülmesine işaret edilmesi, Tamirhâne'deki faaliyetlerin gereği gibi icrasını sağlamak yanında harcamaların kontrolünü temin amacına matuf görünmektedir. Ancak Şevket Bey'in yeni görevine başlaması hemen mümkün olmamıştır. Çünkü Hazîne-i Hâssa Nâzırı Ohannes Paşa, 15 Mayıs 1904 tarihinde Tamirhâne-i Hümâyûn Nezâreti'ne hitaben yazdığı diğer bir tezkireyle bu atamanın nedenlerini yeni uygulamanın “imâlâtın dahî sür'at ve terakkisini teshîl” edecek şekilde sözlerle etraflıca belirtme gereği duymuş ve bu kararın uygulanması için gerekli kolaylıkların gösterilmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹⁴

Muhasebeci ve kâtiplerin atanmasını, 6 Ağustos 1904 tarihinde Tamirhâne-i Hümâyûn'un işleyişini ayrıntılı olarak belirleyen bir talimatın uygulamaya konulması ve bu iki düzenleme kapsamında iki yeni kâtibin atanması gerçekleştirilmiştir.¹⁵ Tamirhâne-i Hümâyûn Nezâreti'ne bu atamanın bildirildiği tezkirede buradaki mevcut işlemlerin ve hususların “*matlûb-ı âlî dâiresinde tedviri zımında bazı mevâd*

ve *tedâbiri hâvî*” ekli olarak gönderilen talimat hükümlerinin de uygulamaya konulması istenilmekteydi.

Ohannes Paşa'nın yazısının ekindeki bu metin, kurumun işleyişine dair ayrıntılı olarak yönetim, yöneticilerin ve çalışanların mesuliyetleri, imalat ve tamirle ilgili yapılacak işlemlerin sıralamasıyla diğer hususlara dair usulü ve şartları ihtiva eden beş fasıl ve yirmi yedi maddeden müteşekkil bir talimatnâme idi. Kurumun burada bir fabrika olarak nitelendirilmesi Feshane, Zeytinburnu, Hereke gibi fabrikalara benzer biçimde bir üretim tesisi olarak algılandığını göstermektedir. Talimatname, bir mevzuat metni olması sebebiyle marangozhane, demirhane gibi ifadeleri içermemektedir.

Birinci fasılda çoğunluğu harcamalarla ilgili umumi maddeler bulunmaktadır. Bu fasılın birinci maddesine göre Tamirhâne-i Hümâyûn idari işlemler açısından bir nâzırın, mali ve hesap işlemleri açısından da bir muhasebecinin mesuliyetinde Hazîne-i Hâssa Nezâreti'ne bağlı dairelerden birisi kabul edilmektedir. Bu fasıldaki diğer maddelerde nâzır ve muhasebeci dengesinin gözetildiği görülmektedir. Örneğin, “Tamirhâne-i Hümâyûn idaresinden umumi işlemlere dair Hazîne-i Hâssa Nezâreti'ne ve diğer dâirelere yazılacak takrirler ve diğer yazışmalar, Hazîne-i Hâssa'nın diğer birimlerinde olduğu gibi nâzır ve muhasebecinin müştereken imzasıyla gerçekleştirilecektir” denilmektedir. Tamirhâne nâzırını aylık bin 500 kuruşa kadar olan harcamalar yapma iznine sahipti, bu miktarın üstündeki harcamalar, Hazîne-i Hâssa Nezâreti'nden yazılı izin alınması gerekecek ve yapılacak işlemle ilgili bir talebnâme veya keşifnâmenin padişahça onaylanmasıyla gerçekleştirilebilecekti.

İkinci fasıl, bir fen heyetinin teşkil edilme biçimini ve görevlerini tarif etmektedir. Müzakeresi gereken konuları görüşmek üzere teşkil edilen fen heyetinin başkanlığını Tamirhâne-i Hümâyûn nâzırını yapacaktı ve muhasebeci de bu heyetin daimî azası olacaktır.

Padişahın emriyle resmî evrak üzerinde Tamirhâne'ye tebliğ ve havale edilen her tür imalatı, nâzır ilgili kişilere havale edebilecek ve bu imalat için gerekli eşya ve işlenmemiş maddenin türü, miktarı ve gerekçesi, bunun kaç yevmiye ile gerçekleştirilebileceğini belirleyerek buna dair düzenlenecek keşifnâme nâzır tarafından fen heyetine havale edilecektir. Keşifnâmenin içeriği heyetçe onaylandıktan sonra gecikmeye mahal vermemek için talep edilen eşya eğer mevcutsa anbardan, mevcut değilse süratlice dışarıdan tedarik edilecek veya satın alınarak makbuz senedi karşılığında ilgili kişiye teslim edilerek imalata başlanacaktı.

Harem-i Hümâyûn, şehzâdeler ve üst düzey kişilerin dâireleri ile diğer dâireler için yapılacak imalat ve tamirat, padişahın emriyle yapılan imalattan farklı olarak, bu mekânlardaki ilgili memurların talepname ve sonrasındaki süreçle gerçekleştirilecekti. İmalat ve tamiratın öncesinde ve sonrasında keşif yapılması şart koşuluyordu.

Üçüncü fasıl, görevli ve geçici işçi istihdamına dairdir. Geçici işçi istihdamının işin durumuna göre gerçekleştirilebileceği sadece bu fasılda sarıh biçimde ifade edilmektedir. Bu fasıldaki diğer maddeler işe devamlı ilgiliydi. Bu maddelere göre daimi ve geçici işçilerin işe devamları istenilmekte, sabah, öğle ve akşam günde üç defa yoklama alınacağı, bu yoklamalarda bulunmayan ücretli işçilerin yevmiyelerinin verilmeyeceği belirtilmektedir. Gerektiği takdirde izin alırlarsa, nâzır tarafından mühürlenmiş bir izin belgesini yoklama memuruna ibraz ederek kaydettirmeleri şarttı.

Talimatın dördüncü ve beşinci fasılları, Tamirhâne'deki eşyanın korunması, anbar memurunun vazifeleri ile demirbaş eşyanın kaydı ve işçilerin elinde bulunan âlât ve edevâtın yenilenmesinin nasıl olacağıyla ilgilidir. Beşinci faslın son iki maddesinden yirmi altıncı madde, talimatın ileride ortaya çıkacak tecrübeler üzerine talep edildiği takdirde bazı maddelerinin padişah iradesine bağlı olarak değiştirilebileceğini ve ilave yapılabileceğini; yirmi yedinci maddeyle ise talimatın hükümlerinin korunması Hazîne-i Hâssa Nezâreti'ne, uygulanması da Fabrika-i Hümâyûn Nezâreti'ne yani Tamirhâne-i Hümâyûn nâzırına tevdi edilmiştir.¹⁶

Talimatname, yeni görevliler tayini Tamirhâne'nin yapısında ve işleyişindeki gelişime işaret ederken, teşkilat yapısının belirlenmesi Selim Melhame Paşa'nın 21 Temmuz 1906 tarihli raporu üzerine oluşturulmuştur.¹⁷

Bu rapora göre, yapılmakta olan işlemlerin “şîrâze-i intizâmda” devamını sağlamak amacıyla Fabrika-i Hümâyûn azası erkânından Hazîne-i Hâssa Nezâreti'nin uygun görmesiyle tayin edilecek zevâtın bulunduğu bir idare heyetinin teşkil edildiği ve görevlerinin sıralandığı görülmektedir. Burada *Tamirhâne*'den *Fabrika-i Hümâyûn* olarak bahsedilmektedir. İdare heyetinin yanında, gerekli malzemenin tedarik ve satın alınması için bir mübâyâa ve muâyene komisyonu oluşturulmuş ve buradaki sanâyi zabiti, asker, sivil ve geçici tüm çalışanların denetimini sağlamak amacıyla da dört isimden oluşan dâhiliye zabitanlarının tayini kararlaştırılmıştır.

Fabrikanın imalat-ı fenniyesinden marangozluğun bütün imalatlarının Mösyö Meinze, demirciliğe ait her tür imalatın ise Mösyö Achilly'nin nezaret ve mesuliyetine verilmesi, iki sene önce tezgâhlara konularak başlanmış mevcut işlerin ve gelecek muhtemel siparişlerin de planlanarak dört ayda bitirilmesinin planlanması ve bu komisyonlar ile dâhiliye zabitanının isimlerinin belirlenmesi, Tamirhâne'nin iç işleyişinin talimatname sonrasında Selim Melhame Paşa'nın raporundaki tavsiyelere uygun gözden geçirilerek belirlendiğini göstermektedir. İdare Heyeti ile Mübâyâa ve Muâyene Komisyonu'nun ve dâhiliye zabitlerinin görevleri de ayrıntılı olarak belirlenmiştir.¹⁸

Tamirhâne-i Hümâyûn Çalışanları

Tamirhâne-i Hümâyûn'un çalışan sayısı zaman içerisinde değişiklik göstermiştir. 7 Şubat 1889'da maaşlı statüde çalışan 34 kişi iken bir yıl sonra 191 kişiye çıkmış ve 1893'te 302 kişiye ulaşan sayı, Mayıs 1909'da işlerine son verildiklerinde ise 86 kişiye inmişti. İşçilerin çoğunluğu uzmanı olduklarını düşündürecek unvanlarla doğrudan işe başlamışken, bir kısmı Bahriye, Tophâne-i Âmire alaylarından ve Mekteb-i Sana-yîden getirilmiştir.

Maaşlı ve düzenli çalışanların yanında maaşsız, yevmiye ile geçici çalışan ve 2 Şubat 1889 tarihli bir yazışmada “başbozuk” biçiminde nitelendirilen işçiler de bulunuyordu.¹⁹ Osman Nuri, ustaların haricinde Tophâne-i Âmire'den gelen çalışanların sayısını 300 olarak vermişse de bu rakam, hem Tophâne-i Âmire'den gelenleri hem de maaşlı ve geçici işçilerin tamamı olarak görülmelidir. Zira Selim Melhame Paşa'nın aşağıda zikredilecek olan raporunda belirttiği üzere, ilgasından üç yıl kadar öncesi olduğundan çalışan sayısının en yüksek düzeyine ulaşmış olduğunu düşünebileceğimiz 1906'da maaşlı ve geçici toplam 300 civarında kişi istihdam edilmekteydi.²⁰

Nitekim maaş listelerinde de sadece Tophâne-i Âmirêden gelenlerin bu sayıya -düzenli çalışanların verildiği listelerde- ulaşmadığı görülecektir.

Miralay Hasan Cemil'in 7 Şubat 1889'da sunduğu listeye göre maaşlı olarak; 17 marangoz, 1 çilingir, 3 nakkaş, 1 mahfazacı, 1 tornacı, 1 elektrikçi, 2 sadefçi, 2 bıçkıcı olmak üzere 34 kişi çalışmaktaydı ve bu çalışanların maaşlarının toplamı 19 bin 700 kuruştur. Marangozlardan Karlo 2 bin 400 kuruş, Herman bin 900 kuruş, Mustafa Efendi bin kuruş maaş alırken diğerlerinden onu 400'er kuruş, üçü 200'er kuruş ve birisi de 750 kuruş almaktaydı. Maaş farklılığı demirciler arasında da geçerliydi. Achilly bin 500 kuruş, Haralambo bin 300 kuruş alırken diğerlerinin maaşları 200-400 kuruş arasında değişmekteydi. Üç kişi olan nakkaşların maaşları eşit biçimdedir, her birine 150 kuruş. Diğer çalışanlar arasında da en yüksek maaşı bin 500 kuruşla tornacı Mehmed Bey almaktaydı. Maaşlı çalışanların dışında yevmiye ile 20-26 Ocak 1889 arası 18, 27 Ocak-9 Şubat 1889 arasında 16 geçici işçi çalıştırılmıştı. Tamirhâne nâzırı arızasında, geçici işçilerin yevmiyelerinin karşılığı olan meblağın Ceyb-i Hümayûn Hazinesi'nden ödenmesini talep ediyordu.²¹

1890 yılında bir önceki yılın maaşlı çalışanlarının arasına, Tophane ve Bahriye Sanayi Alayı'ndan gelenler ile Mekteb-i Sanayi'den gelen toplam 63 nefer eklenmişti. Ayrıca bunların dışında da başka görevli ve işçiler görevlendirilmişti. Bu durumda eski çalışanlarla birlikte toplam sayı 191'e ulaşmıştır. Miralay Hasan Cemil, bu artışı sağlayan Tophane ve Bahriye'den çalışanlarının istihdamındaki nedene işaret edecek bir bilgi vermemekte, yalnızca bunun padişahın iradesiyle gerçekleştiğini kaydetmektedir.²² Yaklaşık üç yıl sonrasında burada görevli ve buraya mensup olanların sayısının, aralarında *Serressam Emil Meinz*'in de olduğu, 302 kişiye ulaşmış olduğu görülüyor.²³

Çalışanların sayısındaki fazlalık ileriki bir tarihte, Tamirhâne'nin işleyişini engelleyen bir sorun olarak görülmüştür. Yaklaşık on beş sene sonra hazinede tasarruf gündeme gelince Tamirhâne'deki yevmiyeli çalışanların durumu dikkati çekmiştir. Tasarruf maksadıyla hazinenin muhtemelen 1906 senesinin ilk aylarında yaptığı tetkikatla Tamirhâne-i Hümayûn'da gerçek bir ihtiyaca dayanmayarak tedrici olarak işe alınmış yüz kadar yevmiyeli amelenin olduğu ve bunların her bir adedine senelik 3 bin 800 lira kadar bir ücret ödendiği tespit edilmiştir. Konuyla ilgili padişahın iradesinde, zabitan ve efrâd-ı askeriyeye ile maaşlı ustalar ve on beş adet hamaldan başka diğer türde işçi istihdam edilmesi hazinenin menfaatine uygun görülmemiştir.²⁴

Selim Melhame Paşa'nın raporunda da çalışan sayısının fazlalığı olumsuz karşılanmaktadır.²⁵ Paşa, daha önce tevatüren duyduklarını birkaç günlük müşahedesi sonucunda doğruladığını belirtmektedir. Onun görüşüne göre fabrikanın sorunu, çalışanların hem sayısının

çokluğu hem de düzensizlikleriyle ilgiliydi. Asker ve sivil sanat erbabının yönetim ve görevlendirmeleri doğru bir kurala bağlı olmayıp, keyfi bir şekilde yapılmakta, sayıları iki yüz küsur olan bu çalışanların dışında, yevmiyeli olarak ehliyetsiz yüz küsur amele çalıştırılmaktaydı. Bunların üretimde düzensizliğe neden olduğunu gözlemlediğini belirtmekteydi. Fabrikanın ileri gelen memurlarıyla yaptığı görüşme sonucunda üretimin bir düzenlilik içerisinde gerçekleştirilmesi için yapılması gerekenleri tespit etmişti.

Çalışanlar Hakkında Diğer Hususlar

Yıldız Saray-ı Hümâyûnu Tamirhânesi'nde istihdam edilen marangozlar ve demirciler ikametlerine Beşiktaş'taki Kuşhâne binasında birer koğuş tahsis edilmişti. Görevli zabitan ve efrad ise Yıldız Sarayı bahçesinde Malta cihetindeki Has Ahırlar üzerindeki koğuşlarda ikamet ediyorlardı.²⁶

Çalışanlardan işlerinde mahir olup padişaktan nişan alanlar vardı. Bunun yanında, çalışmada ihmalkârlıkları görülenler de bulunuyordu. Bu husus, Tamirhâne-i Hümâyûn nâzırı tarafından denetleniyordu. Hazîne-i Hâssâdan maaşlı ve maaşsız çalışanların listelerinde isimlerin yanında görevlendirilme yılı, rütbe, bağlı bulunduğu alay, sanatı, tahsis edilen maaşı, almış olduğu nişan ve hakkında Tamirhâne-i Hümâyûn nâzırının görüşlerinin yer aldığı bir evrakta bu durumun değerlendirilme biçimini görmekteyiz. Evrakta "ihmalcilik etmekte olduğu", "çalışıyor", "iyi çalışıyor", "pek iyi çalışıyor", "pek güzel usta gibi çalışıyor", "usta gibi müsta id olub çalışmakta olduğu", "devamsız olduğu", "tenbel idüğü" değerlendirme yapılırken kullanılan ifadelerdir.²⁷ Bu değerlendirmenin bazen bir karşılığı olabilmekteydi. Tamirhâne'de çalışan askerî görevlilerden, uzun süre işine devam etmeyen kişilerin nelerle karşılaşabileceğine bir örnek Mülâzım-ı Sâlis Cemal Efendi'nin başına gelen olaydır. Birinci İdâdî-i Sanâyi Alayı mensubu olup Tamirhâne-i Hümâyûn'da görevli olan Cemal Efendi hakkında, 11 Haziran 1904 tarihinden itibaren görev yerine gelmediğinden, 22 Haziran 1904 tarihli padişah iradesiyle vilayetlerden birine sürülmek üzere silk-i askerîden tardıyla Zabtiye Nezâreti'ne teslimine hükmedilmişti.²⁸

Günümüzde iş güvenliği kapsamında değerlendirilen bazı hususlara riayet edildiği görülmektedir. Tamirhâne'de döküm işinde çalışanların sağlık durumlarıyla ilgili tedbir alınmıştı. Medine'deki Ravza-i Mutahhara için imal edilip kalıba dökülmekte olan pirinç sütun bileziklerin kalıba dökülmesi sırasında ortaya çıkan tutya ve kırımızı bakır buharının bu işte çalışanlara kötü tesir etmesine karşı yoğurt yedirilmesi

Tamirhâne Mamûlâtı,
fi 19 Ağustos sene 1318

tabip tarafından tavsiye edildiğinden, 16 Ağustos 1905 tarihinde Hazîne-i Hâssa Komisyonu tarafından dökmeci postası için günlük onar kilo yoğurdun Tamirhâne-i Hümayûn'ca satın alınıp verilmesi kararlaştırılmıştır.²⁹

İmalat ve Malzeme Temini

Tamirhâne-i Hümayûn'da hem imalat hem de tamirat yapılmaktaydı. Yıldız, Dolmabahçe, Çırağan, Beylerbeyi saraylarıyla hanedanın diğer üyelerinin ikamet ettiği köşk ve kasırlarda kullanılan eşyaların bu kapsamda olmasından dolayı üretilen eşyaların tür ve sayıca çeşitli olduğu muhakkaktır. Eşyaların dışında, yapı elemanları da imal edilmekteydi. Nişan mahfazası, câmekân, bülbül kafesleri, masa, dolap, yazıhâne, rahle imali, gümüş tepsi, piyano, küp kapağı tamiri, sehpa temizliği, kuşluk imali burada yapılan işlerin kapsamındadır.³⁰

Miralay Hasan Cemil Bey, 21 Temmuz 1890'da sunduğu bir arzda, Tamirhâne'de o tarihlerde imal edilmekte olan eşyaların bir listesini sunmuştu. Bu listeye göre; misafirhane için 4 adet raf, Şale Kasrı'ndaki bir binaya 1 adet ceviz konsol, Yeni Daire için 2 adet yaldızlı konsol, Harem-i Hümayûn için 1 adet kapak, Kütüphane-i Hümayûn için 4 adet raflı dolap, Musikalı 1 dolap, Harem-i Hümayûn Marangozhânesi için 1 dolap, 1 büyük kuşluk, 1 canbaz arabası, 1 adet canbaz top, 1 adet canbaz iskele, 1 adet canbaz sandık, 1 adet canbaz kafes tel, Mikail için 4 adet çerçeve, Harem-i Hümayûna 4 adet çiçeklik (imali tamamlanmış olup boyanmaktaydı), Dolmabahçe Sarayı için 14 adet çift kapı, Dolmabahçe Sarayı için 4 adet çift çerçeve, Dolmabahçe Sarayı için 9 adet sürmeli çerçeve, Dolmabahçe Sarayı için 4 adet büyük çerçeve (4 arşın), 1 adet Dolmabahçe Sarayı için büyük kasalı bir takım kapı (kaplamalı), Dolmabahçe Sarayı için 3 takım çerçeve pervazı (kaplamalı), Dolmabahçe Sarayı için üç metre boyunda 1 adet çamaşır için masa imal edilmekteydi. Miralay Hasan Cemil Bey, sunduğu bu arzına, hem kendisine ve Tamirhâne'de çalışan 13 nefere ihsan buyurduğu sanayi madalyasından dolayı padişaha teşekkür ederek başlamıştı. Kendisi bu listeyi, marangozhanede hiçbir iş yapılmadığı şeklinde padişaha ifadelerde bulunulduğunu işittiğinden verdiğini belirtmişti.³¹

6 Mart 1891'de işçiler, Tamirhânede görevlendirildiklerinden sonraki süreçte ilerlemelerini gösteren Arap usulünde yapılmış bir mobilya takımını takdim etmek ve mobilyanın bazı göz ve çekmecelerinin açılması için gizli bilgi vermek üzere, padişahın huzuruna çıkmayı talep etmişlerdir. Bu maruzatında Hasan Cemil Bey, Marangozhane-i Hümayûn işçilerinin bilgisini artırmak için hergün, 2 saat ders verilmesine müsaade talep etmiştir.³²

İmalat ve tamir üzerine bir işletme olması itibariyle Tamirhâne'nin başta ahşap olmak üzere kullanacağı pek çok türden malzemeye ihtiyacı vardı. Bu malzemeler Hazine-i Hassa Nezâreti'nce tedarik edilmekteydi. Evvela ihtiyaç duyulan malzeme Marangozhâne nazırı tarafından Serkurenaya sunulmakta, Serkurena ise bu listeyi Hazine-i Hâssa Nezâreti'ne havale etmekteydi. Hazine-i Hâssa Nezâreti de talebi Ebniye-i Seniyye Anbarı İdâresi'ne göndererek eğer depoda bu malzemeler mevcutsa buradan temin etmekteydi. Ancak talep edilen malzeme depoda mevcut olmayıp satın alınması icap eder ise padişahın iradesi alınmaktaydı.³³ Malzeme alımıyla ilgili önceden keşif yapılması Hazîne-i Hâssa nâzırının bir arzında da belirtilmişti. Bu

öneriye göre Ebniye-i Seniye Anbarı ve Mefrûşât-ı Hümâyûn Müdürlüğü bir çalışma yapacaklarında önceden bir keşif yaparak sarfedilecek malzeme miktarını ve masrafını tespit ediyorlardı. Tamirhâne-i Hümâyûn'da da bu şekilde bir uygulama olmalıydı.³⁴ Aslında bu öneriden başka, bazı eşyanın imali öncesinde bir keşif yapıldığı çalışmalar da olmuştur. Hazine-i Hâssa nâzırı muhtemelen bu önerisini Tâmirhâne'nin doğrudan kendisine bağlı olmamasından dolayı ifade etmiş olmalıdır.

Sedef işlemeli bir büyük ayna, bir konsol, bir kütüphane ve bir orta masası için gerekli malzemelerin fiyat ve miktarlarının verildiği bir liste, bazı eşyanın imalat öncesinde bir tespit çalışmasının yapıldığını göstermektedir. Ceviz ve kestane ve dişbudak ile diğer türden ağaçlar, tuty kaplama, siyah abanoz kaplama, gül kaplama, lop ceviz kaplama, gül rengi acaro kaplama, arûsek ve sedef ve kotolin ve pins, fildişi, bağa, bizota ayna, bizota kristal cam, alât ve edevât ve kilit ve menteşe ve cilâ takımı, mozayik somaki taşı yukarıda bahsedilen 4 adet sedef işlemeli dört adet mobilyanın imalinde kullanılacak malzemelerdi. Bunların ölçü ve miktarlarıyla fiyatları verilmiş, 6 aylık bir süreçte tamamlanacak mobilyaların malzeme bedellerine işçilik ücreti de ilave edildiğinde 112 bin 500 kuruşluk bir masraf öngörülmüştü.³⁵

Tamirhâne-i Hümâyûn çalışanları, saray dışındaki yerlerin inşaat ve tamirleriyle de görevlendirilmiştir. Sadr-ı Esbak Said Paşa'nın konağının tamir edilmesi³⁶, Hamidiye Etfal Hastanesinde baraka tarzında bir pavyon inşası³⁷, yine aynı hastanede bulunan askerlerin sayısının artırılmasıyla yeni nöbetçi kulesi inşası³⁸ şeklindeki işler marangozhanenin yaptığı bu tür işlerdendir.

Günümüzde sıklıkla imali Sultan II. Abdülhamid'e nispet edilen Meşihat'teki sicillerin konulduğu ceviz ve kestaneden mamul dolaplar da aslında Tamirhâne-i Hümâyûn'da imal edilmiştir. Kezâ Yıldız Sarayı Kütüphanesi müzehâne kısmındaki ıhlamurdan mamul dolaplar da, II. Abdülhamid'in kendi eliyle değil, 1892 yılında yine bu atölyede imal edilmiştir.³⁹

İmalatta kullanılan temel marangozluk araçlarından torna makineleri ile bazı malzemenin yurt dışından temin edildiği görülmektedir. Padişaha hitaben Leipzig'de Kirchner ve şürekâsı tarafından gönderilen 27 Eylül 1890 tarihli mektupta, padişahın Marangozhane-i Hümâyûnu tanzim etmek niyetinde olduğunu haber aldıkları ve bu münâsebetle posta vasıtasıyla her tür marangoz makinelerini içeren resimli bir defteri padişaha gönderdiklerini belirterek, gerektiği takdirde bazı siparişlerin kendilerine verilmesini istemekteydiler.⁴⁰

Aslında atölyede kullanılmakta olan torna makinası 1883'te Berlin'den alınmıştı. 1894 Nisan ayının son günlerinde Berlin Sefareti'yle Yıldız Sarayı arasındaki yazışmalardan birini bu konu teşkil etmiştir. Yazışmalarda, 1883'te Marangoz Karlo marifetiyle Almanya'dan Tornacı J. G. Burkhardt'tan alınmış bir torna makinesi artık eskimiş olduğundan padişah tarafından yenisinin alınması Berlin sefirinden istenmişti.⁴¹

Tamirhâne-i Hümâyûn Nezareti'nin 14 Mayıs-13 Haziran 1906 tarihleri arasında bir aylık imalat ve diğer masârifi cetveli 84 bin 57 kuruş 15 santime ulaşmıştı. Bundan mevcut eşya bedeli olan 31 bin 750 kuruş çıkarılınca 522 bin 299 kuruş 50 santimin Hazîne-i Hâssa Nezâreti tarafından Tamirhâne-i Hümâyûn'a verilmesi gerektiği ifade ediliyordu.⁴²

Tamirhâne-i Hümâyûn'da imal edilen eserlerin bir kısmı günümüzde Milli Saraylar Koleksiyonunda sergilenmektedir. Bu eserler arasında en dikkati çeken ahşap, sedef, fildişi, bağa ve pirinç malzeme kullanılarak imal edilmiş olan mücevher sandığıdır. Eserin dört yüzünde yer alan metal plakalar üzerinde “*Es-Sultân ibnû's-Sultân es-Sultân el-Gâzî Abdülhamîd Hân-ı Sâni Efendimiz Hazretlerinin sâye-i sanâyi -pîrâye-i hazret-i hilâfet-penâhilerinde sanâyi efrâd-ı şâhâneleri ve ehl-i sanat kulları marifetiyle Yıldız Sarây-ı Hümâyûnu Tamîrhânesi'nde imâl olunmuşdur. 16 Şaban sene 1321 / 24 Teşrîn-i evvel sene 1319 Mecdî*” yazısı ve kapak içerisinde çekmecelerden tam ortada bulunan çekmecenin üzerinde de Sultan II. Abdülhamid'in tuğrası ve 1321 tarihi yer alır. Sultan II. Abdülhamid'e takdim tarihi 6 Kasım 1903'tür.

Yıldız Saray-ı Hümâyûnu
Tamirhânesi Mamûlâtı
fi 19 Ağustos sene 1318

Tamirhâne'nin ustalarından Giridli Mustafa'nın 1895 yılında imal ettiği ahşap üstüne sedef, bakır ve pirinç kakma masa ve Sultan II. Abdülhamid'in cülûs yıldönümlerine tarihli iki eser, 1 Eylül 1902 tarihli Yazıhâne ile 1 Eylül 1906 tarihli Kütüphâne yine burada imal edilen nitelikli eserler meyanındadır. En dikkat çekici olan bu mobilyaların dışında koleksiyonda, Tamirhâne-i Hümâyûn imalatı başka eserler de bulunmaktadır.

II. Meşrutiyet ve İlgâ Süreci

11 Temmuz 1908 tarihinde II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında gelişmelerle Sultan II. Abdülhamid'in iktidar alanı daralmaya başladı. Bunun Yıldız Saray'ının iç işleyişine de bir yansıması olacaktı. Padişahın kişisel ilgisiyle oluşmuş Tamirhâne, önce yazışmalarda ismi değişerek Tamirhâne-i Hümâyûn yerine Yıldız Tamirhânesi şeklini almış, sonrasında da hükümetin müdahaleleriyle bir yıl gibi bir sürede ortadan kalkmıştır.

II. Meşrutiyet'ten yaklaşık 4 ay sonra Yıldız'daki Tamirhâne ilga edildiğinden, nâzırı olan Ferik Hasan Paşa da Kasım 1908'de bağlı olduğu kuruma iade edildiği bir irade-i husûsiyede yer almaktadır.⁴³ Ancak bu işlemin tamamlanmasının bir sürece yayıldığı görülmektedir. İşlemin öncelikle Tophane ve Bahriye mensuplarının görev yerlerine iadesiyle başladığı anlaşılıyor. Aralık 1908'de yani nâzırın iadesinin bir ay sonrasında Marangozhâne'den Tophane ve Bahriye'ye iade edilmiş işçilerin çeşitli bahanelerle Tamirhâne'ye giriş çıkışlarının önüne geçmek amacıyla gerekli eşyalarının alımının bir sistem çerçevesinde işlemesi kararı verildiğinin belirtilmesi bunu teyid etmektedir.⁴⁴

Hazîne-i Hâssa nâzırı tarafından hazırlanan defterlerin ekli olduğu tezkirede "Devr-i sabıkda Ebniye-i Seniyye Anbarı'yla Tamirhâne namına olarak istihdam edilen memûrîn ve işçi ve sairenin badema istihdamı caiz olmadığı cihetle 13 Nisan sene 325 tarihinden itibaren terkin-i kayıdlarıyla" emekliliği hak edenlerin emekli edilmesi ve diğerlerinin de kadro harici kalanlarla aynı muameleye tabi tutulması önerilmektedir. Burada belirlenen tarih 26 Nisan 1909, yani Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden bir gün öncesidir.⁴⁵ Bu durumda Tamirhâne'nin II. Meşrutiyet sonrası başlayan tasfiyesi, onu kuran padişahın hükümdarlığının bitişiyle tamamlanmış görünmektedir.

“*Devr-i sâbıkda*” Ebniye-i Seniyye Anbarı ile Tamirhâne adına memur, işçi ve diğer unvanlarla istihdam edilenlerin işlerine son verilmesi, 18 Mayıs 1909 tarihli bir irâde-i husûsiyye ile gerçekleşmiştir. Bu karara göre, 25 Nisan 1909 tarihinden itibaren kayıtlardan çıkarılmış kabul edileceklerdi ve emeklilik hakkı olanların emekli sayılması, diğerlerinin de kadro haricinde olanlara kıyasla işleme tabi tutulmaları kararlaştırılmıştı. Tamirhâne’de görevli olup işten çıkartılan 86 kişi bulunuyordu.

Listede Tamirhâne çalışanları, sivil çalışanlar ile asker unvanlı olarak iki gruba ayrılmıştır (Ancak ateşçiler askerli unvanlıların listesinin sonuna yazılmıştır). Listedeki sivil çalışanların görevleri şu alanlardır: Muhasebeci, kâtipler, anbar memuru, saatçi, kalorifer mühendisi maiyetinde 1 görevli, kaloriferci, çilingir, ressam, sadefcibaşı, demircibaşı, mimar, demirci-i sâni, yaldızcibaşı, kalorifer mühendisi, marangozlar, çalgıcı, sülfatocu, sadefci, demirciler, elektrik görevlisi, oymacı, tenekeci, cevahirici, kakmacı, mefruşat ve diğer malzemeleri koruma memuru, makine görevlileri.

İçlerinde 8 kişiyle sayı olarak marangozlar çoğunluktadır. Askerî çalışanların yaptıkları iş, listenin başında “*umum makinelerde müstahdem*” şeklinde nitelendirilmiştir. Listede çalışanların işe giriş tarihi de yıl olarak verilmiştir. En eski çalışanlar 1876 girişli Marangozbaşı Herman ile 1878 girişli Demircibaşı Achilly’dir. Çalışmasına son verilenlerden Ressam Emil Mainz Tamirhâne çalışanları arasında yer alırken, Ressam Fausto Zonaro Ebniye Anbarı çalışanları listesinde dir.⁴⁶

Tamirhâne’de kalan malzemelerden Ebniye-i Seniyye Anbarı’na nakledilmesine karar verilen doğrama makine ve âlât ve edevâtının alınmasına Sermimar Vedad Bey tayin edilmiştir.⁴⁷ Bu eşya arasında Tophâne-i Âmire’ye aid olanların aldırılması hakkında Harbiye Nezaretî’nin 20 Eylül 1908 tarih ve 440 numaralı tezkeresine ek defterde yazılı olan eşya, 21 Ocak 1909 tarihinde Tophâne-i Âmire merkez anbarına teslim edilmiştir.⁴⁸

Ancak, Yıldız Marangozhânesi’nin kendisine ait olan kereste ile âlât ve edevâtın bir süre daha burada kaldığı anlaşılıyor. Çünkü 24 Şubat 1910’da Bahriye Nezaretî’ne ait bir müzekkirede bunların Donanma-yı Osmani tamiratına elverişli olduğundan Tersâne-i Âmire’ye itası lüzumlu olduğundan bahsedilmektedir.⁴⁹

Sonuç

Sultan II. Abdülhamid’in Yıldız Sarayı’nda daimî bir tecdid halinde bulunan inşaat ve tamirat işlerinin arasında Tamirhâne-i Hümayûn, hükümdarlığı süresinde iyi bir performans göstermiş ancak tahttan indirilmesini müteakip atıl bir hâle düşmüştür. Yıldız Çini Fabrika-i Hümayûnu’yla karşılaştırıldığında bir talihsizlik söz konusudur. Çünkü Çini Fabrikası Cumhuriyet’in ilanı sonrasında zaman zaman üretimde kesintiye uğramasına ve eski niteliğini kaybetmesine rağmen günümüzde devam etmekte, binaları olduğu gibi durmaktadır. Tamirhâne-i Hümayûn ise mekânsız bir birim gibi tarihî tahayyüle dahil olmuş, hatta padişahın kişisel atölyesiyle karıştırılmaktadır.

Dipnotlar

- 1 Sevim İlgürel, "Yıldız Köşkü", *İA*, XIII, s. 424.
- 2 Birçok kaynakta yer alan Meşihat'taki evrakın muhafaza edildiği dolapların Sultan II. Abdülhamid'in kendisinin eseri olduğuna dair yanlış bilgi en başta gelenidir. Bu dolaplar padişahın kendi eseri olmayıp, Tamirhâne-i Hümayûn'da üretilmiştir. (MSHHA. d. 2731, 1892/1893, s. 64.). Saltanatından sonra bu ilgisi devam etmiş görünüyor. Selanik'te ikamete mecbur tutulduğunda meşgul olmak maksadıyla bir marangoz takımı talep etmişse de orada temini mümkün olmamıştır. Bunun üzerine kendisine ait olup Yıldız Marangozhânesi'nde tutulan marangozluk aletleri ve edevâtından uygun olanlarının seçilip gönderilmesi istenmiştir. (BOA. BEO. 3624/271784, 1327.Ş.8.)
- 3 Halit Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi: Son Hatıralar*, İnkılap ve Aka, İstanbul 1965, s. 92, 94.
- 4 Şadiye Osmanoglu, *Hayatımın Acı ve Tatlı Günleri*, Bedir Yayınevi, İstanbul 1966, s. 27-28; Ayşe Osmanoglu, *Babam Sultan Abdülhamid: Hatıralarım*, Ankara: Selçuk Yayınları, 1986, s. 107-109.
- 5 Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı*, İstanbul 1327, s. 459-461.
- 6 Bu kurum hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Arzu T. Terzi, *Hazine-i Hassa Nezareti*, Ankara 2000.
- 7 Bu üç marangoz, 31 Ağustos 1876 tarihinden itibaren istihdam edilmiş olarak kabul edilmişlerdi. (Y.PRK. AZJ. 1/47, 3 Za 1293 / 20 Kasım 1876). Bu marangozlardan ilkinin adı 6 Aralık 1885 tarihli bir evrakta "Seramarangoz Karlo Jenssen" şeklinde yazılmıştı ve mühürde ayrıca H.1298 (M.1880/1881) tarihi yer alıyordu. (Y.PRK.HH.16/44, 28.S. 1303 / 6 Aralık 1885).
- 8 HH.MH.1022/47, 20.C.1293/13 Temmuz 1876.
- 9 Y.PRK.BŞK. 1/30, 1.Ca.1295/3 Mayıs 1878; Y.PRK.BŞK. 36/2, 19.L.1311/25 Nisan 1894 .
- 10 Y.MTV, 25/83, 28.C.1304/24 Mart 1887. Yıldız Sarayı'na sunduğu arzında Ali Sâib Paşa, padişahın görevlendirmek istediği kişinin vasıflarını içeren bu emrinden 24 Mart 1887 tarihli hususî bir tezkire ile haberdar edildiğini belirtmektedir. Aynı gün içerisinde de cevabını arz etmiştir.
- 11 Arzu A. Terzi, *age*, s. 77.
- 12 Y.PRK.SGE.3/32,10.C.1306/12 Ocak 1889. Burada göreve başladığı zamandan itibaren verilen miktar kaydedilmiş olup, listede görülen ilk meblağın verililiş tarihi 8 Eylül 1887'dir. Vefat tarihiyle ilgili olarak ise bkz. Y.PRK.ASK. 167/22, 13.L.1318 /3Şubat 1901.
- 13 Y.MTV.241/85, 17.Za.1320/16 Mart 1903.
- 14 MSHHA. d.2817, Ahkâm Defteri, s. 2.
- 15 MSHHA. d.2817, Ahkâm Defteri, s. 8. "Tamirhâne-i Hümayûn Muamele-i Umumiyyesini Tayin Eden Talimatdır". Bu kâtipler, Kartal Mahkemesi Başkâtibi Ali Rıza ile Bursa Mekteb-i İdâdî ve Harîr Dâr-ı'ttalîmî'nden şehadetname ile çıkmış olan Salih Zeki Efendi'dir.
- 16 MSHHA.d.2817, s. 8-10.
- 17 Y.PRK.OMZ.3/59, 29.Ca.1324/21 Temmuz 1906.
- 18 MSHHA. d.2817, s. 22-23: Teşekkül Eden Heyet-i İdâre Esâmîsi: Reisi Ferik Hasan Fehmi Paşa Hazretleri, Azâ Saâdetlü Şevket Beyefendi, Âzâ İzzetlü Miralay Ârif Beyefendi, Azâ Mösyö Mais [Meinz], Âzâ Kolağası Mustafa Efendi.
Mübâya'a Komisyonunun Esâmîsi: Reisi Miralay Ârif Beyefendi, Hakkı, Mülâzım Said Efendi, Mülâzım Emin Efendi.
Dahiliye Zâbitânının Esâmîsi: Miralay İzzetlü Ârif Beyefendi, Binbaşı Rifatlı Ahmed Efedî, Kolağası Fütüvvetlü Ahmed Ağa, Kolağası Fütüvvetlü Mehmed Ağa.
- 19 Y.PRK.SGE.3/32,10.C.1306/12 Ocak 1889.
- 20 Osman Nuri, *age*, s. 459.
- 21 Y.PRK.SGE.3/32,10.C.1306/11 Şubat 1889. Sarayda 1876'da başlamış iki marangozun ismi evrakta marangoz Şarlo ve Herman olarak geçmektedir. Osmanlı Türkçesindeki telaffuz farkından dolayı, Şarlo ile Karlo'nun kastedildiğini düşünebiliriz. Bkz. Y.PRK.AZJ. 1/47, 3.Za.1293/20 Kasım 1876.
- 22 Y.PRK.ASK.69/26. 18.C.1307/9 Şubat 1890. 38 kişi isimleri ve unvanları, maaşları listeli Marangozhâne'de müstahdem maaşlı çalışan; 37 kişi Marangozhâne'de müstahdem Tophâne-i Âmire'den ve Bahriye Sanayi Alayı'ndan maaşsız çalışan; 26 kişi Marangozhâne'de müstahdem Tophâne-i Âmire'den ve Bahriye Sanayi Alayı'ndan yeni gelen; 31 kişi Demirhâne'de müstahdem demirci ve çilingirler; 5 kişi de nakkaş olmak üzere toplam 191 kişi. Ayrıca Hasan Fehmi Paşa'nın icmâle dahil etmediği 31 adet de makinist vardı.

- 23 Y.PRK.ASK.93/29, 1310. Ferik Hasan Fehmi Paşa'nın mührünün bulunduğu belgede, listenin Ramazan ayında padişahın vereceği iftara katılacak Tamirhâne müstahdem ve mensupları olduğu belirtilmektedir.
- 24 MSHHA.d.2817, Ahkâm Defteri, s. 20-21.
- 25 Y.PRK.OMZ. 3/59, 29.Ca.1324/ 21 Temmuz 1906.
- 26 HH.EBA.29/71, 10.Za.1305/19 Temmuz 1888; HH.EBA.35/20, 20.L.1310/7 Mayıs 1893
- 27 Y.PRK.SGE.5/83, 1310.
- 28 MSHHA.d.2817, s. 10.
- 29 MSHHA.d.2817, Ahkâm Defteri, s. 20.
- 30 HH.d.26502, 1322/1906.
- 31 Y.EE.51/18, 9 Temmuz 1306/21 Temmuz 1890.
- 32 Y.PRK.HH.24/9, 25.B.1308/6 Mart 1891.
- 33 Y.PRK.SGE. 3/32, 10.C.1306/11 Şubat 1889; Y.PRK.SRN. 3/14, 7.R.1309/11 Ekim 1891.
- 34 Y.MTV.241/85, 17.Za.1320/15 Şubat 1903
- 35 Y.PRK.HH.26/10, 15.C.1310/4 Ocak 1893.
- 36 HH. THR. 820/32, 03.M.1322/20 Mart 1904.
- 37 HH. THR. 820/33, 18.Z.1322/23 Şubat 1905.
- 38 HH. THR. 820/35, 23.B.1322/3 Ekim 1904.
- 39 1 Eylül 1892 tarihli irade. MSHHA.d.2731, s. 64.
- 40 Y.PRK.TKM.19/20, 12.S.1308/27 Eylül 1890.
- 41 Y.PRK.BŞK. 36/2, 19.L.1311/18 Nisan 1894. 1883 yılındaki torna makinesi alımı için bkz. Y.PRK.BŞK. 1/30, 01.Ca.1295/3 Mayıs 1878. Bu sonuncu belgenin gömleği üzerindeki tarih, sefarete yazılmış tahri-
rattaki miladi tarihin rumi olarak telakki edilmesinden ötürü yanlış olarak yazılmış olmalıdır.
- 42 BOA.HH.d.30333.
- 43 İ.HUS.171/36, 25.L.1326/20 Kasım 1908.
- 44 İ.HUS. 172/1326.Z/5, 3.Z.1326/29 Aralık 1908, İradeye göre Tamirhânenin eski çalışanları, "*bazı şeyler almak bahanesiyle Tamirhâneye girip çıkmakta ve münasebetsiz ahvâl ve akvâle cür'et etmekte*" idiler.
- 45 MB.872/40, 25.R.1327/ 16.05.1909.
- 46 İ.HUS.175/56, 27 Rebülahir 1327/ 18 Mayıs 1909. Emil Meinz, 1892'de Tamirhâne-i Hümayûn'da görevliydi, Bkz. Feryal İrez, *XIX. Yüzyıl Osmanlı Saray Mobilyası*, Ankara 1989, s. 49 ve Üzeyir Karataş, *age*, s. 219.
- 47 MB.872/106, 20.Ca.1327/9 Haziran 1909.
- 48 MSHHA.d.2817, Ahkâm Defteri, s. 29-30.
- 49 BEO.NGG.d.276. Ayrıca bkz.BEO.3708/278060.

Sultan II. Abdülhamid Han Dönemine İşleme Tablolar Üzerinden Bir Bakış

Ayça Özer Demirli*

İşleme sanatının doğuşunun temelinde insanın, süslenme ve güzelleşme isteği ile gündelik yaşamda kullandığı eşyaları bezeme arzusu bulunur. İşleme yapımında gerekli olan ilk şey keçe, deri, dokuma gibi işlemenin yapılacağı yüzey malzemesi; ipek, yün, pamuk veya metal malzemeden oluşan iplik; işleme yapılacak yüzeyin gerileceği kasnak ya da gergef ve iğne ile işleme tekniğine göre uygulamadır.

Sanatların en eskilerinden biri olan işleme sanatı mitolojilerde, efsanelerde yer almış, Anadolu topraklarında da varlığını yüzyıllardır sürdürmüştür. Türklerin anavatanı Orta Asya'dan başlayarak Türk devletlerinde de işlemlerin yaygın olarak kullanıldığı tespit edilebilmektedir.

Osmanlı beyleri ve padişahları, kendilerini halktan ayırmak ve güçlü olduklarını yönettikleri topluma göstermek için işlemlerle zenginleştirilmiş giysiler kullanmışlardır.

Osmanlı Sarayı'nın ihtiyacını karşılayan Ehl-i Hiref teşkilatına kayıtlı Saray atölyelerinin dışında, devlet denetiminde bulunan çarşıda da işleme yapan atölyeler kurulmuş ve Osmanlı saraylarından siparişler alınmıştır. İşleme, malzemesinden üretimine kadar birçok farklı iş kolunun ortaya çıkışını sağlamış, bu iş kolları loncalara bağlı olarak çalışmıştır. Ayrıca daha 17. yüzyılda, Bursa'da kadınların kendi yaptıkları elişlerini sattıkları ve bunun için vergi de ödemedikleri bir çarşının olduğu bilinmektedir.¹

İstanbul'da Kapalıçarşı'da 17. yüzyılda 65 erkek işlemeci vardır. Charles White, 1844 yılında, İstanbul Kapalıçarşısı'nın "Yağlık Çarşısı" adıyla anılan koca bir bölümünün olduğunu ve bu bölümün uzun ana çarşı girişinde yer aldığını anılarında anlatır.²

18. yüzyılda altın ve gümüş alaşımli telin işlemlerde kullanımı hızlı bir yükselişe geçmiş, ayrıca metal telle işlemeli Hüseyini kumaşlar yüzyılın sonundan itibaren sıklıkla kullanılmıştır.

19. yüzyılda ise düz kesme tel, tırtıl tel, bükme tel gibi çeşitli teller ile pul ve boncuklarla zenginleştirilmiş kasnaklarda işlenen ve yapıldıkları semtlerin adını alan Tepebaşı ve Galata isimli işlemler önemli bir iş kolu oluşturmuştur.

Angelica Kauffman,
Türk Kıyafetli Kadın, 1780.

* Dr., Tekstil Koleksiyon Sorumlusu, TBMM Millî Saraylar.

19. yüzyılda görülen siyasi gelişmeler Osmanlı yaşamını birçok yönden etkilemiş, geleneksel beğeniler doğrultusunda vazgeçilmeyen eşyalar ile Osmanlı hayatında yeni yer edinmiş masa örtüleri, yatak örtüleri, peçeteler gibi, mobilyalar ile kullanılan örtüler bir bakıma işleme sanatının gelişmesine katkı sağlamıştır. Değişen sofr düzeni içerisinde yer alan bu örtülerden peçete ve masa örtüleri, Sultan Abdülhamid Dönemi'nde başlayan işlemeli monogram kullanımları ile dikkat çekmektedir.

Saray ve halk yaşamının vazgeçilmezi işleme; evlilik, sünnet, doğum ve ölümle ilgili her özel durumda yerini almış, çeyiz geleneği ile de gelecek kuşaklara aktarılmıştır. Çarşı işlemlerinin dışında evde gündelik yaşamında çeyiz hazırlamak amacıyla işleme yapan genç kız bu sanatın gelişmesine katkı sağlamış, çeyizini görkemli işlemlerle donatarak ne kadar nitelikli olduğunu gelin gideceği aileye göstermek istemiştir. Bunun için bir gelenek olarak evden eve giderek nakış öğreten aşına kadınlar ya da evinde çırak yetiştiren hanım ustalar işleme sanatının gelişmesini sağlamışlardır.

Saray Yaşamında İşleme Sanatının Yeri

Haremde dikiş dikmek, nakış işlemek bir tür eğlence, güzel bir uğraş olarak kabul görmüş ve hareme cariye alınırken becerikli olmasının yanı sıra, nakışa yatkın olmasına dikkat edilmiştir. Harem hayatını anlatan birçok gravür ve resimde, gergef işleyen kadınlar tasvir edilmiştir. 16. yüzyılda Menavino, eski saraydaki genç kızları eğitmek üzere her sabah 15 nakış hocasının geldiğini bildirir.

Fransız seyyah Nicolas de Nicolay, 1550'lerde padişahın sarayında 200 genç kızın iğne işi öğrenmekte olduğunu yazar. İngiliz elçisinin eşi olarak 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'na gelen Lady Montegue ise I. Mustafa'nın dul hasekisine ait yetişkin cariyelerin yaptıkları işlemlere ilişkin bilgiler verir: "Âdet olduğu üzere hasekinin çevresi çocuk yaşta cariyelerle çevrilidir ve yaşı büyük olanların görevi daha küçüklere nakış işlemeyi öğretmektir."

Saray'da sadece cariyeler değil hanım sultanlar da iş işlemişler, örneğin IV. Murad'ın kızı Kaya Sultan'ın işlediği mendiller işlemleriyle devrinde ün yapmıştır.³

Padişah kızlarının doğumlarında, düğün ve çeyizlerinde de dönemin modasına uygun her türlü işlemin en özeli yer alırdı. Dolmabahçe Sarayı tekstil depolarında bulunan ve Tekstil Koleksiyonu'na kayıtlı çeşitli işlemeli dantel parçaları, düğmeler ile dikiş, nakış malzemeleri ve Dürrüşehvar Sultan'a ait eğitim ve oyuncak koleksiyonuna kayıtlı iğne, iplik ile işleme bezi, Saray harem yaşamında bizlere işlemin varlığını kanıtlayan önemli kaynaklardır.

Saray dokuma ve işleme geleneğinin halka ulaşmasında resmî törenler ve hediyelerin etkisi olduğu gibi, yüksek rütbeli bir devlet memuru ile evlenip taşraya giderken yanlarında kendi çeyizlerini götüreren saraylı hanımların da bu işlemlerin yaygınlaşmasına katkı sağladığı düşünülebilir.

19. yüzyıla kadar geleneksel eğitim sistemi içerisinde yerini alan ve usta-çırak ilişkisi ile öğrenilen işleme; Kız Sanayi Mektepleri'nin açılması ile artık ders olarak okutulmaya başlanmıştır. 1859 yılında açılan ders programında nakışla ilgili ders bulunan Rüşdiye ile 1864 yılında Tuna Valisi Midhat Paşa tarafından İstanbul'da öksüz kızlar için açılan, Osmanlı'da kız mesleki ve teknik eğitimine öncülük eden

ıslahhânenin, açılış tarihi daha eski olmasına karşın, Kız Sanayi Mektepleri daha kapsamlı ders programları ile bu sanatın gelişmesini sağlamışlardır.

İstanbul'da açılan ilk kız mesleki ve teknik eğitim kurumu olan Kız Sanayi Mektebi 1869 yılında kurulmuştur.⁴ Kız Sanayi Mektepleri, hanımların el becerilerini geliştirmeyi ve bunlardan ekonomik kazanç sağlamayı amaçlayan okullardır. Bu okullarda 'el hünnerleri' dersi adı altında nakış, biçki, dikiş, kanaviçe, dival, bez dokuma gibi dersler okutulduğu bilinmektedir. Osmanlı arşivlerinde bulunan Sultan II. Abdülhamid Dönemi belgeleri, imparatorlukta kızların eğitim aldığı, mesleki bilgi ve beceri kazanarak üretime katıldıklarını, Saray'ın sipariş vererek de bu okulları her açıdan desteklediğini bizlere göstermektedir.⁵

Koleksiyon

Milli Saraylar Tekstil Koleksiyonu'nda bulunan işlemeli eserler, 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyılın başına tarihlenen özgün örneklerden oluşmaktadır. Eserler, işleme ve malzeme kaliteleri ile geç dönem Osmanlı saray işlemleri ile ilgili belge niteliği taşımaktadır. Batılılaşmanın etkisi ile imparatorluğa gelen yeni sanat akımları; geleneksel sanat ve sanatçılar tarafından yorumlanarak literatüre eklenen yeni malzemeler ve formlar ile buluşarak hayat bulmuştur.

Koleksiyondaki farklı işlevleri içeren birçok başlık altındaki ürünler, işlemlerin kullanım alanlarını göstermektedir. Milli Saraylar Tekstil Koleksiyonu işlevleri bakımından genel olarak Saray tefrişinde kullanılmış, gündelik yaşam ve özel törenlerde yer almış, ayrıca dini özellikler taşıyan ve kutsal kabul edilen işlemeli eserlerin bir araya gelmesinden oluşmaktadır.

Saray'ın İşleme Tabloları

Milli Saraylar Koleksiyonu'nda bulunan işlemeli tablolar, birkaç başlık altında toplanabilir; bunlar içerisinde işleme armalar, işleme yazılar ve işleme resimler bulunmaktadır.

19. yüzyılda kullanılmaya başlanan nesneli işlemlere en güzel örnekler saray tefrişinde kullanılan işlemeli tablolar olsa gerektir. Resim sanatında görülen renk tonlamalarının işlemlerde kullanılması ile derinlik ve gölge verilebilmiş böylece gerçeğe daha yakın eserler üretilmiştir. Bu işlemler resim havası verilmiş son derece gerçekçi betimlemeler ve detaycı mimari tasvirleri ile göze çarpmaktadır. Döneminde yaygınlaşan, yazı, bitkisel motifler ve mimari betimlemelerle bezeli bu tür panolara imparatorluğun çeşitli bölgelerindeki konaklarda ve camilerde de rastlanmaktadır.⁶

İşlemeli eserleri yapan kişi ve grupların isimlerinin yer aldığı yazı kuşakları da yine işlemeli tablolarda görülmekte, yazı kuşaklarında kullanılan çok iyi okunabilecek Osmanlıca yazı karakterleri ve hatta celi divani gibi süslü yazılar dikkat çekmektedir. İşlemeli tablolardaki yazı kuşaklarında zaman zaman tasvir edilen ögenin adresi verilmekte, zaman zaman da işleyen kişinin ya da grubun ismi zikredilmektedir. Ayrıca işleme malzemesi olarak saç telinin kullanıldığı ilgi çekici bir eser de koleksiyonda mevcuttur.

Mai zemin üzerine ipekle işlenmiş Hamidiye Etfal Hastahanesi'nin çerçevele resmi. Doktor İbrahim Bey kullarının haremi cariyeleri tarafından, Silah-haneyeye gönderilmiştir" (Dolmabahçe Sarayı'nda) kaydı bulunmaktadır.⁸

Kayıtlarda 102 sıra numarası ile bulunan eser oysa ki günümüzde 31/1593 envanter numarasıyla Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunmaktadır. Hastanenin Başhekim Kolağası İbrahim Bey'in eşi tarafından işlenmiş tabloda, merkez bina ile iki yanındaki pavyonlar cepheden tasvir edilmiş ve böyle bir hastaneyi açtığı için padişahı öven bir şiir yazılmıştır.⁹ Sultan II. Abdülhamid'in hususi tabibi iken, Hamidiye Etfal Hastahanesi'nin kurulmasında emeği geçen ve Kolağası rütbesi verilen İbrahim Paşa hastahanesinin baştabibi olarak görevine devam etmiştir.¹⁰

Hamidiye Etfal Hastahanesi'ni gösteren bir diğer tablo, Milli Saraylar Koleksiyonu'nda 12/2780 envanter numarası ile kayıtlıdır. Tablo açık mavi renkli atlas üzerine kahverengi, tarçın rengi, bej, nefli renkli ipek iplikle sarma ve kordon tutturma tekniği ile Sultan II. Abdülhamid tarafından yaptırılan Hamidiye Etfal Hastahanesi işlemelidir. Hastahanesinin altında bir açıklama kitabesi bulunmakta ve burada Rik'a yazıyla "Hamidiye Etfal-ı Hastane-i Şahaneleri'nin arka cihetinden görünüş olup, Tabib-i Sani Hakkı Şinasi kullarının zevcesi Emine Resmiye cariyeleri tarafından cülus-ı meş'adet-me'nus-ı hazret-i hilafetpenahilerinin yirmi beşinci sene-i mübarekesini takdisen nakş ve min gayr-ı haddin takdim kılınmıştır" yazısı işlenmiştir.

Günümüz Türkçesiyle "Hamidiye Etfal Hastahanesi'nin arka tarafından görünüş olup II. Tabip Hakkı Şinasi kullarının zevcesi Emine Resmiye cariyeleri tarafından Halife hazretlerinin saadet getirici cüluslarının 25. mübarek senesini kutlamak için nakş edilip takdim kılınmıştır" denilmektedir.

Tablo, II. Abdülhamid'in 25. cülusu nedeniyle 1901 yılında hediye edilmiştir. Tabloyu işleyen Emine Hanım hastahanesinin başhekim yardımcısının eşidir.

Diğer taraftan Hamidiye Etfal Hastahanesi Tabib-i Sanisi Kolağası Hakkı Şinasi Efendi, 1318 yılında bir derece terf-i rütbesi ile yine 1320 yılında da binbaşı iken terfii etmiştir. Bu terfilerde haremi Emine Hanım'ın işleyerek hediye ettiği ve Saray tarafından da beğenilen tablonun etkisinin olup olmadığı bilinmemekle beraber tablo günümüzde Dolmabahçe Sarayı Harem bölümünde teşhir edilmektedir.¹¹

Dolmabahçe Sarayı Harem tefrişinde yer alan 54/2389 envanter No'lu işlemeli tabloya, kırmızı atlas kumaş üzerine metal bükümlü ipek iplikle kordon tutturma tekniğinde celi sülüs hat'la "Ya Ali", yazısı, sağ alt köşesine "Souvenir a ma grande maman" ve sol alt köşesine "Esmâ Cherin" yazıları işlenmiştir. Ya Ali yazısı, Hz. Ali'nin kılıcı olan zülfikar şeklinde sonlandırılmıştır. Uğruna ve gücüne inanılan "Ya Ali" yazılı levhaları konak ve kahvehanelere asmak âdettendi. Tablonun altında yazılı olan "Benim büyükanneme bir hatıra" ibaresi ile muhtemelen "Sevgili Esmâ" anlamında kullanılan yazılar, eserin eğitim düzeyi yüksek ve dil bilen bir hanım tarafından işlendiğini göstermektedir.¹² Ayrıca tablo haremden nakışın bir hatıra hediye olarak verilebilecek düzeyde rağbet gördüğünü de göstermesi açısından önemlidir. Büyük bir olasılıkla Sultan Abdülaziz'in Baş İkbali Gevheri Hanım'dan doğan kızı Esmâ Sultan'a ait olan tablo, bir yandan sultanların da işleme öğrenimi gördüğüne işaret etmektedir.¹³

Sultan II. Abdülhamid tarafından desteklenen ve çoğaltılan İnas Mektebi talebelerinin işlediği, Saray Koleksiyonu'nda 12/2578 envanter numarası ile kayıtlı tabloda,

2-3 54/2389 Envanter
No'lu İşlemeli tablo ve
işlemeden "souvenir a ma
grande" detayı.

4

4 12/2578 Envanter No'lu İşlemeli Tablo.

5 12/2578, Envanter No'lu İşleme Tablo Yazı Kuşağı detayı.

5

işleme malzemesi olarak saç teli kullanılmıştır. Krem rengi ipek kumaş üzerine kum iğnesi ve boyama ile Yıldız-Hamidiye Camii ve yakın çevresi tasvir edilmiştir. Caminin ve yakın çevresinin tasviri saç telleri ile işlenmiştir. Gölgelemeleri ise boyama ile yapılmıştır. Tablonun çerçevesi güvez renkli kadife ile kaplamalıdır. Çerçevenin üst köşelerinde iki yana doğru drapeli kordon ve püsküllerle süslü farbelalar iner.

Tablonun yazı kuşağında üstte celi divanı yazıyla altta rik'a yazıyla "...Şevketlü Padişahımız Sultan Abdülhamid Han-ı Sani efendimiz hazretlerine... ve ubudiyet ve şükran-ı firavan tatavla İnas Mekteb-i Talibat-ı cariyeleri" yazısı işlenmiştir. Padişaha kulluk ve sonsuz şükranlarını ifade eden Tatavla (Kurtuluş) Kız Mektebi talebeleri ayrıca işleme malzemesi olarak koleksiyonda tek örnek olarak saç telini kullanmışlardır. İşleme malzemesi olarak saç telinin kullanılması ile Padişah'a duydukları şükran ifadesi vurgulanmak istenmiş olmalıdır.

Koleksiyonda bulunan işleme tabloların yazı kuşakları öncelikle, saray işlemeli eserlerin adreslenmesi ile ilgili araştırmamıza yön vermiştir. Ayrıca bizlere o günki koşullarda işleme sanatının saray yaşamında ve harem yaşamındaki yerini göstermiştir. Bunun yanı sıra işleme sanatının kızlarımızın okullarda aldıkları eğitimlerinin bir parçası olduğunu ve yapılan arşiv taramalarında saray tarafından söz konusu okullara işleme siparişleri verildiği belirlenmiştir. Sarayın bu okullara siparişler vererek kurduğu okulların yaşaması için açık bir destek sağladığı aşikârdır.

Günümüzde saray duvarlarını süslemekte olan işleme tablolar, dönemin hanımlarının sanat ve estetik dünyasının birer eseri olmasının yanı sıra kızların eğitime katkı sağlayan Sultan'ı da bizlere işaret eden birer belgedir.

Dipnotlar

- 1 Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002, s. 135.
- 2 Ulla Ther, Türk İşlemeleri; *Osmanlı Saray İşlemelerinden Anadolu Çeyiz Sandıklarına*, Yeni Çığır Kitabevi, İstanbul 1993, s. 22.
- 3 Hülya Tezcan, *Osmanlı Sarayı'nın Çocukları: Şehzadeler ve Hanım Sultanların, Yaşamları, Giysileri, Aygaz* Yayınları, İstanbul 2006, s. 216-217.
- 4 Cemil Öztürk, "Üsküdar Kız Sanayi Mektebi, II. Üsküdar Toplumsal Kuralların Tekstil El Sanatlarının Yaşamasında Etkisi", *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Ankara 2005, s. 238.
- 5 Ayça Özer Demirli, "Sarayın İşiltıları İşlemeler", *150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 2007, s. 250-251.
- 6 Hülya Bilgi, İdil Zambak, El Emeği Göz Nuru; Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonu'ndan Osmanlı İşlemeleri, İstanbul 2012, s. 54.
- 7 Ayşe Osmanoğlu, *Babam Abdülhamid*, Selçuk Yayınları, İstanbul 1986, s. 83-84.
- 8 Nedret Bayraktar, "Sultan II. Abdülhamid'e Gelen 25. Cülus Hediye Defteri", *Tarih ve Toplum*, S. 21, İstanbul, s. 12-18.
- 9 Nuran Yıldırım, *Hastane Tarihimizde Bir Kutup Yıldızı Hamidiye Etfal Hastanesi*, İstanbul 2010, s. 37.
- 10 Nedret Bayraktar, "Sultan II. Abdülhamid'in 25. Saltanat Yılı Dönümü", *Sultan II. Abdülhamid'in 25. Cülus Hediye Defteri*, Yıldız Sarayı Vakfı, İstanbul 2014, s. 81.
- 11 Ayça Özer Demirli, "Milli Saraylar Koleksiyonu'ndaki 19. Yüzyıl İşlemeli Eserlerin Değerlendirilmesi", İstanbul Teknik Üniversitesi Sanat Tarihi Basılmamış Doktora Tezi, 2011.
- 12 H. Örcün Barışta, "Dolmabahçe Sarayı'nda Türk İşleme Sanatından Örnekler", *Milli Saraylar 1994/1995*, TBMM Milli Saraylar, İstanbul 1996, s. 78-91.
- 13 Ayça Özer Demirli, *Milli Saraylar Tekstil Koleksiyonu'ndaki 19. Yüzyıl İşlemeli Eserlerin Değerlendirilmesi*, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011.

Kaynakça

- Barişta, H.Örçün, *Osmanlı İmparatorluk Dönemi Türk İşlemelerinden Örnekler*, Ankara 1981.
- _____, *Türk El Sanatları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.
- _____, "19. Yüzyıl Türk İşlemelerinden Seçkin Örnekler", *Kültür ve Sanat*, Yıl: 3, S. 9, 1991, s. 19-22.
- _____, "İşlemeler", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 4, İstanbul 1994, s. 295-298.
- _____, "Dolmabahçe Sarayı'nda Türk İşleme Sanatından Örnekler", *Milli Saraylar*, İstanbul 1996, s. 78-91.
- Bayraktar, Nedret, "Sultan II. Abdülhamid'e Gelen 25. Cülüs Hediye Defteri", *Tarih ve Toplum*, S. 21, İstanbul 1985, s. 12-20.
- Berker, Nurhayat, "Türk İşlemeleri", *Sanat Dünyamız*, S. 2, Yapı Kredi Kültür Sanat, İstanbul Eylül 1974.
- Davis, Fanny, *Osmanlı Hanımı 1718'den 1918'e Bir Toplumsal Tarih*, YKY, İstanbul 2009.
- Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 135.
- Gürsu, Nevber, "Türk İşlemeleri", *Antik & Dekor*, S. 18, İstanbul 1993, s. 78-82.
- Özer Demirli, Ayça, *Sandıklarda Saklı Saray Yaşamı*, TBMM Milli Saraylar, İstanbul 2006.
- _____, "Sarayın Işıltıları İşlemeler", *150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 2007, s. 249-258.
- _____, "Saraylarımızda İşlemeli Eserler", *Saray Koleksiyonları Müzesi, Son Dönem Osmanlı Sarayında Gündelik Hayatın İzleri*, TBMM Milli Saraylar, İstanbul 2011, s. 108-116.
- _____, "Milli Saraylar Tekstil Koleksiyonu'ndaki İşlemeli Eserlerin Değerlendirilmesi", İstanbul Teknik Üniversitesi, Sanat Tarihi Doktora Tezi, 2011.
- Öztürk, Cemil, "Üsküdar Kız Sanayi Mektebi, II. Üsküdar Toplumsal Kuralların Tekstil El Sanatlarının Yaşamasında Etkisi", *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 2005.
- Pardoe, Miss Julia, *18. yüzyılda İstanbul*, İnkilâp Kitabevi, İstanbul 1997.
- Saz, Leyla, *Harem'in İçyüzü*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1974.
- Sürür, Ayten, *Türk İşleme Sanatı*, Akbank Yayınları, İstanbul 1976.
- Tezcan, Hülya, "Saray Nakkaşhanesinin Erken Resim Programına Göre Hazırlanmış Türk Kumaş ve İşlemeleri", *9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi* 23-27 Eylül 1991, c. 3, Ankara 1995, s. 321-330.
- _____, *Osmanlı Sarayının Çocukları: Şehzadeler ve Hanım Sultanların Yaşamları, Giysileri, Aygaz Yayınları*, İstanbul 2006.
- Ther, Ulla, *Türk İşlemeleri, Osmanlı Saray İşlemelerinden Anadolu Çeyiz Sandıklarına*, Yeni Çığır Kitabevi, İstanbul 1993.

Handwritten text in Arabic script at the top left of the page.

Handwritten text in Arabic script below the diamond grid.

Vertical columns of text in Arabic script, possibly a list or index.

Handwritten text in Arabic script above a decorative arch.

Horizontal lines of text or decorative elements below the arch.

Handwritten text in Arabic script at the top right of the page.

Handwritten text in Arabic script below the diamond grid.

Vertical columns of text in Arabic script, similar to the left page.

Handwritten text in Arabic script above a decorative arch.

Horizontal lines of text or decorative elements below the arch.

Tılsımlı Gömlekler

(Milli Saraylar Koleksiyonu Örneği)

Hülya Tezcan*

‘Tılsımlı gömlekler’ kişiyi nazara, hastalıklara, türlü kötülöklere karşı koruduğuna, hastalara şifa verdiğine, giyeni savaşta muzaffer kıldığına inanılarak hükümdarlar, yöneticiler, savaşa giden komutanlar, dini liderler tarafından kullanılmıştır. Tılsımlı gömlekler genellikle aherlenerek kâğıt özelliği kazandırılmış ince pamuklu kumaştan dikilmiştir. Aherlenerek kaygan hale gelen zemin üzerine yazılan yazılar, şekiller ve bezemeler daha çok döneminin kitap tezhibi sanatına yakındır. Ayrıca gömleklerin yüzey düzenlemesi, Kur’an sayfalarının düzeni, bezemesi, sayfa kenarının tığları itibariyle büyük benzerlik gösterir.

Başka kültürlerde de tılsımlı gömleklere rastlanır. Çin’de Budizm inancına bağlı olarak yapılmış böyle bir gömleğin arkasında, daire içinde Buda ve doktrinleri yer alır. İran ve Hindistan’da da bu tarz gömleklerin kullanıldığı bilinir. Hindistan’ın İslam döneminde, Hint-İslam sentezi özellikleri taşıyan 15-16. yüzyıla ait, altın yaldız ve Bihari yazısıyla yazılmış bir gömlek bulunmaktadır. Ayrıca İspanyol kolonilerinde 19. yüzyıla ait bir tılsımlı gömlek Latin harfleriyle ve figürlü olarak hazırlanmıştır.

Yapılan araştırmalar, tılsımlı gömleklerin üzerindeki geometrik şekilleri (yantra) oluşturan çizgilerin İÖ 2 bin 852 tarihlerine kadar inen bir geçmişi olduğunu ortaya koymuştur. En erken yantra, Pa Kua, Çin imparatoru Fu Hsi tarafından taş ve bronz üzerine çizilen çizgilerdir. Bunlar birinden diğerine geçen sihirli gücün temelini oluşturuyordu ve doğadaki pozitif güce kanal açarak negatif güce karşı korunma sağlıyordu.

Türkler arasında İslamiyet’ten önce de tılsımlı gömleklere inanılmış, Dede Korkut hikâyelerinde bu gömleklerden bahsedilmiştir. Bunlar kurşun işlemeyen kılıç kesmeyen, mutluluk getiren ya da giyeni görünmez kılan gömleklerdi. Yusuf Peygamber’in, Mısır’ın Azizi olduğu sıralarda Yakup Peygamber’e gönderdiği ve Yakup’un yüzüne sürünce oğlunun ayrılığı yüzünden ağlamaktan görmez olan gözlerinin açıldığı bu gömlekten Kur’an-ı Kerim’de Yusuf Suresi’nde bahsedilir.

İslam dünyasında burçların konumlarına göre geleceğe ait yorum yapılmasına ilm-i nücum (astroloji) denirdi. Güneşin gökyüzündeki hareketi sırasında belli tarihlerde girdiği burçları isim, şekil ve sıraları kullanılmış, aylara göre hazırlanmış gök haritalarında burçların diğer gök cisimleriyle olan ilişkileri belirtilmiştir. Dünyanın 12 ay boyunca farklı burçlara girmesi nedeniyle, her ayın farklı bir burcun etkisinde olduğuna inanılmış ve hangi durumda hangi gezegen ya da burcun etkili olduğu müneccimbaşılar tarafından ortaya konmuştur.

* Prof. Dr., Sanat Tarihçisi, Nişantaşı Üniversitesi, Öğretim Üyesi.

Osmanlı İmparatorluğu'nda devletin resmî görevlileri olup, ilmiye sınıfına mensup ve astroloji ile de ilgilenen müneccimlerin tespit ettiği eşref saatte tılsımlı gömlekler yazılmaya başlanır ve tezhip ustaları diğer bezemeleri yaparlardı.

Osmanlı'da gök cisimleri ve astrolojiyle ilgilenen bilim adamlarından biri Firdevsi-i Tavil adıyla bilinen Şerefeddin Musa olup, bu konuda yazdığı Davetname isimli kitabı ile ünlüdür. Altı bölümden oluşan Davetnâme tılsımı hazırlayan din hocalarının el kitabı niteliğindedir.

Dönemin kitap tezhibi sanatına yaklaşan ve aherlenerek kâğıt özelliği kazandırılmış ince pamuklu kumaştan dikilmiş bu gömlekler önce kesilir üzerlerine yazı ve diğer işlemler yapıldıktan sonra usta terziler tarafından birleştirilerek dikilirdi. Gömleklerin yüzeyine kare, dikdörtgen, baklava, daire, yarım daire, üçgen şekilleri çizilir bunlar ayrıca karelere bölünerek içine vefk ve cifr yazılırdı.

Gömleklerin üzerinde öncelikle âyetler yer almıştır. Ebced hesabına göre Arap alfabesindeki her harfin sayısal bir değeri vardır. Harflerin dizilişine göre hesap edilerek Kur'an'ın istenilen âyeti gizemli bir şekilde ifade edilebilmiştir. Tılsımlı yazımlarda, Kur'an'ın Fatiha Suresi ilk sure olması ve açıcı bir nitelik taşımasıyla en çok kullanılmıştır. Yasin Suresi, Fetih Suresi, Âyet-el Kürsi, Ahkaf ve Felak, Nas sureleri ile Kehf Suresi bunun dışında İlahi kudrete sahip olduğuna inanılan esma-i hüsnâ, dört meleğin adı (Mikail, Cebrail, Azrail, İsrail), Hz. Muhammed'in hilye-i şerifi (tasviri), nübüvvet mührü (peygamberlik işareti), Peygamber Efendimizin hadisleri ve yakarışları yer alır. Ayrıca gömleklerde kullanılan sembollerden en önemlileri başta Hz. Muhammed'in ayak izi (Kadem-i saadet) ve ayak giyimi (Nalın-ı saadet) olmak

üzere, yürek şeklindeki peygamberlik (nübüvvet) mührü, ok ve yayı, kılıç ve Hz. Ali'yle özdeşleştirilen çift ağızlı kılıç yani Zülfikâr ve nazara karşı etkili olduğuna inanılan Mühr-i Süleyman motifidir.

Tılsımlı Gömlek,
Env. No: 38/671,
Milli Saraylar Koleksiyonu.

Tılsımlı gömlelerde bitkisel motiflerden de faydalanılmış, sonsuzluğu ifade eden, servi ağacı giyene uzun ömür dilemek için kullanılmıştır. Gömlelerin üzerinde rastlanan bezeme amaçlı diğer bitkisel motifler erken dönemlerde; küçük yapraklı ve hatayı başlarının süslediği spiral kıvrımlı ince dallar, bulut motifleri, saz yaprakları, 16. yüzyıl ortalarından itibaren karanfil, sümbül gibi çiçekler, demet halinde laleler, vazodan çıkan sümbüller olarak sayılabilir.

Yazılar genellikle kitap sanatı tezhibi gibi ya beyaz kumaş zemine veya lacivert zemine çizilen küçük rumi, hatayili spiral kıvrımlar üzerine yazılır. Sülüs ve dikkat çekecek ibareler için celi sülüs tarzı sık kullanılan hat

örnekleridir. Talik hat da yazı çeşitlemesi olarak kullanılmıştır. Genelde bir gömlek üzerinde birden fazla yazı çeşidi kullanılmış ve yazının dekoratif özelliğinden faydalanılmıştır.

Gömlelerde en çok kullanılan renkler başta siyah mürekkep olmak üzere mavi, kırmızı, yeşil, altın ve gümüş yaldızlıdır. Yüzey genellikle siyah veya kırmızı renkle cetvelenir içleri kırmızı, mavi, yeşil renkli mürekkeple vefk ve cifrele doldurulur. Mavi genel olarak sihir gücü olan bir renk olarak kabul edilse de, gömlek üzerinde değişik renklerin kullanılması dua, tılsım, vefk gibi ayrı soydan gelen yazıları ayırt etmek ve estetik yaratmak için kullanılmıştır.

Savaşlarda zırh altına, iç çamaşırı gibi tene veya kaftan gibi gömlek üzerine giyilen, kürk kaftanın yakasının altına takılan takma yakalar, takke olarak başa giyilen, Kur'an ayetleri, Allah'ın güzel isimleri vefk (rakam) ve cifr (harf) kareleriyle cetvelenmiş giysilerin çoğu giyilmeden kalmıştır. Aksi halde gömlekler yıkandığında mürekkep ve altın yıldız akıp gideceğinden, kalan örneklerden az sayıda kirli olanı vardır. Bir kısmı da uzun süre saklandıkları yerde lekelenmiş ve kirlenmiştir.

Topkapı Sarayı, Padişah Elbiseleri Koleksiyonu'nda seksen yedi adet tıslımlı gömlek, bir takma yaka, beş takke, on yazılı örtüden oluşan yüz civarında parça bulunmaktadır. Koleksiyonda bulunan gömleklerin pek azının kime ait olduğu bellidir. En erken tarihli gömlek Fatih Sultan Mehmet'in şehzadesi Cem Sultan'a ait olmaktadır (Env. No. 13/1404). Farsça olan kitabesi gömleğin üç yılda tamamlandığını gösterir (1477-1480). Kitabeli gömleklerden biri de Sultan Selim'in şehzadelik dönemine ait olan 1564/65 tarihli sade, ağırbaşlı bir gömlektir (Env. No. 13/1133). Sultan Murad isminin geçtiği iki tane tarihli gömlek bulunur. İlki Konya ve Edirne Mevlevi şeyhlerinden Sinan Dede tarafından hazırlanmıştır. Bir diğeri'nin üzerindeki kâğıt etiketten, validesi Nurbanu Sultan tarafından hediye edildiği anlaşılır. (Env. No.13/1135)

Saray ve çevresine ait gömleklerden bazıları İstanbul'daki başka müzelere ayrıca dünya müzelerine ve koleksiyonlarına da dağılmıştır. Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde bulunan iki gömlek padişahlara ait cami (II. Selim adına yapılan Edirne Selimiye Camii) ve türbelerden (Bursa, Yıldırım Beyazid türbesi) getirilmiştir. İstanbul

Tılsımlı Gömlek arkası

Vakıf Hat Sanatları Müzesi'nde iki gömlek ve Konya Mevlana Müzesi'nde bir gömlek daha bulunmaktadır. Tılsımlı gömleklere ait farklı örnekler İstanbul Şehir Müzesi'nde, Harbiye Askeri Müzesi'nde ve Türbeler Müdürlüğü'ne bağlı Aziz Mahmut Hüdayi Türbesi'yle, Yahya Efendi Dergâhı'nda, Bursa Kent Müzesi'nde de karşımıza çıkmaktadır. Şehir müzelerinde bulunanların halka, Askeri Müze'de bulunanların komutanlara, türbelerde bulunanların ise din büyüklerine ait olduklarını söyleyebiliriz.

Milli Saraylar Tekstil Koleksiyonu içerisinde yer alan ve tek örnek olan (Env. No. 38/671) 28 Kasım 1890 tarihli gömlek, genel Saray Koleksiyonları içerisinde bulunan en son tarihli gömlektir. Yaka açıklığının altında, zemini altın yaldızlı daire şeklinin içinde; "Ketebe-tü'l fakir el-Hâc Mahmûdü'l - Hamdi Efendi el- Karsi el- muhâcir um hulefaün - Nakşibendiyyi'l- Hâlidî - 15 Rase 1308" yazılıdır. Nakşibendi Şeyhi

Hamdi Efendi tarafından yazılan gömlek, tılsımlı gömleklere arasında ayrıca yazanı belli olan gömleklere arasında bulunmaktadır.

Gömleğin ön tarafında Mümtehine Sûresi'nin 7. Âyeti'nin baş kısmı olan "Asâ Allahu en yec'ale beyneküm ve beynellezine âdeytüm" ifadesi, Ahzâp Sûresi'nin 40. Âyeti olan "Mâ kâne Muhammedün âbâ ahadin min ricâliküm ve lâkin resûlallahi ve hâtemen-nebiyyîn ve kânallahu bi-küllî şey'in alîme" ibaresi yazılmıştır. Gömleğin arka tarafında ise Âyetü'l Kürsî, Nâs ve Felâk sûreleri yazılmıştır. Bu surelerin giyeni evhamdan, kararsızlıktan koruduğuna inanılır. Yakada önce besmele, ardından Sâf Sûresi'nin 13. Âyeti olan "Nasrun minallahi ve fethun kârib" ve Vâkı'a Sûresi'nin 76. Âyeti olan "Lekasemun lev ta'lemüne âzim" ifadeleri ile "Yâ Hâfız" ismi yazılmıştır.

Gömleğin ön ve arka kısımlarında cetvellerle oluşturulan kartuşlara Yâsin Sûresi'nden âyetler, Esmâül-Hüsna, bazı peygamber ve melek isimleri ile Hz. Peygamber'in ismi yazılarak dualar ilâve edilmiştir. En dışta kartuşta ise Hz. Ali tarafından kaleme alınan "Celcelûtiye" isimli dua bulunmaktadır. Eteğin etrafını dolaşan satırlık beyitler halinde bir yazı bantı kol kenarlarında da devam eder.

Niyazi Hamdi'nin "Budur kamîs sâhibini yâ Rab, Cihân durdukça vâ eyle bi-hakk-ı Sûre-i Tâhâ" beyiti ile son bulan beyitler kaza ve beladan korunmak için yazılmış niyaz dualarıdır.

Milli Saraylar Koleksiyonu'nda bulunan ve tek tılsımlı gömlek örneği olan bu gömlek genel olarak Saray koleksiyonları arasında en geç tarihli gömlektir. Ayrıca gömleği yazan kişinin belli olması ve gömleğin tarihli olması da gömleğe ayrı bir özellik katmaktadır.

Söz konusu tarihte Sultan II. Abdülhamid Han'ın tahta bulunması ve dua beyitleri arasında "Dünya durdukça gömleğin sahibinin korunması" beyitinin yer alması ancak padişahlara atfedilebilecek bir niyaz olduğundan ve bunun yanı sıra Padişah'ın kişiliği göz önüne alındığında gömleğin Sultan II. Abdülhamid Han'a ait olduğu tespit edilebilmektedir.

Kaynakça

- Barışta, Örcün, "Konya Mevlana Müzesi'ndeki Sultan Velede ait olduğu düşünülen Gömlek Üzerine", *V. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri (25-26 Nisan 1995)*, Konya 1996, s. 53-72.
- Elemterefiş Anadolu'da Büyü ve İnanışlar/Magic and Superstition in Anatolia*, Yapı Kredi Vedat Nedim Tör Müzesi Sergi Kataloğu, ed. Ekrem Işın, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 13 Haziran - 16 Ağustos 2003.
- Gökyay, Orhan Şaik, "Tılsımlı Gömlekler", *Gergedan*, İstanbul, Nisan 1988, s. 70-79.
- Kılıç, Füsün, "İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Şehir Müzesi Koleksiyonu'ndan Tılsımlı Objeler", *38. Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Özetleri*, İstanbul, 1-6 Eylül 2002.
- Tezcan, Hülya, *Topkapı Sarayı'ndaki Şifalı Gömlekler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2006.
- _____, *Topkapı Sarayı Müzesi Koleksiyonundan Tılsımlı Gömlekler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.
- _____, *Sarayın Terzisi: M. Palma - D. Lena - P. Parma*, Sadberk Hanım Müzesi, İstanbul 2008.

Этюд

Sultan II. Abdülhamid Han'ın fizik ve ruh dünyasına dair

Bir Portre Denemesi

Ozan Bodur*

“Abdülhamid’i anlamak her şeyi anlamaktır!”

Necip Fazıl Kısakürek

7 Eylül 1876 Perşembe günü icra edilen kılıç kuşanma merasimiyle¹ Osmanlı hanedanlık tahtına oturan Abdülhamid-i Sâni çağını aşan eserleri, ortaya koyduğu nitelikli projeleri, diplomasi dünyasında sergilediği politikalarıyla yaklaşık bir asır sonra bile ilim mahfillerince konuşulan hatta muammalı meseleleri ile tartışılan liderlerinden biridir. Peki, çağını aşan bir vizyonun mimarı büyük gelişim hareketlerinin mihmandarı olan Sultan II. Abdülhamid Han kimdir? Bir insan olarak özellikleri nelerdir hatta nasıl bir fizik ve ruh portresine sahiptir?

Açık söylemek gerekirse o dönem meraklılarından birinin bu soruya net bir cevap vermesi mümkün değildir. Neyse ki biz bugün elimizde bulunan kaynaklar sayesinde onlardan biraz daha şanslı sayılırız.

Bu bağlamda fiziki olarak Sultan Abdülhamid; kısa denebilecek bir boya sahiptir, fakat ayağına daima ökçesi yüksek çizme giydiğinden orta boylu gözükür. Uzuvarları birbiriyle uyumludur. Sert havalarda denize girebilecek kadar, vücutça zinde ve çeviktir. Hatta tahta çıktığı ilk günlerde atletik bir vücuda sahip olduğu bile söylenebilir.²

Zayıf olmakla birlikte kemikleri kalın olduğundan şeklen pek zayıf görünmez. Omuzlarının genişliği mutedil fakat biraz öne doğru eğiktir. Bu durum ilerleyen yıllarda biraz kambur görünmesine sebep olacaktır. Vücudunun aşağı kısmı, yukarı kısmından daha uzun olması bu görünüşü tetikler. Boynu ne uzun ne de kısadır ancak başı öne doğru, omuzları da arkaya doğru eğik olduğundan, boynu kısa zannedilir. Kolları uzun, elleri büyük ve enli, parmakları ise kalıncadır. Ayakları ellerine nispetle küçüktür başı ise büyükçedir. Yüzü güzel diye tarif edebileceğimiz hatlara sahip olmamasına karşın etkileyicidir.³ Onunla ilk kez karşılaştıktan sonra Almanya'daki eşine yazan Prusyalı Mareşal Colmar Freiherr von der Goltz satır aralarında Sultan'ın “etkili” yüz hatlarını tasvir edecektir.⁴

Zonaro'nun yaptığı Sultan II. Abdülhamid portresinin siyah-beyaz fotoğrafı, Zonaro Aile Arşivi.

* Tarihçi, Milli Saraylar, İhtisas Kütüphanesi Sorumlusu.

Cildi, yüzünde toprak rengi olup, vücudu genel olarak beyazdır. İlerleyen yıllarda o beyaz ellerin üzerinde kısım kısım siyah lekeler oluşacaktır. Alnı geniş, şakakları basık, yanakları çökük, çehresi uzun, kaşları ise belirgindir. Saçları ve sakalı kumraldır. Dudakları ne kalın ne de incedir. Gözleri pek o kadar büyük olmayıp biraz küçük, parlak ve cevval bakışlıdır. Göz bebeklerinin hızlı hareket eder olması onun meraklı bir tavra sahip olduğunu ilk bakışta hissettirir. Gözleri renkçe koyu maviyeye kaçır ama siyahtır. Göz çeperinin etrafının esmer, göz kapaklarının çevresinin kırmızı ve kirpiklerinin uzun olması bakışlarını derin kılar. Öyle ki gelecek yıllarda Filistin'de bir Yahudi yurdu için görüşmeye gelecek olan Siyonist teorisyen Theodor Herzl gözlerinin derinliğinden etkilendiğini söyleyecektir.⁵

Asaletinin İspatı Olan Bir Burun

Yüz hatlarının içinde en dikkat çekici uzvu Osmanlı hanedanını adeta müşterek bir hususiyeti haline gelmiş olan ve bir kartal gagasını anımsatan büyük ve kavisli burnudur. Devr-i iktidarında hiciv şairleri tarafından burun yapısının alay konusu haline getirilmesine içerlenen İbnü'l Emin'in dediği gibi bu burun yapısı eğlenilecek dalga geçilecek bir özellik değil bizzat asaletinin ispatıdır.⁶ Kaldı ki burnunda olduğu gibi yüz hatlarında da atalarına ait izler görülür. Nitekim Gentile Bellini tarafından çizilen yapılan Fatih Sultan Mehmed Han portresinde Sultan II. Abdülhamid Han'ın yüz hatları nümâyandır.⁷ Hatta bir süre saray ressamlığı da yapan İtalyan kökenli Fausto Zonaro'nun sanatçı gözüyle bu durumu müşahede etmesinden dolayı yapmış olduğu dört adet Fatih Sultan Mehmed tablosunda Sultan Abdülhamid Han'ın yüz hatlarını kullanır.⁸

Sultan; dış görünüşünde oldukça temizdir. Şık ama sade giyinmeye dikkat eder. Teşrifattaki zarafete adeta âşıktır.⁹ Temiz ve itinalı giyinmenin hayatta bir intizam ifade ettiğini dile getirir, insanların kıyafetleri konusunda ihmalkâr davranmalarının kendilerinde fikr-i intizam bulunmayışından ileri geldiğine inanır. Nitekim o, hata denilen şeyin gayr-i ihtiyari olabileceğine asla inanmaz. Çünkü Sultan Abdülhamid'e göre; insanda hata olmaz. Hata ya kasten olur yahut dikkatsizlik neticesinde meydana gelir. Ona göre kasten yapılan hatalar cezalandırmayı gerektirici bir kabahattir. Dikkatsizlik neticesinde vuku bulan hataların kabahati ise o dikkatsizliği yapana aittir. Dikkatsizliği mazeret babından saymaz. Bir gördüğü insanı bir daha kolay kolay unutmayan, birisine verdiği emri seneler sonra bile rahatlıkla hatırlayabilen dikkatli bir karakterin böyle düşünmesi de gayet olağandır.¹⁰

Sultan Abdülhamid Han'ın ruh dünyasının en mühim detaylarından biri de münzeviliğidir. Yetiştirdiği şartlar tesiriyle olsa gerek düşünce ve kanaatlerini dışa vurmaz. Muhababını sonuna kadar dinler ve gerçek görüşünü kendine saklar. Bir manada içine kapanık ve yalnızlığı seven bir karakter ortaya koyar. Böyle olmasına rağmen konuştuğu kişiyi dikkatle dinleyip güzel sözlerle mutlaka kalbini kazanmasını bilir.¹¹

Bunun dışında Sultan Abdülhamid Han'ın hayatı boyunca ön plana çıkacak bir huyu da mali konulardaki titizliğidir. Yaşamı boyunca tutumlu bir tavır sergiler. Kişisel olarak borç kullanmayı tasvip etmediği gibi devlet idaresinde de borç hususuna ayrıca önem verir. Devletlerin borç almasını egemenliği sınırlayıcı bir etken olarak görür. İktidarı süresince de borçlanmamaya özen gösterir.¹² Harcamalarda daima tasarrufa riayet edilmesi lazım geldiğinden devletçe yapılacak olan alım ve satımlarda

kanun ve nizamlar dairesinde olmasını emreder.¹³ Kendinden önceki idarelerin borçlanmalarına karşın tüm borçları ödeyip devlete nefes aldirmek için Duyun-u Umumiye idaresi hakkında çalışmalar yapması da bu külfetten kurtulmaya yönelik bir atılım olarak görülmelidir.¹⁴

Sultan'ın kendisiyle müsemma hale gelen en belirgin özelliği ise dindarlığıdır. Kızı Ayşe Osmanoğlu Hanımefendi'nin ifade ettiği üzere kendisi "doğru ve tam dini itikada sahip bir Müslüman'dır."¹⁵

Dindar Bir Halife

Beş vakit namazını kılar. Düzenli olarak *Kur'an-ı Kerim*, *Buhari-i Şerif*, *Şifa-i Şerif* ve *Delail-i Hayrat* okur. Gençlik yıllarının başında Şazeli tarikatına intisap eder. Yine bu yıllarda daima namazını camilerde kılmaya çalışır. Ramazanlarda özellikle Süleymaniye Camii'ni tercih eder. Yahya Efendi Tekkesi'nin büyük şeyhi olan Abdullah Efendi vasıtasıyla da Kadiri tarikatına katılır. Sadece namaz değil diğer dini vecibelere de titizlik gösterir. Abdestsiz bulunmamaya özenlidir. Öyle ki sabah kalktığına abdest almaya bile abdestsiz gitmeyeyim diye başucunda bir tuğla bulundurur ve onunla teyemmüm alarak abdest almaya gider. Bu konuda mabeyn başkâtibi Esad Bey'in anlattıkları gerçekten çarpıcıdır: "Bir gece yarısı, çok mühim bir haberin imzası için Sultan'ın kapısını çalar. Fakat kapı açılmaz. Bir müddet bekledikten sonra tekrar çalar, yine açılmaz. Acaba Sultan'a bir emr-i Hakk mı vaki oldu diye endişelenir. Biraz sonra tekrar çaldığında, kapı açılır. Sultan, elinde havlu ile yüzünü kurulamaktadır. Tebesüm ederek, "bu vakitte çok mühim bir iş için geldiğinizi anladım. Daha ilk kapıyı vuruşunuzda uyandım. Abdest aldım. Onun için geciktim. Ben bu kadar zamandır bu milletin hiçbir evrakına abdestsiz imza atmadım. Getir imzalıyayım."¹⁶ der. Kendi yazdığı hatıralarında muhterem babasının dindarlığını tafsilatlı biçimde anlatan Ayşe Osmanoğlu Hanımefendi'nin o babın sonuna eklediği not ise kıymet yüklüdür; "Babam sürekli din ve fen derdi. Bu ikisini de itikat etmenin caiz olduğunu söylerdi."¹⁷

Bu minvalde ayrıca kıymet verdiği husus; Müslümanca yaşama biçimidir. Öyle ki mübarek Ramazan-ı şerif ayı yaklaştığında müminlerin İslâmiyet'in hikmet yüklü esaslarına aykırı hareket etmemelerini ister. Münasebetsiz hareketlerden çirkin yerlerde bulunmak gibi Müslüman'a yakışmayacak hallerden uzak durulması hususunda emirler verir. Oruç ve namaz gibi ana kaidelerin yerine getirilmesi için inananların daha hassas olmaları hususunda uyarılar yapar.¹⁸

Elbette yapılan bu dini uyarılar sadece kutsal aylar ve ibadet kaideleriyle sınırlı değildir. Tanzimat'ın estirdiği Batılılaşma rüzgârıyla Müslüman çocukların eğitimi için Avrupa yerlilerinden edinilen dadı âdetine sert şekilde karşı çıkar. Sütanası ismiyle Müslüman hanelerine alınan bu kadınların çocukların ahlakına sirayet edeceğini söyler. Aynı şekilde çocukların Hıristiyan mekteplerine gönderilmemesini ister. Bu okullara giden Müslüman kızların ahlakının değişmesine engel olmaya çalışır. Bu tür taklitçi hayat tarzının samimi Hıristiyanlar tarafından bile alay konusu yapıldığını açıkça ifade eder. İslâmiyet'in ruhuna aykırı olan ve özgürlük kılıfına giren bu tip davranışları gayrimeşru, sefaletperest ve başıbozukluk olarak niteler. İç güvenlik görevlilerinin bu tip hadiseler karşısında uyanık olup müdahale etmesini emreder.¹⁹ Sadece yurt içinde değil memalik-i Osmaniye'nin dışında da Sultan'ın manevi dünyasına dair mühim

izler bulmak mümkündür. Öyle ki devletin çöküş dönemi diye adlandırılan bir devirde bile sanat ve tiyatro ismi altında Peygamber Efendimize (s.a.v.) hakaret eden oyunları gösterime koymaya cüret eden İngiltere ve Fransa gibi devletlere siyasi notalar verilmesi dönem gazetelerine de yansıyan mühim bir hassasiyettir.²⁰

Müslüman kadınların bazılarının giydiği gerek çarşaf ve feracelerinin örtünmeye uygun bir halde bulunmayıp, çarşafların adi entari şeklinde, feracelerinde kolsuz ve gömleksiz bir şekilde yaşmaklarında ince ve uygunsuz bir şekilde giyilmesini yasaklar.²¹ Heybeliada'da ikamet eden bazı Müslüman kadınların da bu hassasiyete dikkat etmediğini açık saçık şekilde şurada burada hatta gazino ve otel bahçelerinde oturduklarının tespit edilmesi üzerine tedbir alınmasını buyruk verir. Bazı memurların da İslâm şiarına yakışmayan hareketlerden men edilmesini tavsiye eder.²²

Ancak bu inanç esaslı hassasiyetler bir yabancı düşmanlığı ve fundamentaliste bir duruş olarak algılanmamalıdır. Nihayetinde bunlar; Osmanlı toplumu ve kültürünü muhafaza etmek isten bir yöneticinin mücadele metotlarıdır.

Başucunda Bekleyen Akrabaları

Kaldı ki Sultan'ın kızı Ayşe Hanımefendi'ye dediği gibi dinin yanında fenne de inanan Sultan Abdülhamid Han bilimsel manada önde olan Batı medeniyeti ile ilişkileri kesmez, iyi güzel doğru ve gerekli olanın alınması ve uygulanması için ciddi bir reform politikası uygular. Elbette Batı dünyasıyla olan bu ilişkilerinde Sultan Abdülaziz Han'ı tahtından eden gelişmelerin arkasında olduğuna inandığı İngiltere'ye karşı mesafeli bir tutum sergiler. Onun nazarında ne yaparlarsa yapsınlar İngiltere çeşitli desiselerle tahttan padişah indiren bir ülkedir. Tabii bunda şehzadelik döneminde gerçekleşen Avrupa seyahatinde yakın alakalarını görmesinin bir katkısı var mıdır bilemiyoruz ama İngilizlerden ziyade Almanları daha yakın bulur. Nitekim bu duygular da karşılıksız değildir. Bu dönemde yazılan seyahatnamelere baktığımızda Alman seyyahlarında bu yakınlığa dair ifadeler kullandığını görürüz. Mesela; Hans Barth, yazdıkların da özellikle Anadolu insanının sıcakkanlılığına vurgu yapar. Sözde Türk barbarlığı hususunda Avrupada koparılan yaygaraları reddeder. Türklerin yüce gönüllüğünü uzun uzun anlatırken Osmanlı vergi sistemine de olumlu atıflarda bulunur. Wolfgang von Oettingen ise Türkleri sevimli, sadık ve iyiliksever olarak tanıtırken Hugo Grothe'nin benzetmesi ilgi çekicidir: Şark dünyasının Almanları!²³ Ancak Almanlara karşı duyulan bu yakınlık bir Almancılık ve onların politikalarına ram olma olarak anlaşılmalıdır. Nihayetinde Sultan II. Abdülhamid Han, köklerine son derece bağlı olan bir Osmanlı sultanıdır. Arap, Boşnak ve Arnavutlarla Söğüt-Domaniç yaylalarının Türkmenlerinden oluşan saray muhafızlarının içinde bile en çok sonuncularına son derece itimat eder. Söğütlü - Ertuğrul Alayı olarak isimlendirilen ve gelen misafirlere bile akrabalarını diye tanıttığı bu civanmertlerin paryansız sadakatlerinden emindir.²⁴ Öyle ki gece yatağına yattığında kapısının önünde bekleyen askerin bu alaydan bir er olması bu itimadın ve muhabbetin göstergesidir.²⁵

Köklerine ve değerlerine karşı çok hassas esasları olan Sultan II. Abdülhamid Han'ın hobi noktasında ise birçok merakı vardır. Helal daireleri keyfe kâfidir minvalinde yaşayan Sultan; sanata, kitaba ve antikaya dair koleksiyonlar edinecek, tiyatro ve çiniye merak salacak, hayvanlara ve bitkilere de özel bir alaka besleyecektir.

Sultan'a Eğilen Küheylan; Ferhan

“Hayvanlar” demişken şehzadelüğinden veliahtlığına, sultanlığından sürgün hayatına değin yaşamının her noktasında onun dilsiz dostlarını görmek mümkündür. Bunlardan; sadık köpeği Fox, sarayda duyduklarını kendisine tekrar eden bembeyaz papağanı Sherry ve çatalla yemek yiyen Ağa Efendi isimli şirin Ankara kedisi en öne çıkanlarıdır. Elbette tam bir at âşığı olan Sultan'ın bu özelliğini de belirtmemiz gerekir. Çünkü at sevgisi kendisinde bir tutku hüviyetindedir. Azgın atlara binmek ise onunla sembolleşen bir huyudur. Saf kan ve son derece kıymetli atları arasında en çok sevdiği at beyaz bir küheylan olan Ferhan'dır. Yaralı sahibini dişleriyle savaş alanından çekecek kadar iyi bir dost, sadık bir yoldaş olan Ferhan'ın namını duyan hünkâr, çeşitli Arap aşiretleriyle temas kurarak bu atın kendisi için satın alınmasını sağlayıp Yıldız'a getirtir. Ferhan; ilerleyen yıllarda Sultan Abdülhamid Han üstüne binecekken yere eğilmesiyle İstanbul'da da meşhur olacaktır. Ayrıca bu evcil hayvanların dışında Habeşistan Kralı II. Menelik'in gönderdiği pars, devekuşu, kaplan, misk kedisi, yılan, avlar kuş, maymun ve zebra gibi hayvanlarla Yıldız'da adeta küçük bir hayvanat bahçesi kurulacaktır.²⁶

Sultan Abdülhamid Han'ın aynı hayvanlar gibi bir diğer tutkusu da bitkilere dir. Öyle ki saraydaki çiçekleri için saksı imal eden özel çömlekçilerle çalışır. Kendi yakasına takacağı çiçeklerden tutun da sofraya konulacak çiçeklere kadar hepsi bu saksılarda yetiştirilir. Avrupadan güney Asya'ya değin çeşitli çiçek ve gülfidanları getirir, bunlarla saray köşk ve kasırların çevresine bir masal diyarını anımsatan modern bahçeler kurar. Mekteb-i Sultani'nin hemen yanında faaliyet gösteren Nakamura dükkânının sahibi olan Japon iş adamı Torajirö Yamada, Sultan'ın bu manada ilişkide olduğu isimlerden biridir. Bu Türk dostu Japon'un bir asır önce Ihlamur Kasrı'nın bahçesine diktiği Ginkgo Biloba ağacı hâlâ bu tarihi mekânın en dikkat çekici objelerindedir.²⁷ Sultan'ın bitkilere ve bitki örtüsüne hassasiyeti de sadece egzotik süs bitkileri ve çiçeklerle sınırlı değildir. Öyle ki saray bahçesindeki bazı ağaçların hastalanması nihayetinde aynı rahatsızlığın İstanbul'un diğer ağaçlarında olup olmadığının araştırılmasını ister. Özellikle çam ormanlarının bu tahribattan kurtarılması için Orman ve Maadin Nazırlığını göreve çağırır. Bu konularda uzman olan Fransa uyruklu Mösyö Henry'nin davet edilmesini emreder.²⁸ Adeta İstanbul'un akciğeri olan Alemdağ ormanlarının tahribattan korunması için orada bir karakol kurdurur. Ormanları tahrip edenlerin cezalandırılması için askeri bir ekip oluşturulmasını salık verir.²⁹ Çatalca civarında bulunan Belgrad köyündeki ağaç katliamının önüne geçilerek sorumlularının bulunmasını ister.³⁰

Bir Sanat Âşığı

Sultan'ın bir diğer hobisi ise atıcılıktır. Kılıç ve silah kullanmaktaki mahareti dönem kaynaklarına da yansır. Kırk elli metre uzağa diktirdiği bir testinin üzerine koydurduğu yumurtaları isabetle vurması buna verilebilecek örneklerden sadece biridir.³¹ Sultan Abdülhamid'in mahir olduğu bir diğer alan ise marangozluk hatta ince ahşap işçiliğidir. Zamanla oymacılık konusunda da ciddi mesafe kaydeder. Bu iş için Yıldız'da hususi bir marangozhane inşa ettirir. Boş zamanlarında ya dairesinin

önündeki bahçede bir gezinti yapar yahut hususi marangozhanesine giderek marangozlukla uğraşır. Zamanla marangozluk sanatında çok ileri bir düzeye ulaşır. Öyle ki onun elinden çıkan ve gerçekten nefis denilecek masalar, yazıhaneler, çekmeceler hâlâ çeşitli köşk, kasır ve sarayların salonlarını süsler.³² Sultan Abdülhamid'in ilgi alanlarından bir diğeri de çini olmuştur. Çiniden yapılmış şeylere fazla merakı olduğundan Yıldız Sarayı dâhilinde Yıldız Çini ve Porselen fabrikası açtıracaktır. Seçkin bir şekilde sanat icra edilen bu fabrikanın ürünlerinden dost hükümdarlara hediyeler de gönderecektir.³³

Yine tiyatro ve musiki de Sultan'ın ilgi alanlarına girer. Özellikle Batı musikisinde bilgisi oldukça fazladır. Çalabildiği birkaç çalgı aleti yanında nota bilgisi de oldukça fazladır. Bunun yanında Yıldız Sarayı'nda verdirdiği konserler dönemin en nitelikli musiki organizasyonlarıdır. Aynı şekilde tiyatro merakı da bilinen özelliklerindedir. Yıldız Sarayı'nda özel bir tiyatro yaptırır. Bu sahnede meşhur oyunları sahneye koydurarak seçkin davetlilerin de katılımı ile bunları zevkle izler. Sultan, ekseri çok çalıştığı ve zihnen yorulduğu günlerde tiyatro sunum ve seyri için hazırlık yapılmasını emreder, tüm organizasyonların yapılabilmesi için sarayda bir de tiyatro heyeti vardır.³⁴ Bu heyet İtalyan tiyatro oyuncularından müteşekkildir. Genelde Batı piyeslerini icra ederler. Bununla birlikte Mızıkâ-i Hümayun içindeki yerli oyuncular da yerli oyunlar oynarlar. Ermeni kökenli bir Osmanlı vatandaşı olan Abdurrezzak Efendi bu oyuncuların içinde en bilinenidir.³⁵ Ayrıca Sultan yerli tiyatro bilincinin oluşması için de çalışmalar yapar. Oyunlarında politik meselelere temas etmemek, İslam ahlakına ve sadakatine yakışmayacak tavırlarda bulunmamak koşuluyla yerli tiyatrocuların da oyunlarını belirlenen yerlerde icra edebilmelerini sağlar.³⁶

Sultan II. Abdülhamid Han'ın bir diğeri merakı da fotoğrafçılık sanatı ve fotoğraf albümleridir. İçinde bulunulan şartlar sebebiyle tüm vilayetlerini ziyaret edemeyen Sultan Abdülhamid Han bu sanat sayesinde Devlet-i Aliyye'nin en ücra köşelerinin görüntüsünü İstanbul'a getirtir. Böylece dünya tarihinin o güne kadarki en büyük fotoğraf koleksiyonunu oluşturma işine girer. Sultan'ın önce hobi olarak başlattığı uğraş bir manada taşrayı yönetme işlevine dönüşür. Uzak vilayetlerden her yıl İstanbul'a gönderilen fotoğraflar üzerinden Sultan hükmettiği toprakların gelişimini gözlemleyip, problemlere müdahale etmeye çalışır. Her geçen gün büyüyen albümler Yıldız Sarayı'nda tutulduğu için 'Yıldız' veya 'II. Abdülhamid Albümleri' ismiyle tarihe geçer. Döneminde dünyanın en büyük koleksiyonuna dönüşen arşivin hacmi, 962 albüm ve 35 bin 535 fotoğrafa ulaşır. İlk başta, Ermeni Abdullah Biraderler, Vichen, Hovsep ve Kevork ile Rum Vasilaki Kargopoula gibi devrin ünlü fotoğrafçılarına sipariş ettiği, kimi zaman da ünlü fotoğrafçılardan satın aldığı bu fotoğraflar sayesinde hem Osmanlı'yı hem de dünyayı izlediği anlaşılır. Sultan, bu fotoğraflar üzerinden dünya siyasetini takip edip politikalar geliştirir. Ama fotoğraf ilgisini sadece devlet yöneticiliğiyle kısıtlı tutmaz. İyi bir fizyonomist (insanların yüz çizgilerinden karakterleri ile ilgili ipuçları çıkaran kimse) olan Sultan, fotoğraflara bakarak insanların karakterlerini anlamaya çalışır. Askerî okullara alınacak talebelerden, affedilmesi öngörülen mahkûmlara kadar çoğu kararını verirken yazılı raporların yanı sıra çektiği fotoğrafları kullanır. Sultan'ın karakol açılışlarına bile özel fotoğrafçıları gönderdiği ve fotoğrafçıları genelde güvendiği askerlerden seçtiği bilinen bir gerçektir. Sultan II. Abdülhamid ayrıca özenle çektiği fotoğraflar üzerinden, dönemin güçlü

devletlerine yönelik tarihin ilk kamu diplomasisi hamlesini de başlatır. Sultan, fotoğrafın bu kullanım alanını keşfettiğinde o güne kadar yaygın olan ‘fotoğraf, harici gerçekliğin birebir kaydedilmesidir’ yönündeki kanaatinin bir yanığı olduğunun da farkına varır. Fotoğrafın pekâlâ manipüle edilebileceğini gören Padişah, Osmanlıları ve devleti güçlü gösteren yüzlerce fotoğraftan oluşturduğu albümleri dönemin ABD başkanına, İngiliz kraliçesine ve Fransız imparatoruna gönderir. Osmanlı Devleti’nin dimdik ayakta ve hızla kalkınmakta olduğunu gösteren bu fotoğrafların, büyük bir savaşa sürüklenen dünyada Osmanlı’ya yeni dostlar kazandıracığı ve muhtemel düşmanları caydıracağı ümidindedir.³⁷

Bir de Sultan’ın bunca etkinliğin ortasında kitaplara karşı beslediği muhabbet ve okuma alışkanlığı vardır. Herkesin okumasını isteyen Sultan bu hususta zengin bir kütüphaneye sahiptir. Fransız ihtilali gibi Avrupa tarihine dair birçok eseri tercüme ettirerek okur, bu eserlerle alakalı derin mütalaalarda bulunur. Sultan Abdülhamid Han’ın en çok okuduğu, daha doğrusu okutmak suretiyle dinlediği kitaplar ise polisiye romanlar, cinaî hikâyeler ve seyahatnamelerden oluşur.³⁸

“Korkak Denilen Padişah Bu Muydu?”

Otuz üç yıl boyunca Osmanlı tahtında oturacak olan Sultan’ın haşin ve sert bir mizaca sahip olduğu düşünülmemelidir. Kaldı ki Sultan Abdülhamid ahlaken haşin değildir hele merhametsiz hiç değildir. Fakirlere yardım etmek, hasta ve çaresizlerin imdadına yetişmek hayır ve iyilikte bulunmak müşfik yönünü gösteren özelliklerindedir. İktidarı boyunca fukarayı kollamak adına ekmek fiyatlarının 5 para dahi zamlanmasının her dönemde önüne geçilmesi için mücadele verir.³⁹ Halkın kışlık yakacak ve et ihtiyacıyla bizzat ilgilenir⁴⁰ hatta fiyatların yüksek tutulmasına engeller.⁴¹ Aciz ve muhtaç insanlar için yardım kampanyaları düzenler.⁴² Muhtarlar ve mahalle imamları vasıtasıyla düşkünlerin tespit edilmesini sağlar.⁴³ Bu konuda öylesine hassastır ki aş evlerinde pişirilen çorbaların içinde bulunan pirinç miktarının az olmasına bile müdahale eder. Evkaf- ı Hümayun hazinesinden destek olarak doyurucu miktarda çorba ve aş pişirilmesini sağlar.⁴⁴ Ev sahibi tarafından kirayı ödeyemediği için sokağa atılan Ümmü Gülsüm adlı fukara kadına bizzat sahip çıkarak Darülaceze yerleştirilmesini emreder.⁴⁵ Saray hizmetlilerinden olup ihtiyarladıktan sonra yardıma muhtaç halde yaşayan Gülistan Hanım’a 150 kuruş maaş bağlayarak büyük bir vefa gösterir.⁴⁶ Aynı hassasiyeti dilekçe ile başvuruda bulunan ve hünkârdan yardım isteyen Fitnat, Server ve Saliha isimli kadınlara da gösterir.⁴⁷ Hacca gitmek üzere geldikleri İstanbul’da paraları çalınan ve çaresiz şekilde kalan Doğu Türkistanlı Müslümanlardan Zore Hanım ile kızı Zübeyde’ye hacc farizalarını yerine getirmek üzere ödenek aktarılmasını emreder.⁴⁸ Türkistan’dan hacca giden Müslümanların İstanbul’daki menzili olan Özbekler Tekkesi’nin tahsisatını artırarak dervişan ve hacı adaylarının çekebileceği sıkıntıların önüne geçer.⁴⁹ Kısacası Sultan Abdülhamid Han; tevazu içinde büyüklük gösteren nadir bir hususiyete haizdir. Son tahlilde gayet nazik ve terbiyelidir. Kibar ve şefkatli olmaya her şartta itina eder. Sadece tebaasına değil mabeyincilerine, emrinde çalışanlara, sefirlere, vezirlere gayet doğru, muntazam ve akilâne sözler söyler. Huzuruna çıkanların, kendisiyle görüşenlerin, ondan etkilendiklerine dair ayrıntıları çeşitli hatıra kitaplarında okumak mümkündür.⁵⁰

Onu anlatırken sert bir diktatör, kanlı bir idareci olarak lanse eden Batılı kaynakların bu hususları görmezden gelmesi manidardır. Oysa o en sıkıntılı ruhi anlara maruz kaldığı büyük buhranları yaşadığı zamanlarda bile rakiplerini öldürtüp kurtulmak zulmünü irtikâp etmez. Kanı ve kan dökmeyi kötü görür ve mümkün merete bu fiili işlemekten uzak durur.⁵¹ Hakikaten o yumuşak, sabırlı ve merhametli biridir. Tahta geçişinden 29 yıl sonra Yıldız'da Cuma selamlığında canına kasteden Ermeni teröristlerin idam cezalarının ömür boyu hapse çevrilmesi bunun ispatıdır.⁵² Söz konusu bomba hadisesinin hemen akabinde sergilediği davranışlar ise cesaret ve soğukkanlılığına verilecek örneklerden sadece biridir.

Bir dakika 42 saniyelik bir süre üzerine kurulan tuzaktan kıl payı kurtulan ve az önce kulakları sağır eden bir patlama yaşayan Sultan Abdülhamid Han'ın arabasına bizzat binerek atları dizginlemesi, hiçbir şey olmamış gibi tebaasını selamlayarak olay mahallinden ayrıldıktan sonra Çit Köşkü'nde olağan görüşmelerine devam etmesi başka nasıl açıklanabilir ki?

Üstelik bu olayı değerlendiren İngiltere büyükelçisinin kızının hatıra defterine yazdığı soru gerçekten düşünmeye değer:

“Korkak denilen padişah bu muydu?”⁵³

Dipnotlar

- 1 Kılıç kuşanma merasimi ayrıntıları için bkz. Hakan Y. Karateke, *Padişahım Çok Yaşa - Osmanlı Devletinin Son Yüzyılında Merasimler*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004, s. 46-76.
- 2 *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları (Sultan Abdülhamid)*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1990, s. 13-14.
- 3 *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, s. 13.
- 4 Max Kortepeter, *Ottoman Military Reform During the Late Tanzimat (1885-1895) The Prussian General Von Der Goltz and Ottoman Army*, V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi-Tebliğler, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990, s. 178.
- 5 Bu görüşmeler hususunda ayrıntılı bir okuma için bkz. Vahdettin Engin, *Pazarlık*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2010.
- 6 İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1940, s. 1292.
- 7 Abdurrahman Şeref, *Sultan Abdülhamid-i Sani: Suret-i Hal'i*, İstanbul 1918, s. 3.
- 8 *Doğumunun 150. Yılında Osmanlı Saray Ressamı Fausto Zonaro*, Haz. Ömer Faruk Şerifoğlu, Yapı Kredi Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 130-133.
- 9 *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, s. 14.
- 10 M. Metin Hülagü, *Bir İnsan Olarak Sultan II. Abdülhamid*, *Devr-i Hamid*, c. 3, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2011, s. 227.
- 11 M. Metin Hülagü, *a.g.m.*, s. 229.
- 12 *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, s. 9-13, M. Metin Hülagü, *a.g.m.*, s. 230.
- 13 BOA-İrade Hususi, 33, 28 N 1899.
- 14 Osmanlı Devleti genel borçları hususunda ayrıntılar için bkz. Faruk Yılmaz, *Osmanlı Borçları Tarihi*, Berikan Yayınevi, İstanbul 2013.
- 15 Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid (Hatıralarım)*, Selçuk Yayınları, İstanbul 1986, s. 24
- 16 Diğer özellikleri ve ayrıntılı bir okuma için bkz. Mehmet Aydın, *Sultan II. Abdülhamid Han'ın Liderlik Sırları*, Okumuş Adam Kitap Yayınları, İstanbul 2001.
- 17 Ayşe Osmanoğlu, *age*, 25.

- 18 BOA-İrade Hususi, 56, 27 Ş 1316.
- 19 BOA-İrade Hususi, 36, 22 Ra 1319.
- 20 Halide Arslan II. Abdülhamid Döneminde Hz.Peygamber'e Yapılan Saygısızlık Karşısında Gösterilen Tepki ve Alınan Tedbirler, c. 2, Kayseri 2011, s. 259-271.
- 21 BOA-İrade Hususi, 97, 24 L 1321 - BOA-İrade Hususi, 111, 25 L 1321.
- 22 BOA-İrade Hususi, 74, 18 R 1322.
- 23 Eberhard Demm, *Zwischen Bewunderung und Realpolitik Deutsche Türkeiberisterung vom Winterkönig Friedrich V. Zu Kaiser Wilhelm, İki Dost Hükümdar Sultan II. Abdülhamid - Kaiser II. Wilhelm*, TBMM Milli Saraylar, İstanbul 2010, s. 39.
- 24 *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, s. 31.
- 25 *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, s. 15.
- 26 Sultan II. Abdülhamid Han'ın hayvan sevgisi hususunda bkz. Osman Doğan-Selma Kılınç, *Uzakları Görebilen Hükümdar: Sultan II. Abdülhamid Han*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2010.
- 27 Tahsin Toğral, "Osmanlı Sarayı'nda Japonlar ve Eserleri", *MS*, S. 6, TBMM Milli Saraylar, İstanbul 2010, s. 145.
- 28 BOA-İrade Hususi, 98, 30 Za 1321.
- 29 BOA-İrade Hususi, 60, 16 S 1322.
- 30 BOA-İrade Hususi, 15, 6 B 1322.
- 31 M. Metin Hülagü, *agm*, s. 233.
- 32 M. Metin Hülagü, *agm*, s. 235.
- 33 M. Metin Hülagü, *agm*, s. 235, Yıldız Çini ve Porselen Fabrikası hususunda ayrıca bkz. *Yıldız Çini ve Porselen Fabrikası*, TBMM Milli Saraylar, İstanbul 2015.
- 34 M. Metin Hülagü, *a.g.m.*, s. 235
- 35 *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, s. 15.
- 36 BOA-İrade Hususi, 99, 28, Ca 1324.
- 37 Ömer Aymalı, II. Abdülhamid'in Fotoğraf Arşivinden Osmanlı Coğrafyası, Tarih Dosyası / Dünya Bülteni, <http://www.dunyabulteni.net/haber/274502/iiabdulhamidin-fotograf-arsivinden-osmanli-cografyasi>
- 38 M.Metin Hülagü, *a.g.m.*, s. 235.
- 39 BOA-İrade Hususi, 42-3 Ra 1315.
- 40 BOA-İrade Hususi, 103- 28 Ca 1310 - BOA-İrade Hususi, 8- 1 Ca 1324.
- 41 BOA-İrade Hususi, 4- 3 S 1325- BOA-İrade Hususi, 70, 22 S 1326.
- 42 BOA-İrade Hususi, 13-5 B 1310.
- 43 BOA-İrade Hususi, 31, 10 B 1310.
- 44 BOA-İrade Hususi, 25, 3 Ra 1311.
- 45 BOA-İrade Hususi, 42, 6 R 1313.
- 46 BOA-İrade Hususi, 57, 17 S 1315.
- 47 BOA-İrade Hususi, 60, 22 R 1905.
- 48 BOA-İrade Hususi, 87, 30 Ca 1907.
- 49 BOA-İrade Hususi, 83, 21 R 1316.
- 50 Ayşe Osmanoğlu, *age*, 27.
- 51 Bkz. BOA-İrade Hususi, 45, 11 Ca 1316.
- 52 Yıldız Suikastı ve ayrıntıları için bkz. Prof. Dr. Haluk Selvi, *Sultan'a Suikast - Sultan II. Abdülhamid'e Sunulan Bomba Hadisesi Fezlekesi*, Kültür A.Ş., İstanbul 2013.
- 53 Ayrıntılar için bkz. Dorina L. Neave, *Eski İstanbul'da Gördüklerim*, Tercüman Yayınları, İstanbul 1978.

GALLIA METAL
MÉTAL COMBAULT
 PENDULES & CANDÉLABRES
 Cristaux d'Art
 GRAVÉS
 PORCELAINE FRANÇAISE

BRONZES & OBJETS D'ART
 ÉLECTRICITÉ-GAZ
 APPAREILS SALLE A MANGER
 Lustres & Plafonniers
 LAMPES & APPLIQUES

REPRÉSENTANT
 DE LA MAISON **CHRISTOFLE & Co**
 MARQUE

GRAND ASSORTIMENT DE COUVERTS
 PETITE ET GROSSE ORFÈVRERIE
 DÉPOSÉE

بنا وعلی بنیادہ کیلئے
 توفیق ۴۷۱
دکا کونستانتینوپول
 چھٹیلڈارندہ محمدزادہ
 توفیق ۱۳ و ۸
 قریب سول کونستانتینوپول
 لہوز پوزیشنندہ سووقہ طاقتارینک و باقارا بلورینہ نینک بیوک دیوزنوتی
 ولامبہر و ایشیائی نعیستہ سارۃ مہنشارہ ہوتی

H. DÉCUGIS

471, GRAND RUE DE PÉRA CONSTANTINOPLÉ

Doit / La piste civile

Constantinople, le 6 Juin 1921

B. ARNAUD, LYON, PARIS, LE CAIRE

1	confiteuriers	4298	crystal	colaire	18	18
1				blanc	16	16 50
2	Cuillères à sucre	Manly				5 85
6	Gobelets n° 4	taille Gavarny			10	
6				flamand	10	10 50
Total						60 80

Handwritten signature and scribbles over the stamp.

Milli Saraylar Dekoratif Eserler Koleksiyonu'nda Geçmişin İzleri

Demet Coşansel Karakullukçu*

Saray mekânlarını süsleyen dekoratif eserler, dekorasyonun tamamlayıcı unsurları olmalarının yanında dönemin kültürel ve siyasî yapısını ortaya koyan, sanat zevkini yansıtan nesnelere sahiptir.

Uluslararası fuarlardan, Perâdaki mağazalardan satın alınan¹, yurt dışındaki fabrikalardan sipariş edilen ya da diplomatik hediye olarak sunulan dekoratif eserlerle ilgili çok sayıda görsel ve yazılı belge tarihi gerçekleri belirleyici kaynaklardır.

Osmanlı Devleti ve yabancı devletler arasında siyasî, ekonomik ve kültürel ilişkilerin giderek yoğunluk kazandığı 19. yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu'nu ziyaret eden yabancı devlet adamlarının prestij ürünü olarak diplomatik hediyeler getirdikleri bilinmektedir. Alman İmparatoru II. Wilhelm'in, İsveç Kralı II. Oscar'ın portrelerinin tasvir edildiği dekoratif vazo ve tabak², Avusturya-Macaristan İmparatoru Franz Joseph'in getirdiği bir çift vazo, Japon Prensi Yorihiro tarafından özel olarak seçilmiş iki vazo, Sultan II. Abdülhamid'e sunulan diplomatik hediyeler arasındadır³.

Sultan II. Abdülhamid sunulan hediyeleri karşılıksız bırakmamış, yabancı devlet adamlarına önemli bir kısmı dekoratif eserlerden seçilen değerli hediyeler vermiştir. Alman imparatoru, imparatoriçesi, İngiltere kralı ve sefiri, padişah tarafından diplomatik hediye verilen yabancı konuklardan bazılarıdır⁴.

(BOA, YPRK.HH 30/72) belgede, Sultan II. Abdülhamid tarafından Alman İmparatoru II. Wilhelm'e Yıldız Çini Fabrika-i Hümayûnu iki adet çiçeklik ile büyük bir vazo ve imparatoriçeye de dekoratif bir vazo verildiği anlaşılmaktadır⁵.

1 MSHHA, (Milli Saraylar Hazine-i Hassa Arşivi), E1, 1368, lef 139

2 Vazo Env No: 11/1232
Berlin Kraliyet Porselen
Fabrikası, 19. yüzyıl sonu,
Milli Saraylar Koleksiyonu

3 Dekoratif Tabak
Env. No. 11/1205 Röstrand
Porselen Fabrikası, İsveç
19. yüzyıl sonu, İsveç Kralı
II. Oskar portreli, Milli
Saraylar Koleksiyonu

4 BOA, Y.E.E.57/7,
(Gökçe Demiray,
"II. Wilhelm Ziyaretleri ve
Hediyeler", Hidayet Yavuz
Nuhoğlu Armağanı, haz:
İshak Keskin, Muhammed
Hanefi Kutluoğlu, Sabriye
Serap Kurbanoğlu,
İstanbul, 2009)

5 Vazo, Env. No. 11/244,
19. yüzyıl sonu - 20. yüzyıl
başı, Shippo (Mine İşi),
Milli Saraylar Koleksiyonu

2

3

4

(BOA, Y.E.E.57/7) belge ise, Berlin Sefiri Tevfik Paşa tarafından 1887 yılında Sultan II. Abdülhamid'e Berlin Kraliyet Fabrikası ürünü bir vazo takdim edildiğine dairdir. Vazo üzerinde, Alman imparatorunun Berlin'de ikamet ettikleri saray ve Babelsberg sayfiyesi resmedilmiştir⁶.

Bu yüzyılda, Meiji dönemi Japon hükümetinin dış açılma politikası sonucu, Sultan II. Abdülhamid döneminde ilk resmî temas, imparatorun akrabası Prens Akihito Komatsu'nun 1887 yılında eşi ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'na yaptığı ziyaretle başlamıştır⁷. Bu dönemde, Japon hükümetinden birçok kişinin II. Abdülhamid'in konuğu olarak Dersaadet'i ziyaret ettiği bilinmektedir.

Arşiv belgelerinden Sultan II. Abdülhamid ve Meiji dönemi Japon hükümeti arasında dekoratif eserlerin diplomatik hediye olarak verildiği anlaşılmaktadır.

Y.EE.62/32, 1894 tarihli bir belgede, Japon Prensi Yorihito tarafından Japon sanatının en güzel eserlerinden özel seçilmiş iki vazonun dostluk içeren bir mektupla birlikte padişaha hediye olarak Dersaadet'e getirildiği, prensle yapılan görüşmede, hediyelerden dolayı teşekkür edilerek Ertuğrul Fırkateyni hadisesindeki desteklerinin Osmanlılar tarafından asla unutulmayacağıının beyan edildiği ifade edilmektedir⁸.

Y.PRK.SGE 7/54 Serkurenâlık maruzatı içinde yer alan, 26, 27 ve 28 Mayıs 1897 tarihlerinde Beyoğlu'ndaki Nakamura Mağazası'ndan Mabeyn-i Hümâyûn'a takdim edilen eşya listesinin bulunduğu müfredat defterinde; eşya numarası, cinsi ve kaç kuruş olduğu belirtilen listede, el hüneri çift mozaik vazolar, kutular ve bir adet kamıştan ma'mûl süslü köşk, bir adet kamıştan ma'mûl "Japonya köşkü" dekoratif eserler arasında bulunmaktadır. Üzerleri kuş figürlü, çiçek motifli ve el hüneri mozaik olarak tanımlanan vazoların, günümüzde saray koleksiyonlarında bulunan Shippö (mine işi) vazolar olduğu kuvvetle muhtemeldir⁹.

Y.EE.37/98, Hazîne-i Hümâyûn'da mevcut olup anti-ka addolunan Çin ve Japon mâmulatı eserlerin listesini içeren 1909 tarihli belgede, Japon memurlarının ifadelerinden Japonya üretimi çok değerli yaklaşık 300, hatta 500 yıl öncesine ait dekoratif tabaklar ve vazolardan söz edilmiş, vazoların çift olanlarının gayet makbul olduğu belirtilmiştir. Bu tür dekoratif eserlerin, 19. yüzyılda getirilmesine rağmen zamanına göre de antika olması önemli bir husustur¹⁰.

5

6-7 Vazo ve detayı,
Env. No.11/77.1
Fransız, "AH" monogramlı
(Sultan II. Abdülhamid
Han'ın baş harfleri),
ay yıldız motifli, 19. yüzyıl
sonu, Milli Saraylar
Koleksiyonu

8 Vazo, Env. No.11/423,
Bohemya Kristali,
19. yüzyıl sonu,
Milli Saraylar Koleksiyonu

9 Vazo, Env. No. 13/45,
Fransız, Baccarat,
Opalin, 19. yüzyıl sonu,
Milli Saraylar Koleksiyonu

6

7

HH.d.31541 Hazîne-i Hâssa hediye kayıt defterine, 1894 yılına ait farklı tarihlerde hediye olarak takdim edilmiş dekoratif eserler kaydedilmiştir. Ayrıca bu defterde, Nakamura'nın kendisi tarafından hediye edilen dekoratif eserler de yer almaktadır¹¹.

Son dönem saray koleksiyonlarındaki Japon üretimi dekoratif eserlerin büyük bir kısmı, Japon Mağazası Nakamura Shöten'nin yöneticisi olarak uzun süre Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Yamada Torajirö'nün mağazasından satın alınan ya da protokol hediyesi olarak gelen eserlerdir. Arşiv belgeleri incelendiğinde, Beyoğlu'nda bu mağazadan alınıp saraya getirilen birçok dekoratif eserden söz edildiği görülmektedir.

Koleksiyonda Çin üretimi dekoratif eserler içinde en değerlileri, Sultan II. Abdülhamid tuğralı vazolardır. Ayrıca, ay yıldız motifli "AH" monogramlı Fransız vazoları, bu özellikleriyle tek örnektir.

Peradaki mağazalardan ve Avrupadaki fabrikalardan satın alınan dekoratif eserler içinde kristal, cam ve opalinden üretilen eserler de oldukça fazladır.

1890'lı yılların başında Sultan II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) porselen tarihi açısından yeni bir süreç başlamış, Yıldız Sarayı'nın dış bahçesine bir porselen fabrikası yaptırılarak porselen üretimine saray desteği sağlanmıştır. Yüzyıllar boyunca saray sanatı olan porselen, Avrupa hanedanları için üretim teknolojisi ve estetik değeriyle bir prestij ürünüdür. Saray arazisi içinde fabrika inşa edilmesi de padişahın bu ürüne verdiği değeri göstermektedir¹². Sultan II. Abdülhamid'in sanata olan ilgisi, Batı ülkelerini görüp yeni teknolojileri ülkeye getirme isteği, Anadolu'da yüzyıllar boyunca geliştirilmiş olan çini ve seramik sanatının yeniden canlandırılması düşüncesi, fabrikanın yapımında etkili olmuştur¹³.

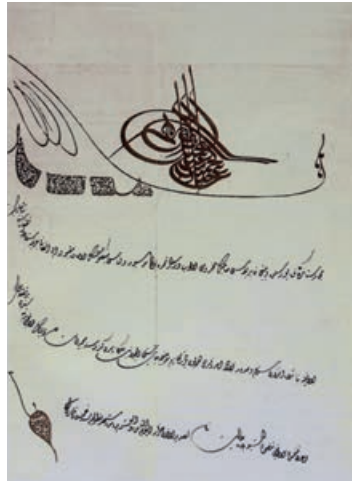
8

9

Fabrikanın inşa sürecinde Fransız etkisinin yanında Macaristan'daki Zsolnay Fabrikası ile bağlantı kurulduğu görülür. Sultan II. Abdülhamid'in Miklos Zsolnay'a 1887'de verdiği nişan ve fabrikada üretilen Türk çinileri bütün bu bağlantıların göstergeleridir. Macaristan'da Pecs'te Zsolnay Çini ve Porselen Fabrikasının sahibi olan Vilmos Zsolnay'ın oğlu Miklos Zsolnay'ın 1887-88 yıllarında inceleme ve yeni ticarî ilişkiler kurma amacıyla çıktığı yolculuğun bir ayını geçirdiği İstanbul'da çeşitli duvar çinileri satın aldığı bilinmektedir. Maarif Nazırı Münif Paşa ile de görüşen Miklos Zsolnay, İstanbul'da bir porselen fabrikası kurulması için fizibilite çalışmaları yapmıştır. Anadolu yakasında kaolinin çok kaliteli olduğu bir ocak tespit edilmesine rağmen Zsolnay'ın bu çalışması herhangi bir sonuca bağlanamamıştır¹⁴.

- 10** Sultan II. Abdülhamid'in Miklos Zsolnay'a verdiği Berat nişanı, (Ibolya Gerelyes-Osalya Kovács, "An unknown Orientalist The Eastern Ceramics Collection of Miklos Zsolnay Pécs", Budapeşte, 1999, s. 21.)

10

- 11** Yıldız Çini Fabrika-i Hümayûnu'nda, çini ustalarının fotoğrafı, Dolmabahçe Sarayı Halife Abdülmecid Efendi Kütüphanesi, Env. No. K 127-11

11

- 12** Vazolar, Env. No. 13/140-141, 1312 sene 14 (1908), Ömer imzalı, Yıldız Çini Fabrika-i Hümayûnu, Milli Saraylar Koleksiyonu

12

- 13** 12-Duvar Tabağı, Env. No. 35/3069, Ser Mücellid Hazret-i Şehriyari Ali Ragıp imzalı, Sultan II. Abdülhamid Han Tuğralı, Yıldız Çini Fabrika-i Hümayûnu, Milli Saraylar Koleksiyonu

- 14** Vazo, Env. No. 52/1163, 1312 sene 6 (1900) Osmanlı devlet armalı, Yıldız Çini Fabrika-i Hümayûnu, Milli Saraylar Koleksiyonu

- 15** Vazo, Env. No. 13/134, 1312 sene 2 (1896), Osmanlı Devlet Armalı, Yıldız Çini Fabrikâ-i Hümayûnu, Milli Saraylar Koleksiyonu

13

14

15

Fabrikada, ilk yıllarda Fransız Sévres porselenlerinin etkisiyle üretilen dekoratif eserler, zamanla Osmanlı gelenek ve zevklerine uygun olarak yapılmıştır. Üzerlerinde yer alan mimarî tasvirler, geleneksel motiflerle üretilen bu eserler özgün tasarımlardır. 1896 tarihli, Arapça “Allah’ın yardımıyla ayakta duran Osmanlı Devleti’nin Hükümdarı Sultan II. Abdülhamid Han” yazan vazo, koleksiyonda özel bir yere sahiptir. Eserlerin bazılarında bir köşede ya da eserin altında sanatçının adı, bazılarında ise Osmanlı arması, sultanın adının baş harfleri ve tuğrası yer alır. Bu eserler, çok özel parçalardır ve belirli sayıda üretilmişlerdir¹⁵.

16

17

18

16 Müze-i Hümayûn, (Sultan II. Abdülhamid'in 25. Cülûs Hediyesi, Yıldız Sarayı Vakfı, s. 139.)

17-18 Viyana Sergisi'nde yer alan Milli Saraylar Koleksiyonu'nda bulunan Japon Arita Porseleni vazolar (Kyushu Seramik Müzesi Uzmanı Tomoko Fujiwara, 400th Anniversary of the Birth of Arita Porcelain: The Compelling Beauty of Arita Ceramics in the Age of the Great International Expositions, Japonya.)

19 Vazo, Env. No. 51/401, 19. yüzyıl sonu - 20. yüzyıl başı, Japon Arita Porseleni, Dolmabahçe Sarayı, Kristal Merdivenli Salon, Milli Saraylar Koleksiyonu.

19

Ayşe Osmanoğlu'nun da hatıratında anlatıldığı gibi Sultan II. Abdülhamid tarafından Yıldız Çini ve Fabrika-i Hümayûnu üretimi dekoratif eserlerin, Osmanlı Devleti'nin bir kudret nişânesi olarak diğer devletlerin hükümdarlarına hediye edildiği bilinmektedir¹⁶.

Yıldız Çini ve Fabrika-i Hümayûnu'nda üretilip Sultan II. Abdülhamid tarafından gönderilen hediyeler arasında; İngiliz sefiri Sir Francis Clare Ford'a bir çift vazo ve ortasında Hamidiye Camii'nin resmi bulunan tabak, İngiltere Başbakanı Lord Salisbury'ye bir vazo ve bir dekoratif tabak, Rus imparatoru ve imparatoriçesine iki adet büyük vazo yer alır¹⁷.

Bu dönemde Sultan II. Abdülhamid inşa ettirdiği müzede, prestij unsuru olarak gördüğü dekoratif eserleri yabancı konuklarına tanıtmış, bazılarını da hediye etmiştir. İçinde Yıldız Çini ve Hereke Fabrika-i Hümayûnu üretimi eserlerin bulunduğu Müze-i Hümayûn'u, Avusturya sefiri, tercümanı, İtalya sefiri ve eşi, Bulgaristan prensi, İran Şahı Muzafferüddin, Sultan II. Abdülhamid'le birlikte ziyaret eden konuklar arasındadır. Müze-i Hümayûn'u çok beğenen konuklar, gördükleri karşısında hayranlıklarını ifade etmişlerdir¹⁸.

20

20 Birinci Uluslararası Metal ve Taş Fuarı St. Petersburg, Rusya, günümüzde Milli Saraylar Koleksiyonu'nda bulunan 11/253.2 Envanter No'lu Rus vazosunun görüntüsü

21-22 Vazo ve detayı, Env. No.11/253.2, Rus 1887, Milli Saraylar Koleksiyonu

21

22

Bu yüzyılda, Osmanlı Devleti, yedi kez sanayi fuarına katılmıştır. Bu fuarlar; 1851 Londra Fuarı, 1855 Paris Fuarı, 1862 II. Londra Fuarı, 1863 Sergi-i Umûmî-i Osmanî, 1867 Paris Fuarı, 1873 Viyana Fuarı ve 1893 Chicago Fuarıdır¹⁹.

Saray Koleksiyonları içindeki 51/400 env. no'lu Japon vazosunun Viyana'daki sergide yer aldığı,²⁰ 11/253 env. no'lu, Rus vazosunun ise St. Petersburg fuarında sergilendiği ve Rus çarının diplomatik hediye listesi içinde olup Sultan II. Abdülhamid'e sunulduğu son yapılan araştırma sonuçlarındandır²¹.

1897'de Yunan Savaşı'nda şehit ve gazilerin ailelerine yardım amacıyla Sultan II. Abdülhamid tarafından düzenlenen İâne Sergisi'ne, Sultan II. Abdülhamid ve kadınefendisi tarafından bağışlanan eşyalar başta olmak üzere Avrupalı kralar, İran şahı, Osmanlı devlet adamları, gayrimüslimler de bağışta bulunmuşlardır. Yıldız Çini Fabrika-i Hümayûnu dekoratif eserlerin de yer aldığı İâne Sergisi'ne;²² Alman İmparatoru II. Wilhelm üç sandık içinde, Berlin Çini Fabrikası mamulâtından bazı eşyaları ve kendisinin yaptığı tabloları hediye olarak

23

24

göndermiştir. (BOA, Y. MTV. Maruzat 165/277)²³. Ayrıca, Avusturya-Macaristan imparatorunun da sergiye Viyana Fabrikası ürünü firuze rengi ve altın yaldızlı bir adet vazo gönderdiği bilinmektedir. Bu vazo, günümüzde Milli Saraylar Koleksiyonu içinde yer alır.

Bu dönemde, ramazanlarda özellikle Bayezid, Eyüb Sultan, Ayasofya ve Fatih Camilerinin avlularında sergiler düzenlenmiştir. Bu alanlarda, çeşitli ürünlerin yanında dekoratif eşyalar da sergilenip satışa sunulmuştur.

25

26

23 - 25 Vazo,
Env. No. 11/1526,
1312 sene 3 (1897)
İane Sergisi'nde yer
almıştır. Milli Saraylar
Koleksiyonu

24-26 Vazo,
Env. No. 52/548, Avusturya
Ernst Wahlliss, 19. yüzyıl
sonu, İane Sergisi'nde
yer almıştır. Milli Saraylar
Koleksiyonu

27

28

29

30

Yıldız Çini Fabrika-i Hümayûnu ürünü dekoratif eserler, sergilenmek amacıyla müzelere de gönderilmiştir. Amerikan Millî Müzesi'ne iki adet vazo ve bir adet por-selen kutu gönderilmiş, bu durum üzerine, Amerika'nın İstanbul maslahatgüzarı, 3 Mayıs 1900 tarihli bir mektupla devleti adına teşekkür ve takdirlerini bildirmiştir²⁴.

Dekoratif eserleri; yüzyıllardır devam eden hediye verme geleneği, uluslararası protokol kuralları, beraberindeki siyasal, kültürel olaylarla tarihin sayfalarını açan birer sessiz tanık olarak tanımlayabiliriz.

Saray Koleksiyonlarında, Sultan II. Abdülhamid döneminden günümüze kadar özenle korunup geçmiş zamanların izlerini taşıyan bu eserler, dekoratif olmanın çok ötesinde bir belge niteliğinde tarihe tanıklık etmeye devam etmektedirler.

Dipnotlar

- 1 MSHHA, E.1,1368, lef 139.
- 2 Demet Coşansel Karakullukçu, *150 Yılın Sessiz Tanıkları Saray Porselenlerinden İzler*, TBMM Milli Saraylar, İstanbul 2007, s. 89.
- 3 Demet Coşansel Karakullukçu, "Son Dönem Osmanlı Saraylarında Japon Üretimi ve Etkili Dekoratif Eserler", *Osmanlı Sarayında Japon Rüzgârı*, İstanbul, TBMM Milli Saraylar, 2013; BOA, YPRK. HH 30/72, s. 107.
- 4 Sinem Serin, Yıldız Çini Porselen Fabrikası, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009, s. 82.
- 5 Gökçe Demiray, "II. Wilhelm Ziyaretleri ve Hediyeler", *Hidayet Yavuz Nuhoğlu Armağanı*, haz: İshak Keskin, Muhammed Hanefi Kutluoğlu, Sabriye Serap Kurbanoglu, İstanbul 2009, s. 173; BOA, YPRK. HH 30/72, s. 170.
- 6 Gökçe Demiray *agm*, BOA, Y.E.E.57/7 s. 172.
- 7 Ayça Özer Demirli, Gökşen Birincioğlu, "19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu ve Japonya İlişkilerinde İlk Ziyaretler İlk Ziyafetler", *Osmanlı Sarayında Japon Rüzgârı*, İstanbul 2013, s. 31.
- 8 Y.E.E 62/ 32.
- 9 YPRK. SGE 7/54.
- 10 Y.E.E. 37/98.
- 11 HH.d. 31541.
- 12 Sinem Serin, *age*, s. 82.
- 13 Ibolya Gerelyes-Osalya Kovâvcs, "An unknown Orientalist The Eastern Ceremics Collection of Miklos Zsolnay Pécs", Budapeşte, 1999, s. 21. Nişan Beratını okuyan Üzeyir Karataşa çok teşekkür ederim.
- 14 Sinem Serin, *age*, s. 65.
- 15 Demet Coşansel Karakullukçu, *age*, s. 65.
- 16 Sinem Serin, *age*, s. 81.
- 17 Gülgün Yılmaz, "19. Yüzyıl Osmanlı Sosyal Yaşamında Sanat Eseri Olarak Yeni Objeler", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul 2004, s. 30.
- 18 Sinem Serin, *age*, s. 93.
- 19 Suna Canan Aydın Altay, "Yıldız Çini Fabrika-i Hümayûnu üretimi Art Nouveau Eserler", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2015, s. 69.
- 20 Kyushu Seramik Müzesi Uzmanı Tomoko Fujiwara, 400th Anniversary of the Birth of Arita Porcelain: The Compelling Beauty of Arita Ceramics in the Age of the Great International Expositions, Japonya.
- 21 Paul Dyson, Antika Uzmanı, İngiltere.
- 22 Necmettin Alkan, "1897 Yunan Harbi'nde Şehit Olanların Yakınları ve Gaziler İçin Düzenlenen İâne Sergisi", Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, S. 13 (2008): 23.
- 23 Gökçe Demiray, *agm*, s. 173.
- 24 Sinem Serin, *agm*, s. 82.
- 27 11/1529 Env. No'lu vazonun İâne Sergisi Kataloğu'ndaki görüntüsü
- 28 BOA, Y.MTV. Maruzat 165/277, (Gökçe Demiray, "II. Wilhelm Ziyaretleri ve Hediyeler", Hidayet Yavuz Nuhoğlu Armağanı, haz: İshak Keskin, Muhammed Hanefi Kutluoğlu, Sabriye Serap Kurbanoglu, İstanbul, 2009)
- 29 F. Zonaro, Şehzade Abdürrahim Efendi, 132x82 cm, tuval üzerine yağlıboya, Özel Koleksiyon
- 30 Vazo, Env. No. 11/1529, Berlin Kraliyet Fabrikası, 19. yüzyıl, Milli Saraylar Koleksiyonu

Ebüzziya Tefvik ve Sultan II. Abdülhamid'e Sunduğu Halılar

Ayşe Fazlıoğlu*

Renkli kişiliği ile dikkat çeken Osmanlı aydını Ebüzziya Tefvik, gazeteciliğinin yanı sıra, seramikçi, ressam, grafiker, pul koleksiyoncusu, halıcı ve çevirmendi. 1849 yılında İstanbul Yerebatan'da kökleri Horasan'a dayanan eski bir Türk ailesinin çocuğu olarak dünyaya gelmişti.

Hat, süsleme ve el sanatlarında son derece yetenekli olan Ebüzziya Tefvik, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki en önemli matbaacılarından biriydi. Tefvik'in çok yönlü uğraşlarının içerisinde günümüzde en bilineni hiç kuşkusuz yayıncılığıdır.

Yeni Osmanlılar Cemiyeti için çalışmalarda bulunmuş, 1908-1912 yılları arasında Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda İttihat ve Terakki Antalya Mebusu olarak yer almıştır.

1860'lı yıllarda Namık Kemal'in öncülüğünde basın dünyasıyla tanışmış olan Ebüzziya Tefvik, 1870'lerin başından ölüm tarihi olan 1913'e kadar *İbret*, *Hadika*, *Sirac*, *Le Courier d'Orient*, *Yeni Tasvir-i Efkar* adında beş gazete ve *Cüzdan*, *Muharrir* ve *Mecmua-ı Ebüzziya* adında üç dergi yayınlamış, bunların dışında dönemin çeşitli yayınlarında da yazılar yazmıştır. Özellikle ikinci matbaası olan Matbaa-i Ebüzziya ile 1880'li yıllar boyunca zamanın önde gelen yayımcısı olmuş, matbaasında bastığı gazete, dergi ve takvimlerin yanı sıra yayımladığı cep kitaplarıyla da önemli başarılarla sahip yayınlar hazırlamıştır.¹

Ebüzziya Tefvik, Türk matbaacılığını teknolojik açıdan geliştirmiş ve bastığı değerli eserlerle Batı'daki benzerlerini bu açıdan aşmış bir matbaacıdır. Onun matbaacılığı döneminde tasarımcı ya da grafiker gibi teknik meslek adamları olmadığı için, basılan bütün eserlerin kapak düzenlemeleri, renk kompozisyonları, kûfi hatla olan başlıklarının yazımı, çiçek süslemeleri, eserin düzenlemesi, kağıt ve kapak seçimi gibi tasarıma yönelik tüm düzenlemeler Ebüzziya Tefvik'in bizzat elinden çıkmıştır. Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl* adlı eserinde Ebüzziya Tefvik'in matbaacılığına değinerek onun matbaacılığının görülmemiş ve belki daha epeyce görülmeyecek bir seviyede olduğunu ve zamanın en önemli ve belki de ondan sonra gelecek zamanlar için en zengin ve mükemmel mecmua yayınladığını (*Mecmua-ı Ebüzziya*) ifade etmiştir. Uşaklıgil, bu değerli aydının çağın ne kadar ilerisinde olduğunu dile getirmiş ve bu sözleri ile uzun süre böyle bir başarıyı matbaalarımızdan hiç birinin elde edemeyeceği görüşünü savunmuştur.

¹ Ebüzziya Tefvik Bey, Sultan II. Abdülhamid'in verdiği Mecidiye Nişanı ile.

2

3

2 Matbaat-ı memlekette bir çok hizmetleri, edebiyat-ı Osmaniyeye pek kıymetli hediye olan tabii ve edip Ebüzziya Tefik Beyefendi, Ömer Faruk Şerifoğlu Arşivi.

3 Ebüzziya Tefik'in Konya'da sürgündeyken kullandığı köşk, Ömer Faruk Şerifoğlu Arşivi.

Renkli baskıların yeni kullanılmaya başladığı o devirde, Ebüzziya'nın sanat özelliğindeki eserlerine, dünyanın matbaacılık merkezi olan Leipzig'de yayınlanan Dünya Matbaacılık Yıllığı'nın 1891-1899 yılları arasında basılan 9. cildinde yer verilmiştir. Günümüzdeki gibi gelişmiş tekniklerin bulunmadığı ve sadece tipografi ve taşbaskısı ile renkli eser basıldığı bir dönemde Matbaa-i Ebüzziya, başardığı eşsiz baskısıyla, Türk matbaacılığını o devirde pek çok kuruluşun iş yaptığı Fransa ve Amerika matbaacılığının ilerisine götürebilmiştir. Leipzig Büyük Jürisi, matbaacılık yıllığında ancak bir tek Fransız, bir tek Amerikan matbaasının eserini kabul ederken hatta bazen bu ülkelerden tek bir eseri dahi başarılı olarak değerlendirmeyen, Türk matbaası Matbaa-i Ebüzziya'nın bazen iki bazen de üç eserini birden yayınlamaya layık görmüştür. Leipzig'de *Deutsche Buchdruckerei - Vereins'nin Graphischer Muster-Austausch* (matbaacılar için baskı örnekleri) ismi altında I. Dünya Savaşı'na kadar devam eden bu yıllık yayınlarda, Matbaa-i Ebüzziya'nın kapatılmasının ardından, Ebüzziya Tefik'in Konya'ya sürgüne yollanmasından sonra, hiçbir Türk matbaasının eseri kabul edilmemiştir.

Matbaa-i Ebüzziya'da siyasetten edebiyata, sanatın pek çok dalından tarih ve toplumsal konulara kadar çeşitli konularda yazılar basılmıştır. Bunlardan bazı değişik başlıklar altındaki farklı sayılarda basılmış ilginç konular şöyledir: Sayı 16 "Jan Jak Ruso", sayı 17 "Avrupa Kitabhaneleri", "Tarih: Tuğ ve Sancak", "Tabiatın Fransa'da İntişarı", sayı 18 "Lugat-ı İstilahat-ı Arabiye", sayı 21 "Brezilya da Kahve Mahsulü", sayı 24 "Çingenelere Dair Malûmat", "Çatal", sayı 28 "Kavm-i Ben-i İsrail", sayı 38 "İtalya'nın Büyük Matbaaları", sayı 40 "Mizac-ı Beşerdeki Garabete Hudud Olmaz", sayı 49 "Avrupa Şarkı Bilmez", sayı 58 "İmla Bahsi", sayı 68 "Paris'ten Londra'ya Otel Metropol", sayı 94 "Türklük ve Tatarlık".

Matbaa-i Ebüzziya'nın yüksek başarısının üzerine 1898 yılında Fransa Cumhurbaşkanı Faurer, Ebüzziya Tefik'e bir liyakat nişanı göndermiştir. Ebüzziya Tefik'in Avrupa'ya gitmek için izin istemesi ve Hünkarın baş jurnalcisi *Malumat* dergisi sahibi Baba Tahir'in arka arkaya verdiği jurnaller Sultan II. Abdülhamid'in kuşkusunu uyandırmış, Ebüzziya Tefik'in Jön Türklerle münasebette bulunduğu fikrini

doğurmuş, o sırada Şurâ-yı Devlet üyesi olan Ebüzziya Tevfik'ten, bu konumdaki birinin matbaacılık yapmasının uygun olmadığı ileri sürülerek matbaacılığı terk etmesi istenmiş, bunun üzerine Ebüzziya Tevfik'in de matbaacılığı değil, Şurâ-yı Devlet üyeliğini bırakması sonucu hakkında sürgün kararı verilmiştir.² Kaynaklar, verilen jurnalleri bu sürgünün gerekçesi olarak göstermekle birlikte, Jön Türk hareketi üzerine yapılmış geniş kapsamlı bir araştırmada gerçek nedenin, Tunalı Hilmi tarafından 1899-1900'de bir Jön Türk kongresi toplanması fikri ortaya atıldığı zaman, kongre için kullanılması gereken davetiyelerin Ebüzziya Tevfik'in matbaasında hazırlanmış olması gösterilmektedir.³

Ebüzziya Tevfik'in Yeni Osmanlılar ile ilişkisi, ilk olarak Sultan Abdülaziz devrinde 1873-1876 yılları arasında üç sene süren Rodos sürgününe sebep olmuştur. Rodos'ta sürgündeyken edebi yeteneği ile hayatını kazanmak için Ziya'nın babası anlamına gelen "Ebüzziya" ismini kullanmıştır. Sürgünden döndükten sonra da gazetelere verdiği ilanla⁴ artık yazılarını bu isimle yayınlayacağını duyurmuştur. Tahata çıktıktan hemen sonra, memleketin aydınlarını etrafına toplamak amacıyla olan Sultan II. Abdülhamid, özellikle Yeni Osmanlılar üzerinde durmuştur. Yüksek ihtimalle onları kendisine bağlayarak zararsız hale getirmeyi düşünmüş olmalıdır. Sultan II. Abdülhamid tahta geçtikten bir süre sonra ilk olarak üyeleri Ziya Paşa, Namık Kemal, Ali Suavi, Ebüzziya Tevfik ve Nuri Bey'den oluşacak "Cemiyet-i Mütercim"i kurmak istemiştir. 1876'da yapılan ilk toplantıda üyelerin Ali Suavi ismine itirazları neticesinde tercüme kurulu dağılmış ve bu konu ile ilgili olarak başka bir toplantı da yapılmamıştır.⁵

Ebüzziya Tevfik, Sultan II. Abdülhamid döneminde bir çok kez takip ettirilmiş, Yıldız Sarayı'nda birkaç kez yargılanmış⁶ ve dokuz kez tutuklanmıştır. Ancak tüm bunlar, önemli memuriyetlerde bulunmasını engellememiştir.⁷ 1884 yılında sultandan matbaasını Mısır'a nakletmek için izin istemiş ama olumlu yanıt alamamıştır.⁸ Daha sonra sultana, Avrupada yayınlarını sürdüren Jön Türkleri geri dönmeye ikna etmek için hizmet arzusunu belirten mektuplar gönderen Ebüzziya Tevfik, 1897'de son Avrupa gezisini, Mizancı Murad ve diğer firarileri İstanbul'a davet amacıyla gerçekleştirmiştir. Başarısızlıkla sonuçlanan bu görev, Ebüzziya Tevfik ile sultan arasında iyi gibi görünen ilişkilerin son belirtisi olarak kalmış ve Ebüzziya Tevfik yukarıda da belirttiğimiz sebeplerden dolayı 1900 Nisanı'nda oğlu Talha ile birlikte 1908'de Meşrutiyet'in ilânına kadar sürecektir olan Konya sürgününe gönderilmiştir.

Bunların yanısıra Ebüzziya Tevfik, Kanûn-ı Esâsi Komisyonu'nda da çalışmıştır. Çalışmaların bitiminde kendi el yazısı ile metni temize çektiği, basım için sadrazamın emir vererek Matbaa-ı Âmire'yi gece vakti açtırdığı ve taslağın basımı ile görevlendirildiği bilinmektedir. Ebüzziya Tevfik 1883'te yapılan ilk nüfus yazımında kullanılmış olan kimlik kâğıtlarını da basmıştır.⁹

Gazete ve dergilerde, yapılan mitinglerde, çekilen nutuklarda Namık Kemal ile beraber Mithat Paşa'yı birer hürriyet kahramanı olarak övdüğü yıllarda Ebüzziya Tevfik, Meclis-i Mebûsan'a 1908 yılında bir tasarı vermiş ve "Hürriyet Kahramanı" Mithat Paşa'nın heykelinin dikilmesi için bir kanun teklifinde bulunmuştur. Ebüzziya Tevfik'in bu önergesi tarihimizde, heykel dikilmesi için yapılmış ilk resmî teklif ve girişim olması bakımından dikkate değerdir.¹⁰

4

7

8

5

9

6

10

4-5-6 Matbaa-i Ebüzziya'nın farklı tarihlerde kullandığı armaları, Ebüzziya Ailesi Arşivi.

7-8 Matbaa-i Ebüzziya'da basılan, ülkemizde ilk kartpostal örneklerinden ikisi, Ömer Faruk Şerifoğlu Arşivi.

Ebüzziya Tevfik, oğlu ile beraber gittiği Konya sürgünü sırasında, ayrıca bir sene de hapse mahkum edilmiştir. İkinci Meşrutiyet'in ilânı ile çıkan genel siyasi af üzerine İstanbul'a dönebilmiş ve kurulan İkinci Meşrutiyet Meclisi'nde Antalya Mebusu seçilmiştir. Bu sırada 31.5.1909'da *Tasvir-i Efkâr* gazetesini kurup çıkarmaya başlamış ve *Yeni Osmanlılar Tarihi*'ni bu gazetede yayınlamıştır.

Ancak, istibdat devri resmen bittiği halde yine takip edilerek tutuklanmaktan kurtulamamış, göz altına alınarak serbest bırakıldığı gün, evine dönerken Kadıköy vapurunda kalp krizi geçirerek 64 yaşında, maceralarla dolu hareketli yaşamı sona ermiş ve oğlu Ziya'nın Bakırköy'deki mezarının yanına gömülmüştür.¹¹

Ebüzziya Tevfik'in Anılarından Sultan II. Abdülhamid ile İlişkileri

Ebüzziya Tevfik anılarında,¹² Yeni Osmanlılar Cemiyeti dağıldığı sıralarda üyelerden geriye sadece Kemal, Nuri, Reşad, Mehmed, Kemeraltı Tahsin ve kendisinin kaldığını belirtmektedir. Yazdığı *Yeni Osmanlılar Tarihi* adlı çalışmasında, Namık Kemal'in, Kurbağalıdere Çiftliği'nde Veliahd Murad Efendi ile Baltacı Topal Süleyman aracılığıyla görüşüğünü, araya da Şehzâde Abdülhamid Efendi'ye rastladığını, hatta Murad Efendi'nin, sohbetleri sırasında Namık Kemal'e Hamid Efendi için amcası Sultan Abdülaziz'e casusluk ettiği yolundaki iddialarını dile getirir. Murad Efendi'nin, Namık Kemal'i, Abdülhamid Efendi'nin olduğu günlerde özellikle çağırdığını ve havadan sudan konuşması ve tarihi sözler söylemesi konusunda talimatlar verdiğini belirtir. Anılarından öğrendiğimize göre, Fatih ile I. Selim'in hal tercümelelerini Namık Kemal, Ebüzziya Tevfik'e temize çektirmiş ve Murad Efendi'ye bunlar, Ebüzziya Tevfik'in yazısıyla gitmiştir. Bunun üzerine Murad Efendi, Ebüzziya Tevfik'i görmek istediğini, Kemal ve Topal Süleyman aracılığıyla iletmiş fakat Ebüzziya Tevfik Murad Efendi'yi görmeye gitmemiştir. Çünkü kendi deyimiyle "prenslerle görüşecek işi yoktur."

Ebüzziya Tevfik'in anılarından öğrendiğimize göre, kendisi Şinasi gibi Namık Kemal'in de Murad Efendi'yle olan ilişkisini kesmesini istemiştir. Kendisinin, Kemal'e olan ilişkisinden dolayı Murad Efendi ile bir yakınlığı olduğunun zannedildiğini, oysaki sadece bir kez Kemal'in aracılığı ile hanedan üyelerinden Şehzade Abdülhamid Efendi'nin ziyaretine gittiğini ve bu ziyaret sırasında Abdülhamid'in, biraderi Murad Efendi'nin kendisini görmek istediğini söylediğini ifade etmiştir. Ebüzziya Tevfik'in verdiği cevap ise şöyledir: "Ben bu Hanedan-ı Alişan'nın yüksek mensuplarından biri ile şerefliab olmak arzusunda bulunurdum. Fakat mümkün olduğu kadar tahta uzak bulunan şehzâdeler hazretlerinden biri ile teşerrüf etmek isterdim. Zat-ı necabet simâtları ise, saltanat nöbeti ikinci derecede gelecek bir Prens olmamış olsalardı, bu şereften yine uzak kalacaktım."

Saltanat sırası kendisinde olan Murad Efendi'nin, Ebüzziya Tevfik hakkında ileride kendisinden çıkar sağlamak için görüşmek istediğini düşünmesini istemez. Bununla birlikte o sırada padişah olan Sultan Abdülaziz'in de bu görüşmeden haberdar olarak rahatsız olmasını istemediğini Şehzâde Abdülhamid'e ifade eder. Aynı zamanda Abdülhamid'e millet fertleri ile saltanat ailesi arasında ilişkilerin gelenek olarak yasak olması, bu tarz ilişkilerin kötü yorumlanmasına olanak verilmemesi gerektiğini söyler ve Abdülhamid'in bu sözleri çok dikkatle dinlediğini ifade etmeyi de ihmal etmez; öte yandan şehzadeden bu düşüncelerinin Veliahd Murad'a iletilmesini özenle rica eder.

Bu karşılaşma, Ebüzziya Tevfik'in Sultan Abdülhamid ile ilk karşılaşmasıdır ve ilişkileri buradan da anlaşıldığı gibi Sultan II. Abdülhamid'in daha şehzadelik döneminde başlamıştır. Bu olaydan üç buçuk sene sonra Veliahd Murad Efendi tahta çıkmış ve Ebüzziya Tevfik de onu ziyaret etmiştir. Ziyareti haber alan Abdülhamid Efendi süt biraderi İsmet Bey'i göndermiş, görüşme arzusunda olduğunu ve Veliahd Dairesi kapısının kendisine her zaman açık olduğunu bildirmiştir. *Mecmua-ı Ebüzziya*'da bu olayı anlatan Ebüzziya Tevfik, bu daveti Abdülhamid ile üç buçuk yıl önce aralarında geçen konuşmaya dayanarak kabul etmediğini söylemektedir. İsmet Bey'e

9 Matbaa-i Ebüzziya'da basılan, Kütüphane-i Ebüzziya serisinden, *Bir Küçük Sehit*, Ömer Faruk Şerifoğlu Arşivi.

10 Matbaa-i Ebüzziya'nın baskı örnekleri albümü, İSAM Kütüphanesi.

“Efendi Hazretlerine dört sene evvel şerefyâb-ı takdim olduğu bâdî-i cüret-i mülakat olduğunu arz etmiş idim. Şimdi o bu diyet bertaraf olmuş olduğu için tezerrüfte ma’zur olduğumu arz ediniz.” demiştir. Birkaç gün sonra İsmet Bey ile karşılaşmalarında “Efendi Hazretlerine söylediklerinizi arz ettim. Güldüler ve görürsen selam söyle buyurdular” dediğini de yine anılarında dile getirmektedir.

Bu konuşmanın üzerinden iki buçuk ay geçer ve Veliahd Abdülhamid Efendi tahta çıkar. Ebüzziya Tevfik söz konusu anılarında, Sultan II. Abdülhamid’i tahta çıktuktan sonra görmeye gitmediğini ifade etmektedir. Aslında bu anıları okuduğumuzda bir tutarsızlık olduğu da dikkati çekmektedir. Yazar, Sultan V. Murad’ı tebrik için ziyarete gitmiş fakat aynı şeyi Sultan Abdülhamid için yapmamıştır. Cülustan bir hafta sonra esvabcıbaşılığına getirilen İsmet Bey’e gittiğini şu şekilde anlatır. “Dolmabahçe Sarayı’nın koltuk kapı da denilen tevabi-i saraya mahsus, medhalinden girdim. Bodrum katında, zeminden ve bu suretle seviye-i bahrdan aşağı olan rutubet-meab basık tavanlı bir odaya idhal olundum. Orası esvapçılara mahsus imiş.” Sonra da yazısında bu odada bulunan kişiler hakkındaki düşüncelerini dile getirir. (Bu sözleri ile Dolmabahçe Sarayı’da bugün yeri konusunda kesin bilgi olmayan bodrum katta bulunan Esvapçıbaşı Odası’nın yerine işaret etmektedir).

Koltuk kapıdan çıkarak Camlı Köşk’ün altından sağa sapıp Beşiktaş’a evine doğru giderken, Veliahd Dairesi’nin yakınından geçeceği sırada kapıcılardan İsmail Ağa’nın kendisine seslendiğini ve “Efendimiz sizi geçerken görmüş. İkinci Musahib Hayreddin Ağa ile dönmenizi irade buyurmuş” dediğini söyler. Kendisini bekleyen Hayreddin Ağa’nın yanına döndüğünü ve ağanın kendisine “Siz kapıdan geçerken

11 Ebüzziya Tevfik’in Sultan II. Abdülhamid ile görüştüğü Dolmabahçe Sarayı Camlı Köşk.

11

ben pencereden gördüm. Efendimize söyledim. Aman adam gönder de çevirsinler” dediğini ifade eder. Hatta kendisi de cevap olarak “Korkutmadan çevirsinleri ilaveten ferman buyurmadılar mı?” cevabını verdiğini ve birlikte gülüşerek sultanın yanına çıktıklarını anlatır. Bu sahneyi Ebüzziya Tefvik’in kendi anılarından okuyalım. “Yukarıda, sol ciheti duvar ve Beşiktaş ciheti pencerelerden ibaret takriben bir buçuk metre arzında bir koridordan geçerek Camlı Köşk’ün kapısına geldik. Hayreddin girdi. Yerle bir temenna etti. “Tefvik Bey kulunuz!” dedi. Padişah ayakta idi. Ben de Hayreddin’i takliden kapıdan içeri girer girmez râki’ane bir temennada bulundum “Buyurunuz Tefvik Bey! Sizi göreceğim gelmişti. Gelmediniz” dedi. Ben “Mazeretimi Efendimize dört sene evvel arz eylemiş idim ve nezd-i alide makbul olacağından emin idim” dedim.

O sırada Sultan Abdülhamid, Percheron’un oğullarından birine Ayvazovski’nin tablolarını astırmaktadır. Sultan, Ebüzziya Tefvik’e tabloların Ayvazovski’nin olduğunu ve amcası Sultan Abdülaziz’in tabloları yaptırdığını söyler. Hatta bir tanesine işaret ederek Abdülaziz’in çizdiği bir resim üzerine yapıldığını ifade eder. “Hakikaten şu sis adeta el ile tutulacak gibi his olunuyor. Ne mahir ressam. Tanır mısınız?” diye sorar. Ebüzziya Tefvik de fotoğrafçı Abdullah Biraderler’in aracılığıyla Ayvazovski ile tanıştığını ve ressamın, imzalı bir küçük tablosunu kendisine hediye ettiğini ifade eder. Ressamın nasıl bir kişi olduğunu aralarında konuşurlar. (Büyük olasılıkla sözünü ettikleri tablo bugün Dolmabahçe Sarayı Tablo Koleksiyonu’nda yer alan 11/679 veya 11/721 envanter numaralı tablolardan birisidir. Zira koleksiyonda bulunan bu tanımlamaya uygun başka tablo bulunmamaktadır).

12 Ayvazovski, Yelkenliler, 1874, tuval üzerine yağlıboya, 145 x 96 cm., Milli Saraylar Koleksiyonu, Env. No. 11/679.

Sultan II. Abdülhamid “Tabloların yerleri iyi mi? Ben iyi bulmuyorum. İyi değilse değiştirelim” diyerek Ebüzziya Tefvik’in fikrini alır ve onun sanatçı kişiliğine güvenini yansıtır. Tabloların yerlerini düzelttirdikten ve üçünün yeri değiştirildikten sonra Abdülhamid’in Hayreddin’e “Tevfik Bey’i götür de aşağıdaki galeriyi göster. Nasıl bulurlarsa sonra bana söylersin” demesi de bu fikri doğrulamaktadır. O günkü karşılaşmaları Sultan II. Abdülhamid’in “Sizi sık sık görmekten memnun olurum” sözleriyle noktalanır. Aynı yazıda Ebüzziya Tefvik, İkinci Mabeynci Osman Bey ile galeriyi geziplerini ve tablolar hakkındaki fikirlerini de dile getirmektedir.

Bu karşılaşmadan bir süre sonra Galata’daki matbaasında çalışan Ebüzziya Tefvik’e mabeyn baş çavuşları eli ile bir yazılı kâğıt gelir. “Galata’daki matbaasında mukim Ebüzziya Tefvik Bey’in, bugün yahud yarın sabah İkinci Mabeynci Hacı Ali Bey’i görmesi” yazılıdır. Hemen Yıldız Sarayı’na giden Ebüzziya’ya kendi tabiri ile “damdan düşercesine” garip bir teklif gelir. Hacı Ali Bey ile bu teklifle ilgili olarak aralarında geçen görüşme şöyledir:

Hacı Ali Bey gülümseyerek: “Sen hüsn-i tabiat sahibi imişsin öyle mi?”

“Kimden öğrendiniz?”

“Efendimiz öyle söylüyor”

“Taltif buyurmak istemişler”

“Sahi söylüyorum. Evvela şunu al (Bir zarf üzerinde yapışık olan Muhsin Han merhuma yaptığım kufi kaşeyi uzatarak) efendimiz kendisi için bu yazıyla ism-i hü-mâyûnlarını yazıp pul yapmanı irade buyurdular. Saniyen seni altı bin kuruş maaşla hayvanat bahçesine müdür nasbeylediler.”

“Hangi hayvanat bahçesine, Saray-ı Hü-mâyûn’a mı? Desenize Kuşçubaşı olmuşuz!”

“Yok canım altmış bin lira sarfiyle Hacı Hüseyin bağı hayvanat bahçesi olacak. Oraya her nevi nadide hayvanat konacak. Onlar için yerler yapılacak. Bu işi de sana havale eyledi. Şimdiki Başkatip Bey (O tarihte Rıza Paşa’ya henüz vezaret tevcih olunmamıştı) tezkiresini Hazine-i Hassa’ya yazacak iradeyi tebliğ edecek.

Ebüzziya Tefvik, Sultan’a pul hazırlamayı onur verici bulsa da, (Seneler sonra Konya sürgünü dönüşünde pul koleksiyonculuğu da yapmış olan Ebüzziya Tefvik, Mecmua-i Ebüzziya’nın 17 Cemaziyelahir 1329 tarihli 100. sayısında Osmanlı Posta Pulları üzerine bir yazı yazacaktır) hayvanat bahçesi fikrinden pek hoşlanmamıştır. Mecmua-i Ebüzziyadaki “Zamanımız tarihine ait Hatırat Hayatü’l Hayvanat Bahçesi” adlı yazısında bu konuda yaptığı çalışmaları, Avrupa gezilerini, incelemelerini ve görüşmelerini ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Zaten baştan beri hoşlanmadığı bu düşünce, padişaha hazırladığı bir raporda yer alan ve bu işin uzmanlık gerektirdiği doğrultusundaki yönlendirmesiyle gerçeğe dönüşmez.

Ebüzziya Tefvik *Yeni Osmanlılar Tarihi*¹³ adlı kitabında Sultan II. Abdülhamid ile olan ilişkilerini anlatırken padişahın saltanatı boyunca kendisi için verilmiş jurnallerden dolayı, bazen kendisini hafifçe incelediğini, bazen de ağırca soruşturmalarda bulunduğunu ve bunların sonucunda Çit Köşkü veya Zaptiye Nazırı Konağı’nda ve nezarete tuttuğu halde hiçbir zaman “Sultan Murad taraftarlığı”na yönelik en ufak bir imada bulunmadığını dile getirmektedir. Ama Beyoğlu’nda “Yani Birahanesi”ne gittiği için bile bir çok defa sorguya çekilmiştir. Ebüzziya ancak bir süre sonra, Namık Kemal’in münasebette bulunduğu Murad Efendi meselesinden dolayı üstelik

arası açılmış olan Namık Kemal ile birlikte sürgün edilecek¹⁴ ve bu olay Ebüzziya Tevfik'in çok ağırına gidecektir.

Sultan V. Murad ile pek ilişkisi olmadığını söyleyen Ebüzziya Tevfik yine aynı eserinde V. Murad'ın tahta çıkmasından sonra geçirdiği bir hastalıktan dolayı Dolmabahçe Sarayı'na Valide Sultan tarafından davet edildiği ve saraya gittiği bilgisini vermektedir.¹⁵

Sultan II. Abdülhamid ve Ebüzziya Tevfik arasındaki ilginç ilişkilerinde, Ebüzziya Tevfik'in sultanın aleyhinde çok yazmış ve söylemiş olduğunu görüyoruz. Bunun yanı sıra Ebüzziya Tevfik evinin yanında bulunan bir ecnebiye ait arsanın Hazine-i Hassa'dan alınmasını ve Bakırköy'de yaptırdığı köşkün camlarına yapıştıracağı kağıtların parasını Sultan'dan istediğine dair mektuplar bulunduğunu müşahede ediyoruz.

Sanatçı Yönüyle Ebüzziya Tevfik

Ebüzziya Tevfik, yaşadığı dönemin en yetenekli küfi hat ve kendi tabiri ile "Türki" dediği arabesk süslemenin sanatçısıdır. Gazeteciliği, matbaacılığı, akıcı ve sade diliyle yazdığı eserlerin dışında, tiyatro yazarlığı da yapmış olan Ebüzziya Tevfik, Sultan II. Abdülhamid tarafından Kasım 1891'de Mekteb-i Sanayi Müdürlüğü'ne getirilmiştir. Ancak mektepte yenilikçi bir takım faaliyetleri ve ders vermek için Avrupadan bazı sanatkar ustalar getirtmesi üzerine aleyhinde bir jurnal verilmiş ve okul müdürlüğünden alınarak Aralık 1892'de Şurayı Devlet üyeliğine getirilmiştir. Burada mümkün olduğu kadar politikadan uzak durmaya çalışmışsa da sonunda sürgüne yollanmıştır.

Ebüzziya Tevfik aynı zamanda Konya sürgünü sırasında halıcılık, seramik ve resimle uğraşmış, dille ilgili çalışmalarda bulunmuştur. Kendine özgü bir üslubu olan Ebüzziya Tevfik, Sultan II. Abdülhamid döneminde Yıldız Sarayı'nın bazı bölümlerinin ve Yıldız Camii'nin küfi süslemelerini ve levhalarını yapmış, kubbedeki göbek yazısı ve Hünkâr Mahfilindeki bir kısım arabesk süslemelere imzasını atmıştır. Ebüzziya Tevfik, Hamidiye Camii'nin kubbesinin iç kuşağını dolanan Yıldız anlamına gelen Necm Suresinin 3.- 4. ayetleri ve diğer süslemeleri yaptığı sırada oğlu Talha'nın adını taşıdığı Hz. Talha'nın adını mihrabın üzerine nakşetmiştir. Ayrıca yine

13 Ebüzziya Tevfik Konya'da sürgünde bulunduğu sırada vazo süslemesi yaparken, Ebüzziya Ailesi Arşivi.

13

17

18

19

17 Yıldız Sarayı-Şale,
Sedefli Salon.

18 Yıldız Sarayı-Şale,
Sedefli Salon'da yer alan
takımın sandalyesinden
detay.

19 Yıldız Sarayı-Şale,
Ebüzziya Tevfik tarafından
yapılmış olan Sedefli
Salon tavan süslemesi.

mihrabın üstündeki kûfi besmelenin sağına imzasını yerleştirmiştir. Ebüzziya Tevfik Bey Üsküdar'da Abdülmecid Efendi Köşkü kapısı üzerindeki çiçekli kûfi hattı ve Sirkeci'de büyük postahanenin arka cephesindeki kûfi düzenlemeyi, Arkeoloji Müzesi ön cephe alınlığındaki kûfi yazıları da tasarlamıştır.¹⁶

Yıldız Şale Sedefli Salon'da bulunan dikdörtgen ve yuvarlak panoların içinde yer alan kûfi hatla yazılmış duvar süslemeleri de kendisine aittir. Ayrıca padişahın kendi eliyle imal ettiği muhtelif ahşap esere işlediği "Abdülhamid" istifi onun tasarımıdır. Yıldız Şale Sedefli Salon'daki mobilya takımlarının ve bu takımın devamı olan Dolmabahçe Sarayı Pembe Salon'daki sehpa üstünde görülen "Abdülhamid" istifleri de büyük olasılıkla onun tasarımıdır. Sehpa üzerinde yer alan istif tasarımıyla, Sultan II. Abdülhamid'e hediye edilen, bugün Dolmabahçe Sarayı'nda bulunan sonraki sayfalarda tanıtacağımız halının tasarımı büyük benzerlik göstermektedir. Ayrıca Ziyad Ebüzziya, dedesi Ebüzziya Tevfik'in, Dolmabahçe Sarayı'nda bulunan

ve üzerine Abdülhamid'in ismini işlediği bir sehpadan sözederek bu takımları işaret etmektedir.

Ayrıca Ebüzziya Tevfik Rodos'ta sürgündeyken pranga mahkumlarına el işi öğretmiş ve o sırada Ahmet Mithad'ın çocuklar için hazırladığı ders kitaplarını resimlemiştir, krokiler ve haritalar da yapmıştır.¹⁷

Bugün Ebüzziya Tevfik'in çini mürekkebiyle yaptığı desenler ve sulu boya çalışmaları özel koleksiyonlarda bulunmaktadır.

Bunların dışında saray fotoğrafçıları Abdullah Biraderler'den Kevork Abdullah'la yakın dost olan Ebüzziya Tevfik'in, Biraderler'e ait fotoğraf kartlarının arkasındaki düzenleme ve kûfi yazıları hazırladığını, ayrıca onlar için bazı kartvizitler yaptığını Engin Özendes'den öğrenmekteyiz.¹⁸

Ebüzziya Tevfik, gerek içerik gerekse baskı tekniği açısından türünün önde gelen örneği durumundaki "almanak" adı verilen ansiklopedik yıllıkları ilk defa yayımlamış ve bu türün ülkede tanınmasını sağlamıştır.¹⁹

Ebüzziya Tevfik'in *Ecel-i Kaza* adlı altı perdelik bir dram olan eseri, 29 Kasım 1872'de Gedikpaşadaki Osmanlı Tiyatrosu'nda saray dışında Türk seyircisine oynanan ilk telif piyestir. Hasılatı tiyatro sanatçılara verilen ilk oyun ve Türk edebiyatında ilk tenkit edilen telif eser de yine *Ecel-i Kaza* olarak bilinmektedir.

Ebüzziya Tevfik bunlardan başka, "*Habibe yahut Semahat-ı Aşk*" adlı dramını, Victor Hugo'nun "*Anjelo su letyra de podov*" adlı eserinden uyarlamıştır.²⁰

20

20 İstanbul Arkeoloji Müzesi (Asar-ı Atika Müze-i Hümayunu) giriş kapısı.

Ebüzziya Tevfik'in Halıcılığı

Türk halı sanatı gelişimi içerisinde önemli bir halka olan Selçuklu halıları, Osmanlı halı sanatının temelini oluşturmaktadır. Ebüzziya Tevfik, oğlu ile Konya'ya sürgüne yollanması üzerine, Konya Selçuklu halıcılığını 1900'lü yılların başında yine aynı yerde yaşatmıştır.

Ebüzziya Tevfik, Konya'ya sürülmesini Ruzname-i Hayatımdan Bazı Sahaif adlı 11 Nisan 1900 tarihli yazısında anlatırken Konya'ya ilk vardığı gün etrafı gözlemlerken dikkatini Selçuklu Kümbetlerinin çektiğini ifade etmektedir. Bir çölü andıran Konya'nın ortasında bu kümbetler gece görünüşleri ile kendisine Mısır Piramitleri'ni hatırlatmıştır. Etraftaki duvarlar da Ebüzziya'da bir kasvet duygusu uyandırmıştır. Konya'ya ilk gelişinde Selçuklu kümbetleri ve kasvet verici duvarlar Ebüzziya Tevfik üzerinde etki uyandırmış ve belkide bir süre sonra Selçuklu tarzında duvar halıları dokutmasında bu hislerin de etkisi olmuştur. Aynı günlere denk gelen Konya Mevlana Müzesi'ni ilk gezişinde, daha önce halıcılıkla hiç uğraşmamış olan Ebüzziya Tevfik'in kıymetli halı ve seccadeler de dikkatini çekmiştir.

Nisan 1900 tarihine rastlayan bu Konya sürgünü sırasında Konya Valisi, daha sonra Sultan Abdülhamid'e sadrazam olan Avlonyalı Ferid Paşa'dır. Ferid Paşa, Tevfik Bey'in ikinci eşi İffet Hanım'ın dayısıdır. Ebüzziya Tevfik'in sürgüne yollandığı sırada Ferid Paşa, Konya'da, Türkiye'de ilk defa yapılacak olan geniş bir halı ve kilim sergisi düzenlemek istegindedir.

Ebüzziya Tevfik, oğlu Talha ile birlikte Ladik'ten getirdiği halı ustalarına, yazılarını kûfi harflerle yazdığı rumi desenlerle süslediği, ayet, hadis, dini anlamlar içeren duvar halıları ve seccadeler dokutmuştur. Yazısını kendisinin yazdığı, desenlerini kendisinin hazırladığı özenle dokunmuş ve bugün Dolmabahçe Sarayı Koleksiyonunda yer alan halıyı Sultan II. Abdülhamid'e hediye olarak yollamıştır.

Düzenlenmiş olan ilk halı sergisi, Mayıs 1901'de açılmış ve sergide ülkenin dört bir tarafından, camilerden, tekkelerden toplanan ve yeni üretilenlerden oluşan iki

21 Ziyad Ebüzziya tarafından Konya Mevlana Müzesi'ne hediye edilmiş olan halı.

22 1901 Mayıs ayında açılmış olan halı sergisini temsil eden Konya Vilayet Gazetesi'nin dokunduğu halı.

21

22

23

23 Nakkaştepe Mecit Efendi Köşkü kapısında yer alan Ebüzziya Tevfik tarafından tasarlanmış kufi yazı.

bin kadar halı teşhir edilmiştir.²¹ Serginin açılış hatırası olarak *Konya Vilayet* gazetesinin birinci sayfasını temsil eden ve gazetenin başlığını aynen veren bir seccade dokunmuştur.²² Önceki yıllarda Konya Mevlana Müzesi'nde olan bu eser günümüzde Konya Etnoğrafya Müzesi'ndedir.

Devrin *İkdam* gazetesi²³, bu sergiye geniş yer ayırmıştır. Serginin düzenlenmesi ve katılma şartları için 19 maddelik bir de talimatnâme hazırlanmıştır. Sergi “Sana-yi-i dahiliyenin teşvik ve terakkisi maksadı ile” düzenlenmiştir.²⁴

İkdam gazetesindeki yazı dizisini, Ekrem Reşad Bey yazmıştır. Ekrem Reşad Bey yazılarında eski halıcılığımızın kalmadığını, iyi halı tasarımcılarının bulunmadığını ve önemli olanın halının dokunması değil de, onun desenlerinin ve uyumlu renklerin tasarlanması olduğunu dile getirmiştir. Amacın Avrupa tarzı goblen tipi halı üretimi değil, bizim halı geleneğimizi sürdürmek olması gerektiğini söylemiş ve gidişattan yakınmıştır. Makalede Ekrem Reşad Bey “Düğüm yapabilir bir çocuğun halıcılık ettiği nazar-ı dikkate alınınca, dakika-i san'atın dokumakta olmayıp dokutmak olduğu anlaşılır.” diyerek bu fikrini dile getirmiştir.

Ebüzziya Tevfik bu eksikliği fark ederek usta olduğu hat ve kûfi yazılarını tasarımlarında kullanarak halı üretmeye karar verir. Böylece hem geçimini sağlayacak hem eski Selçuklu halıları canlanacak ve hem de Ziyad Ebüzziya'nın deyimiyle dünyada yapılmamış bir şeyi gerçekleştirecek: “Seccadelere dokunmak üzere seçeceği sözlerle siyasi mesaj verecek, kendisini sürgüne gönderen Hünkâra meydan okuyacaktır!”²⁵

Oğlu Talha ile işe başlamış olan Ebüzziya Tevfik İstanbul'dan kûfi çalışma dosyalarını, desenleri getirtmiş, oğlu ile geliştirdikleri tezgahlarda levha seccadeler dokumaya başlamışlardır. Talha Bey, İstanbul'da bulunan ağabeyi Velid Bey'e 29 Mart 1318 (14.04.1902) tarihli bir mektup yazarak babası ile halıcılık yapacaklarını yazmıştır.

24

25

Ebüzziya Tefvik de oğlu Velid'e yazdığı 27 Mayıs 1902 tarihli mektupla, halı desenlerini uygulamak üzere 1891-92 tarihinde yayınladığı "Nevsal-i Marifet" adlı yıllığı istemiştir. Buradan Ebüzziya'nın halı desenlerinde, eski çalışmalarını kullanmış olduğunu öğreniyoruz.

Ziyad Ebüzziya, dedesi Tefvik ve babası Talha'nın kûfi yazılı 9 adet seccade doktuğunu söylemektedir. Günümüzde bu halıların dördünün nerede olduğu bilinmemekte ve iyi durumda oldukları tespit edilebilmektedir. Halıların en büyüğü Dolmabahçe Sarayı'ndadır. İkinci halı Konya Etnoğrafya Müzesi'nde, üçüncüsü Vedat Nedim Tör'ün kızkardeşi Gülgün Hanım'ın kızı Fevvere Timurkanda, değeri ise Vedat Nedim Tör'ün diğer kız kardeşi Nevhiz (Tör) Türkmen'in kızı Duygun Türkmen Oswald'dadır. Ziyad Ebüzziya'dan öğrendiğimize göre Konya Merkez Kumandanı Mehmed Servet Paşa Ebüzziya Tefvike üç adet halı sipariş etmiştir. (26) Fevvere Timurkan ve Duygun Oswald'dan aynı konu ile ilgili aldığımız bilgiye göre halılar büyük dedeleri Ferik Mehmed Servet Paşa aracılığı ile sanata düşkün olan dedeleri Nedim Servet Tör tarafından dokutulmuştur.²⁶ Aile de bulunan diğer üçüncü halı Vedat Nedim Tör'ün Topağacı'nda kendi evinde bulunmakta idi, ancak ölümünden sonra halının akıbetinin ne olduğu halen hayatta olan aile üyeleri tarafından günümüzde bilinmemektedir. Ziyad Ebüzziya'dan öğrendiğimize göre Satvet Lütfü Tozan'ın teresinde satılmış bir adet seccade ile Paris'e Ahmet Rıza Bey'e hediye olarak yollanmış seccadenin nerede olduğu bilinmemektedir. Ayrıca Velid Ebüzziya'nın odasında çekilmiş bir fotoğrafta, arka duvarda görülen levha halı ile Bakıköy'deki Ebüzziya Köşkü'nde bulunan halıdan kalan küçük parçanın da Velid Bey öldükten sonra ne olduğu bilinmemektedir.

Dokunan seccadelerin beş adedinde “El Hükmü li'l Galib” (Galib olan Allah'ın Hükmüdür) yazılıdır. Bu halılardan Konya Etnoğrafya Müzesi'nde olanı Ziyad Ebüzziya tarafından 27.10.1984 tarihinde Konya Mevlana Müzesi'ne hediye edilmiştir. 3229 envanter numaralı bu halı 112x141 cm. ölçülerinde pamuk ve yün malzeme ile dokunmuştur. Çözgü ve atkısında farklı renkte ipliklerin kullanıldığı ve ağırlıklı olarak yeşil ve sarı renklerin çeşitli tonları kullanıldığı görülmektedir. Halının altında, dokuyan kişinin imzası vardır: Abdülaziz Konevî. Beş seccadenin desen ve yazıları aynı, renkleri ise farklıdır. Halıların diğerlerinde imza bulunmamaktadır. “El Hükmü li'l Galib” yazılı diğer bir halı Vedat Nedim Tör'ün yiğeni Duygun Türkmen Oswald'da bulunan halıdır.

Ebüzziya Tevfik tarafından yine benzer manaya gelen “Vela Galib Allahu” “Allah-tan başka galip yoktur” yazısı çok ustalıkla yazılmış küfi ile Bağlarbaşı Mecid Efendi Köşkü kapısı üzerinde bulunmaktadır. İstanbul'daki kasır kapılarının en görkemlisi olan bu kapı, kasrın selamlık kapısıdır. Aynı yazı, Yıldız Sarayı'nın büyük salonlarının tavanlarında tekrarlanmıştır.

Ebüzziya'nın tasarladığı seccadelerin ikisi üzerinde “El-fevzü li'l-ilmi leysel-fevzü li-l alemi” (Zafer ve ilerleme ilim ile olur, sultanın emri ile olmaz) ibaresi bulunmaktadır. Bu seccadelerden birini Ebüzziya Tevfik, yukarıda da belirttiğimiz gibi o yıllarda Paris'te Jön Türk Hareketi'nin başını çeken İttihat ve Terakki'nin liderlerinden, II. Meşrutiyet'in Meclis-i Mebusan, daha sonra da Ayan Meclisi reisliğini yapmış olan Ahmed Rıza Bey'e elden yollamıştır.²⁷ Aynı yazı ile tasarlanmış diğer halı ise Vedat Nedim Tör'ün kızkardeşi Gülgün Hanım'ın kızı Fevvere Timürkan'da bulunan halıdır.

24 Ebüzziya Tevfik tarafından tasarımı yapılmış halı, 113,5x158 cm., Fevvere Timurkan Koleksiyonu.

25 Halılarda kullanılmış iplik numuneleri, Ebüzziya Ailesi Arşivi.

26 Ebüzziya Tevfik tarafından tasarımı yapılmış halı, 116,5x181 cm., Duygun Türkmen Oswald Koleksiyonu.

Velid Ebüzziya'nın yazı masasında çekilmiş fotoğrafta görülen (Ziyad Ebüzziya'nın makalesinde siyah beyaz fotoğraf) seccade üzerinde "El-Hakku ya'lü vela yu'la aleyh" (Cenab-ı Hakkın üstünde hak yoktur.) ibaresi vardır. Ebüzziya Tefvik'in bu seccadelere dokunacak sözleri tamamen siyasi bir maksatla seçtiğini söyleyen Ziyad Ebüzziya, dedesinin Paris'te Ahmed Rıza Bey'e yolladığı halı ile ilişkisinde yolladığı kartvizit üzerindeki yazıyı vererek bunu ispatlamaktadır. Kartvizit üzerindeki yazı şöyledir: "Sürgün mahsülü olan bu küçük halıyı fazilet örneği olan yüce şahsınız için yaptırım. Üzerinde kûfi yazı ile 'el fevz' mısraı yazılıdır. Siz de bu söze hakkı ile layık bulunuyorsunuz. Zira bilgi ve ictihadınızla elde ettiğiniz zafer ve başarı ile bütün vatan evlatları hizmetlerinize müteşekkirdir. Sayın kızım Selma'ya saygılar sunarım"²⁸

Dolmabahçe Sarayı'nda Bir Halı

Gelelim koleksiyonumuzda bulunan, Ebüzziya Tefvik'in tasarladığı duvar halılarının en büyüğü olan gizemli hikayeye sahip halımıza. Dolmabahçe Sarayı'nda bulunan bu halı, üzerinde "Es-Sultan'ül Mu'azzam El Gazi Abdülhamid Hân-ı Sâni Edâme'l-lâhû Mülkehû" (Yüce Sultan Gazi II. Abdülhamid Han Allah mülkünüle daim etsin) ibaresi bulunmaktadır.

Dolmabahçe Sarayı'nda bulunan kûfi yazılı halı Sultan II. Abdülhamid'e hediye edilmek üzere o sırada Konya'da sürgünde olan Ebüzziya Tefvik tarafından tasarlanmıştır. 11/1326 envanter numaralı halı 160x326 cm. ölçülerindedir. Atkı, çözümlü pamuk ve ilmek iplikleri yün malzemeli halı Gördes Dügümü ile 45x45 sıklığı ile dokunmuştur. Zemini krem renkli dış bordür sarı palmet motiflidir. Geniş bordür, sarı zemin üzerine, pembe ve yeşilin çeşitli tonlarının kullanıldığı bir ters, bir düz dolgulu palmetlerle dokunmuştur. Zemini yeşil olan halı, spiral dallar ile üç bölüme ayrılarak, dallar ve palmetlerle dolgulanmıştır. Ustalıkla bir istifle tasarlanmış beyaz zeminli, siyah kontürlü kûfi yazılı halının zeminindeki palmetler ve harflerin ucu rumillerle bitmektedir. Konya'da dokunmuş halı üzerinde "Aziz Konevi" imzası okunmaktadır. Halı, sanatsal değerinin yanısıra Ebüzziya Tefvik ve Sultan Abdülhamid arasındaki ilişkilere işaret etmesi bakımından da önemlidir.

Ebüzziya Tefvik tarafından tasarlanmış bu halıda yeşil renk hakimiyeti göze çarpmaktadır. Yeşil renk bilindiği üzere, Peygamberin sancaklarından birisinin renginin yeşil olması, tarikat ehli insanların çoğunlukla sarık ve cüppelerinde yeşili tercih etmeleri bu rengin Türklerde her devirde önemini sürdürdüğünü bize gösterir. Belki de Ebüzziya Tefvik Sultan II. Abdülhamid'e hediye edilecek halıda bu rengi seçmesinde sultanın halifelik sıfatına yakışır kutsal bir anlama vurgulama yapmak istemiş olabilir. Bu konuda araştırmaları olan bilim adamlarımızdan Yaşar Çoruhlu'ya göre yeşil geçicilik ve kıskançlığı da ifade eder. Belki de Ebüzziya Tefvik bu rengi seçerek gizli den gizliye daha önce Sultan II. Abdülhamid'e olan iğneleyici mesajlarını yenilemiş de olabilir.

Bu halının sultana sunulma fikrinin kimden doğduğu kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Abdülaziz Efendi, bir görüşme sırasında Ebüzziya Tefvik Bey'e dokuturmaya başladığı ve çok beğenilen Selçuklu tipi, Kûfi ibareli halılar gibi bir halının dokunarak Hünkâra takdim edilmesinin ve Konya halıcılığı üzerine Sultanın ilgisi ni çekmenin yerinde olacağını söylemiş, Ebüzziya Tefvik de bu fikri uygun bularak

27

bir yazı ve desen hazırlamaya karar vermiştir. Ebüzziya Tevfik'in ikinci eşi İffet Hanım da hatıralarında bunu doğrulamaktadır.²⁹

Ebüzziya Tevfik'in bir ayet, dua yerine Sultan Abdülhamid'in sıfatlarına yönelik bir yazı ile birlikte "Allah daim etsin" duasını yazmasını Ziyad Ebüzziya, kendisini hatırlatmak ve affettirmek ümidiyle yazmış olduğuna yorumlar. Sultan II. Abdülhamid halı kendisine takdim edildiğinde mutlaka onun kûfi yazısını tanıyacaktır. Zira Sultan II. Abdülhamid, Ebüzziya Tevfik'in kendisi için yazdığı istifi bizzat imal ettiği eşyalara nakşetmiştir. Daha önce bahsettiğimiz gibi ona bir çok kûfi yazılı çalışmalar yaptırmıştır.

Abdülaziz Konevi tarafından hazırlanan modelin hızla dokunmasına başlanmış, dokumanın özenli ve mükemmel olması için Konya'nın ileri gelen ailelerinin kızları, hanımları çalışmıştır. Ziyad Ebüzziya'nın edindiği şifahi bilgilerden halının dokunmasında: Konya Mebusu Muammer Obuz Bey'in teyzesi Hatice Saydut Hanım, Konya Mebusu Büyük Kazım Bey'in kız kardeşi Hatice ve küçük kızı Fatime hanımlar (Hatice Hanım aynı zamandan Belediye Reisi Küçük Kazım Bey'in eşidir.) Abdülvahid Çelebi'nin eşi ve kızı çalışmıştır. Ziyad Bey bu bilgileri Muammer Obuz'un annesinden, teyzesinden ve Küçük Kazım Bey'den aldığını ifade etmektedir.³⁰

Halı dokunduktan sonra, Abdülaziz Efendi, Vali Ferid Paşa'nın Mabeyn'e hitaben yazdığı mektubu da alarak İstanbul'a gelmiştir. Abdülaziz Efendi, Sultan II. Abdülhamid'in kendisine nadide bir hediye verildiğinde getireni huzura kabul ettiğini bilmektedir. Abdülaziz Efendi kendisini Konya'ya süren Sultan Abdülhamid'i hediye verirken vurmayı planlamıştır. Huzura Kabul İradesi çıkan Abdülaziz Efendi kabul günü tabancasını alarak saraya gider. Üzeri aranınca tabanca bulunur. Hünkar bunu

28

27 Ebüzziya Tevfik tarafından tasarımı yapıp Sultan II. Abdülhamid'e hediye edilen bugün Dolmabahçe Sarayı'nda bulunan Kûfi yazılı halı.

28 Dolmabahçe Sarayı'nda bulunan Kûfi yazılı halının üzerinde yer alan Aziz Konevi imzası.

öğrense de huzuruna kabul eder. Hünkâr ona, halıyı dokuyanlara verilmek üzere atıye kesesi vermiştir. Huzurdan çıktıktan sonra “Tabanca ile huzura girme teşebbüsünde bulunmak”dan dolayı tutuklanır ve bir süre sonra götürüldüğü hapisanede ölür.

II. Meşrutiyet’in ilânından sonra İttihad ve Terakki Hükümeti Abdülaziz Efendi’nin mezarını tespit edip üzerine bir taş diktirmiştir. Abdülaziz Efendi’nin bu sebepten tutuklanması onunla teması olan herkesi tedirgin etmiş, fakat sultan üzerinde durmamış ve soruşturma açmamıştır. Bu arada Mabeyn’e tavsiye mektubu yazmış olan Vali Ferit Paşa zor durumda kalmıştır. Ferid Paşa’nın tavsiyesi üzerine Ebüzziya Tevfik de halıcılık faaliyetlerine son vermiştir.³¹

Ebüzziya Tevfik’in Konya’da başlayan halıcılık uğraşı, bir şansızlık sonucu yine Konya’da noktalanmıştır. Ebüzziya açısından Abdülaziz Konevi, onun halıcılığının bitmesine sebep olmuş ise de Ebüzziya Tevfik gibi çok renkli bir Osmanlı aydınına tanımamıza ve koleksiyonumuza dikkate değer bir eserin katılmasını sağlamıştır.

Ebüzziya Tevfik’in serüvenini, II. Meşrutiyet’in ilânından sonra çıkan aflu İstanbul’a döndüğünde, yazarın gelişini konu alan *İkdam* gazetesi haberi ile noktalayalım: “Devr-i istibdadın duçar-ı kahrı olarak Konya’ya teb’ir edilmiş olan Ebüzziya Tevfik Beyefendi dün akşam Haydar Paşa İstasyonu’na muvasalat eylemiş ve binlerce halk tarafından ‘Yaşasın hürriyet, yaşasın vatan’ alkışları ile istikbal ve nutuklar irad edilmiştir.....”³²

Dipnotlar

- 1 Özgür TÜRESAY, “Ebüzziya Tevfik ve Mecmua-i Ebüzziya (1880-1912)”, *Mütefferika*, Sayı: 18, (Kış 2000), s. 87-88; Ziyad Ebüzziya, “Ebüzziya Tevfik”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, c. 6, Dergah Yayınları, İstanbul 1986, s. 158.
- 2 Ziyad Ebüzziya, “Ebüzziya Tevfik”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, c. 6, Dergah Yayınları, İstanbul 1986, s. 158; Engin Özendes, *Abdullah Freres Osmanlı Sarayı’nın Fotoğrafçıları*, YKY, İstanbul 1998, s. 183.
- 3 Özgür TÜRESAY, agm, s. 90-91.
- 4 Ebüzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, c. 3, s. 304.
- 5 Alim GÜR, *Ebüzziya Tevfik’in Hayatı, Dil Edebiyat, Basım, Yayın ve Matbaacılığa Katkıları*, Ankara Ün. Sos. Bil. Ens. Doktora Tezi, Ankara 1990, s. 97.
- 6 *age*, s. 97.
- 7 Özgür TÜRESAY, “Osmanlı Kimliğinin Peşinde: Ebüzziya Tevfik Bey”, *Mütefferika*, Sayı: 21, (Yaz 2002), s. 3-4.
- 8 Özgür TÜRESAY, “Ebüzziya Tevfik ve Mecmua-i Ebüzziya (1880-1912)”, *Mütefferika*, Sayı: 18, (Kış 2000), s. 90-91.
- 9 Ebüzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, c. 3, s. 302; Ahmet İHSAN, *Matbuat Hatıralarım*, 1888-1923, c. I, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul 1930, s. 133.
- 10 Ebüzziya Tevfik, *age*, s. 460.
- 11 Alim GÜR, *Ebüzziya Tevfik’in Hayatı, Dil Edebiyat, Basım, Yayın ve Matbaacılığa Katkıları*, Ankara Ün. Sos. Bil. Ens. Doktora Tezi, Ankara 1990, s. 97.
- 12 Ebüzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, c. 2, s. 252-260, Ebüzziya Tevfik, “Bir Hasbihal”, “Ruzname-i Hayatımdan Bazı Sahaif”, “Defteri Hatıratımdan Bazı Durub-ı Emsalin Şerhi” 17 Nisan 1900, “Zamanımız Tarihinin Ait Hatıratı Hayatü’l Hayvanat Bahçesi” 1900, *Mecmua-i Ebüzziya*.
- 13 Ebüzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, c. 2, s. 257.
- 14 Ebüzziya Tevfik, *age*, s. 257.

29 Ebüzziya Tevfik’in 1913’te ölümünden kısa süre önce torunu Ziyad Ebüzziya ile çekilmiş fotoğrafı, Ebüzziya Ailesi Arşivi.

- 15 Ebuzziya Tevfik, *age*, c. 2, s. 260.
- 16 "Ebuzziya Mehmet Tevfik", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1994, c. 10, s. 375-377; Ümid Bayazoğlu "Ebuzziya Takvimi" *Sanat Dünyamız*, Sayı: 42, (Güz 1990), s. 54-55; Alim Gür, *age*, s. 443.
- 17 Ümid Bayazoğlu, *agm*, s. 54.
- 18 Engin Özendes, *Abdullah Freres Osmanlı Sarayı'nın Fotoğrafçıları*, YKY, İstanbul 1998, s. 183.
- 19 Alim Gür, *age*, s. 443.
- 20 "Ebuzziya Mehmet Tevfik", *İslam Ansiklopedisi*, c. 10, s. 377.
- 21 Ziyad Ebuzziya, "Konya Halıcılığı ve Ebuzziya Tevfik'in Siyasi Mesajlı Halıları", *Türk Halk Edebiyatı ve Folkloründe Yeni Görüşler*, Ankara 1985, s. 466.
- 22 Seccadede "Havadis" başlığı altında: "Konya Vali'i Alisi Devletlü Ferit Paşa Hazretlerinin tarafından tensip ve işar üzere Konya'da bir halı ve kilim sergisi küşadına müsaade buyrulmuştur, ki bugün mezkur serginin birinci günü olmak ve şimdiye kadar buralarda asar-ı sanayiye dair böyle bir segi küşad edilmemiş bulunması cihet ile, umum Konya ahalsi bahusus halı ve kilim sanileri tarafından Zat-ı Hazret-i Hilafetpenahinin ae'ye-i sıhhat ve afiyeti cihan kıymetleri bir kat daha yad ve tekrar kılınmıştır. 15 Muharrem 1319-21 Nisan 1317" (4.5.1901) yazısı bulunmaktadır, *agm*, s. 467.
- 23 *İkdam Gazetesi*, 16.5.1901 - 27.5.1901 tarihleri arası ilgili yazılar.
- 24 Talimatname metni için Bkz. Ziyad Ebuzziya, *agm*, s. 467.
- 25 Ziyad Ebuzziya, *agm*, s. 484.
- 26 Ziyad Ebuzziya, *agm*, s. 487.
- 27 Ziyad Ebuzziya, *agm*, s. 472.
- 28 Ziyad Ebuzziya, *agm*, s. 487.
- 29 Ziyad Ebuzziya, *agm*, s. 490.
- 30 Ziyad Ebuzziya, *agm*, s. 492.
- 31 Ziyad Ebuzziya, *agm*, s. 493.
- 32 Alim Gür, *age*, s. 40.

Kaynakça

- AKGÜN, Adnan, *Ebuzziya Tevfik'in Mecmua-i Ebuzziya'daki Hatıraları*, MÜ. Sos. Bil. Ens. Doktora Tezi, İstanbul 1987.
- ARSEVEN, Celal Esat, *Sanat Ansiklopedisi*, c. 2, İstanbul 1975.
- BAYAZOĞLU, Ümid, "Ebuzziya Takvim" *Sanat Dünyamız*, Yıl: 15, Sayı: 42, Güz 1990.
- BİREN, Mehmet Teyfik, *Bir Devlet Adamının II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, c. 1-2, İstanbul Kasım 1993.
- ÇORUHLU, Yaşar, *Türk Mitolojisinin Anahatları*, İstanbul 2002.
- DURUL, Yusuf, "Halı ve Seccadelerdeki yazı süslemeleri" *Türkiyemiz*, Sayı: 17, Ekim 1975.
- EBÜZZİYYA, Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, (Bugünkü dile uyarlayan, Ziyad Ebuzziya), Kervan Yayınları, c. 1-3, İstanbul 1973.
- EBÜZZİYYA, Tevfik, *Mecmua-ı Ebuzziya*, 1900.
- EBÜZZİYYA, Ziyad, "Konya Halıcılığı ve Ebuzziya Tevfik'in Siyasi Mesajlı Halıları", *Türk Halk Edebiyatı ve Folkloründe Yeni Görüşler*, Ankara 1985.
- EBÜZZİYYA, Ziyad, "Ebuzziya Tevfik", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, c. 6, Dergah Yayınları, İstanbul 1986.
- FAHRİ, Ali, "Şeref Kurbanları", *Yakın Tarihimiz*, c. 3, Sayı: 29, (13 Eylül 1962).

- GÜR, Alim, *Ebüzziya Tevfik'in Hayatı, Dil Edebiyat, Basım, Yayın ve Matbaacılığa Katkıları*, Ankara Ün. Sos. Bil. Ens. Doktora Tezi, Ankara 1990.
- GÜR, Alim, *Ebüzziya Tevfik'in Hayatı, Dil Edebiyat, Basım, Yayın ve Matbaacılığa Katkıları*, Ankara 1998.
- KOCABAŞ, Süleyman, *Jön Türkler Nerede Yanıldı*, Vatan Yayınları, İstanbul Ağustos 1991.
- KURAN, Ahmet Bedevi, *İnkılap Tarihimizde Jön Türkler*, İstanbul 1945.
- KUNTAY, Mithat Cemal, "Ebüzziya Tevfik ve Oğlu Velit Ebüzziya", *Sonposta*, (18 Ocak 1945); "Şair Nef"i ve Ebüzziya" *Sonposta*, (27 Ocak 1949); "Konya Sürgünü İstanbul'daki Oğluna Edebiyat Öğretiyor", *Sonposta*, (3 Şubat 1949).
- İHSAN, Ahmet, *Matbuat Hatıralarım 1888-1923*, İstanbul 1930.
- MARDİN, Şerif, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul 1996.
- ÖNER, Sema, "Milli Saraylar Tablo Koleksiyonu Işığında İvan Konstantinoviç Ayvazozovsky ve Osmanlı Sarayı", *Milli Saraylar Dergisi*, İstanbul 1993.
- ÖZENDES, Engin, *Abdullah Freres Osmanlı Sarayı'nın Fotoğrafçıları*, YKY, İstanbul Ocak 1998.
- SUNGU, İhsan, "Ebüzziya Tevfik", *Aylık Ansiklopedi*, Fas.: 9, (Ocak 1945).
- ŞERİFOĞLU, Ömer Faruk, *Darçağda Bir Çelebi*, Timaş Yayınevi, İstanbul 1998.
- ŞERİFOĞLU, Ömer Faruk, "Ebüzziya Kartpostalları", *Sanat Dünyamız*, Sayı: 73 (1999), s. 276-295.
- TÜRESAY, Özgür, "Ebüzziya Tevfik ve Mecmua-i Ebüzziya (1880-1912)", *Mütefferika Kitabiyat Dergisi*, Sayı: 18, Kış 2000/2.
- TÜRESAY, Özgür, "Osmanlı Kimliğinin Peşinde: Ebüzziya Tevfik Bey", *Mütefferika Kitabiyat Dergisi*, Sayı: 21, Yaz 2002/1.
- UŞAKLIGİL, Halid Ziya, *Kırk Yıl*, c. 2, İstanbul 1936.
- ÜLGEN, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülgen Yayınları, İstanbul 1979.

بای کتابخانه عالی مشور گسترده
ماده درجه فرزند و رفیق مشور

فایل سوره بر خطاط مشهور دول آبادی
علا که با اثر مداد تو بر قلم بر سوره

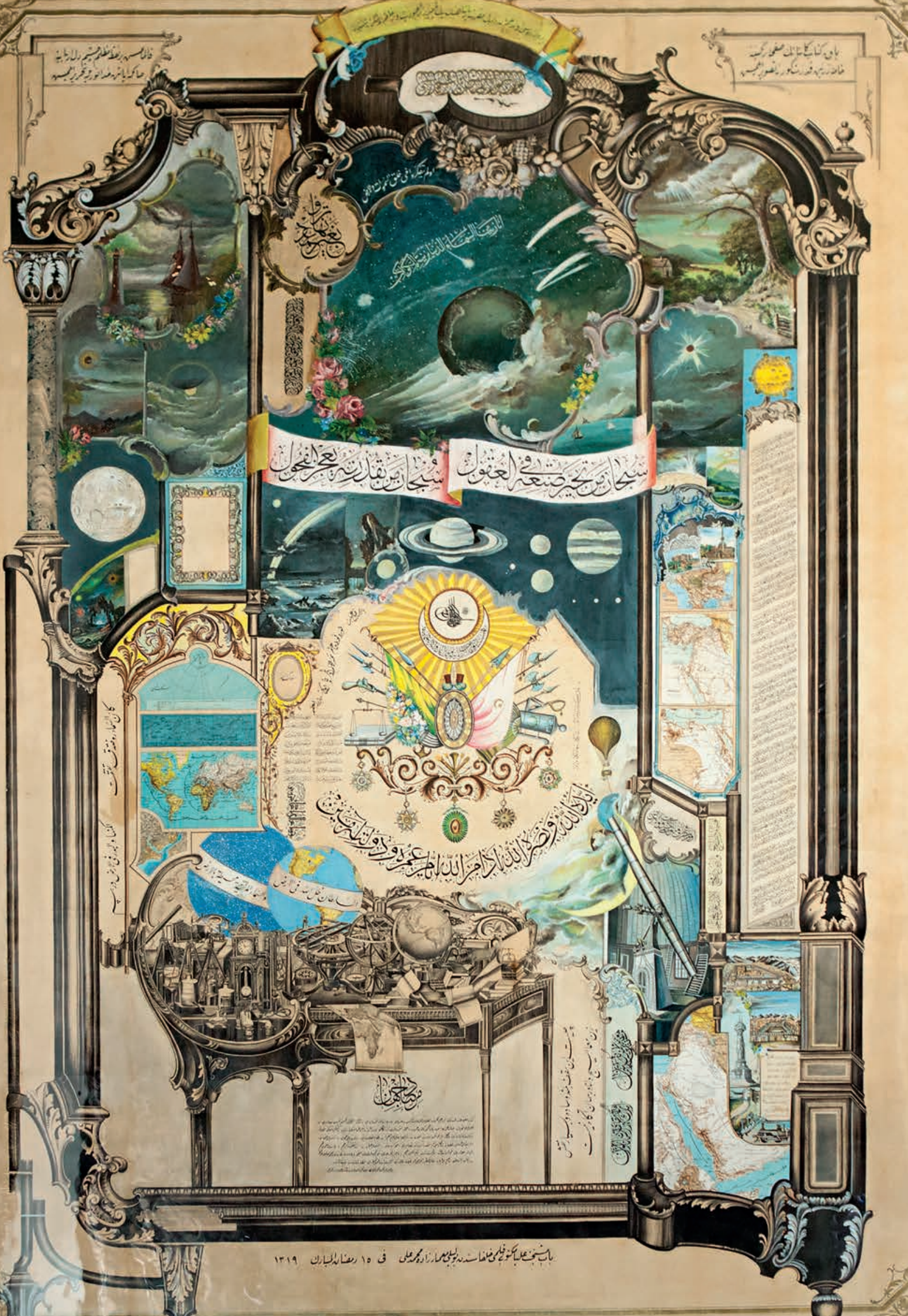
بسم الله الرحمن الرحیم

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

سُبْحَانَ الَّذِي رَفَعَهُ السَّمَاءَ كَمَا رَفَعَهَا فِي يَوْمٍ اٰخَرٍ
سُبْحَانَ الَّذِي سَخَّرَ لَنَا هٰذَا وَمَا كُنَّا لِنَكْتُمِبَ اِلاَّ بِالْحَمْدِ لِلّٰهِ الَّذِي هُوَ عَنَّا حَمِيدٌ وَّهِيَ لَعَنَةُ اللّٰهِ عَلَى الْكٰفِرِيْنَ
سُبْحَانَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِيَسْكُنُوا فِيهَا وَالنَّجْمَ لِيَدَّعَوْا بِهَا وَالْحَمْدَ لِلّٰهِ الَّذِي هُوَ عَنَّا حَمِيدٌ
سُبْحَانَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ النَّهَارَ لِيَعْمَلُوا فِيْهِ وَالنَّجْمَ لِيَدَّعَوْا بِهَا وَالْحَمْدَ لِلّٰهِ الَّذِي هُوَ عَنَّا حَمِيدٌ

سُبْحَانَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِيَسْكُنُوا فِيهَا وَالنَّجْمَ لِيَدَّعَوْا بِهَا وَالْحَمْدَ لِلّٰهِ الَّذِي هُوَ عَنَّا حَمِيدٌ
سُبْحَانَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ النَّهَارَ لِيَعْمَلُوا فِيْهِ وَالنَّجْمَ لِيَدَّعَوْا بِهَا وَالْحَمْدَ لِلّٰهِ الَّذِي هُوَ عَنَّا حَمِيدٌ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
سُبْحَانَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِيَسْكُنُوا فِيهَا وَالنَّجْمَ لِيَدَّعَوْا بِهَا وَالْحَمْدَ لِلّٰهِ الَّذِي هُوَ عَنَّا حَمِيدٌ
سُبْحَانَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ النَّهَارَ لِيَعْمَلُوا فِيْهِ وَالنَّجْمَ لِيَدَّعَوْا بِهَا وَالْحَمْدَ لِلّٰهِ الَّذِي هُوَ عَنَّا حَمِيدٌ

Mimarzâde Mehmed Ali'nin Eserinden II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Panoraması

Gökçe Demiray*

Milli Saraylar Hat Koleksiyonu'na kayıtlı eserler arasında önemli bir yer teşkil eden Osmanlı devlet armalarından 11/1572 envanter numaralı Mimarzade Mehmed Ali'ye ait olan arma, sanatçının hat sanatını resimle harmanlayarak yeni bir usul ile meydana getirdiği, dönemin diğer eserlerinden ayrılan bir şaheserdir.

Medresetü'l- Hattâtîn ve Evkâf-ı İslâmiye Müzesi müdürlükleri yapan sanatçı, sultana duymuş olduğu şükranın hatırası ve bağlılığının nişanesi olarak; bu eseri, "Bâb-ı Meşihat-ı Ulyâ Mektûbî Kalemî hulefâsından Bolu Mekteb-i İddâdisinden me'zûn Mi'mâr-Zâde Mehmed Ali" imzasıyla Sultan II. Abdülhamid'e ithaf etmiştir. Mehmed Ali Efendi 1296/1879 tarihinde Bolu'da doğmuş, Dülger Mehmed Efendi'nin oğludur. Dülgerlerin de ahşap mimarisiyle uğraşmalarından dolayı, kendisi için Mimarzade künyesini kullanmayı tercih etmiştir. 1899 yılına kadar Bolu'da ikâmet etmiş, daha sonra İstanbul'a gelerek Çarşambalı Ahmed Hamdi Efendi'den hüsn-i hat meşk ederek 1327/1909'da icazetname almıştır. Sanayi-i Nefise Mektebi'nin mimarî şubesinden 1912 yılında mezun olmuştur. Bâb-ı Meşihat'te Mektubi Kalemî ikinci sınıf kâtipliğine ve Darü'l- Hilafetü'l-Aliyye Medresesi'nin hat muallimliğine tayin edilmiştir. Mehmed Ali Efendi, kayınpederi Mustafa Sabri Efendi'nin (1869-1954) şeyhülislamlığı sırasında Evkâf-ı İslâmiye Müzesi (Türk İslâm Eserleri Müzesi) ve Medresetü'l- Hattâtîn'de müdür olarak görev yapmıştır. (1919-1922) Siyasi nedenlerden dolayı Sabri Efendi'yle beraber önce Romanya'ya ardından da Mısır'a giderek Kahire'ye yerleşmiştir. Matbaatü'l-Mısır şirketinde hattatlık ve resamlık vazifesinin yanı sıra Mısır Kralı Fuad tarafından kurulan Tahsînü'l- Hutût Medresesi'nde de hat ve tezhib dersleri muallimliği yapmıştır. 14 Zilkâde 1356 (16 Ocak 1938) tarihinde Kahire'de tramvay çarpması neticesinde vefat etmiştir. İbnülemin'e göre, kolay yazı beğenmeyen Safranbolulu Vasfi Efendi'nin beğendiği ta'lik hattatlardandır. Yine İbnülemin'den anladığımız kadarıyla, Mimarzade Mehmed Ali Efendi'nin "resimle memzuc bir nevi yeni usul hat icad ettiği", yani hat ile resmin karıştırılmasından meydana gelen yeni tarz eserler yaptığı bilinmektedir. Fatih ve Sultanahmet Camii müezzin mahfili ile Dolmabahçe Sarayı'nda hat ve yağlıboyardan tertip edilmiş olan büyük boyda eserleri mevcuttur.

Milli Saraylar Hat Koleksiyonu'nda Mimarzade Mehmed Ali'ye ait, 11/1572 envanter No'lu Osmanlı Devlet arması kompozisyonu.

* M.A. Milli Saraylar Hat Sanatı ve Yazı Takımları Koleksiyon Sorumlusu.

Levhada, Sultan II. Abdülhamid zamanında Osmanlı Devleti'nin konumu, insanlık alemi ve uluhiyyet alemi hat, resim ve harita ile ifade edilmiştir.

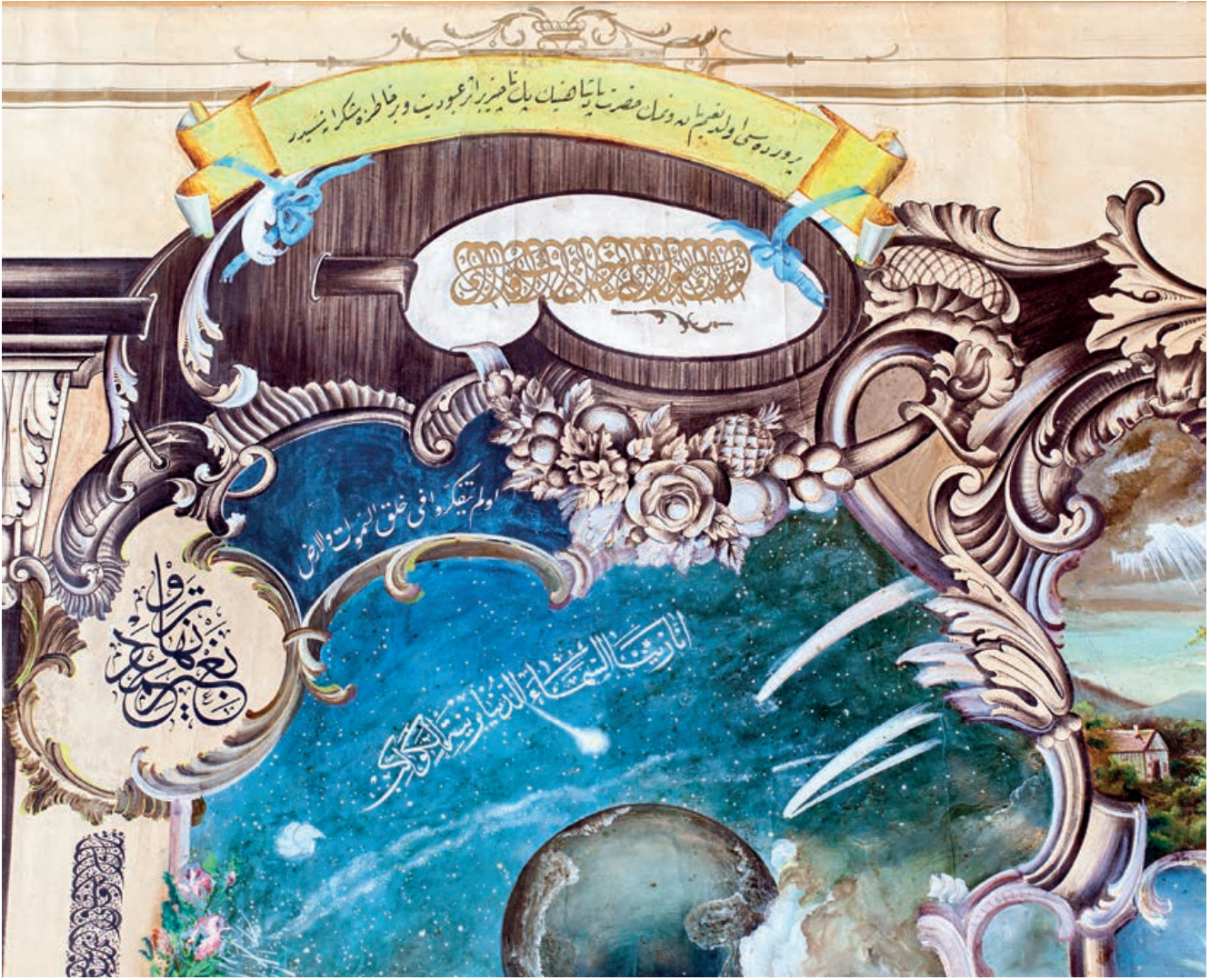
Osmanlı Devlet Armasının merkezinde Sultan II. Abdülhamid tuğrası (Abdülhamid Hân bin Abdülmecid el-muzaffer dâimâ el-Gâzi) bulunmaktadır. Tuğranın altında uçları yukarı doğru bakan hilâlin üzerinde saltanatının son yıllarına doğru ilave olunan El-müstenidü bi-tevfikâtir-Rabbâniyye meliküd-devleti'l-Osmâniyye (Osmanlı melikleri Allah'ın yardımına dayanarak iş görürler) ibaresi yer almaktadır. Osmanlı sultanı armada başköşede temsil edilmiştir. Her zaman olduğu gibi devletin ve tebaasının üzerinde yerini almaktadır. Tuğra yani sultan bir güneştir ve Osmanlı mülkünü aydınlatmaktadır. Osmanlı sanatçıları, tarihçileri, bilim adamları eserlerinde adet olduğu üzere, önce Allah'a hamd ü senâ, sonra Hz. Muhammed'e salavat-ı şerif ve daha sonra sultanlara medhiyelerini yazmışlardır. Bu medhiyelerin içinde en çok tekrarlananın da sultanı güneşe benzetmek olduğu bilinmektedir. Armada resmedilmiş yerküre tasviri üzerinde "Es-sultâni zıllullahi fi'l-arz" (Sultanlar Allah'ın yeryüzü üzerindeki gölgesidir) hadis-i şerifi yazmaktadır. Sultan II. Abdülhamid'e dua "Eyyedehullah ve nasrahullah ve edâmallahu eyyâmi ömrühu ve devletuhu

âmîn.” (Allah ömrünün günlerini ve devleti daim eylesin, Allah yardımcın olsun.) ile devam etmektedir. Armanın etrafında Sultan II. Abdülhamid’de yazılmış medhiyeler yer almaktadır.

Levhanın üst bölümünde Allah’a hamd ü senâ ve “Levlâke levlâke lemâ halaktü’l-eflâk” (Sen olmasaydın, ey Habîbim, felekleri (kâinatı) yaratmazdım) kudsî hadisi yer almaktadır. Devamında Güneş sisteminde yer alan 9 gezegen, meteoridler, kuyruklu yıldızlar, dünyanın oluşum süreci ve uzay tasvir edilmiştir. Mevsimler, denizler, buzullar, bulutlar ile yanardağ patlaması, güneş ve ay tutulması gibi tabiat hadiseleri resmedilmeye çalışılmıştır. Güneş sistemindeki kuşakta yer alan burçların her birinin denk geldiği tarih ile gezegenlerin birbirlerine olan mesafeleri gösterilmiştir. Sultan II. Abdülhamid’in de yıldızlara merakı ve ilm-i nücûm okumuşluğu vardır.¹ Resimlerin üzerine boya ile Kur’an-ı Kerim’den ayetler yazılmıştır.

“Evelem yetefekkerû fi halkis-semâvâti ve’l-arz” (Rum Suresi 8. ayetten) *Onlar kendi nefisleri hakkında hiç düşünmediler mi? Hem Allah göklerle yeri ve ikisi arasındakileri ancak hak ve hikmete uygun olarak ve belirli bir süre için yaratmıştır.*

“İnnâ zeyyenes-semâed-dünyâ bizîneti'l-kevâkib” (Saffat suresi 6. ayet)

Biz en yakın göğü zînetlerle, yıldızlarla donattık.

“Bi-gayri amedin terevneha” (Rad suresi 2.ayet)

Direkler olmaksızın onu görüyorsunuz. (Levhada görülen kısım)

Allah, gökleri gördüğünüz herhangi bir direk olmadan yükselten, sonra Arşa kurulan güneşi ve ayı buyruğu altına alandır.

“Tebârekellezî ce’ale fis-semâi bürûcen ve ce’ale fihâ sirâcen ve kameren münîrâ” (Furkan suresi 61. ayet)

Göğe burçlar yerleştiren, orada bir ışık kaynağı (güneş) ve aydınlatıcı bir ay yaratmanın şanı çok yücedir.

Levhanın sağ üst bölümünde İstanbul haritası, Yıldız Sarayı ve Yıldız Hamidiye Camii resmedilmiştir. Yıldız Sarayı, payitahtta olan Sultan II. Abdülhamid tarafından Osmanlı devletinin idare edildiği yönetim merkezi olarak göze çarpmaktadır. Yıldız Hamidiye Camii ise Sultanın, etkileyici bir güç gösterisi olan Cuma Selamlığı merasimlerinin yapıldığı ve aynı zamanda saltanatın da meşruiyet kaynağı olan hilaftin en bariz sembolü olarak görünmektedir.

Avustralya kıtalarının haritaları görülmektedir. Sultan, askeri ve iktisadi sebeplerle haritacılığa önem vermiş, bu dönemde modern haritacılığın temeli atılmıştır.

Levhada bir masa üzerinde kitaplar, matbaa makinesi, fotoğraf makinesi, saat ve denizcilik, eczacılık, kimyacılık aletleri ile pusula, teleskop, gezegen hareketlerini gösterir küre, yerküre gibi fen aletleri tasvir edilerek Sultan II. Abdülhamid dönemine atıf yapılmıştır.

Sultan II. Abdülhamid zamanında Yıldız Kütüphanesi'nde 30.000 cilt civarında kitap tespit edilmiştir.² Kütüphane koleksiyonunu coğrafya eserleri ve seyahatnameler, yabancı dillerde Osmanlı Devleti ile alakalı yazılmış eserler, Avrupada çıkan gazeteler, roman ve hikâyeler oluşturmuştur. Modern kütüphaneciliğin temeli yine bu dönemde atılarak ilk toplu kataloglar yapılmaya başlanmıştır.³ Matbuat Kontrolünün kurumlaşması ile matbaaların açılması ve kitap telifi devlet tarafından teşvik edilmiş, maddi destek sağlanmıştır.⁴

Sultan II. Abdülhamid döneminde gazete sayısı azalmakla beraber hepsi küçük boylu ve az sayfalı olan gazetelerin yerini daha büyük boy ve fazla sayfalı gazeteler almış, gazete basımı iki mislinden fazla artmıştır. Aynı artış kitap basımında da görülmüştür. Otuz yılda yayınlanan kitaplardan 3891'nin pozitif bilimlere dair, 1950'sinin edebi, 1307'sinin dini muhtevalı olduğu kaydedilmiştir.⁵ Bu eserlerden biri de mükemmel olarak nitelendirilen Sahih-i Buhari'nin Yûnînî nüshası esas alınarak II. Abdülhamid'in emriyle yapılan neşirdir.⁶ (I-IX, Bulak 1313-1315)

Osmanlı Devleti'nde vilayet, sancak ve kazalarda bulunan hükümet konağı, kışla, hastane, cami, mektep ve saire gibi devlet yapıları ile hayır eserleri tespit edilerek Sultan II. Abdülhamid döneminde tek tek fotoğraflanmıştır. Fotoğraf, saray tarafından istihbarat, envanter çıkarma, muharebe safhalarının takibi, hüviyet tespiti ve tanıtım aracı olarak kullanılmıştır.⁷

Türk denizcilik tarihinde ilk olarak denizaltıları Sultan II. Abdülhamid zamanında sipariş verilmiştir. Sultan, denizaltıların bedellerini şahsi servetinden ödemiştir.⁸

Sultan II. Abdülhamid zamanında tıbbın ilerlemesi hız kazanmış, devletin sağlık politikası sağlam bir zemine oturmuş, hekim ve eczacıların yetiştirilmesine özen gösterilmiş, keşif ve gelişmeler bizzat yakından takip edilmiştir.⁹

Sultan II Abdülhamid, modernleşme projesiyle, cülusunun 25. sene-i devriyesinde valilere saat kulesi yaptırılmasını emretmiş, iktidarın topluma nüfuz etme ve gözetim stratejisinin bir parçası olarak saat kuleleri bu dönemin simgesi haline gelmiştir.

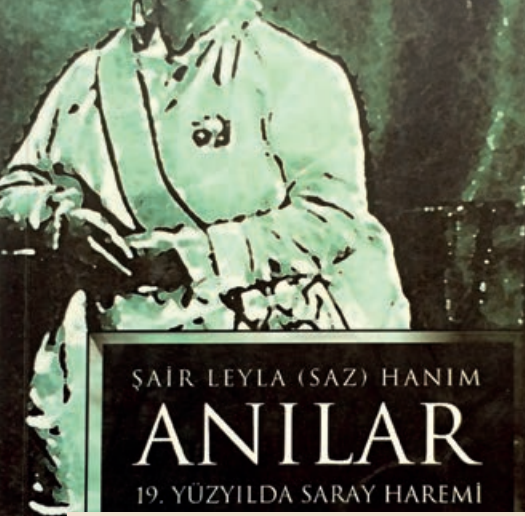
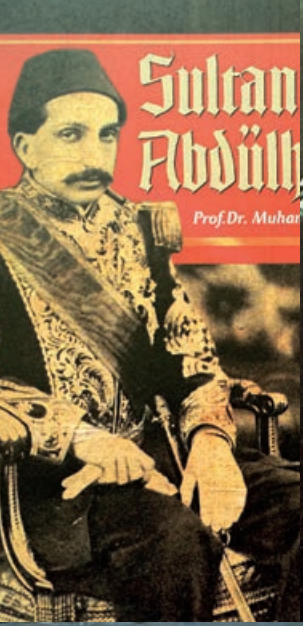
Sultan II. Abdülhamid, İslâm âleminin halifesi olarak dengeli bir İslam birliği politikası kurmuş, Osmanlı Devleti toprakları içerisinde Müslüman tebaaya tesir etmiştir. Osmanlı Devleti'nin diğer Avrupa devletleri karşısındaki bekası için teknolojik ilerleme ve ekonomik gelişmeye son derece önem vermiştir. Ulaşımın, özellikle de demiryollarının, tarım ve ticarete hedeflenen gelişmeyi sağlaması için tüm imkanları seferber etmiştir. Mimarzade, Milli Saraylar Koleksiyonu'na kayıtlı eseriyle, hat sanatına dönemin ötesinde yeni bir yorum getirmiş, Sultan II. Abdülhamid dönemi reformlarını ve Osmanlı Devleti'nin dünyaya bakışını ustalıkla resme ve yazıya dökmüştür. Mimarzade'nin bu eseri, geçmişten günümüze olduğu gibi gelecek kuşaklar tarafından da hat eserleri arasında yerini alacaktır.

Dipnotlar

- 1 Abdülhamit Kırmızı, "Sultan II. Abdülhamid İmparatorluğun Son Nefesi", *II. Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul*, İstanbul 2010, s. 23.
- 2 Vahdettin Engin, "Yıldız Sarayı'nda Hayat", *II. Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul*, İstanbul 2010, s. 63.
- 3 Seyfi Say, "Dr. Hidayet Nuhoğlu ile kütüphanecilik ve Türkiye'deki problemleri üzerine", *İlim ve Sanat*, 28 (Şubat 1991), s. 33.
- 4 Kayahan Özgül, "Devr-i Hamidî Matbûatına Tersten Bakmak", *II. Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul*, İstanbul 2010, s. 390.
- 5 Orhan Koloğlu, "II. Abdülhamid ve Sansür", *II. Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul*, İstanbul 2010, s. 387.
- 6 M. Yaşar Kandemir, "el- Câmîu's- Sahih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 7, s. 118.
- 7 Orhan M. Çolak, "II. Abdülhamid Döneminde Vilayetleri Fotoğraflama Teşebbüsleri ve Fotoğrafçı Ahmed Fuad Bey", *Prof. Dr. Şevki Nezihi Aykut Armağanı*, Etkin Kitaplar, İstanbul 2011, s. 58-59.
- 8 *Türk Denizaltıcılığının 100. Yılı*, İstanbul: Denizaltı Filosu Komutanlığı, 1986.
- 9 Nuran Yıldırım, "Sağlıkta Devr-i Hamidî", *II. Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul*, İstanbul 2010, s. 245-248.

Kaynakça

- Şerifoğlu, Ömer Faruk, "Mimarzade Mehmed Ali Bey", *Milli Saraylar*, 14, İstanbul 2015.
- Derman, M. Uğur, *Medresetü'l Hattâtîn Yüz Yaşında*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul 2015.
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal, *Son Hattatlar*, İstanbul 1955.
- Kur'an-ı Kerim, Diyanet İşleri Başkanlığı, Elektronik Adres: <http://kuran.diyaret.gov.tr/>
- Demiray, Gökçe, "Osmanlı Devlet Arması", *Saray Koleksiyonları Müzesi*, TBMM Milli Saraylar, İstanbul 2015.
- Karateke, Hakan T, *Padişahım Çok Yaşa, Osmanlı Devletinin Son Yüzyılında Merasimler*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004.
- Tütüncü, Dr. Mehmet, "Hayfâdaki Hicaz Demiryolu Anıtı ve II. Abdülhamid'in İnsanlığa Gizli Mesajları", *Düşünce ve Tarih*, Eylül 2015.

SULTAN ABDÜLHAMİD

Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları

Abdülhamid'in Hükümdarlığında Yirmi Yıl

Fausto Zonaro'nun Hatıraları ve Eserleri

ŞAIR LEYLA (SAZ) HANIM
ANILAR
19. YÜZYILDA SARAY HAREMİ

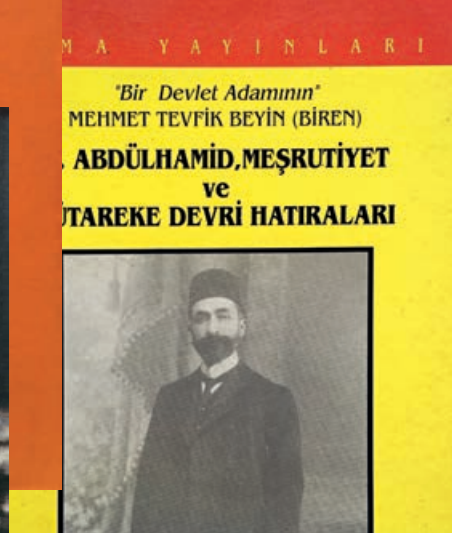
SULTAN ABDÜLHAMİD
DEVİRİ HATIRALARI
VE SARAY İDARESİ

Örkağasızade Hasan Sırrı

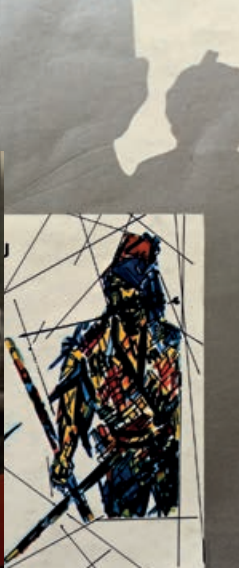

M A Y A Y I N L A R I

"Bir Devlet Adamının"
MEHMET TEVFİK BEYİN (BİREN)
ABDÜLHAMİD, MEŞRUTİYET
ve
TAREKE DEVİRİ HATIRALARI

Sultan Abdülhamid ve
Osmanlı İmparatorluğunda
KOMİTAÇILAR

Sultan II. Abdülhamid'e Dair...

Fahrettin Gün*

Sultan II. Abdülhamid'in bir günü...

Padişahların, sultanların, devlet adamlarının günlük hayatları hep merak edilir. Hele bu kişi, çok sevilen, sayılan, rahmetle anılan Osmanlı'nın son padişahlarından Sultan II. Abdülhamid Han ise merak daha da katmerleşir. Biz de bu cihetten olmak üzere çöküş sürecinde 33 yıl boyunca Osmanlı Devleti'ni başarıyla yöneten Sultan II. Abdülhamid Han Hazretleri'nin günlük yaşayışını incelediğimizde şöyle bir manzara-
rayla karşılaşırız:

Erken kalkması ve soğuk su banyosu

Sultan II. Abdülhamid, erken yatar ve erken kalkardı. Güneşi asla üstüne doğdur-
mazdı. Her zaman âdeti olduğu üzere soğuk suyla sabah banyosunu yapardı.

Hasta olduğu zaman dahi soğuk su banyosunu yapma âdetinden vazgeçmedi.

Vefatından bir süre önce Beylerbeyi Sarayı'nda ağır soğuk algınlığına, doktorların yasaklamasına rağmen banyo yapmaktan imtina etmedi.

Doktorların tavsiyesi üzerine başladığı yüzme alışkanlığı, zamanla en büyük tut-
kuları arasına girdi. Deniz tutkusu ömrünün sonuna kadar devam etti. Ayrıca avcılı-
lık, binicilik ve atıcılık gibi başka tutkuları da vardı.

Giyim-kuşamı

Sabah banyodan sonra giyinirdi. Giyim konusunda çok titiz davranır ve sade gi-
yimi tercih ederdi. Temiz, düzgün giyinmeye özen gösterirdi. Şatafattan kaçınırdı.
Sıhhate uygun giysileri tercih ederdi. Giyim kuşam konusunda çevresindekileri de
uyarmaktan imtinâ etmezdi. Sonra sabah namazını kılar, dua eder ve akabinde bir
süre Kur'an okurdu. Ardından kahvaltısını yapardı.

Kahvaltısı ve jurnaller

Kahvaltıyı mümkün olduğu kadar hafif yapardı. Kahvaltısı, yarım bardak sütü
maden suyuna katarak içmesiyle sona ererdi. Bunu kahve içme faslı takip ederdi.
Günde 8-10 fincan kahve içerdi. Özellikle yemeklerden sonra ya da çalışma arasında
kahve tercihiydi. Bu fasıldan sonra bazen kendisine gelen "jurnalleri" inceler, bazen
de masasına geçip hemen çalışmaya başlardı. Bu çalışma saat 11'e kadar sürerdi.

* TBMM Genel Sekreter Yardımcılığı (Milli Saraylar), Müzecilik ve Tanıtım Başkan V.

Çalışması ve dinlenmesi

Günlük yaşayışı alabildiğince muntazamdı. Çalışma, yemek ve istirahat saatlerine harfiyen uyardı. Çalışmasına yemek için ara verirdi. Öğle yemeğini 11’de, akşam yemeğini saat 17’de yerdi. Yemek vakti geldiğinde masaya geçer, eşi ve çocuklarıyla yemek yemeye özen gösterirdi. Ailesiyle ve çocuklarıyla yakından ilgilenirdi. Yemekten sonra 25-30 dakika uzanarak dinlenirdi.

Sonra yine devlet işleriyle hemhâl olmayı sürdürürdü. Yaptığı ve yapması gereken şeyleri mutlaka not ettirirdi. Öğle namazını eda eder, akabinde başkâtibiyle görüşür ve bunu randevu verilen devlet adamlarıyla görüşmeler takip ederdi.

İbadeti ve sohbeti

Görüşmeleri ikindi namazı izlerdi. Namaz sonrası sofraya geçer akşam yemeğini yedikten sonra sarayın bahçesinde yürüyüşler yapardı. Bu yürüyüş esnasında beyleleriyle ve paşalarıyla gezer, onlarla fikir teatisinde bulunurdu. Konuşması etkileyiciydi. Sohbeti çevresindekileri sıkımadı. Tane tane konuşur, konuları bütünüyle analiz eder, konuşma üslûbundaki nezaketi her daim korurdu. Akşam namazını eda eder, sonra çocuklarıyla ilgilenirdi.

Kitaplara düşkünlüğü ve kitapla uyuması

Her gün mutad olarak Kur’ân-ı Kerim, Buhari-i Şerif okurdu. Yatsı namazını kıldıktan sonra dinlenmeye çekilir, yine yatmadan önce mutlaka kitap okur ya da okuturdu. Uykuya düşkün değildi. Bazen sabahlara kadar çalışırdı. Özellikle de devlet meseleleriyle ilgili geceleyin uykusundan uyandırılmayı hoş görür ve uyandırılması konusunda kesin emir verirdi.

Kitap hususunda alabildiğince titizdi. 'Gençlik', bir başka ifadeyle 'şehzadelik' yıllarında başlayan kitap okuma tutkusu, yaşamının sonuna kadar devam etti. Bazen günün belli saatlerini de kütüphanede geçirirdi.

Farklı Batı ülkelerinden getirttiği kitaplarla zengin bir kütüphane oluşturmuştu. Yatağa yattığında Yıldız Sarayı'nda görev yapan mütercimlerinin tercüme ettikleri zabıta romanlarının, seyahatnamelerin okunmasını ister; bir paravana arkasında görevliler kendisine bu kitapları okur, uykusu gelince "kâfi" der ve okuma eylemi sona ererdi.

Marangozluğu

Bir de meşhur marangozhanesinde vakit geçirmek en önemli tutkularından biriydi. Çok usta bir marangoz olarak; çok incelikli eserler yapar, marangozhanede çalışırken yorulmak bir yana dinlendiğini söyler, çevresindekilere de bu tür çalışmalar yapmaları için zaman ayırmalarını tavsiye ederdi.

Planlı çalışma ve intizam onun en hassas olduğu konuların başında idi. Bir işin yapılmasını emir vermekle yetinmez, onun neticesini çok yakından takip ederdi. Bir işe başladı mı onu mutlaka sonuçlandırır.

Evrakları imzalayış şekli

İnanç bağlamında kavi bir imana sahipti. Ona "cennetmekân", "ulu hakan", ya da "Sultan II. Abdülhamid Han Hazretleri" denmesinin arka planında, zühd ve takva üzere bir hayatı yeğlemesi vardı. Onun, "Bu milletin hiçbir evrakını abdestsiz imzalamadım", ifadesi bunun bir göstergesidir. Nitekim Yıldız Sarayı Başkâtibi Esad Bey'in şu ifadeleri bunu çok güzel anlatmaktadır:

"Bir gece yarısı, çok mühim bir haberin imzası için sultanın kapısını çalar. Fakat kapı açılmaz. Bir müddet bekledikten sonra tekrar çalar, yine açılmaz. Acaba sultana bir emr-i Hakk mı vaki oldu, diye endişelenir. Biraz sonra tekrar çaldığında, kapı açılır. Sultan, elinde havlu ile yüzünü kurulamaktadır. Tebessüm ederek "bu vakitte çok mühim bir iş için geldiğinizi anladım. Daha ilk kapıyı vuruşunuzda uyandım. Abdest aldım. Onun için geciktim. Ben bu kadar zamandır bu milletin hiçbir evrakına abdestsiz imza atmadım. Getir imzalıyayım."¹

Şadiye Sultan'ın babası Abdülhamid'le ilgili anlattıkları...

Sultan Abdülhamid'le ilgili okumalarda Şadiye Osmanoğlu'nun hatıraları birinci elden iyi bir kaynaktır. Dahası, Şadiye Sultan Hanımefendi'nin babası Sultan II. Abdülhamid'den hareketle kendi serüvenini anlattığı bu hatırat ilginç bilgiler ihtiva eder.

Saray'da yetişmiş, 17 yaşında babasının padişahlıktan hâl edilmesine tanıklık etmiş, daha sonra babasıyla Selânik'e zorlu bir yolculuk yapmış, gözü pek ve cesur bir Osmanlı hanımefendisidir Şadiye Hanım. Anlattığı kimi şeyler tüyler ürpertici. Yıllar sonra bu hatıraları yazarken yalnızlığını unuttuğunu, o günleri tekrar yaşadığını belirtirken Cenab-ı Hakk'a bu ihsanından dolayı şükreder.

Hatıralarında saray hayatı ve yetişme tarzına dair malumat veren Şadiye Hanım, babasını genç kızlık çağına girdikten sonra daha iyi anladığını belirtirken şu bilgileri aktarır:

“... Babam içki içmez, içenleri de hoş görmezdi. Saraya sokulmasını yasak etmişti. Sigara ve kahveyi severdi...”

“Sıhhatli bir erkekti, sağlam bir bünyesi ve idmanlı bir vücudu vardı, küçüklüğümde, onun bir defa hastalandığını hatırlarım. Çok az uyurdu. Şafaktan önce kalkardı, beş vakit namazını kılar, daima Kur’ân-ı Kerîm ve Buhari-i Şerif’i okurdu. Dindar, Allah’ına bağlı, büyük bir Müslüman idi. Abdestsiz yere basmazdı. Çok çalışkandı.

“Devlet ve millet işlerinden iyi anlar ve onlarla meşguliyeti canı kadar severdi.

Kâtipleri ve mabeyincileri ile beraber çalışır, günün mühim kısmını onlarla birlikte geçirirdi...”²

Sultan II. Abdülhamid’in kızı Şadiye Osmanoğlu’nun verdiği bilgiler bunlardan ibaret değil. Babasının ata binmeyi ve araba sürmeyi sevdiğini, Cuma selamlığından dönerken faytonu kendi kullandığını, sade yemekleri tercih ettiğini, en çok sevdiği yemeğin yoğurtlu yumurta/çılıbır olduğunu dile getirir. Mesaisi bittiğinde babasının sarayın harem bölümüne geldiğini, müzik dinlediğini, saray tiyatrosunda sahne oyunları seyrettiğini de kaydeder.

Ayrıca babasının, “Çocuğum, senin güler yüzünün ve ahlâkının meftunuyum” diye kendisini çok sevip takdir ettiğini de anlatır. Sultan Hamid’in marangozluğa merakına dikkat çeken Şadiye Hanım, babasının hususi dairesinin yanında geniş bir yeri iş odası yaptığını, çok mükemmel marangozluk takımları olduğunu, dolap, masa ve ev eşyalarını, üzerinde fildişi kakma nakışlarıyla, sanatkârane bir şekilde işlediğini anlatır. Özellikle de babasının devlet işlerinin ağırlığından yorulan sinirlerini dinlendirmek için hemen atölyesine kapanıp uzun süre çalıştığını nakleder. Hayvanlara karşı babasının duyarlı olduğunu belirten Şadiye Osmanoğlu’nun bu konuda verdiği bilgiler de ilginçtir. Şöyle ki:

“Babam hayvanları çok severdi. Beyaz Ankara kedisi ile beyaz papağanı, yıllarca ona arkadaşlık etmiştir. Papağanı, odasının dışında konuşulan şeyleri gelir, babama, gayet güzel bir telaffuz ve sadakatle tekrar ederdi...”³

Babasının yabancı devlet temsilcilerini Yıldız Şale Köşkü’nde ağırladığını, yine sefirleri burada kabul edip, onlara ziyafetleri bu köşkte tertiplemediğini belirten Şadiye Sultan, babasının iyi derecede Fransızca bilmesine karşın sefirlere Türkçe hitap ettiğini aktarır.

Hiç kuşkusuz 16-17 yaşında tarihe tanıklık eden Sultan Abdülhamid’in “güler yüzüne ve ahlâkına hayran olduğu” Şadiye Hanım, babasının milletini delice sevdiğini, “Ahmedcik”, “Mehmedcik” gibi sözleri kullandığı vakit, babasının öz evladlarından bahsediyormuş gibi yürekten sevgisinin dışarıya yansıdığını ifade eder.

Hatıralarda geçen ilginç bir ayrıntı ise oldukça dikkate şayandır. O da Yunan Harbi sırasında yaralı askerler için padişah kızlarının sarayda gecelik dikmeleridir. Nitekim Şadiye Hanım bu olayı şöyle hikâye eder:

“Babamın saltanatı zamanında yalnız bir tek harb hatırlıyorum. O da Yunan Harbi’dir. Bu benim çocukluk zamanıma rastlamıştır. Hatırladığıma göre, haremdeki dairelere top top bezler getirilip dağıtılmıştı. Yaralı askerler için gecelikler dikilirdi. Hizmetkârlarımızla beraber sabahın erken saatlerinden, gece uyku saatine kadar dikmiş makinelerimizin başında bizden istenilen sayıda giyeceği yetiştirmeye çalışırdık.

Bu hummalı faaliyet bütün muharebe müddetince devam etti. Ben de çamaşırlara düğme dikerdim. Aklımca büyük iş gördüğümü sanırdım. Babam aramıza gelir 'Aferin evlâdlarım, Allah sizlerden razı olsun, vatan için çalışmak ne tatlıdır. Allah vatanımızı düşmanlardan muhafaza buyursun!' derdi. Biz bu sözlerden kuvvet ve şevk alırdık, zaman kaybolmasın diye gözümüzü iğnemizden ve makinemizden ayırmaksızın onu dinlerdik. Vatan! Vatan! Babam bizlere bunu ne çok söylemişti. (...) Talimhane kışlası vardı. Yunan muharebesinde kışlanın bir kısmını hastane yapmışlardı. Yaralı askerler geldikçe onlara nasıl ihtimam edeceğimizi bilemezdik. Babam bizzat buraya gelir, yaralı askerleri okşar, hatırlarını sorardı. Onlara evlerimizden şeker ve saire hediyeler gönderirdik...”⁴

Sultan II. Abdülhamid: “Etlerimi cımbızla koparacaklarını bilsem...”

Şadiye Sultan'ın anlattığına göre 1909 yılında bir gün Yıldız Sarayı'nda muhafız ve nöbetçilerin görevlerine son verilir. Bu alışılmadık bir durumdur.

Saray'da emniyetin yok olduğu bu sırada Fransa, Almanya, İngiltere gibi devletler elçilerini Sultan II. Abdülhamid'e gönderip, “Hâlihazır vaziyet karşısında, kendilerine müracaat vâki olduğu takdirde, devletlerinin Sultan Abdülhamid'in emirlerine amade olduklarını” resmen bildirirler. Sultan Abdülhamid Han, bu tekliflere teşekkür eder ve böyle bir şeyin lüzumlu olmadığını beyan eder. Müteakiben Sultan Abdülhamid'in hal' sürecinde söyledikleri şu ifadeler ona “Koca padişah!”, “Padişahım çok yaşa!” dedirtecek cinstendir. Şöyle ki:

“... Bu hazırlıkların, tamamıyla benim hayatım üzerine olduğu, gün gibi aşikâr-
dır. Amcam Sultan Abdülaziz’in âkıbetine mâruz kalacağım ise bence malum! Bu-
nunla beraber, etlerimi cımbızla koparacaklarını bilsem, bir ecnebi devletine iltica
etmeyi düşünmem. Vatanımdan kaçmak mucib-i ardır. Hattâ bu, benim gibi otuz üç
sene bir devlete padişahlık etmiş bir insanın irtikâb edemeyeceği en büyük alçaklık-
tır. Ben Allah’ıma ve mukadderatıma tabiyim...”⁵

31 Mart Vak’ası ise hiç dahli olmadığı hâlde Sultan II. Abdülhamid’e isnad olunur.
Sultan II. Abdülhamid hadiseden ve isnattan çok müteessir olur. Aslında bu menfi
hadisenin çıkarılmasının en önemli sebebi, Sultan II. Abdülhamid’in hâl edilmesi
için feci bir tertipten başka bir şey değildir.

Hareket Ordusu Yıldız Sarayı’nu muhasara eder. Sarayda padişah ailesinden
başka kimse kalmaz. Sarayın dış dünya ile münasebeti kesilir. Ne ekmek, ne su,
ne de elektrik. Bu yetmezmiş gibi bir de sarayın bahçesine yağmur gibi kurşunlar
yağdırılır. Birkaç gün sonra Sultan II. Abdülhamid’in hâl’ine ve Reşad Efendi’nin
cülusuna karar verilir. Meclisten seçilen bir heyet kararı tebliğ eder. Mebuslar he-
yeti kendisine Selânîk’e gönderileceğini söyler. Sabık Padişah yaşlılığını ve yorgun-
luğunu bahane ederek Çırağan Sarayı’nda ikamet etmek istediğini bildirirse de bu
talebi kabul görmez.

Saray halkı Mabeyn salonunda toplanıp vedalaşılır. Arabaya binerken ço-
cuklarının canhıraş feryatları yükselir, “Bizi de götür!” diye. İşte bu esnada 17 ya-
şında genç bir kız olan Şadiye Sultan da babasıyla gitmek için direnir ve başarılı da
olur. İki arabaya binerler. Hava karardığı vakit saraydan ayrılırlar. Sirkeci İstasyo-
nu’nda subayların refakatinde trene bindirilirler ve tren hareket eder. Sabık Sultan
Abdülhamid Han alabildiğine sakin fakat kederlidir. Beraberindekilerin kendisine
endişe içerisinde baktığını görünce üzüntüsünün ve korkusunun sebebini şöyle
izah eder:

“Benim teessürüm sizin gibi gençlerin ve Saray’daki kızların taarruz ve tecavü-
ze maruz kalmaları ihtimalini düşünmekten ileri geliyor. Bana gelince canımın hiç
kıymeti yoktur. Ecdadım bu devlet ve millete, büyük hizmetler ifâ ettikleri hâlde
birçokları ne felaketlere, ne feci akıbetlere uğramışlardır. Hanedanımızın kıymetini
hiçbir zaman takdir edemediler. Vatanımız diye, Meşrutiyet’in başından beri bar bar
bağırınlar içinde, vatanın ne olduğunu bilmeyenler çoktur. Farkında olmadan yap-
tığım hatalar bulunabilir. Kusurdan yalnız Allah münezzehtir. Ben bir insanım ve
milletime hizmet ettiğime kaniyim...”

Gece yarısı tren Selanik şehrinde durur, sabık sultan ve beraberindekiler trenden
indirilirler. Karanlıkta at arabalarıyla tekrar yola koyulup zorlu bir yolculuktan sonra
‘Alatini Köşkü’ne vasil olurlar. Ne var ki köşkün durumu içler acısıdır. Temizlik için
sabun dahi yoktur. İlk günler yemekler büyük bir teneke tabla içinde getirilir. Çatal
ve kaşık yoktur. Elleriyle yemekleri yerler. Musluklardaki su ise pis ve zehir gibi aci-
dır. Panjurların açılması ve dışarıya bakılması yasaktır. Elbiseleri kirlenenler üzerle-
rinden çıkarıp yıkarlar, kuruyuncaya kadar çıplak oturur kurumasını beklerler. Bir
ay süren bu mahrumiyetten sonra kısmi bir düzelme olur.

Zorluklar birbirini takip etse de sabık sultanın ailesi mutludur. Aradan birkaç
ay geçtikten sonra sabık Sultan II. Abdülhamid Han, kızlarının izdivaç meselesini
gündeme getirip onlara izin verilmesini ister. Şadiye Sultan’ın İstanbul’a dönmesi

için gerekli izin çıkar çıkmasına, fakat kendisine uygulanan muamele akıllara durgunluk verecek cinstendir. Bu durumu Şadiye Sultan şöyle anlatır:

“Yeni köşk muhafızı ‘İstanbul’dan alınan emirler doğrultusunda, şu odada üzeriniz aranacak’, dedi ve beni arama odasına götürdü. İçeride üç kadın gördüm. Rasim Bey, ‘Bu hanımlar bizim zevcelerimizdir. Üzerinizdeki elbiselerinizi çıkaracaksınız, her tarafınız aranacaktır. Muayeneyi takiben şu bohçada duran başka elbiseler giyeceksiniz, öbürleri burada terk edilecektir’, dedi.

“Ümitsiz bir mukavemet göstermek istedim; fakat gene dediklerini yaptılar. Âmirlerinden aldıkları emri harfiyen tatbik ettiler. Çarnaçar soyundum. Ellerinde bir esire gibi idim. Ne isterlerse yapabilirlerdi. Müdafaasız ve aciz idim.

“En mahrem yerlerimize kadar muayeneyi uzattılar. Artık teferruatını yazmaya insanın hicap duygusu mâni olmaktadır.

“Bana refakat edecek olanlar teker teker aynı muameleye tabi tutuldular. İstanbul’da birisine vermek üzere, babama ait bir pusulanın üzerimizde bulunup bulunmadığını tetkik ediyorlardı. Saçlarım çok uzundu, her telini ayrı ayrı yokladılar, fakat kime şikâyet edebilirdim...”⁶

Şadiye Sultan’ın hatıraları böyle sürüp gidiyor.

Sultan II. Abdülhamid’le ilgili mâlûmatfuruşluğun böylesine can kurban...

Tarihî olaylar ve şahsiyetler konusunda abartı ve karalama en büyük alışkanlıklarımızdan birisi... Tarihî gerçekleri yansız bir biçimde ele almayı ve okumayı bir türlü beceremiyoruz. Takım tutar gibi sübjektif bir biçimde olayları ve olguları değerlendiriyor, dolayısıyla tespit ve teşhisimizde isabetli olamıyoruz. Bir de buna “resmî ideolojinin” “mit” oluşturma gayret ve çabaları eklendiğinde tarihî gerçekler daha da bilinmezlik zırhıyla çevrilip, görünmezlik ve anlaşılmazlık perdesiyle örtülüyor. Kendi tarihimize dahi oryantalist bir bakış açısıyla yaklaşmamız ise artık işin tuzu biberi oluyor.

Tarihî hadiselerle yaklaşım tarzımızda bir diğer ciddi sorun, bulunduğumuz süreçten olayları tahlile yeltenmemiz. Bu isabetsiz bakış açısı da hadiseleri algılayış ve yorumlayışta yine isabetsiz bir duruma düşmemize sebep oluyor. Bu noktada hemen belirtelim ki tarihî hadiseleri geçtiği sürecin bakışıyla değerlendirecek, daha doğru ve anlaşılır bir eylemi yerine getirmiş oluruz. Bu noktada haklı olarak tarih disiplini açısından “bu değerlendirmeler de nereden icab etti?” diye sorabilirsiniz.

Feyhaman Duran,
Sultan II. Abdülhamid
portresi, Topkapı Sarayı
Koleksiyonu.

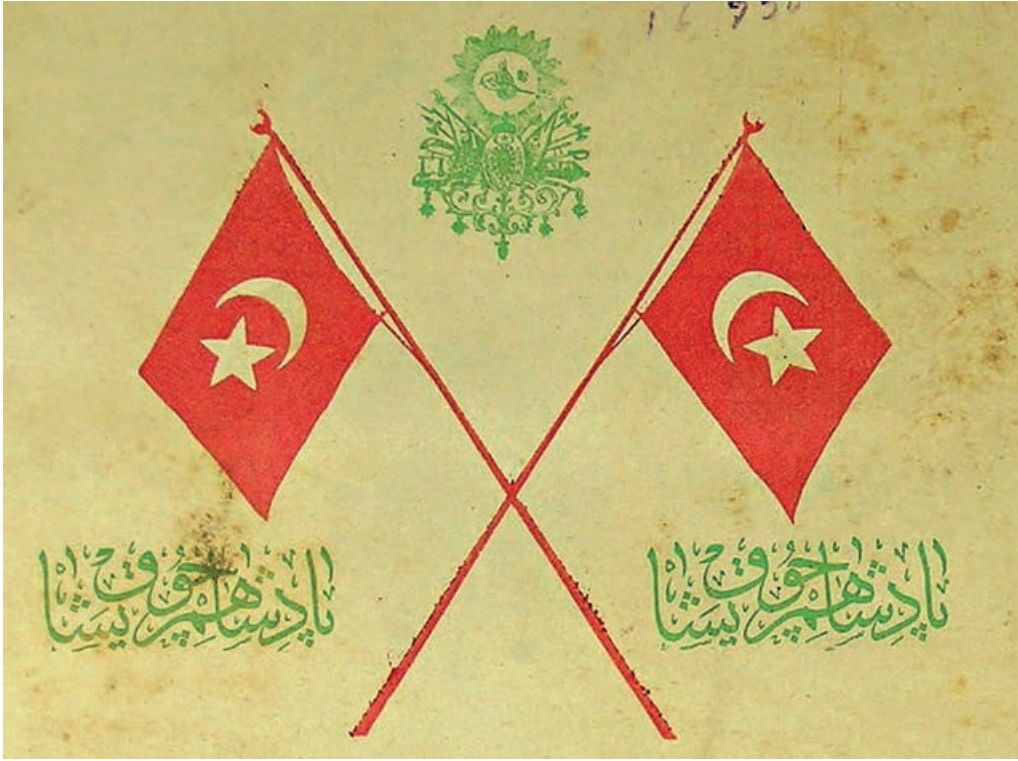
Batı'da yaygın olmasa da kimi meşhur muharrirler eserlerini kaleme aldıktan sonra takrizi henüz meşhur olmayan bir muharrire yazdırırlar. Diğer taraftan pek bilinmeyen yazarların meşhur muharrirlere takriz yazdırması ise Batı'da olduğu gibi bizde de yaygın bir durum. Dahası, kimi takrizlerin koskoca kitabı gölgeleyecek denli önemli olduğu da yine bilinen bir vakıa. İşte böyle bir hadiseyle karşı karşıyayız. Fransız yazar Paul Fesch, II. Meşrutiyet'in ilânından sekiz ay önce (Kasım 1907) Paris'te "*Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul*" başlığı altında bir kitap kaleme alır. Yazar, eserini kaleme almadan önce İstanbul'a gelir ve bir süre bu şehirde ikamet eder, burada yaşayan Avrupalılarla ve rejim karşıtı aydınlarla görüşür.

Değerli mütercim Erol Üyepazarcı da, bahsi geçen ve yüzyıl önce neşredilen eseri tercümeyle girişir. Ne var ki bazı açılardan önemli bilgilere haiz olan kitaba Batılılarda egemen olan çifte standart uygulamasının bütünüyle hâkim olduğunu görür. Avrupalıların veya yerli Hıristiyanların hakları söz konusu olduğunda pek demokrat ve liberal olan yazarın, Müslümanların haklarına sıra geldiğinde demokratlığı rafa kaldırıp görmezden gelmeyi yeğlemesini, azınlıklar konusunda gerçekçi olmayan yaklaşımlarını bir noktaya kadar Batı'nın çifte standart uygulamasını ve bazı kavramlardaki tutarsızlıklarını anlaşılabilir bir sonucu olarak değerlendirir. Bu durumu yadsımayan Erol Üyepazarcı, konu Sultan II. Abdülhamid'e gelince, Fesch'in açmazlarının, önyargılı değerlendirmelerinin ve saplantı boyutuna varan düşmanlığının karşısında isyan etmekten kendini alamaz. Yine Paul Fesch'in her türlü objektif değer hükümlerini bir tarafa bırakarak indî hükümlerle hareket etmesi, Sultan II. Abdülhamid'i mesnetsiz, kuru iftira ve trajik varsayımlarla yargılamaya kalkışması karşısında gerçeklerin tezahür ve tebâruz ettirilmesi adına çevirdiği kitabın başına 16 sayfalık bir takriz kaleme alır. Gerçekleri ortaya koyan tam bir manifestodur bu takriz. Açıkça belirtmeliyim ki, Sultan II. Abdülhamid'le ilgili eserlerde dahi böyle nitelikli ve kayda değer değerlendirmeleri bir arada bulmak pek mümkün değildir. Fesch'in kitabına bir önsöz ilave etmekle de yetinmeyen Üyepazarcı tercümesini yaptığı bu esere yeri ve sırası geldikçe dipnotlar düşer. Böylece gerçeklerin anlaşılmasına ciddi mânâda katkıda bulunur.

Erol Üyepazarcı'nın bir mütercim olarak yazdığı önsözdeki Sultan II. Abdülhamid'le ilgili tespitlerine gelince, öncelikle şu manidar değerlendirmeyi aktarmalıyım:

"Fransız Paul Fesch, pek çok komik varsayımlar yanında, akıllara zarar verecek çok daha dehşetengiz iddialar ileri sürmüştür. II. Abdülhamid'in öldürüp Haliç'e attığı insan sayısı o kadar çoktur ki Haliç'teki gemiler bu cesetlerden dolayı doğru dürüst demirleyememekte ve çipaları cesetlere takılmaktadır... Bu Oryantalist masallar; Fesch'in Abdülhamid eleştirilerinin ciddi boyutlara ulaştığını gösterir ve aslında döneminde ünlü İngiliz Başbakanı Gladstone'dan başlayarak gelişen 'kızıl sultan' mitinin nasıl yerleştiğinin ve yukarıda vurguladığım gibi Osmanlı'nın başına çorap ören Batı emperyalizminin olayları perdelemek ve belki de vicdanını rahatlatmak için sorunu nasıl çarpıttığının da kanıtlarıdır..."⁷

Fesch'in bahsi geçen kitabının tutarsızlık ve yanlışlıklarla örülü olmasına karşın Batı'da ve Doğu'da en ciddi kaynaklardan biri olduğuna dikkat çeken mütercim, burada yanlışlıkların diğer kitaplara yansımalarının çok olumsuz olduğuna vurgu yapar. Sultan II. Abdülhamid konusunda nasıl bir yaklaşım ve tutum içinde olunması gerektiğine dair Üyepazarcı'nın tespitleri de başlangıçta tarih disiplini için söylediklerimizi test eder mahiyettedir. Şöyle ki:

“Kanımızca bu konuda ilk vurgulanması gereken husus; Abdülhamid’in kişiliğini ve davranışlarını belirleyen yaşadığı çağın ve ortamın niteliklerini düşünmeden; bugünkü ortak kıymet hükümlerimizden hareketle yapılan eleştirilerin yanlışlığını belirtmek olmalıdır. Bugünkü ortak doğrularımızdan biri olan kişisel mutlakiyetin kınanması; acaba II. Abdülhamid dönemine uygulanabilir bir eleştiri midir? II. Abdülhamid’in tek amacı olan “Osmanlı İmparatorluğu’nu bütün olumsuz koşullara karşı sürdürebilme ve yaşatabilme” idealine mutlakiyet rejimi mi yoksa bütün azınlıklara Avrupalıların istediği gibi ülkeyi bölme olanağı bile sağlayacak kadar hürriyet bahşeden bir meşruti rejim mi uygundur?”⁸

Bu gibi sorular o günün konjonktürel yapısı içinde düşünülmesi ve analiz edilmesi gereken ve ehemmiyet arz eden sorulardır.

* * *

Yine mütercim Erol Üyepazarcı, çevirisini yaptığı esere yazdığı takrizde Sultan II. Abdülhamid’i önyargısız ve önkoşulsuz olarak değerlendirmeye davet eder. Bu doğrultuda II. Abdülhamid’in biyografisinin gerçekçi ve ayrıntılı bir biçimde yazılmadığına dikkat çeker. Hatta Batılılar tarafından yazılan eserlerin görgü tanıklığından uzak, belgesiz, söyleneceye dayanan, sübjektif ve asıl önemlisi de bir amaca matuf olarak yazıldığını kaydeder. Ona göre bu amaç -Orhan Koloğlu’nun çok isabetle vurguladığı gibi- en üst derecedeki Batı emperyalizminin Osmanlı Devleti’ne yönelttiği oyunları hayâsızca örtbas etmek ve bu oyunlara gerekçe yapmaktan ibarettir. Belki kendi vicdanlarını rahatlatmak için Sultan Abdülhamid’i günah keçisi yapmışlardır; ondan gerçeklerle hiç uyuşmayan bir katil prototipi yaratmışlardır.⁹

Sultan II. Abdülhamid'in çok güçlü bir dış politika uyguladığına dair Üyepazarcı'nın şu ifadeleri ise hakkı teslim etmekten öte bir şey değildir:

“Abdülhamid -İngilizlere karşı- bir taraftan Almanlarla, bir taraftan da paradoksal gibi gelecek ama Rus Çarı II. Nikola ile iyi ilişkiler kurarak, kıldan ince, kılıçtan keskin bir köprü üzerinde denge kurmaya, emperyalist arzuların çıkar hesaplarının çekişmelerinden yararlanıp statükoyu sürdürmeye çalışmıştır... Uluslararası siyasetin çıkar çelişkilerini ve krizlerini ustaca kullanarak, zekâsı ve manevra yeteneği ile diplomatik planda güçlü bir kişilik sergilemiştir. Bu özellikle İngilizlerin ve bir oranda da onların yandaşı Fransızların kinini ve düşmanlığını Abdülhamid'in üzerine çekmiştir.”

Mütercimim şu teşhisi ise işin mihenk noktasını oluşturmaktadır:

“Bütün söylemek istediğimiz, özellikle Batılı kaynaklardan esinlenerek, II. Abdülhamid'i değerlendirmenin yanlışlığını vurgulamaktır. Batılı kaynaklar, kendi emperyalist emellerine set çeken birine kızgınlıklarını, onu aşağılayarak çıkarmışlardır. II. Abdülhamid'i devirenlerin, eylemlerini haklı çıkarmak için bu kaynakları 'tartışılmaz doğruları' belirten eserler gibi algulamaları anlaşılırsa da olayların üzerinden yüz yıl geçtikten sonra hâlâ bu kaynakların doğruluğunu irdelememek ve gerçekçi bir değerlendirmesini yapmamanın açıklanır bir tarafı yoktur.”

Önsözünün ilerleyen bölümünde ise Üyepazarcı sözü Sultan II. Abdülhamid Han'ın şahsiyetine getirir ve şu değerlendirmeyi yapar:

“II. Abdülhamid'in kişiliğini de yaşadığı çağ ve ortamı belirlemiştir. Ancak yakın atalarından II. Mahmud hariç hiçbir padişahta göremediğimiz kadar kişilik ve sorumluluk sahibidir. Kendisini yıpratırcasına devlet işlerine vermiştir. Bu verişte kanımızca doğal hakkı olduğuna inandığı saltanatını korumak kadar, sorumlu olduğuna inandığı devletini korumak da başlıca endişesini oluşturmuştur ve yine kanımızca dönemdeki bütün Osmanlı devlet adamlarından çap olarak çok büyüktür. Ancak şanslı olduğunu söylemek mümkün değildir.”¹⁰

Diğer taraftan yine Üyepazarcı'nın bir analizi var ki, Sultan Abdülhamid'in aydınlara olan güvensizliğinin, kuşkucu yapısının (tabi aydınların da Abdülhamid düşmanlığının) sebebini ortaya koymasından son derece önemlidir. Dolayısıyla aydınlarla Sultan II. Abdülhamid arasındaki düşmanlığın arka planına dair ciddi ipuçları veren şu ifadeler kayda değerdir:

“Osmanlı sarayının geleneksel kuşku ve entrika ortamı içinde, aile sevgisinden yoksun ve yeterli bir eğitim almadan büyümüştür. İnsanlara hiçbir zaman güveni olmamıştır. Bunda hakkı da vardır. Amcası Sultan Abdülaziz'in en yakın adamlarının ağabeyi Murad'a ispiyonluk yaptıklarına tanık olmuştur. 1867'de henüz 25 yaşındayken Sultan Abdülaziz'le birlikte yaptığı Avrupa seyahati sırasında Batı'nın hesaplarını ağabeyi V. Murad üzerinde odaklandığını anlamıştır. Alkole müptela; borç içinde yaşayan, hayalperest ağabeyine göre çok gerçekçidir; mazbut ve tutumlu bir hayatı vardır. Önce amcasının sonra ağabeyinin tahttan indirilmesine şahit olmuştur. Padişahlığının ilk günlerinden itibaren bir kukla olmayacağını hissettirmiştir. Yabancı bankerlerden imparatorluğun ekonomik durumu hakkında bilgi alması, şehzade iken karıştığı borsa oyunlarıyla kıyısından köşesinden bulaştığı ekonomik olaylar hakkında bilgilenmek istemesi, kocamış bir vezir olan dönemin Sadrazamı Rüştü Paşa'yı endişelendirmiş, “Galiba başımıza bela aldık”, dedirtmiştir. Gerçekten de bela almışlardır. Oluşmasını önleyemediği 1876 Rus Savaşı onu çok etkilemiştir. Nasıl

etkilenmesin ki... Rus orduları Yeşilköy'e gelmiştir. Kendisi barış istemek için Rus Çarı'na başvurmak zorunda kalmış ve Rus orduları başkumandanı kibirli Grandük Nikola karşısındaki koltuğa pür azamet oturmuş ve ona tepeden bakmıştır; kendi evinde aşağılanmayı yaşamıştır. Bu olay kanımızca Abdülhamid'in ömrü boyunca çok ihtiyatlı davranmasının, macera aramamasının ve sorunları hep politika ile çözmeyi yeğlemesinin en büyük sebebidir. Böyle hareket etmesi aslında reel politikanın da gereğidir..."¹¹

Üyepazarcı, Abdülhamid'in dönemindeki muhbirlik olayına da değinmeden geçemez. II. Abdülhamid'in vesveseleri olduğunu doğrular. Lakin yazılanları fazlasıyla abartılı bulur. Kişilik olarak ise cesur bir yapı ve karaktere sahip olduğunu irdeler ve şöyle örneklendirir: 1901 yılında bayram kutlama törenleri sırasında meydana gelen büyük depremde saray mensuplarını o yatıştırıp teskin etmiş, depremin sonuçları konusunda hemencecik bir araştırma yapılmasını o emretmiştir. 1905'te uğradığı bombalı suikasttan yine hiç telâşe düşmeden kendi kullandığı arabasıyla sakin bir şekilde saraya dönmüştür. Kendisine yapılan jurnalleri de çoğu kez dikkate almamıştır..."¹²

Jöntürlere göre Sultan II. Abdülhamid'in "büyük günahı"...

Bizde basın, matbuat hep milletin aleyhinde bir tavır içinde olmayı âdet haline getirmiştir. Bu Tanzimat döneminde de böyleydi şimdi de aynı. Basının hal ve gidişteki bu olumsuzluğunu gördükten sonra Rusya-Kazan'dan İstanbul'da neşredilmekte olan *Sırat-ı Müstakim* mecmuasının idarehanesine mektup yazarak "Gazete okuyan

imamın arkasında namaz kılmanın caiz olup olmadığını” soran okuyucuya insanın hak veresi geliyor. Tabii verilen fetvayı karıştırmazsak. Çünkü *Sırat-ı Müstakim* mecmuasının Mehmed Âkif, Said Nursi, Babanzâde Ahmed Naim, İzmirli İsmail Hakkı gibi muharrirlerin bulunduğu bir ortamda bahsi geçen okuyucunun mektubu mevzu edilir ve “Gazete okuyan imam, İslâm dünyasının meselelerini daha iyi bileceği için onun ardında namaz kılmanın daha faziletli” olacağına dair bir fetva verilir.¹³

Tabii o münevverlerin kastettiği gazete, İslâm dünyasının meselelerine çok önem verir, kendine ümmetin meselelerini dert edinen bir gazetedir.

Bizde II. Meşrutiyet’in ilânından sonra basında “patlama” sözüyle açıklanan bir gazete furusu başlar. Lâkin bunun evveli de vardır. İlk “basın furusu” 1860 yılında Sultan Abdülmecid’in iktidarının son döneminde görülür. 1860’dan başlayarak Sultan Abdülhamid’in cülusuna kadar geçen dönemde 81 gazete, 24 adet mecmua yayınlanır.

Sultan II. Abdülhamid’in iktidara geliş yılı olan 1876 ile 1889 arasında daha büyük bir basın patlaması yaşanır.¹⁴ Bu süreçte 111 adet gazete, kadın, çocuk ve meslek dergisi yayınlanır. 1890’dan sonra patlama hız keser ve gazete sayısı 1890 ile 1905 yılları arasında 15’e düşer.¹⁵

Bahsi geçen dönemlerde, özellikle Sultan Abdülhamid’in iktidarının ikinci yarısı olan 1890’dan itibaren bu kez de yurtdışında bir basın furusu başlar ve “Jöntürk gazeteleri” diye niteleyebileceğimiz 100’den fazla gazete, dergi çıkar. Avrupa’nın 17 şehrinde çıkan bu gazetelerde tek konuda bir fikir birliği gözlenir: Sultan Abdülhamid düşmanlığı...

Yurtdışında Türkçe, İngilizce ve Fransızca yayınlanan bu gazetelerde Sultan Abdülhamid çeşitli şekillerde kötülendikçe kötülenir, karalandıkça karalanır. Dolayısıyla Sultan Abdülhamid’le birlikte Osmanlı da kötülenmiş olur.

Burada asıl sorulması gereken soru şudur: Parasız pulsuz bir şekilde Avrupa’ya kaçan aydınlar bu sayıları yüze yaklaşan gazeteleri çıkarmak için finans kaynağını nereden bulmuşlardır...?

Bu bağlamda akademisyen Erol Özbilgen’in konuyla ilgili tespitleri kayda değer niteliktedir:

“Halife ve Osmanlı padişahı Sultan Abdülhamid’in ‘Pan-İslâmizm’ projesi, İngilizlerin, Fransızların ve Rusların ‘Bütün Asya’yı ve Afrika’yı yemek’ politikalarına karşı ezilen İslâm halklarının sarılabilecekleri en gerçekçi tutumdur. Hâlbuki Tanzimat’ın devlet yaptırımlarıyla güçlendirilmiş programında ve Tanzimat basınında, vev ki ezilenler masum Müslüman halklar bile olsa, Avrupa’yı kötülemek yoktur.

“Böylece Sultan Abdülhamid 40-50 yıldan beri Osmanlı kamuoyunun da Avrupa’yı kutsallaştırmaya uğraşan Tanzimat’a ve Tanzimat basınına rağmen Avrupa’nın emellerine karşı çıkararak Osmanlı aydınının Batı anlamında “çağdaştırılmış düşüncesi”ne göre ‘Büyük bir günah’ işlemiş oluyordu.

“Yurtdışına kaçan eski Tanzimatçılar (yeni Jöntürkler) aslında Avrupa’nın meddahlığını, bu sefer bir başka üslupta yâni Sultan Abdülhamid’i seviyesizce ve insafsızca karalamaktan öte yeni bir şey ortaya koymuş olmuyorlardı.”¹⁶

Sultan II. Abdülhamid’le ilgili olarak daha ilginç olan durum ise iktidara geldiği zaman tamamen masonlarla kuşatılmış olmasıydı. Üst yapı masonlar tarafından tamamen ele geçirilmişti. Osmanlı Devleti’nde padişah olarak 93 gün görev yapan

başta Beşinci Murad olmak üzere, kardeşleri Şehzade Nureddin ve Şehzade Kemaleddin, oğlu Şehzade Salâhaddin'in mason olmaları dikkat çekicidir. Pek çok paşa, önde gelen şair ve yazarların da mason olmaları yine aynı fecaat silsilesindedir.

Diğer taraftan, Sultan Abdülhamid'in, padişahlıktan uzaklaştırıldıktan sonra hemen kaleme alıp, Ali Vehbi Bey tarafından Fransızcaya tercüme edilerek yayınlanan hatıratında matbuatla ilgili yazdıkları önemlidir. Deyim yerindeyse matbuata dair bir muhasebe şeklindedir. Şöyle ki:

“Hakikî bir kâbustan kurtulmuş bulunuyorum. Senelerdir kurbanı olduğum şantajın, değersizliğini nihayet anladım. Avrupa matbuatının bir kudret olduğundan şüphe yok... Avrupa matbuatına karşı hatt-ı hareketimizde yanlış yol seçtik. Ecnebi gazetelere bana ve siyasetime dair yazılan yazılara lüzumundan fazla kıymet verdim...”

“Efkâr-ı umumiyeeye karşı fazla hassas olmayı erken öğrenmeliydim...”

“Kendisini bilen her Osmanlı yabancıların, dâhili işlerimize karışmasına ve devletimize ait gizli yaraların ortaya çıkarılmasına mâni olmalıdır. Utanma duygusu ruhunu teşhir etmekten koryacaktır. Yabancıların bizi anlamalarına imkân olmadığını bilmemiz lazımdır.”¹⁷

Bu satırlar Tanzimatçılara ve Jöntürklere sanki bir cevap mahiyetindedir. Aynı zamanda bugünkü Türk matbuatının müntesiplerine de bir uyarı...

Sultan II. Abdülhamid'in Enver Paşa'ya nasihatleri

Siyasî tarihçilerin bir deha olarak nitelediği Sultan II. Abdülhamid Han, otuz üç yıl süren bir iktidar döneminden sonra hal' edilir ve üç yıl süreyle Selânik şehrinde nezaret altında yaşar. Akabinde 1912 yılından vefat tarihi olan 1918'e kadar İstanbul Beylerbeyi Sarayı'na getirilir ve ömrünün son demlerini yine nezaret altında bu sarayda geçirir.

I. Dünya Savaşı'nın başladığı sırada saraya damat olan Enver Paşa Beylerbeyi'nde gözetim altında ikamet etmekte olan sabık Sultan II. Abdülhamid'i ziyaret eder. Bu ziyaret sırasında Sultan II. Abdülhamid ona bazı nasihatlerde bulunur.

Sultan Abdülhamid bu nasihat sırasında, Enver Paşa'ya “Hareket Ordusu”ndan, “31 Mart Vak'ası”na kadar pek çok konuda bilgi verir. Ayrıca kendisine hal' kararını tebliğ eden heyet arasında Yahudi Emanuel Karasu'nun bulunmasından dolayı duyduğu teessürü ifade eder. Bunların yanı sıra yine bazı tarihî hakikatlere açıklık getirir. *Cumhuriyet Gazetesi*'nde neşredilen bu nasihatler 1956'da *Sebilürreşad* tarafından iktibas edilir. Sultan II. Abdülhamid'in Enver Paşa'ya tarihî hakikatler içeren nasihatlerden bazıları şöyledir:

- “Enver Paşa, sana oğlum diyorum. Evet çünkü sen de bizim aileye karışmış bulunuyorsun. Hanedanımızın sevgili damadısın...

Oğlum Enver, 33 sene saltanat sürdürdüm. Padişahlığım müddetince ferdin hürriyetine, şahsiyetine daima taraftar idim. Fakat keyfemayeşa, bir hürriyeti, gelişigüzel bir serbestiyi de hiçbir zaman hoş görmedim... Padişah olarak bu memleketin tarihinde ilk Meclis-i Mebusan’ı ben açtırdım. Fakat mebusların kâfi derecede olgunlaşmamış olduğunu görünce aynı Meclis’i ben kapattırdım. Bilir misin ki, Osmanlı Meclis-i Mebusan’ının verdiği ilan-ı harb kararı bize neye mâl oldu?

Bu Rus Harbi ile tek mil Balkanlar ve Rumeli’yi kaybettik. Bu kararı hiç beğenmedim. Fakat önleyemedim. Mithat Paşa bu hususta çok ısrar etmişti. Harbin korkunç neticelerini çabuk gördük. Plevne’nin şanlı müdafaasına, Kars’ın kahramanca savaşına rağmen mağlup olduk. Rus orduları Ayastefanos’a kadar geldiler. Zabitleri İstanbul’a girdi ve bize şerefsiz bir muahede imza ettirdiler. Bunu imzalarken Hariciye Nazırı Saffet Paşa’nın hüngür hüngür ağladığını işittiğim zaman son derece kederlenmiştim.

Şimdi sizler de bir harbe girmiş bulunuyorsunuz. Bu da acele olmuş, hissiyata kapılarak memleket tehlikeye atılmıştır. İnşallah devletimiz ve milletimiz için hayırlı ve şerefli biter. Fakat hafazanallah felâketle biterse ister misiniz ki bu da bize bir Anadolu’ya mâl olsun? O zaman elimizde ne kalır damad?

Hareket Ordusu ile İstanbul üzerine yürüdünüz, muzaffer oldunuz, şehri zapt ettiniz, saraya kadar dayandınız, beni hal’ ettiniz, hepsi güzel.

Unutmayınız ki emrimdeki kuvvetlere asla ateş etmemelerini, kan dökmemelelerini bildirmiştim. Eğer bir mukavemet görseydiniz bu size pek pahalya mal olacaktı. Ancak bu sayede hiç kimsenin burnu kanamamıştır. Fakat arkadaşlarınızın gözü hiçbir şeyi görmemişti. Tedbirlerimi beğenmediler. Beni kaldırıp bir paçavra gibi sokağa attılar.

Üstelik 31 Mart Hadisesi’ni benden bildiler. Hâlbuki bunda hiçbir alakam yoktu. Asileri tahrik edenler elbette vardı. Fakat bunlar asla saraya mensup kimseler değildi. Her devirde devletin düşmanları olacaktır. Bunları tahkiksiz, mesnetsiz kuru iftiralarla herkese bulaştırmak vicdani bir hareket değildir.

Beni en çok üzen şey, huzurumdan kovduğum bir insanı, beni saltanattan uzaklaştıran kararı tebliğ memur bir heyete katmanız olmuştur. Bu, Emanuel Karasu’dur. Bu Yahudi’yi ne diye karşıma çıkardınız? Bununla bu makamı elin Yahudi’sine tahkir ettirdiniz. Selânik’te bir mason locasının Üstad-ı Azamı olan bu zat ile Hazret-i Peygamberden beri el üstünde tutula gelen bir müessese-i encam bir Musevi’nin tebliğatı ile Hanedan-ı Âli Osman’ın bir rüknünden alınmış oldu. İftihar edebilirsiniz. Şimdi iktidardasın, neşen yerinde ve huzur içindesin, istikbalin parlak görünmektedir. Fakat bütün bunlara güvenme oğlum, sana son bir baba nasihati vereyim:

Bugün insanı alkışlayanlar, yarın onu paralamasını da bilirler!.. Dikkat et... Allah yolunu açık etsin! Allah millete, devlete zeval vermesin...”¹⁸

Sultan Abdülhamid nasihatini burada bitirir. Enver Paşa ayağa kalkarak sabık padişahı asker selamıyla selâmlar, hürmetle elini sıkar.

Sultan II. Abdülhamid, misafirini kapıya kadar uğurlar. Gözlerinde müşfik nazarlar aşikârdır.

Saraydan ayrılan Enver Paşa, duyduklarından fevkalâde heyecanlanır. Kuruçeşme’deki yalısına geldiği zaman hadiseyi zevcesi Naciye Sultan’la paylaşır.

Enver Paşa, Sultan Abdülhamid'in nasihatlerinden yeterince feyz almış mıdır? Bu tartışılabilir bir olgudur. Ne var ki, Osmanlı'nın mağlubiyetinden sonra Rusya'ya kaçmak zorunda kalır. Pek istediği halde Anadolu'nun mücahedesine katılamaz. Sonunda Moskoflarla savaşarak ülkesine uzak bir diyarda gözlerini dünyaya kapar...

II. Abdülhamid döneminde ders kitaplarında yazılanlar

II. Abdülhamid Dönemi (1876-1908), Osmanlı'nın sosyal, siyasal ve kültürel açıdan en karmaşık ve en hızlı gelişme dönemidir. "Güneşin üzerinden batmadığı" bir Cihan Devleti çöküş sürecini, sancılarını yaşarken, Sultan II. Abdülhamid, Batıcı anlamda büyük bir eğitim seferberliği başlatarak bu çöküşü durdurma, geciktirme cihetine gitmiştir. Bu dönemde hızlı bir mektepleşme sürecine girilmiş, görülmedik bir biçimde pek çok mektep hayatiyet bulmuştur.

Bu noktada, maarifte yâni eğitim ve öğretimde Osmanlı mekteplerinde ne okutulmuş ve nasıl okutulmuştur, sorusuna cevap arayacağız.

Evveleminde Sultan II. Abdülhamid Han döneminde okul kitaplarının doğrudan doğruya Maarif Nezareti'nce tertip edildiğini ve yazılan kitapların devletin denetiminden geçtiğini buraya kaydedelim. Ayrıca mekteplerde; İslâm Tarihi, Hesap, Uslûl-i Defteri, İlm-i Heyet, Ahlâk, Coğrafya, Osmanlı Tarihi, Dil Bilgisi, Din Dersleri, Kıraat, Hıfz-ı Sıhhat, Fenn-i Mesaha, Malumat-ı Medeniye, Kitabet, İdare-i Beytiyye, Hikmet-i Tabiiye, Rehber-i Tilmiz gibi derslerin, ders kitaplarının okutulduğunu da belirletelim.

Bu kısa açımdan sonra da o dönemin ders kitaplarından birini açalım ve okumaya başlayalım. İlk okuyacağımız ders kitabı Reşat İbrahim tarafından yazılan ve 1313 tarihinde Karabet Matbaası'nda tab edilen *Kıraat* kitabı olsun. Konu ise, "Hayatı Sevmek"

Konu, bir hikâyeyle anlatılır. "Hikayede anlatıldığına göre, ihtiyar bir fakir, odun tedariki için ormana gider. Çer çöp bir şeyler toplar. Sonra da onları yüklenerek yola koyulur. Ancak yükün ağırlığı altında bunalır ve şikâyete başlar:

“-Melekü'l-mevt, neredesin, imdat!”

(Ölüm meleği, neredesin, imdat!)

“Hikaye bu ya, ihtiyarın imdat çağrısına Azrail çıkagelir:

“- İşte geldim, ne istiyorsun? der.

Azrail'i karşısında gören fakir ihtiyar, bir an telaşa kapılır, ne diyeceğini şaşırır, sonra kendisini toparlayarak şöyle der:

“Ben mi?.. Ben bir şey istemem ama,

Edeyim bari hafif bir rica:

Sana Mevlâ sevaba girme mi der,

Şu yükü tut da sırtıma koyuver...”¹⁹

* * *

Şimdi de Abdi Kâmil'in 1303'de Mahmut Bey Matbaası'nca neşredilen *Mebde-i Kavaid* adlı eserinde “İtaatkâr olmak / İsyankâr olmamak” konusundaki yazılanlara bakalım.

“Türk eğitim sisteminin hâlâ büyük önemle üzerinde durduğu “itaat” kavramı, anlaşılıyor ki Sultan Hamid döneminin de en öncelikli kavramlarından...

“Çocuğun Allah'a, Peygamber'e ve Padişah'a itaatten ve başka büyüklerine yani anne-baba, öğretmene de itaat etme sorumluluğu vardır. Uslu durması, söz ve nasihat dinlemesi gerekir. Meselâ bir oğlan,

“Baba! Dediğinde babası,

-”Beni dinle a oğlum!”

diyecektir. Oğlu ise:

“Emriniz başım üzere efendim.”

cevabını verecektir. Ayrıca:

“Nasihat dinlemek iyidir, imdi bir çocuğun nasihat dinlemesi ahlâkının düzelmesine mucip olacağı cihetle o çocuk herhalde feyz bulup kendini itibarlı adamlar sırasına geçirir.”²⁰

* * *

Ali Seyyidî ise, *Vezaif-i Medeniye* başlıklı 1329'da Kanaat Matbaası'nca neşredilen eserinde ‘sabahleyin kalkan bir çocuğun ne yapması gerektiğini şöyle dile getirir:

“Çocuk, her sabah yatağından kalkınca her şeyden evvel abdest alır, namazını kılar, sonra saçlarını tarar, üç günde bir çamaşır değiştirir, her cuma sabahı tırnaklarını keser, yemeklerden sonra sabunla el ve ağzını iyice yıkar.

“Namazı bitirince ise, “Oh Yarabbi, sana ibadet etmek, ne kadar güzel şeydir. Kalbim nurla doldu. Büyük bir ferahlık hissediyorum” der.”²¹

Bu kadarla kifayet edip tekrar konumuza dönelim.

İbrahim Paşa'nın kulakları çınlasın... Ya Sultan II. Abdülhamid'in?

İbrahim Paşa, Sultan Abdülhamid döneminde yaşamış bir askerdir. Her sabah Serencebey yokuşundaki evinden atına biner, kışlaya gelirmiş. Günlerden bir gün yine gayet erken kışlaya geldiğinde kışla kapısında bir kadın kendisini karşılar ve:

- "Paşam! Ben Mülâzım Niyazi Efendi'nin karısıyım. Bir haftadır kocam eve uğramıyor. Perişan olduk. Merhamet et! Emret de evine gelsin, bize baksın!

diye yalvarır. Paşa kadını teskin edip kocasını göndereceğine söz verir. Makamına oturur oturmaz Niyazi Efendi'yi çağırır, şiddetli tekdir eder.

Niyazi Efendi:

- Efendim! Lütfedin! Beni de dinleyin. Evde dirlik düzenlik yok! Bir dakika rahat, huzur yok. Eve gidip işkence azabı çekmektense burada yatıp kalkmayı tercih ediyorum. Halim berbat. Evde kavga gürültüden başka bir şey yok.

Paşa daha çok kızar:

- Be adam! Evde, rahat, huzur hangimizde var? Ya ben neden sabah sabah erkenden evden kalkıp kışlaya geliyorum? Ben böyle iken bir kere bile eve gitmemezlik yapıyor muyum? Sen de Eyyüb sabrından eser yok mu? Evine gitmediğini bir daha işitmeyeyim! Yoksa...

Diye Paşa, Niyazi Efendi'yi bir güzel tehdit eder. Tabii mülâzım efendi de bunun üzerine her akşam istemese de soluğu evde alır..."

* * *

İbrahim Paşa böyle yapmış. Mülâzım Niyazi Paşa'nın emirlerini harfiyen yerine getirmiş. Ya Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid'in çekemediği bir kadını baştan savmak için yaptığı plana ne demeli?

Hadise şöyle cereyan eder:

Sultan II. Abdülhamid gözdelelerinden Hatice Hanım'ı saraydan çıkarmaya karar verir. Bunun planını yapar. Hazinedar Usta'ya, Hatice Hanım'ı Eyyüb'e ziyarete gitmesi için kandırmasını söyler. Hazinedar usta, gözdeye:

- "Bir irade alsanız da Eyyüb'e ziyarete gitsek!"

teklifinde bulunur. Hatice Hanım:

- "Ah, kalfam! Ne iyi ettin de hatıra getirdin!

der. Padişah'tan irade, yani izin alınır. Sultan II. Abdülhamid, "Dönüşte Hacı Mahmud Efendi'nin evine de ziyarete gitsinler", diye tembih eder.

Hatice Hanım adlı gözde başına geleceklerden habersiz, hazinedar usta, birkaç cariye ile Başmusahib Cevher Ağa hep birlikte beş araba Eyyüb'e giderler. Öğle namazından sonra kurbanlar kesilir, kuşlara yem atılır. Gene hep birlikte Hacı Mahmud Efendi'nin konağına giderler. Hazinedar Usta Hatice Hanım'a fark ettirmeden cariyelere saraya dönmelerini emreder.

Hatice Hanım ev sahibelerine hazinedar ustayı sorar. "saraya gitti" cevabını alır. Kendisinin hanede yalnız bırakıldığını görünce vaziyeti anlar. Feryatlarla üstünü başını paralar.

Çok geçmeden Hacı Mahmud Efendi, Kızlarağası Abdülgani Ağa ve Başmusahib Cevher Ağa birlikte gelirler. Mahmud Efendi, padişahın iradesini okuyacağını söyler.

İrade okunurken Hatice Hanım ayağa kalkar. Hacı Mahmud iradeyi okur:

“Allah Hatice kulunu berhudar etsin! Ben kendisinden hoşnudum; Allah da ondan hoşnut olsun! Rabbim onu iyi bir zevç ve evladlarla memnun etsin. Onun Mehmed Bey ile evlenmesini irad ettim. Kendisine layık çeyizini de vereceğim.”

O zamanın değerli parasıyla bin liranın üzerinde mehir tayin edilir. 23 yaşındaki Hatice Hanım'ın saraydaki bütün mücevherleri kendisine tevdi olunur. Kendisine hayat boyu 20 lira aylık maaş bağlanır. Kocasının maaşı artırılır. Yıldız civarında kendisine dokuz odalı bir ev yaptırılır...²²

* * *

Sultan II. Abdülhamid saraydan kız uzaklaştırırken aynı zaman da saraydan kız da kaçırmıştır. Mübalağa etmiyoruz gerçekten. Şehzadelik döneminde saraydan kız kaçırmış olduğu da rivayet olunur. Yeri gelmişken onu da anlatalım:

Sultan II. Abdülhamid şehzadelik döneminde Maslak Kasrı'nda yaşamış. Şehzadeliginde biraderi Veliahd Murad Efendi'nin dairesine gider gelirmiş. Orada bulunan Vuslatseza isminde güzel bir cariye görmüş ve pek beğenmiş. Mektupla, haberle kızı kaçırmış. Ağabeyi Şehzade Murad bunu haber alınca:

- “Biraderim kızı benden isteseydi vermez miydin ki böyle uygunsuz bir harekette bulundu? diye serzenişle iktifa eylemiş...”²³

* * *

Aslına bakarsanız sarayda padişahların kadınlardan çekmediği de kalmamış. Koskoca Sultan Abdülmecid'i yalvarıp yakartan karısı mı dersiniz, Sultan Aziz'in arkasından karısının terlik fırlatması mı dersiniz, Abdülhamid'in “yüzüne senin gibi ihtiyarın yanında ne işim var”, diyen mi dersiniz...

Saray'da Kanunî'nin yaşlılığından itibaren iki şey öne çıkmıştır: Birincisi kadın hükümlerliği, ikincisi entrika...

Entrika ise her zaman sarayların ruhuna sinmiş bir olgudur ve hâlâ da sürmektedir.

Bu noktada bendeniz bilhassa hanımefendilerden Mülazım Niyazi Efendi'yi dikkatli okumalarını öneririm. Ev bir sığınaktır. Onu hanımların eşleri için bir “saray” ya da “zindan” etmeleri mümkündür. Beylerin biraz sırtı sıvazlanıp, “sen bilirsin” denilince çocuklardan pek farkları kalmaz. Şayet beylerden şikâyet edilirse, “Eyyüb sabrı” her daim erkeklere değil, bazen de kadınlara lazımdır. Öyle ya, dinin emirleri karşısında kadın-erkek aynı derecede sorumlu değil midir?

Sultan II. Abdülhamid'in babası Sultan Abdülmecid'in hayatına dair...

Padişahların, sultanların yaşam öykülerini yazmak kolay değil. Hatta netameli bir iş. Ya sernad yapacaksınız yahut da susacaksınız.

Bahsettiğim bir hakikat. Tanzimat dönemine dair okumalarımı sürdürürken Sultan Abdülmecid'in hayatını merak ettiğimde olanlar oldu. Çok değer verdiğim müverrih bir dostum, "Yanlış seçim yapmışsınız. Sultan Abdülmecid'in biyografisini yazmak zor. Yine de siz bilirsiniz" dedi. Hâl böyle olunca merakım daha da artmadı. Çünkü Tanzimat dönemine ve II. Abdülhamid'in hayatına dair okumalarım sırasında Sultan Abdülmecid'le ilgili pek çok bilgiye de rastlamıştım. Ama yine de müverrih dostuma hak veriyordum. Sözgelimi Sultan II. Abdülhamid'in şu ifadeleri için zorluğunu bütün açıklığıyla ortaya koymaktadır:

"... Pederim buradan İstanbul'a avdetinde hasta oldu... Artık çok yaşamadı. Selânik'in sıtmasıdır... Oradan sıtma almış diye iptida sulfato ile tedavi ettiler... Hâlbuki değil idi... Verem idi... Vefatından 21 gün evvel ben gördüm. Kardeşlerim görmedi... Beni kabul etti... Gözümün önünden hiç gitmez..."

"Babamı bir sandalye ve koltuk üzerine oturtmuşlar güçlükle nefes alıyor idi. Büyük biraderimle dargın idi. Gel oğlum dedi. Bana birçok dua ve nasihat etti.

"Ben ayakta dinledim. Yarım saat kadar kaldım. Tahammül edemedim. Bacaklarım titremeye başladı. Düşecek hale geldim. Bana bir hüznün geldi. Ağlamaya başladım. Odadan çıktım. Arkadan bağıyor. Gel oğlum Hamdi Efendi. İçli çocuk! (Beni hep "içli çocuk" diye çağırır idi.) Seni müteessir ettim. Beni affet, diyor. O sırada ben iki kapı arasında ağlıyordum. Başmabeyinci Mehmed Ali Bey, git efendiyi üzme diyor. Ben bu halde nasıl gideyim, dedim. Yanına gittim. Elini öptüm. Duasını aldım..."

Yine Sultan Abdülhamid'in babasıyla ilgili şu tespitleri de manidardır. Aynı zamanda 39 gibi erken yaşta hayata veda eden Sultan Abdülmecid'in de vefat sebebini kısmi olarak açıklar mahiyettedir:

Sultan II. Abdülhamid ve maiyeti Cuma Selamlığı çıkışında, Zonaro Aile Arşivi.

“Merhum babam söze başladı mı çok söyler idi. Misal olarak bir gün İhlamur Köşkü’ne gezinti için gitmeye kalkmış. Araba hazırlanmış. Saat 8-9 civarında arabaya binmek üzere iken Sadrazam Ethem Paşa’ya rastgelmiş. Onunla ayakta söze dalmış. Kılınca dayalı ayaklarını çaprazvâri koymuş. Aralıksız anlatıyor. Tam üç saat ayak üzerinde kalmış. Bir de bakmışlar saat 11 buçuk. Haydi, araba yerine gitsin demiş. Çok kere böyle üç saat ayak üzerinde durduğu vâki idi. Karşısındaki artık dayanamaz bir hale gelir uyur duymaz idi. Böyle de dayanıklı idi. Ama nihayet veremden vefat etti. Onun da birçok sebepleri var: İşret, suiistimal...”

Sultan Abdülmecid 25 Nisan 1823’de doğar. Babası Sultan İkinci Mahmud, annesi Gürcü asıllı Bezm-i Âlem Valide Sultan’dır. Babasının vefatı üzerine, henüz 17 yaşında iken Osmanlı tahtına oturur. Şehzadelik döneminde iyi bir eğitim alır. Modern tarzda Batılı bir prens gibi yetiştirilir. Batı mûsikîsiyle ünsiyet kurmuş ve bu mûsikîyle yakından ilgilenmiştir. Çok iyi Fransızca bilen Abdülmecid aynı zamanda da iyi bir hattattır. Mevlevî tarikatına da intisap etmiştir.

Sultan Abdülmecid, 25 Haziran 1861 tarihinde 39 yaşında iken İstanbul’da İhlamur Köşkü’nde veremden dolayı vefat eder. Sultanın naşı Yavuz Sultan Selim’in türbesi yanındaki mezara defnedilir.

Genç yaşta vefat etmesine karşı pek çok eser yaptırmıştır. Sözelimi Galata Köprüsü olarak bilinen asıl adı Mecidiye Köprüsü onun zamanında yaptırılmıştır. Beşiktaş’la Ortaköy arasında Küçük Mecidiye Câmii ve Ortaköy İskeleyi yanında Büyük Mecidiye Câmii, Nişantaşı’ndaki Teşvikiye Câmii yine onun döneminde yaptırılmıştır. Şirket-i Hayriye denilen Boğaziçi vapurları onun döneminde işletilmeye başlanmıştır. Ayrıca yine birçok mescid ve çeşme yapmıştır. Dolmabahçe Sarayı, Beykoz Kasrı, Göksu Kasrı onun tarafından inşa ettirilmiştir.

Diğer taraftan Tanzimat ve Islahat Fermanı bu dönemde yürürlüğe konmuştur. Sultan Abdülmecid çeşitli unsurları Osmanlılık fikri etrafında birleştirmeye çalışmışsa da fermanın getirdiği ayrıcalıklar milliyetçilik duygularını artırmış, azınlıkları dinî ve iktisadî açıdan hareketlendirerek Sultan Abdülmecid’in bu yaklaşımını başarısız kılmıştır.

Yine bu dönemde Osmanlı ülkesi borçlanmayla tanışmış ve ilk defa İngiltere’den dış borç alınmıştır. Sultan vefat ettiğinde geriye ateş yumağı içinde bir ülke bırakmıştır.

Sultan Abdülmecid ayrıca, padişahların sarayda kapalı kalma geleneğine son vererek zaman zaman halkın arasına karışmış, halkın meseleleriyle yakından ilgilenmiştir. Yer yer Bâbîâlî’ye de giderek toplantılara katılmış, sık sık kışlaları ve tersaneleri teftiş etmiştir.

Eğitim alanında da önemli adımlar atmış, ilk ve orta öğretimi ciddi temeller üzerine bina etmiştir.

Erken yaşta vefatı evlilik ve gözdelelerinin başı çektiği rivayet olunur. Bu açıdan oğlu Sultan Abdülhamid’in, “tutulduğu tüberküloz hastalığının işretten” kaynaklığı görüşü dikkat çekicidir. Çocuklarının sayısı 40’i bulduğu kaydedilir.

Dört oğlu padişahlık makamına geçerek tahta çıkmıştır. Abdülmecid Han’ın kardeşi Abdülaziz’den sonra oğullarından beşinci Murad Han, İkinci Abdülhamid Han, Beşinci Mehmed Reşad ve Altıncı Mehmed Vahideddin Han padişah olmuşlardır.

Abdülhamid'in soğanlı yumurtası, sarayda yemek hırsızlığı, padişahlara sunulan arzuhaller...

“Sofranız nur, haneniz mamur olsun!” sözü Osmanlı’da boşuna söylenmemiş. Çünkü Osmanlı’da yemek kültürü oldukça önemliymiş. Yemek deyince, padişahların her birinin bir başyemeği varmış. Sözelimi Sultan II. Abdülhamid’in en çok sevdiği yemek soğanlı yumurtaymış. Hatta soğanlı yumurtayı kim iyi yaparsa o ödüllendirilmiş.

Özellikle de Ramazan ayının 15’inde Hırka-i Saadet ziyaretleri yapılır ve aynı gün Topkapı Sarayı’nda iftar yemeği yenirmiş.

“Sultan Abdülmecid’den itibaren bu iftar yemekleri Enderun efendileri tarafından ve aralarında gizliden gizliye bir yarış varmış gibi hazırlanır, yemek sahanlarını örten ve üzerine bağlı kumaşlara iliştilmiş kâğıtlara da isimleri yazılmış...”

“Padişah iftar yemeklerinden tatmakla birlikte en ziyade soğanlı yumurtayı önemser ve beğenirse bu yemeği yapan kişiyi kendine kilercibaşı seçermiş...”

Hemencecik “soğanlı yumurta da neymiş”, deyip geçmeyin! Soğanlı yumurtanın yapılması, pişirilmesi çok büyük bir marifet gerektirmiş. Enderun efendilerinin verdikleri bilgilere göre soğanlı yumurtanın pişirilmesi oldukça uzun sürermiş. Onun hem lezzetini hem de pişirilmesini yalnızca erbabı bilirmiş.”

Sultan II. Abdülhamid ise tahta geçtikten sonra Dolmabahçe Sarayı’nı pek benimsememiş. Elbette kendince haklı sebepleri var. En önemlisi de güvenlik zafiyeti... O yüzden tercihi Yıldız Sarayı olmuş. Tabi saray menüsünde soğanlı yumurtanın ayrı bir yeri olmasına karşın Osmanlı mutfağının en zengin yemekleri birbiri ardına tevali edermiş.

Dolmabahçe Sarayı’nda başmabeyinci olarak görev yapan Lütfi Simavi’nin anlattığına göre, yalnızca padişah için değil, her büyük memur için ayrı ayrı sofralar kurulmuş. Pek çok masrafı olan bu hâlin başlıca sebebi, Mabeyn-i Hümayun memurlarının bir araya gelmelerine mâni olmak içinmiş. Bu, padişahın tedbir mesabesindeki bir arzusundan kaynaklanmaktaymış. Bu masraflı işten kurtulmak için Lütfi Simavi ile Başkâtip Halid Ziya Bey birlik olup, bu israfı sona erdirmek için ayrı sofraya kurmak yerine, sarayda tabldot usulünü ikame etmişler. Lâkin bu girişimleri bütün görevliler tarafından kabul edilmekle birlikte Harem Ağaları tarafından ciddi bir muhalefetle karşılanmış. Yine bazı mutfak çalışanları da bu uygulamaya karşı çıkanların arasında yer almışlar. Bunun özel bir sebebi varmış. Mutfaktaki vazifeliler, Saray mutfağından aşırıdıkları çeşitli yemekleri, âdeta alenî bir şekilde sarayın yakınındaki evlere satarlarmış. Bunun için sarayın yakınındaki evlerde yemek pişirilme külfeti olmazmış. Ta Sultan Abdülmecid zamanında başlayıp saray bütçesini büyük sarsıntılara uğratan bu çirkin âdet, nihayet Lütfi Simavi ve Halid Ziya’nın ciddi çabalarıyla engellenmek cihetine gidilmiş. Padişahın hususi sofracıbaşı ise, dışarıya yemek satma konusunda epeyce direnmiş. Bunun sebebi de çok büyük bir gelir kaybının ortadan kalkması imiş. Nihayet büyük baskı ve kontrollerle uzun senelerdir kökleşmiş olan bu çirkin gidişatın da önüne geçilmiş.²⁴

Padişaha sunulan arzuhallere gelince... Genelde padişahlar halk içine çıktıkları zaman onlara halk tarafından talep ve şikâyet içeren dilekçeler verilirmiş. Lâkin padişaha arzuhali vermek de ayrı bir maharet gerektirmekteymiş. Halk tarafından kimi

arzuhalder hasır yakarak, kimi bir kamışın ucuna takarak, kimi arzuhalde büyük vaveylalar kopararak ancak sultana takdim edilebilirmiş. Arzuhal sahibi sultanın namaz kılacağı camiye girebilirse, sultan camiye teşrif ettiğinde bağırarak şikâyetini duyurabilir ve gayesine vasil olabilirmiş.

Yalnız adab ve erkân gereği, arzuhallerin sultanların camiye gelirken verilmesi usûldenmiş. Namaz çıkışı arzuhal vermek pek uygun bir davranış değilmiş. Hatta Sultan II. Abdülhamid'in saltanatının ilk yıllarında halk, padişahın yanına yaklaşarak arzuhalini bizzat elden verebiliyormuş. Sonradan güvenlik sebebiyle halk padişahlara yaklaştırılmamış, bunun yerine arzuhalleri padişah adına görevli memurlar toplamaya başlamış. Yine Sultan II. Abdülhamid döneminde ellerinde veya boyunlarında asılı kırmızı atlastan çantaları olan görevliler, arzuhal vermek isteyenlerin padişahu taciz edici bağırışlarını engellemek, hareketlerini kontrol etmek için arzuhalcilerin yanlarına giderek dilekçelerini almakla padişahın ve halkın işi kolaylaştırmışlar.

Bugün de arzuhallerin başvekile, -bundan sonra da Cumhurreisine- vermenin en etkili yolu, camiye giriş-çıkışlarında olacak herhâlde. Bu sebeple bir an önce bahsi geçen makamlar, herhangi bir kargaşaya mahal vermemek için harekete geçip tedbirlerini almalı ve korumalardan birini halkın arzuhallerini toplamak için görevlendirmelidirler.

Devlet adamlarından bahis açmışken, İslâm bilgilerinden Sühreverdi'nin belirttiği -devletin sağlamca durması ve memleketin huzur içinde devamlılık arz etmesi için- devlet adamlarında bulunması gereken yüksek özellikleri yeri ve sırası gelmişken zikredelim:

- 1- Adaletli olmak,
- 2- Akıllı olmak,
- 3- Cesur olmak,
- 4- Cömert olmak,
- 5- Yumuşak huylu olmak,
- 6- Vefalı olmak,
- 7- Doğru olmak,
- 8- Şefkat ve merhamet sahibi olmak,
- 9- Sabırlı olmak,
- 10- Affedici olmak,
- 11- Şükredici olmak,
- 12- Temkinli olmak,
- 13- Bilgili olmak,
- 14- Namuslu olmak,
- 15- Vakar sahibi olmak...

Sultan II. Abdülhamid, paşalardan çektiğini hiç kimseden çekmemiştir

II. Meşrutiyet'in ilânı üzerinden bir asırdan fazla bir süre geçti. Ne var ki hâlâ pek çok açıdan II. Meşrutiyet dönemi incelenmeyi bekliyor. Bu döneme ilişkin inceleme ve araştırmalarda haklı olarak Sultan II. Abdülhamid öne çıkıyor. I. Meşrutiyet'i ilân eden, sonra askıya alan ve 1908'de iç ve dış baskılarla tekrar II. Meşrutiyet'i ilân

etmek zorunda kalan bir padişah olarak Sultan Hamid'in iktidar dönemini incelediğimizde en fazla bizar olduğu kişilerin başında paşalar gelir. Ki o paşalar Sultan Hamid'i "hal" etmekle kalmayıp, beceriksiz ve ferasetsiz yönetimleriyle Osmanlı İmparatorluğunu 8-10 senede parçalamışlardır. İşin esasına bakarsanız bu paşaların başını çeken, Sultan Aziz'i şehid eden başta Hüseyin Avni ve Mithat Paşa olmak üzere Tanzimatçı Paşalardır. Zaten Tanzimat'tan sonra padişahlar paşaların elinde adeta birer kukla olmuşlardır.

Bu noktada Sultan Hamid'in, Mithat Paşa ile ilgili şu ifadeleri bu gerçeği gösterir:

"... Mithat Paşa'nın konağında hemen her akşam Namık Kemal Bey, Ziya ve Rüşdü paşalarla diğer arkadaşlarının toplanıp içtiklerini ve ileri geri konuştuklarını öğreniyordum. Bir seferinde Mithat Paşa'nın "Hanedan-ı Osmanî'den artık hayır gelmez. Cumhuriyet'e gitmekten başka çare kalmadı. Bunu nasıl sağlamalı dersiniz? Bu meseleyi sizin gibi birkaç kişi anlar. Âlemde bugüne kadar "Âli Osman" denilmiş, bundan sonra da "Âli Midhat" denilse ne olur? Siz ne dersiniz?" dediğini de yine o mecliste hazır bulunanlardan öğrendim..."²⁵

Mithat Paşa avanesiyle birlikte devleti idareye yeltenirken, sarayda buhran oluşturmaya çalışır, bu da yetmezmiş gibi devleti savaşa sürüklemek için çabalar, Müslüman halkın çoğunlukta olduğu vilayetlere azınlıklardan vali tayin etmeye girişir, Harbiye Nezareti'ne Rum talebe almak gibi ilginç uygulamalara da kalkışır. Varsa yoksa kendisidir. Osmanlı'yı kendi varlığıyla baki görecektik kadar işi ileriye götürmüştür.

Artık bu gidişe son vermek zamanı gelmiştir. Sultan Hamid de kafasına koymuştur koymasına ama Mithat Paşa'yı sadrazamlık görevinden nasıl alacaktır? Üstelik Mithat Paşadan da fazlasıyla çekiniyordur. İşte bu demde kararını uygulamaya koyar. Mührü almalarına dair emir verir. Mithat Paşa Dolmabahçe Sarayı'nın Hazine kapısından içeri girince bir odaya buyur edilir. O sırada Sultan Hamid, Dolmabahçe Sarayı'nda Hasbahçe'ye bakan Selamlık'ın önünde endişeli ve sinirli biçimde bir ileri bir geri yürür. Ya mührü vermezse endişesi, onu ciddi biçimde kaygılandırır. Fakat korktuğu olmaz ve Mithat Paşa Sadrazamlık mührünü teslim eder. Bulunduğu odadan pencere demirleri sökülerek gemiye bindirilir. Paşa'nın saraydan ayrılırken bütün bencilliğiyle söylediği şu cümle ilginçtir:

"Bu millete Allah rahmet eylesin!"

Mithat Paşa giderken Osmanlı halkının da arkasından geleceğini ve onu görevden alanlara bunun hesabını soracağını bekler. Oysa onun gidişinden sonra başta İngiliz ve Fransızlar olmak üzere Avrupa devletleri dışında Osmanlı tebaasından hiç kimseden ses çıkmaz.

Sultan Hamid ise derin bir nefes alır. Fakat ondan sonra karşısına Said Paşa çıkar. Yedi defa sadrazamlığa getirdiği Paşa, hal' edilme sürecinde Abdülhamid'e en büyük ihaneti yapan Paşa...

Sanki Esat Paşa'nın tavrı farklı mıdır? Hal' edilmek istenen padişahın odasına densizce girip meydan okurcasına, "Seni millet azletti!" diye fütursuzca padişahı aşağılayan Paşa... Gözetim altında tutulurken sabık padişaha "Ya canını ya paranı" diyecek kadar densizleşen Fethi Paşa...

Paşaların rekabeti ise ayrı bir yazı konusu... Hareket Ordusu'nun öncülerinden Enver Paşa'ya Harbiye Nazırlığı'nı açmak için Mahmud Şevket Paşa'nın güpegündüz yol ortasında kurşuna dizilmesi... Talat ve Enver paşaların rekabeti, birbirlerinin

kuyusunu kazıp birbirlerinden kurtulmaya çalışmaları... Cemal Paşa'nın aç gözlülüğü... Hüseyin Avni Paşa'nın İngilizlerden rüşvet alması ayrıca ahlâksızlığı... Hatta bugün dahi 93 Harbi'nin bile paşaların arasındaki rekabet yüzünden kaybedildiği tartışılıyorsa bu daha da vahimdir.

Osmanlı'nın son döneminde bazı paşaların bitmeyen hırsı, açgözlülüğü ve nankörlükleri, devletin menfaatleri yerine kendi menfaatlerini ön plana çıkararak İngiliz ve Fransızların hesabına çalışmaları Osmanlı'yı bitirmiştir.

Sözgelimi Hüseyin Avni Paşa: Paşa, görevinden azledilerek memleketi Isparta'ya gönderilir, dar günler geçirip, yoksulluk çeker. Sonra bağışlanarak göreve getirilir. O ise tedavi bahanesiyle soluğu Avrupada alır. Kaplıcalarda tedavi olmak yerine Fransız ve İngiliz devlet kapılarında "maddi olarak tedaviye" girer. İngiliz hariciyesi ile anlaşıp yüklü paralar alır. Avrupa dönüşünde yoksul bir paşa olarak getirdiği pahalı hediyelerle insanları şaşırtır. Paris'ten hediye olarak getirdiği bir çift şamdanı üç bin altına aldığını söylersek durum daha kolay anlaşılabilir. Bu sadece getirdiği hediyelerden biridir.

Hüseyin Avni Paşa, taifesiyle birlikte kin ve garaz dolu bir ruh haliyle Sultan Aziz'in ortadan kaldırılması için olmadık teşebbüslerde bulunur. Önce padişahı zehirletmek ister, başaramayınca da suikast düzenlemek için adamlar tutar ve nihayetinde de padişahı feci bir biçimde katlettirip, bu cinayete de intihar süsü verir.

Bu nokta da Sultan Hamid'in şu ifadeleri oldukça kayda değer:

"Hüseyin Avni Paşa, Mithat Paşa'nın yoldaşydı. Birlik olup amcamı tahttan indirmişlerdi. Mithat Paşa da Hüseyin Avni Paşa gibi İngilizlerden yana bir politika izliyor ve her halinden İngilizlere güvendiği görülüyordu... Mithat Paşa'yı suçlayacak bir delilim yoktu. Fakat amcam Abdülaziz Han'ın İngiliz parmağı ile devrildiği apaçık ortadaydı. Sadrazamım Midhat Paşa da, bu işi yapanların başında geliyordu. İyi niyetle de olsa, devletimin düşmanına sırtını dayamış ve onların sözünden çıkmayan bir insana, mülkü teslim etmek cinnet olurdu..."²⁶

Sultan Hamid dikkatle takip eder etmesine ama bazı paşaların gettosundan kurtulamaz. Nihayetinde 33 yıl sonra paşaların oyunuyla hal edilir. Sonra başını İttihad ve Terakkici paşaların çektiği II. Meşrutiyet dönemi başlar. Sultan Reşad hiçbir zaman inisiyatifi ele alamaz. Paşaların elinde adeta kukla olur. Sultan Vahdettin'in durumu da çok farklı değildir.

Diyeceğimiz o ki, Tanzimat'tan itibaren yalnızca Sultan Hamid değil, diğer Osmanlı padişahları da, paşalarından çektikleri kadar hiçbir şeyden çekmemişlerdir. Tanzimatçı paşalar olarak bilinen Mustafa Reşid Paşadan tutun da Âli Paşa, Fuat Paşa, Said Paşa, Hüseyin Avni Paşa, Mithat Paşa... Koskoca Osmanlı Devleti bu ferasetsiz paşaların yüzünden heba olup gitmiştir.

31 Mart Vakası

Bu noktada, 31 Mart Vakası'na da değinmekte yarar var:

Ayasofya Meydanı'ndan Meclis binasına yürüyen kalabalık şöyle haykırır:

- Şeriat isteriz!

Bazı mebuslar aşağıya inip nasihatte bulunmak isterler. Lâkin bu hiçbir fayda vermez. Asiler yalnızca şeriat değil, başbakanın ve meclis başkanının istifalarını da isterler.

Aslında ne istediklerini de bilmezler. Ne var ki Osmanlı Devleti'ne vurulan en ciddi darbedir bu. Aynı zamanda Sultan II. Abdülhamid'in "hal'i için sonun da başlangıcı...

Sultan II. Abdülhamid ise suskundur. Kolay bir şekilde bastırabileceği "Hareket Ordusuna" karşı "Müslümanı Müslümana" yâni "kardeşi kardeşe kırdırtmamak" düşüncesiyle silâhlı mukabele ve mukavemete izin vermez. Tabi bunun bedelini de sonradan ağır bir biçimde öder.

O günlerin panoramasını Sadrazam Tevfik Paşa'nın oğluna yazılan bir mektup mükemmelen ortaya koyar:

"Yıldız Sarayı'nın bomboş olduğu anlaşılıyordu. Herkes kaçmıştı. Askerler tüfekleriyle odalara kadar girmişlerdi. Baban doğru padişahın huzuruna gitti. Bütün adamları terk edip gitmişlerdi. Sultan Hamid babana acı acı dert yanarak kendisine sadık zannettiği bütün adamların çekilip gitmiş olduklarından ve hiç kimsenin imdadına yetişmediğinden bahsetti. Sonra sözüne şöyle devam etti:

- Ben sizi bana daha yakın ve daha sadık zannededim. Şu perişan halimi görüyorsunuz da beni bu vaziyetten kurtaracak hiçbir şey yapmıyorsunuz. Ben sizden selametimi temin hususunda daha fazla gayret beklerdim. Odalarım kadar girmiş olan şu vahşilerden katiyen emin değilim. Herhangi bir anda, herhangi birinin süngüsü altında can vermekten mütemadiyen endişe ediyorum. Eğer isterlerse beni hal' etsinler; ama şu herifleri başımdan savsınlar ve hayatımın masuniyetini temin etsinler.."

Sarayın suyu ve elektriği kesilmiş, kilerde de tek kişilik gıda malzemesi kalmamıştır. Yüz milyonların halifesi, harem maiyetiyle beraber, açtır.

Nihayet sarayı kuşatan Hareket Ordusu birliklerine başvurulur ve onlardan aç kalmış saray adına gıda maddesi istenir. Lütfedip bir araba ekmek gönderilir.

- Bu ekmeğe biraz da katık bulamaz mıyız? Ricasına da şu cevabı verilir:

- Biraz da katıksız ekmek yiyin!"²⁸

Bu noktada yorumu okuyucuya bırakalım. Sultan II. Abdülhamid'le ilgili olarak yine Tahsin Paşa'nın hakikati teslim babında şu vurgusu oldukça kayda değerdir:

"Sultan Hamid'in devr-i saltanatına ait neşriyat, ekseriyeti itibariyle, o devrin hakayıkını bilmeyen ve bütün malumâtı kıymetsiz dedikodulara istinad eden kimse-ler tarafından yazılmış eserlerdir. Bu eserler okunduğu zaman insana öyle gelir ki, Abdülhamid devrinin bütün seyyiâtı padişaha aittir. ...Ancak şurasını itiraf etmek lâzımdır ki, Abdülmecid'in "kuruntulu oğlum" dediği Abdülhamid Efendi'den o tanıdığımız Sultan Hamid'i çıkaracak sebepler yalnız onun vehmi, hayat ve saltanat sevgisi değildir. Memleketin en ücra köşesinden sarayın en kuytu noktalarına kadar her tarafa girmiş bir sefâlet-i ahlâkiye vardı ki, bu nihayet bir sel halini alarak padişahı önüne katıp götürmüştü. Tarih eğer bir mahkeme ise bütün şahadetler onun muvacehesinde ifade edilmek lazımdır..."²⁹

Bu nokta da bir hususun altını çizelim: Okumalarım sonucunda Sultan II. Abdülhamid ile "vehim" kelimesinin örtüştüğünü gördüm. Ne var ki "korku" kelimesini bu sultana yakıştırmamanın büyük bir bühtan ve haksızlık olduğunu düşünüyorum. Çünkü İstanbul'u altüst eden deprem olurken o mütevekkil bir şekilde dimdik ayakta bayramlaşmayı sürdürür. Kendisine jurnal edilen provokasyon ihtimaline karşı gidip bir bahaneyle orada yarım saat durur. Cuma namazı çıkışında bombalar patlarken o pervasız bir şekilde sükûnetini korur ve sonra arabayı kendi kullanarak saraya döner... Olsa olsa bütün bunlar, korkunun değil cesaret ve metanetin bariz göstergesidir...

Sultan Hamid, çöküş sürecine giren koskoca bir imparatorluğu 33 sene boyunca dirayetle yönetir. Şayet “Hareket Ordusu”nu bastırıp iktidarını korusaydı Osmanlı Devleti devam eder miydi? sorusu, bugün hâlâ müverrihlerin zihinlerini kurcalayan en önemli sorulardan biridir...

Sultan Hamid’in “edebiyat düşmanlığı” ve “katilliği”

1955 yılının sonlarında *Hayat Mecmuası* Abdülhamid’in kızı Ayşe Sultan’ın babası hakkında hatıralarını neşretmeye başlar. Bunun üzerine Cumhuriyet döneminin tanınmış muharrir ve müeddiblerinden Peyami Safa, *Milliyet Gazetesı*’ndeki sütununda Sultan II. Abdülhamid’i şiddetli bir şekilde eleştirir ve onu, babası İsmail Safa’dan mülhem olarak “aydınları katleden bir padişah” olarak niteler.

Öncelikle bir hususun altını belirgin bir şekilde çizelim: Sultan Abdülhamid keyfi iradesiyle hiç kimseyi öldürtmemiştir. Hatta idam cezalarının bile en az infazına müsaade eden padişah yine Sultan II. Abdülhamid’dir. Peyami Safa’nın, Abdülhamid’le ilgili suçlamaları ve isnadlarının aslı astarı yoktur. Çünkü Sultan Hamid, ne Peyami Safa’nın pederi İsmail Safa Bey’in ne de Midhat Paşa’nın katlinde hiçbir dahli yoktur. Ayrıca Sultan Hamid, aydın düşmanı da değildir. Nitekim Abdülhamid’in *Hatıra Defteri*’nde yazdıkları bu gerçekleri teyid eder mahiyettedir. Şöyle ki:

“... Ah... Beni edebiyata düşman sanır ve öyle gösterirlerdi. Hayır!.. Ben edebiyatın değil, edepsizliğin; edebiyatçıların değil, edepsizlerin düşmanı idim. Ziya Bey’i vezirlik ve valilikle İstanbul’dan uzaklaştırmaya beni iten kuvvet, efkâr-ı umumîye değil, onun bilgisine ve olgunluğuna olan saygımdı. Ben edebiyat düşmanı olsaydım, (Namık) Kemal Bey’e öldüğü güne kadar kesemden aylık vermez ve oğlunu saray hizmetine almazdım... Eğer onlara düşman olsaydım, benim de sokak ortalarında edebiyatçı ve muharrir öldürecek adamlarım yok değildi. Hayır. Ben hiçbir zaman okumuş adamdan korkmadım. Fakat birkaç kitap okumakla kendisini allâme sayan ahmaklardan çekindim ve onlardan uzak durdum. Avrupa milletlerinin laboratuvarlarına imreneceğine, kılık kıyafetlerine imrenen Frenk delisi şaşkınlık, benim yanımda itibar görmediler. Bundan pişman değilim... Benim zamanımda basılmış kitaplara baksınlar, bir de sonrakilere... Avrupa’nın ne kadar büyük filozofu, âlimi, edebiyatçısı varsa bunların en seçilmiş eserleri benim zamanımda basılmış, satılmış ve okunmuştur. Benim korunmak istediğim Avrupa’nın bilgisi değil, Avrupa’nın düşmanlığı idi... Benim saltanat günlerimde insanlar belki fazla gevezelik edememişlerdir ama fazlasıyla okumuşlar, öğrenmişler ve münevver insan olmuşlardır. Fındık kadar marifet gösteren insan, benden ceviz kadar ihsan görmüştür... Sansür işte budur! Çeşitli çalkantılar içinde ayakta durmaya çalışan ülkeme, şifa yerine zehir sunmak isteyenlerin önüne geçmenin adı sansürdür.”³⁰

Meclis-i Mebusan reisi Ahmet Rıza Bey'in not defterinden...

Hatıratlar, genellikle yazan için bir tür savunma mekanizmasıdır. Daha açık bir deyişle, savunma refleksiyle kaleme alınmış eserlerdir. Hâl böyle olunca hatıratlarda tarafsızlık aramak pek doğru değildir. Buna karşın hatıratların satır aralarındaki bazı ifadeler pek çok gerçeğin ortaya çıkmasında da ciddi amillerdir.

Fakat bizim edebiyat tarihimizde hatırat geleneğinin olmayışı ise büyük bir kayıptır.

Girizgâh babında bu kısa değerlendirmeden sonra *Meşveret* gazetesinin sahibi, Meclis-i Mebusan ve Âyan Reisi Ahmet Rıza Bey'den bahsedeceğim.

Ahmet Rıza, 1859'da İstanbul'da doğar. Babası Ziraat ve Darphane Nazırı Ali Rıza Bey'dir. İlk mektepten sonra Galatasaray Lisesi'ne devam eder. Okulu bitirdikten sonra Hariciye Nezareti Tercüme Kalemî'nde kâtiplik yapar. 1884'te tarım öğrenimi için Fransa'ya gider. Paris'te Tarım Okulu'nu bitirir. Türkiye'ye dönüşünde mesleğiyle ilgili iş bulamaz. Maarif Vekâleti'ne geçerek önce Mülki İdadisi Müdürü, sonra da Bursa Maarif Müdürü olur. Fransız devriminin 100. yılı dolayısıyla açılan sergiye katılmak için Paris'e gönderilir ve burada görevinden istifa eder. Bir süre Fransız pozitivistlerinden Pierre Laffitte'nin derslerine devam eder. Jön Türk hareketine katılır. Paris'te *Meşveret* adıyla gazete çıkarmaya başlar. İttihad ve Terakki Teşkilatı'na üye olur. Bu teşkilat nâmına *Meşveret*'i yayınlamayı sürdürür. Kendi ifadesiyle büyük fedakârlıklarla bu işi devam ettirir. Boğazından keserek üstüne başına itina gösterir.

Saray'ın Fransadan talebi üzerine Paris'ten çıkarılır, *Meşveret*'in Türkçe yayını durdurulur. Brüksel'e gider, orada da yayın imkânı bulamaz. Mısır'a gider ve Türkçe *Meşveret*'i *Şûra-yı Ümmet* adıyla Mısır'da yayımlamaya başlar.

Bu noktada Ahmed Rıza'nın, II. Meşrutiyet ile İttihad ve Terakki'nin kuruluşuyla ilgili verdiği şu ifadeleri önemlidir:

“İttihad ve Terakki Cemiyeti ben Paris'te iken kuruldu. İlk önce ismini İstanbul'da ‘İttihad-ı İslâm’ koymuşlardı. Ben değiştirdim. Bizde çeşitli milletler bulunduğu ve bütün bunların hukukuna hürmet edileceği yönünde, ya ‘İttihad-ı Osmanî’ demek ya da amacın daha kapsamlı olduğunu göstermek için ‘İttihad ve Terakki’ demek uygun olacağını bildirdim. Öylece kabul edildi.”

Sultan Abdülhamid'in Anayasa'yı uygulamaya koyup Meşrutiyet'i ilân etmesinden sonra Paris'teki sürgünler İstanbul'a dönse de Ahmed Rıza, padişaha güvensizliğinden dolayı dönmez. Birkaç ay daha bekler ve öyle döner.

İstanbul'a dönüşünde mebus seçilir ve Meclis-i Mebusan'ın açılmasından sonra da Meclis Başkanı olur. Sultan Abdülhamid'le görüşür ve onun verdiği gümüş çerçevesi resmini ve altın sigara tabakasını kabul eder.

Daha sonra yine Sultan Abdülhamid'le mülâki olur ve bunu da şöyle anlatır:

“... Cevad Bey beni huzura götürdü, Huzur-u Şahane'de yalnız kaldım. Hünkâr iltifat etti, beni oturttu, ‘Sizi bana yanlış anlattılar’ dedikten sonra gönül okşayıcı sözler söyledi. ... Ziyaretimden memnun olduklarını söyleyerek alнімdan öptüler ve üzerindeki saati çıkararak elmaslı bir kurşun kalemle bana ihsan buyurdular. Ben de ellerinden öperek huzurdan ayrıldım...”

Ahmet Rıza, padişahla tekrar görüşür ve ondan halkın arasında gezme tavsiyesinde bulunur. Padişahın vermek istediği rütbe ve nişanlara olumsuz bakar ve ondan Kandilli'de bir kız okulunun kurulmasını talep eder.

Sonra 31 Mart Vakası cereyan eder. Vaka sırasında çok büyük tehlikeler atlatır. En garibine giden de bir hafta önce onu öldürmek isteyenlerin daha vakanın üzerinden haftası geçmemişken “Yaşa”, “Varol” diye yüzlerce insanın çılgınca bağırmasıdır. Meclis’te Ayân ve Mebusan birlikte toplanır. Mesele “hal” meselesidir. Sultan Abdülhamid tahttan indirilecektir. Hatıratında Ahmed Rıza Efendi, Sultan Hamid’in hal edilmesini şöyle anlatır:

“... Hal meselesini Meclis’e sunduk, çabucak hal işi görüşüldü. Fetva Emni Hacı Nuri Efendi fetva suretini onayda başlangıçta çeşitli bahanelerle kaçındı. Şeyhülislâm Ziyaeddin Efendi’yi göstererek “Müfti’l-enâm odur, fetva vermek kendine aittir” dedi. Söz uzadı, mebusların âyanın sabrı tükendi. Sonunda Fetva Emni “Hal’de uğur yoktur, saltanatın değişmesi gerekirse padişaha arz ediniz, kendisini azl etsin”, dedi. Küçük Hamdi (Elmalılı M. Hamdi Yazır) fetva taslağını ‘Hal edilmek’ ve ‘istifa teklifinde bulunulmak’ şıklarından hangisini Meclis uygun görürse uygulanması biçiminde yazdı. Bu şekle Hacı Nuri Efendi razı oldu. Fetva tebyiz ve imza olunduktan sonra Meclis yeniden açıldı. Yeni oturuma ferman okunmasıyla başlandı. Her taraftan (hal, hal) sesleri yükseldi. İstifa teklifini kimse ağzına alamadı. İttifakla hal kararı alındı. Görüşme sırasında Sahib Molla Bey’in bir itirazı oldu. Kararı padişaha bildirmek için delegeler tayin edildi. Arif Hikmet Paşa, Aram Efendi, Esad Paşa ve (Emanuel) Karasu efendilerden meydana gelen bir heyet seçildi. Yıldız Sarayı’na gönderildi...”³¹

Ahmet Rıza Bey, hatıratında kendisini aklama çabasına karşın Mevlânazâde Rıfat, onun, Sultan II. Abdülhamid’den aldığı ulufelerden söz eder. Dahası Lütfü Bey, Sultan Reşad’a başvurarak kendisine nasıl Âyan üyeliği verilmesi istediğini anlatır. Hatta sultana bunun kendisinin müktesep hakkı olduğunu söyleyecek kadar ileri gittiğini belirtir.

Hâsılı, Ahmet Rıza Bey’in hatıratı da savunma kastıyla yazılmış bir hatıratır. Bu beyler ve paşalar koskoca imparatorluğu on yıl gibi kısa bir sürede heba etmişlerdir.

Sultan Abdülhamid’in hal’i

İttihad ve Terakki Merkez-i Umumîsi azalarından Fatin Gökmen’in aktardığına göre; Sultan Abdülhamid’in hıyanetine ilişkin bir vesika bulmak amacıyla Hâfız İsmail Hakkı Paşa ile birlikte Hazine-i Hassa’nın tüm evrakını ve hesaplarını tetkike memur edilirler. Üç aylık tetkikleri sırasında; Bulgar kralından gelen bir telgraf bulurlar. Kralın gönderdiği telgraf metni şöyledir:

“Edirne’yi bana verirseniz ben Hareket Ordusu’nu dağıtırım ve saltanatınız tehlikeden masun kalır.”

Sultan Abdülhamid ise telgrafında şu karşılığı verir:

“Ben ne saltanatım ne de hanedanım için Müslüman askerlerinin üzerine bir Hıristiyan ordusunun taarruzunu asla istemem.”

Bunları anlatırken gözleri yaşaran Fatin Gökmen şu değerlendirmeyi yapar: “Biz bu telgrafi bulunca hayretten donakaldık. Ve o zaman kanaat getirdik ki merhum Sultan Hamid’e isnad olunan kötülüklerin hepsi yalan ve iftiradır...”³²

Yine bu noktada 31 Mart Hadisesi'nin Sultan Hamid'e hamledilmesi en yanlış hadiselerden ve kanaatlerdendir. Özellikle Sultan Hamid bu vakanın tahrikçisi olmak bir yana tam tersine önlemeye çalışanlardan birisidir.

Sultan Hamid'le ilgili bu doğru tespitleri dile getirdikten sonra onun hal hadisesinin bir başka boyutunu ele alalım:

Sultan II. Abdülhamid'in otuz üç sene süren saltanatı, 27 Nisan 1909'da "Meclis-i Mebusan"ın aldığı bir kararla sona erer. Sabık padişah kendisine Çırağan Sarayı'nın tahsis edilmesini talep etse de bu talebi dikkate alınmaz ve Selânik'e sürgüne gönderilir. Yerine kardeşi Mehmed Reşad Efendi geçer.

Aslında Sultan Hamid'in hal edilmesi II. Meşrutiyet'in ilânıyla başlar. İttihad ve Terakki iş başındadır. Meclis-i Mebusan'ın pek çoğu cihan padişahı Sultan Abdülhamid'in siyasetinin farkında değildir. Bir de bu süreçte yapılan seçimlerde pek çok gayr-i müslim, Meclis'e girer. Nitekim Selânik'ten seçilen mebus dağılımı bunun bariz göstergesidir. Selânik'ten 9 Kasım 1908'de çekilen telgraf metninde şu isimlerin mebus seçildiği bildirilmektedir:

Selânik sancağı: 6 mebus dağılımı:

- Evienoszâde Rahmi Bey, Müslüman (Dönme)
- Cavid Bey Müslüman (Dönme)
- Emanuel Karasu: Yahudi
- Artas Efendi: Rum
- Chonas Efendi: Rum
- Vlahoff: Bulgar

Sultan II. Abdülhamid, Meşrutiyet'i ikinci kez ilân etmeyi kabullenmekle yenilgiye bilinçli olarak rıza göstermiş gibidir. Bu kabullenmenin arka planında yatan unsur, Sultan Abdülhamid'in inisiyatifini elinde tutmasına karşın iç çatışmalardan ve karmaşadan devleti uzak tutma endişesidir.

Selânik'ten gelen Hareket Ordusu Yeşilköy'de karargâhını kurar. Sultan Abdülhamid bütün telkinlere ve ısrarlara rağmen İstanbul'da bulunan Hassa Ordusu'nu "kardeş kanı dökülmesinin önüne geçmek için" Hareket Ordusu'na karşı çıkarmayı reddeder. Bu reddiye aynı zamanda Sultan Abdülhamid'in kendi kendini "hal" etmesi anlamına gelir. Çünkü çok geçmeden Yeşilköy'e gelen Hareket Ordusu komutanlığında Sultan Abdülhamid'in "hal" kararı alınır.

Bir hülasa ve cennetmekân Sultan Abdülhamid'in vefatı...

Sultan II. Abdülhamid, Sultan Abdülmecid'in oğludur. 1876'da ağabeyi V. Murat'ın 3 ay 3 gün süren saltanatından sonra rahatsızlanması sebebiyle göreve gelen Sultan II. Abdülhamid, Kanûn-ı Esasî'yi yürürlüğe koymuş, Osmanlı-Rus Savaşı'nın bitiminde Meclis'i tatil ederek Anayasa'yı uygulamadan kaldırmıştır.

Çökmekte olan cihan devletini 33 yıl boyunca çok başarılı bir şekilde idare eden, kendini yıpratırcasına devlet işlerine adayan Sultan II. Abdülhamid'in en büyük endişesi devletin bekâsı olmuştur. Fakat 24 Temmuz 1908'de muhalefetin etkisiyle Kanûn-ı Esasî'yi yeniden yürürlüğe koymuş, İttihad ve Terakki'nin yersiz müdahaleleriyle işler daha da sarpa sarmıştır.

13 Nisan günü, Avcı taburu askerlerinin subayları etkisiz bırakıp Sultanahmed'de toplanmış, Meclis'e gidip şeriat istemiş ve bu süreçte Adliye Nazırı Nazım Paşa'nın katledilmesi üzerine hadiseler içinden çıkılmaz bir hâl almıştır. Selânik Hareket Ordusu 23-24 Nisan 1909'da İstanbul'a gelmiş, 25 Nisan'da şehri ele geçirmiştir. Sultan Abdülhamid Hareket Ordusu'na karşı güçlü bir askerî birlik olan kendi hassa kuvvetlerini "Halife-i İslâm'ım, Müslümanı Müslümana kırdırtmam" diyerek Hareket Ordusu'na karşı koymasını, savaşmasını engellemiştir. 27 Nisan 1909'da Meclis-i Mebusan ve Ayan ittifakla Sultan II. Abdülhamid'in hal'ine karar vermiştir. Hal fetvasında en dikkati çeken husus ise görevi süresince "İttihad-ı İslâm" siyasetini uygulamaya çalışan, dünya Müslümanlarının birliğine gönül veren Sultan II. Abdülhamid, "Kütüb-i Şer'iyyenin men'ü ihrakı" ile suçlanmıştır.³³ Hal edilmesinden sonra yerine kardeşi V. Mehmed Reşad geçmiştir. Sabık padişah önce Selânik, daha sonra da Bulgar Ayaklanması üzerine apar topar İstanbul'a getirilip, Beylerbeyi Sarayı'nda ikamete mecbur tutulmuştur.

Sultan II. Abdülhamid Han'ın cenaze merasimi, Ömer Faruk Şerifoğlu Arşivi.

Otuz küsur yıllık saltanatı boyunca bir süre ikamet ettiği Dolmabahçe Sarayı'nı saymazsak, çoğunlukla Yıldız Sarayı'nda ikamet etmiş ve fevkalade korunan bu saray Osmanlı tarihinden Cumhuriyet'e giden yolda büyük olaylara sahne olmuştur.

Beylerbeyi Sarayı'nda zorunlu ikamete tabi tutulunca yeni yerine alışmak için epeyce zorlanır. Sonra hayatını ibadet ederek, kitap okuyarak geçirir. İttihadçı liderlere asla gönül koymaz ve kendisini ziyaret etmek istediklerinde onları kabul eder ve devlete dair tavsiyelerini onlardan esirgemez.

Bu büyük padişah tahttan indirildikten 9 yıl sonra 5 Şubat 1918 günü rahatsızlanır. Rahatsızlığının sebebi aşırı soğuk algınlığıdır. Âdeti olduğu üzere kendi kendisine yaptığı ilaçlarını kullanır ve kısmi olarak iyileşir. Lakin ertesi günü üşümelerinin ardı arkası kesilmez. 8 Şubat günü bu kez de mide ağrısı nükseder. Doktorlar çağrılır. Durumu vahimdir.

Sabık sultan tekrar muayene edilir ve zatürre başlangıcı teşhisi konulur. Yazılan ilaçları kullanmaya başlar.

Hastalığı giderek artar. Doktorlar seferber olur. İlaç üstüne ilaç içmişse de bir faydası olmaz.

Kendisine doktorlar tarafından sabahları banyo yapmaması tavsiye olunur. Sabık Sultan, “Banyo benim medar-ı hayatımdır, beni kimse bundan men edemez”, diyerek doktorların tavsiyesini dinlemez ve banyosunu yapar.³⁴

“Daima beraberinde bulunan dördüncü kadını Sultan Hamid’in son sabahını şöyle anlatır:

“O gün sabah banyosunu yaptı. Ben çamaşırlarını giydirdim fakat baktım ki sırtı durmadan terliyor. ‘Aman efendiciğim çok terliyorsunuz’, dedim. ‘Kadın bu ecel teridir’, cevabını verdi. Çamaşırlarını, elbiselerini giydi, kahvesini verdik. Hamamdan sonra kahve içmek itiyadındaydı. Yarım bardak sütlü maden suyu içti. Oturduğu yerde iki rekât namaz kıldı. Bundan sonra ağırlaşmaya başladı.”³⁵

Sultan Abdülhamid doktorlar tarafından yine muayene edilir. İlaçları yenilenir.

Lâkin ilaçların yine bir faydası olmaz. Durumu giderek daha da ağırlaşır.

Ve çok geçmeden de rahmet-i Rahman’a kavuşur.

Vefat ettiğiinde takvimler 10 Şubat 1918’i göstermektedir.

Dolayısıyla o Osmanlı Devleti’nin acı sonunu görmemiştir.

Vefatında 76 yaşında olan sabık padişah, Çemberlitaş’taki Sultan Mahmud Türbesi’ne defnolunur.

Sultan II. Abdülhamid’den sonra Müslümanların hazin sonu

Osmanlı Devleti’nin son dönemi ciddi biçimde incelenmesi, analiz edilmesi gereken bir dönemdir. Özellikle Sultan II. Abdülhamid dönemi bu açıdan bir ayrıcalık taşır. Gerek 33 yıla varan iktidar süresi ve gerekse dış politikada akıl almaz ferasetiyle bu dönem, çöküş sürecine girmiş bir devletin iade-i itibarı olduğu gibi aynı zamanda “İttihad-ı İslâm” politikasıyla Osmanlı Devleti’nin dünyanın en uzak bölgelerine kadar elinin uzanıp, İslâmi tebliğ faaliyetlerinin hız kazandığı bir dönemdir.

Bu açıdan yalnızca Güney Afrika Müslümanlarının eğitim-öğretim ve dini meselelerini yerinde görmek ve onlara rehberlik yapmak üzere gönderilen Sultan Aziz’in tahta çıktığı ikinci yıl olan 1863’te, Afrikalı Müslümanların isteği üzerine Cape Town’a gönderilen Ebu Bekir Efendi’nin çaba ve çalışmaları önemli bir örnektir. Sultan Aziz’in yeğeni olan Sultan II. Abdülhamid döneminde bu çalışmalar daha bir işlerlik kazanmıştır. Afrika bu süreçte İslâm’ın berraklığıyla aydınlanmış, Hıristiyan misyoner faaliyetleri ciddi biçimde sekteye uğratılmıştır.

İktidar olduğu dönemde Asya’nın en ücra bölgeleri, Avrupa ve Afrika kıtalarının tümü Sultan II. Abdülhamid’in gündeminde olmuştur. Bu coğrafyalardaki tebliğ faaliyetlerini ve çalışmalarını maddi ve manevi olarak desteklemiştir. Sultan II. Abdülhamid’in hal edilmesiyle beraber, dünya Müslümanları sahipsiz bırakılmıştır. Özellikle de İttihad ve Terakki döneminin Paşaları, yapılan bu doğrultudaki talepleri görmezden gelmişlerdir. Batılı bir yazar olan Alan Palmer’in isabetle kaydettiği gibi “Osmanlı’nın iyi niyetli çocukları olan Paşalar, on yıl içerisinde her şeyi ellerine yüzlerine bulaştırarak Osmanlı Devleti’nin yıkılmasında ciddi rol oynamışlardır.”³⁶ Bu bağlamda özellikle Sultan Abdülhamid’in iktidardan uzaklaştırılması sonucu dünyanın dört bir yanında Osmanlı için çalışan Müslümanlar, hamisiz ve himayesiz kalmışlardır. Nitekim aşağıdaki satırlar bunun somut bir göstergesidir:

“II. Abdülhamid’den sonra Müslümanların dramı...”

İkinci Meşrutiyet idâresi, hususiyle Sultan II. Abdülhamid’in tahttan indirilmesinden (27 Nisan 1909) sonra, onun Osmanlı ülkesi dışındaki İslâmî faaliyetlerine hiç de sıcak bakmamıştır. Liverpool İslâm Cemiyeti Başkanı Abdullah Quilliam, New York Neşr-i İslâm Cemiyeti Başkanı Muhammed Webb gibi “mühtedi”; Pekin Müftüsü Abdurrahman Wang Kuen ve Cava Müftüsü Seyyid Alevî gibi “mahallî” liderler yanında, Osmanlı Devleti’nin resmen vazifelendirdiği Cape Town’daki Hişam Nimetullah, Johannesburg’daki Ömer Celâleddin, Clamort’taki Muhammed Alaaddin yahut Pekin’deki Ali Rıza Hoca gibi aktif insanlarla var olan ilişki ve irtibatları “Abdülhamid Müslümanı” suçlamasıyla kesilmiştir.

Hâmisiz kalan Abdullah Quilliam’a, İngilizlerin ne yaptığı belli değilken; Muhammed Webb, sadece “Müslüman” olduğu için Amerika’da açlık ve sefalet içinde ölecekti. Ali Rıza Hoca’yı başka bir vazifeye tayin bahanesi ile İstanbul’da alıkoyup, sonra da vazife yeri olan Pekin’e vaktinde gitmediği için üç ay açığa alıp ve bunun sonunda da Dersim’e süren İttihatçılar, İkinci Meşrutiyet’in hemen ardından Güney Afrika’da da aynı politikaları izlemişler, daha önce “Arap ayrılıkçıları” İstanbul’a, Sultan II. Abdülhamid’e bildiren Ebûbekir Efendi’nin Güney Afrika’da yaşayan oğulları Hişam Nimetullah, Muhammed Alaaddin ve Ömer Celâleddin Efendilerle bütün ilişkileri kesmişler; maalesef onları da yine “Abdülhamid Müslümanı” imajına kurban etmişlerdir.

“Sultan Reşad’ın bölge Müslümanlarına muhabbet ve alâkası...”

Bu durumun farkına varan Cape Town Müslümanları, 15 Temmuz 1909’da, “Güney Afrika Müslümanlarının Hilâfet-i uzmâyaya olan kopmaz bağlılık ve sadâkatlerini ve Güney Afrika’daki İslâm mekteplerine İstanbul’un gönderdiği ve takviye ettiği iâşe ve yardımları” konu alan, Cape Town’da yayınlanan *Zi Cape Argus* gazetesinin bir haberini İstanbul’a Maarif Nezâreti’ne göndermişlerdi.

Zi Cape Argus gazetesinin 7 Haziran 1909 tarihli nüshasında yayınlanan “İslâm Mektepleri” başlıklı yazıda şöyle denilmektedir:

“Güney Afrika’da Arapça tahsili için açılan Osmanlı Mektebi’nin muallimi Hacı İmâm Mahmud Maknovel Efendi, şevketli Sultan V. Mehmed Hân Hazretleri’ne bir arıza takdîm ederek, kendisi ve Cape Town’daki Güney Afrika İslâm Cemiyeti adına bağlılığını arz etmişti. Bundan 70 sene evvel hâc vazifesini ifâ için Mekke-i Mükerreme’ye giden Hacı İmâm Efendi’nin babası Güney Afrika’ya dönünce, ilk defa Osmanlı sultanlarının adını hutbede zikretmeye başlamıştı. Şimdi de Mekke-i Mükerreme’den resmen vârid olan bir mektûp üzerine, Sultan V. Mehmed’in adı hutbelerde okunmaya başlanmıştı.

Halifemizin Güney Afrika Müslümanlarını sahipsiz bırakmayacakları; buradaki yetim ve büyüklerin eğitim ve iâşesi için kendi özel hazinelerinden bir tahsisat verecekleri kesinlikle bekleniyor...”³⁷

Bu haklı bekleyiş tam olarak yerini bulmasa ve beklentilere yeterince karşılık verilemese de Sultan Reşad bir irade ile “Keyfiyetin devletçe nazar-ı itibara alınarak, Maarif Nezâretine mümkünse gereken yardımın yapılmasını” emretmiştir.

Fakat Sultan II. Abdülhamid'in hal edilmesinden sonra Afrika gibi çeşitli coğrafyalardaki Müslümanlar yukarıda da dikkat çektiğimiz üzere hamisiz kalmışlardır.

Bu anlattıklarımız yalnızca Afrika'da işin bir vechesidir. Çünkü Sultan II. Abdülhamid'in Balkanlar, Ortadoğu, Uzakdoğu, Afrika hep gündeminde olmuştur. O 'Senüsi Hareketi'yle Afrika'ya yön vermiş, Çinde Hamidiye Üniversitesi'ni inşa ettirmiş, Japonya'da İslâm'ın yayılmasına katkıda bulunmuştur. Onun 33 yıl süresince İslâm coğrafyasında yaptıkları çalışmalar ciddi bir inceleme ve araştırma konusudur.

Aradan yüzyıla yakın bir süre geçmesine rağmen şimdilerde Afrika ülkelerindeki bazı camilerde hâlâ Osmanlı padişahlarının adının, özellikle de Sultan Hamid'in adının Cuma hutbelerinde okunuyor olmasının arka planında yatan unsur yukarıda saydığımız hususiyetlerdendir. Bugün ise, dünyanın çeşitli yörelerinde yaşayan Müslümanlar ülkemizden maddi ve mânevî destek beklemekte, Türkiye'deki olumlu gelişmeleri dualarla desteklemektedirler.

Kısacası, Cennetmekân Sultan II. Abdülhamid'den tarihî, sosyolojik ve ümmet bilinci açısından öğreneceğimiz çok şey vardır.

Tarih bu açıdan tekrar okunmayı ve anlaşılmayı beklemektedir...

Dipnotlar

- 1 Geniş bilgi için bkz. Hüseyin Tekinoğlu, *Abdülhamid Han'ın Yönetim ve Liderlik Sırları*, İstanbul 2007; Aysel Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, Selçuk Yayınları, İstanbul 1984, s. 27. Necip Fazıl, *Ulu Hakan Abdülhamid Han*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 1994.
- 2 Şadiye Osmanoğlu, *Hayatımın Acı ve Tatlı Günleri*, Bedir Yayınları, İstanbul 1966, s. 23.
- 3 Şadiye Osmanoğlu, *age*, s. 29.
- 4 Şadiye Osmanoğlu, *age*, s. 30-31.
- 5 Şadiye Osmanoğlu, *age*, s. 32.
- 6 Şadiye Osmanoğlu, *age*, s. 44.
- 7 Paul Fesch, *Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul*, çev. Erol Üyepazarcı, Pera Yayınları, İstanbul 1999, s. VIII.
- 8 Paul Fesch, *age*, s. XIII.
- 9 Bkz., Paul Fesch, *age*, s. XIV.
- 10 Paul Fesch, *age*, s. XV.
- 11 Paul Fesch, *age*, s. XVI.
- 12 Erol Üyepazarcı'nın tarihi doğru okuyan tespitleri bu şekilde sürüp gidiyor...

Sonuç olarak, Abdülhamid devri açısından önemli bir kaynak olan "*Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul*" adlı eserini dilimize kazandıran Erol Üyepazarcı, eleştirel bir bakışla Fransız yazar Fesch'in verdiği bilgileri değerlendirmiş ve çeviren olarak kitaba ilave ettiği çok hacimli takrizle, çok sayıda dipnotla kitabı daha da nitelikli hale getirerek zenginleşmesine ciddi boyutta katkı sağlamıştır...

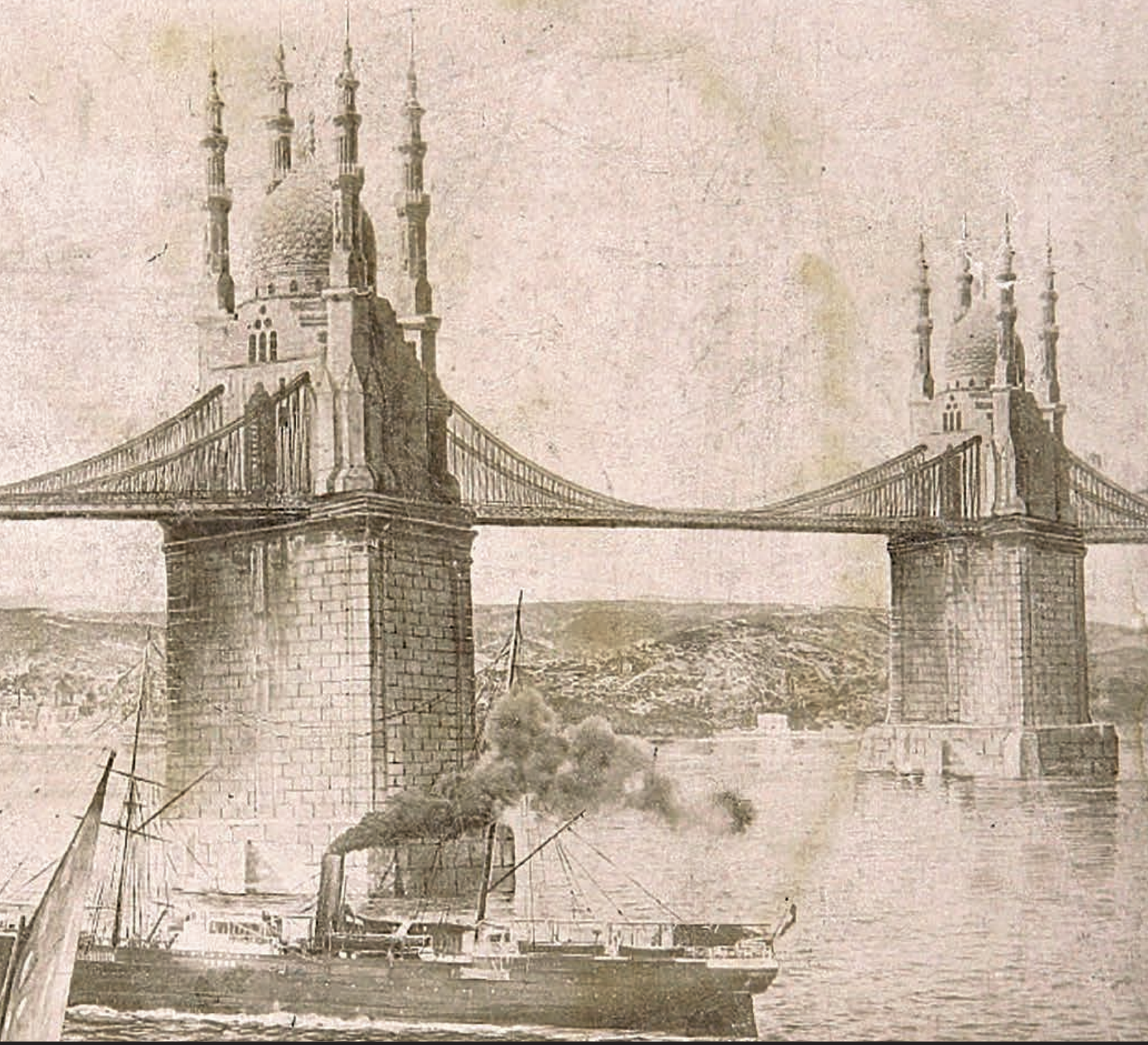
Bahsi geçen eser İstanbul'da 1999'da Pera Yayıncılık tarafından neşredilmiştir. Ayrıca, Üyepazarcı'nın yine tarihi olayları ve kişileri konu edindiği 10'dan fazla eseri vardır...

- 13 Bkz. İsmail Kara, *İslâmcıların Siyasî Görüşleri*, İz Yayıncılık, İstanbul 1994, s. 82-87.
- 14 Mehmed Şemseddin, *Çocuklara Arkadaş*, haz. Fahrettin Gün, Beyan Yayınları, İstanbul 2016, s. 36-38.
- 15 Erdal Yavuz, *Jöntürk Basımı*, İletişim, Ankara 1981, s. 217-218.
- 16 Erol Özbilgen, *Mağlupların Zaferi*, İstanbul 1988, s. 220-222.
- 17 Sultan Abdülhamid, *Siyasi Hatıratım*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1988, s. 213.
- 18 *Sebilürreşad*, IX/222, (Haziran-1956), S. 251-252.
- 19 Nuri Doğan, *Ders Kitapları ve Sosyalleşme (1876-1918)*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1994, s. 52.
- 20 Nuri Doğan, *age*, s. 53-55.
- 21 Nuri Doğan, *age*, s. 118.
- 22 Bkz. Süleyman Kani İrtem, *Osmanlı Sarayı ve Haremin İçyüzü, Muzıka-i Hümayun ve Saray Tiyatrosu*, İstanbul 1999, 218-219.
- 23 Bkz. Süleyman Kani İrtem, *age*, s. 179.
- 24 Bkz. Halid Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, Yayına haz. Nur Özmel Akın, Özgür Yayınları, İstanbul 2003.
- 25 İsmet Bozdağ, *Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, İstanbul 2009, s. 44.
- 26 Geniş bilgi için bkz. Yılmaz Öztuna, *Bir Devrin Anatomisi*, İstanbul 2003; Mevlânzâde Rifat, *İttihad Terakki İktidarı ve Türkiye İnkılâbının İçyüzü*, Yedi İklim, İstanbul 1993; Kadir Mısıroğlu, *Osmanoğulları'nın Dramı*, Sebül Yayınları, İstanbul 1974; Murat Bardakçı, *Şahbaba*, Pan Yayıncılık, İstanbul 1998; Hüseyin Tekinoğlu, *Abdülhamid Han'ın Yönetim ve Liderlik Sırları*, İstanbul 2007; Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, İstanbul 1984.
- 27 *Sultan Abdülhamid, Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1990, s. 29.
- 28 Necip Fazıl Kısakürek, *Son Devrin Din Mazlumları*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul (tarihsiz), s. 25.
- 29 Tahsin Paşa, *age*, s. 29-30.
- 30 Bkz. Ömer Lekesiz, *Mimlerin Abecesi*, İstanbul 1995, s. 80-81.
- 31 Bkz. *Ahmed Rıza Bey'in Anıları*, Arba Yayınları, İstanbul 1988, s. 39.
- 32 İbrahim Arvas, *Tarihî Hakikatler*, Ankara 1964, s. 10.
- 33 Bkz. *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. 7, İz Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 80-83.
- 34 Bkz. *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. 7, s. 80-83.
- 35 Bkz. Haluk Y. Şehsuvaroğlu, *Tarihi Odalar*, İstanbul 1954, s. 98-112.
- 36 Bkz. Alan Palmer, *Bir Çöküşün Tarihi*, çev. B. Çorakçı Dışbudak, Turkuvaz Kitap, İstanbul 2008, s. 204.
- 37 Ahmet Uçar, *Güney Afrika'da Osmanlılar*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2008, s. 528-529.

COMPAGNIE IN
DU CHEMIN DE F
LE PONT AB

INTERNATIONALE
ER DU BOSPHORE
DOUL HAMID.

İKTİBASLAR

سلطان عبدالحمید خان ثانی : صورت خلعی

ولادت ۱۶ شعبان ۱۲۵۸ - جلوسی ۱۱ شعبان ۱۲۹۳ - غلی ۷ ربیع الآخر ۱۳۲۷ -
وفاتی ۲۸ ربیع الآخر ۱۳۳۶

محرری : عبدالرحمن سرف

عنائی پادشاهلرینک ازدیاد سن جهتدن ایکنجیسی وامتدادسلطنت
اعتباریه دردنجیسی اولان سلطان عبدالحمید خان ثانی آرتق تاریخه مال
اولدی. علائق دار فزاندن ال چکمسيله کبروده قالانلرک خصومت دنیویه
واحتراصات قلیه لرینه خاتمه چکلمک لازم کلور. موتایه رحمت او قومق
وتقصیراته مغفرت دیله مک مقتضاء نجابت اسلامیه در. اوتوز اوج سنه
سورن حکومتی محاکمه وتنقیداتیمک ایلروده مورخینک عادل وجدانلرینه
ویبطرف قلملرینه تائد بروظیفه در.

شهریار مشارالیهک سببا وبنیه سنده خاندان عثمانیه یه مخصوص اولان
علامات ایوجه فرق ومشاهده اولتور ایدی. نشه کیم جاتیله بللینی
طرفندن ترسیم اولنان فاتحک تصویرنده خاقان سابقک خطوط وجهیه سی
نمایندر. کندوسی ذکی وحساس، دقیقه شناس، معامله متاده سی نازک،
حلاوت مخصوصه صدایه مالک، اقدیلکک وخلافت وسلطنتک عزووقارینی
مع التقدير تمامیله برینه کنیرر، بندکاتی تلطیف وکندیله کوروشن
اجابی طائلی دیلی وجاذبه نزاکی ایله تسخیر ایتمه نیک بولنی بیلیر، تهدیدی
حقیله ایقاعه قادر ولدی الحاجه اظهارشدت ویا نسکین حده مقتدر ایدی.
کوچک یاشندن برومبتلی اولدی واهمه نیک تأثیریه سلطنت وجاتی دایما
تهلکده کورمک کندوسنده برمرض مزمن معنوی حالی آلمش ایدی.
زورنالیرلرک القآت متوالیه سی وهمنه مروحه جنبان اولمقله حفظ جاه
ایجسون خاطره کان وکلان تقیدات وتضییقاتک کافه سنی اجرا وخواب
وآرام وفعالیت واهتمامی بو اوغورده فداییلدیکی حالده جناب رب قدیرک

Sultan Abdülhamid Hân-ı Sâni:

Sûret-i Hal'i

Velâdeti 16 Şaban 1258, cülûsu 11 Şaban 1293, Hal'i 7 Rebiülâhır 1327, vefatı 28 Rebiülâhır 1336

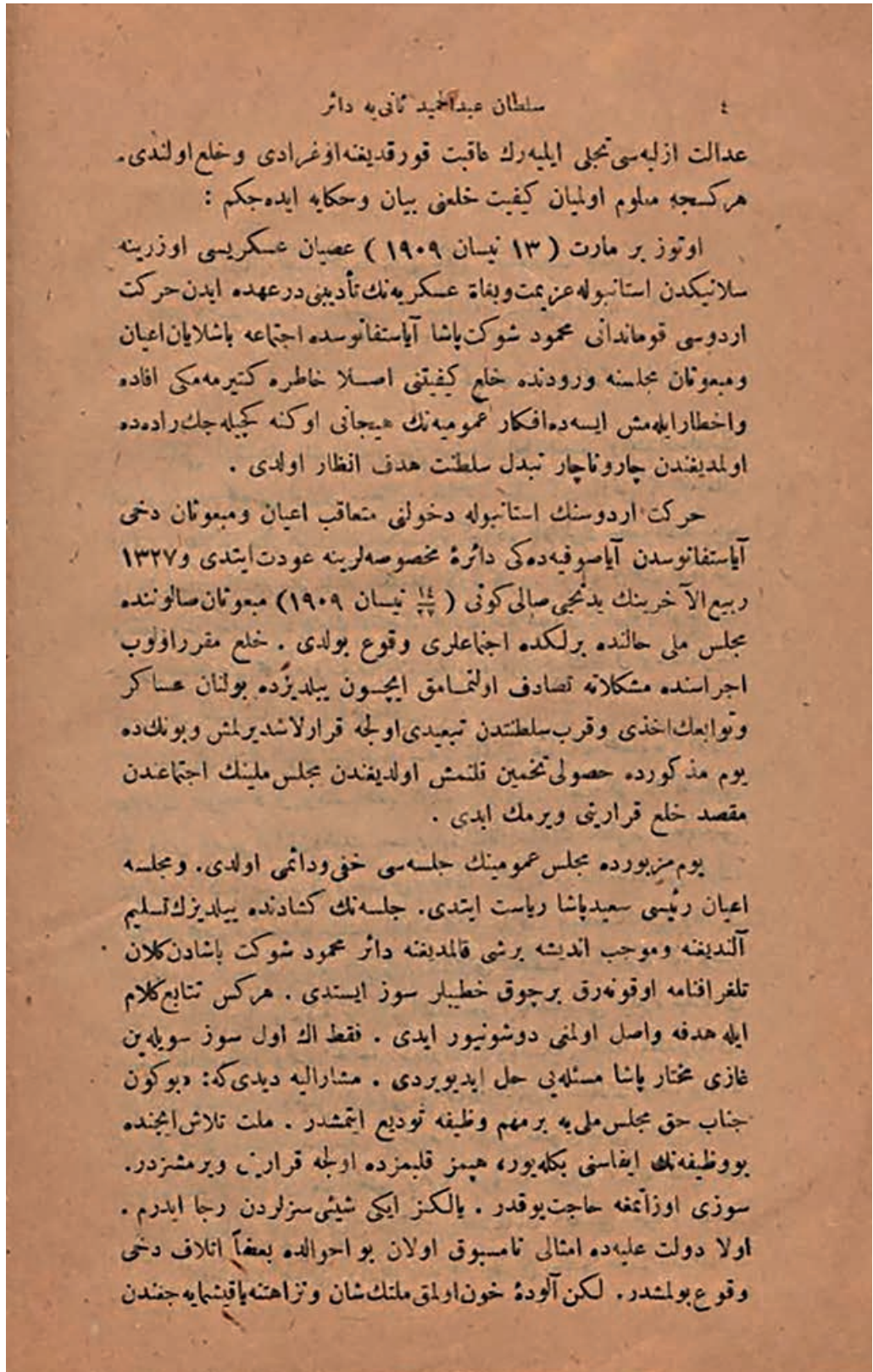
Muharriri: Abdurrahman Şeref

Yayına Hazırlayan: T. Cengiz Göncü*

Osmanlı padişahlarının izdiyâd-ı sinn cihetinden ikincisi ve imtidâd-ı saltanat itibârıyla dördüncüsü olan Sultan Abdülhamid Hân-ı Sâni artık tarihe mâl oldu. Alâik dâr-ı fenâdan el çekmesiyle girüde kalanlar husûmet-i dünyeviyye ve ihtirâsât-ı kalbiyyelerine hâtime çekilmek lazım gelir. Mevtâyâ rahmet okumak ve taksirâtına mağfiret dilemek muktezâ-yı mücabet-i İslamiyyedir. Otuz üç sene süren hükümetini muhâkeme ve tenkîd etmek ilerüde müverrihînin âdil vicdanlarına ve bî-taraf kalemlerine âid bir vazifedir.

Şehriyâr-ı müşârün ileyhin sîmâ ve bünyesinde Hânedân-ı Osmaniy'e mahsûs olan alâmât eyüce fark ve müşâhede olunur idi. Nitekim Centile Bellini tarafından tersîm olunan Fatih'in tasvîrinde Hakân-ı sâbıkın hutût-ı vechiyyesi nümâyândır. Kendüsü zeki ve hassâs, dakika-şinâs, muâmele-i mu'tâdesi nâzik, halâvet-i mahsûsa-yı sadâyâ mâlik, Efendiliğin ve Hılâfet ve Saltanatın izz u vakârını mea't-takdir tamâmıyla yerine getirir; bendegânını taltîf ve kendüyle görüşen ecânibi tatlı dil ve câzibe-i nezâketi ile teshîr etmenin yolunu bilir, tehdidini hakıyla ikâa kâdir ve lede'l-hâce izhâr-ı şiddet veya teskîn-i hiddete muktedir idi. Küçük yaşından beru mübtelâ olduğu vâhimenin te'sîriyle saltanat ve hayatını daima tehlikede görmek kendüsünde bir maraz-ı müzmin-i manevî hâlini almış idi. Jurnalcilerin ilkaat-ı mütevâliyesi vehmine mirvaha-yı cenban olmakla hıfz-ı câh için hatıra gelen ve gelmeyen te-kayyudât ve tazyikâtın kâffesini icrâ ve hâb ve ârâm ve faaliyet ve ihtimâmını bu uğurda fedâ eylediği halde Cenâb-ı Rabb-i Kâdir'in

* Dr. Tarihçi, Milli Saraylar, Müzecilik Araştırma Şefi.

adâlet-i ezeliyyesi tecellî eyleyerek âkıbet korkduğuna uğradı ve hal' olundu. Herkesce ma'lûm olmayan keyfiyet-i hal'ini beyân ve hikâye edeceğim:

Otuz bir mart (13 Nisan 1909) isyân-ı askeriyyesi üzerine Selanik'den İstanbul'a azîmet ve buğât-ı askeriyyenin tedbini deruhde eden Hareket Ordusu Kumandanı Mahmud Şevket Paşa Ayastafeno'sda ictimaa başlayan A'yan ve Mebusân Meclisine vürûdunda ha'l keyfiyetini asla hatıra getirmemeyi ifâde ve ihtâr eylemiş ise de efkâr-ı umûmiyyenin heyecânı önüne geçilecek raddede olmadığından çâr u nâçâr tebeddül-i saltanat hedef-i enzâr oldu.

Hareket Ordusu'nun İstanbul'a duhûlünü müteâkib a'yan ve mebûsâmn dahî Ayastefonos'dan Ayasofya'daki, daire-i mahsûsalarına avdet etdi ve 1327 rebûlâhırının yedinci Salı günü (27 Nisan 1909) mebusân salonunda Meclis-i Millî halinde birlikde ictimâları vukû buldu. Hal' mukarrar olub icrâsında müşkilâta tesâdüf olunmamak için Yıldız'da bulunan asâkir ve tevâbiin ahzı ve kurb-ı saltanattan teb'îdi evvelce kararlaştırılmış ve bunun da yevm-i mezkûrda husûlü tahmîn kılınmış olduğundan Meclis-i Millî'nin ictimâından maksad hal' kararını virmek idi.

Yevm-i mezbûrda Meclis-i Umûmi'nin celsesi hafî ve dâimî oldu. Ve Meclise A'yan reisi Said Paşa riâset etdi. Celsenin küşâdında Yıldız'ın teslim alındığına ve mûcib-i endişe bir şey kalmadığına dair Mahmud Şevket Paşa'dan gelen telgrafname okunarak birçok hatibler söz istedi. Herkes tetâbu-ı kelâm ile hedefe vâsıl olmağı düşünüyor idi. Fakat en evvel söz söyleyen Gazi Muhtar Paşa meseleyi hal ediverdi. Müşârün ileyh dedi ki: "Bugün cenâb-ı Hakk Meclis-i Millî'ye bir mühim vazife tevdi etmişdir. Millet telâş içinde bu vazifenin ifâsını bekliyor. Hepimiz kalbimizde evvelce kararımızı vermişizdir. Sözü uzatmağa hâcet yoktur. Yalnız iki şeyi sizlerden recâ ederim: Evvelâ Devlet-i Aliyye'de emsâli nâ mesbûk olan bu ahvâlde bazen itlâf dahî vukû bulmuşdur. Lâkin Alûde-i hûn olmak milletin şân ve nezâhetine yakışmayacağından

سلطان عبدالحمید خان ثانی: سورت خلی
 بو خصوصدن توقی اولونماسنی شدتله التزام ایلم . ثانیا احوال مماثلده
 فتوایه مراجعت اولونق عادت اولمغه بوکون دخی مسئله نك طرف شرع
 شریفدن استفتا اولنمنی تکلیف ایلم .

بو تکلیفلر آقیدیلرله قبول اولندی وفتوی امینک جلی ایچسون
 همان برهیت مرخصه کوندرلندی. مختار پاشانک سوزلری حضارک مضمیر
 دروندرینه ترجمان اولدیغندن فضله ایراد کلامه حاجت قالمادی وفتوی
 امینی حاجی نوری اقدینک ورودیله فتوی استحصالی اولنتجه به قدرجلسه
 موقتاً تعطیل اولندی . فقط اعضادن هیچ برینک مجلس سالونندن
 حقیقتمسی و خارجدن دخی هیچ کیمسه نك ایچرو کیرمه سی قرارقطعی
 آله آلدی .

فتوی امینی کلدکده اعیان و مبعوثان رئیسری و وکلا (توفیق پاشا
 قاینه سی) و فقهه انسانی اولان بر قاج مبعوث مجلس مبعوثان رئیس احمد
 رضا بکک او طه سنده طوبیاندیلر . بر کوچک و مهم انجمن ده اوراده
 اولدی . مبعوث اقدیلرک تسوید ایتدکلی فتوی صورتی تصویبده
 حاجی نوری اقدی بدایه تعلل کوستردی ، و کندوسی اقباه مأمور
 اولدیغندن بو خصوصده رأی و مطالبه سی صورلمه لزوم اولدیننی افاده
 ایدوب شیخ الاسلام ضیاء الدین اقدی به اشارتله: «مفتی الانام ذات طالبیلریدر .
 فتوا و برمک کندیلرینه عائددر . نصل تنسیب بیوررلرسه اولوجه با اجرا
 ایدرلر .» دیدی .

بونک اوزرینه سوز اوزایوب سواقلرده متجمع و متموج اولان
 بیکلرجه خلقک قولایتدن زیاده فعلیانه منتظر اولدیننی سوبلندی . نهایت
 حاجی نوری اقدی رأیی اظهار ایله: «خلعه مینت یوقدر . تبدل سلطنت
 مقتضی ایسه تکلیف ایدیکزه نفسنی عزل ایتسون .» دیدی . مسود اقدیلر
 فتوانک نهایتی خلق اولونق و با استعفا تکلیف ایدمک شقلرندن هانکیسینی
 ارباب حل و عقد ترجیح ایلمسه اجراسی مألنده بر فقره علاوه سه
 تصحیح ایتمکه بو شکل تصحیح حاجی نوری اقدی راضی اولدی .
 فتوا تبیض و امضا اولدقدن سوکره مجلس سالوننه ،
 سوت ایدیلرک

bu husûsdan tevakkî olunmasını şiddetle iltizâm eylerim. Sâniyen ahvâl-i mümâsilede fetvâya mürâcaat olunmak âdet olmağla bu gün dahî meselenin taraf-ı şer-i şerîfden istiftâ olunmasını teklif ediyorum”.

Bu teklifler alkışlarla kabul olundu ve fetvâ emininin celbi içün hemân bir heyet-i Murahhasa gönderildi. Muhtar Paşa'nın sözleri huzzarın muzmar-i derûnlarına terceman olduğundan fazla irâd-ı kelâma hâcet kalmadı ve fetvâ emini Hacı Nuri Efendi'nin vürûduyla fetvâ istihsâl olununcaya kadar celse muvakkaten ta'til olundu. Fakat a'zâdan hiç kimsenin içeri girmemesi karâr-ı kat'î altına alındı.

Fetvâ Emîni geldikde Âyân ve Mebusân reisleri ve vükelâ (Tevfik Paşa kabinesi) ve fıkha intisâbı olan birkaç mebûs Meclis-i Mebusân Reîsi Ahmed Rıza Bey'in odasında toplandılar. Bir küçük ve mühim encümen de orada oldu. Mebûs efendilerin tesvîd ettikleri fetvâ sûretini tasvîbde Hacı Nuri Efendi bidâyeten teallül gösterdi. Ve kendüsü iftâyâ memûr olmadığından bu husûsda re'y ve mütâlaası sorulmağâ lüzûm olmadığını ifâde idüb Şeyhülislam Ziyâeddin Efendi'ye işaretle “..Müftî'l-enâm zât-ı âlîleridir. Fetvâ vermek kendülerine aiddir. Nasıl tensîb buyururlarsa ol vechile icrâ ederler” dedi.

Bunun üzerine söz uzayub sokaklarda müctemi ve mütemevvic olan binlerce halkın kavliyâtdan ziyâde fi'liyâta muntazır olduğu söylendi. Nihâyet Hacı Nuri Efendi re'yini izhâr ile “.. Hal'de meymenet yokdur. Tebeddül-i saltanat muktezî ise teklîf ediniz, nefsinizi azl etsin” dedi. Müsevvid efendiler fetvânın nihâyetini hal olunmak veya isti'fâ teklîf edilmek şıklarından hangisini erbâb-ı hâl ve akd tercîh eyleser icrâsı meâlinde bir fıkra ilâvesiyle tashîh etmekle bu şekl-i tashîhe Hacı Nuri Efendi razı oldu. Fetvâ tebyîz ve imza olunduktan sonra meclis salonuna avdet edilerek

جلسه یکیدن آجیلدی . فتوایی امضا ایدن قلمی یادکار تاریخی اوله رق احمد رضا بك آلمشیدی .

زده خلعلری برطاقم غوائل د خایه و خارجه تعقیب ایلدیکی و ملک و ملت خلی مضرت کوردیکی تاریخی ثابت اولمغه اعیاندن و معارف ناظری بولسنان عبد تاجز دخی استعفا تکلیف اولنق طرفداری ایدم . و بو خصوصده طانیدیم مبعوثلره و اعیاندن برطاقنه کشف راز ایتمش ایدم . جمله سی تصویب ایتمش ایدی . حرکت اردوسی بیله زری تسلیم المش و طابله کار و خدمه بی بیله کافه قالدیرمش اولدیغندن بویله بر تکلیف قارشوسنده سلطان عبدالحمیدک مقاومت و مخالفتی عدیم الامکان ایدی .

یکی جلسه فتوانک قرائتیه باشلادی . هر طرفدن خلغ خلغ سسلری بوسکلدی . غلو و هیجان او مرتبهده ایدی که استعفا تکلیفنی آغزه آلق هجوم عمومی دعوت ایده جک ایدی . مبعوثلر پادشاهی خلغ ایتمکله حاکمیت ملیه تک قوتی اظهار ایلک زعم و نیتده ایدی .

رئیس پاشا بر آره لق ارباب حل و عقددن مراد و کلای دولت دکلیدر؟ دیو اورنایه برسوز آه رق خلغی و کلایه تحمیل ایتمک ایستدی . و کلانک مؤکلی عزل ایتمی مخالف منطلق اولدقدن باشقه مبعوثلر در حال مخالفت ایتدیله . خلغ بوتون ذهنلری اشغال ایلدور ایدی . اعیاندن فریق سامی پاشا استانبولک فاتحی سلطان محمد اولدینی کبی بو دفعه پایتختک دست استبداد و ارتجاعدن تخلیصی دخی برفتح مین اولدیغندن ولی عهد سلطنت حضرتلرینک سلطان محمد خان خامس عنوانیه اعلان جلوسنی تکلیف ایتمش و اشبو تکلیفنی آلقشله تلتی اولتمشیدی .

خلغ قراری و بریله جکی آنده علویت حاله دال اولق اوزره رئیس سعید پاشا کرسیده آیاغه قالدی . بتون حضار دخی قیام ایتدیله . حاصل اولان سکوت موقت ایچنده مجلس غرور و عظمتله مشبوع نسیم فرح و انبساط ایله مشحون اولدی . وظیفه تک آغیر لقبیه برابر ایفاسنک لزوم و اصابتی قناعتی قلبلرده محسوس و وضعیتک و مهماتی و بریله جک قرارک اهمیتی سبالرده منعکس ایدی .

celse yeniden açıldı. Fetvâyı imza eden kalemi yâdigâr-ı tarihî olarak Ahmed Rıza Bey almışdı.

Bizde hal'leri bir takım gavâil-i dâhiliyye ve hâriciyye ta'kib eylediği ve mülk ü millet hayli mazarrât gördüğü tarihiyyen sâbit olmağla a'yândan ve maarif nâzırı bulunan abd-i âciz dahî istifâ teklif olunmak tarafdarı idim. Ve bu hususda tanıdığım mebûslara ve a'yândan bir takımına keşf-i raz etmiş idim. Cümlesi tasvib etmişler idi. Hareket Ordusu Yıldız'ı teslim almış ve tablakâr ve hademeyi bile kâffeten kaldırmış olduğundan böyle bir teklif karşusunda Sultan Abdülhamid'in mukâvemet ve muhâlefeti adîmü'l-imbân idi.

Yeni celse fetvânın kıraatıyla başladı. Her taraftan “hal, hal” sesleri yükseldi. Gulüvv ve heyecân o mertebede idi ki istifâ teklifini ağza almak hücum-ı umûmiyi davet edecek idi. Mebûslar padişahı hal' etmekle hâkimiyet-i milliyyenin kuvvetini izhâr eylemek zu'm ve niyyetinde idi.

Reis Paşa bir aralık erbâb-ı hall u akdden murâd vükelâ-yı devlet değil midir, deyu ortaya bir söz atarak hâli vükelâyâ tahmîl etmek istedi. Vükelânın müvekkili azl etmesi muhâlif-i mantık olduktan başka mebûslar derhal muhâlefet etdiler. Hal bütün zihinleri işgâl ediyor idi. A'yân'dan ferîk paşa İstanbul'un Fatihî Sultan Mehmed olduğu gibi bu def'a pâyitahtın dest-i istibdâd ve irticâdan tahlîsi dahî bir feth-i mübîn olduğundan veliahd-ı saltanat hazretlerinin “Sultan Mehmed Hân-ı Hâmis” unvânıyla ilân-ı cülûsunu teklif etmiş ve işbu teklif alkışlarla telâkkî olunmuşdu.

Hal' kararı verileceği anda uluviyyet-i hâle dâl olmak üzere reis Said Paşa kürside ayağa kalkdı. Bütün huzzâr dahî kıyâm etdiler. Hâsıl olan sükût-ı muvakkat içinde meclis gurur ve azametle meşbû-ı nesîm-i ferah ve inbisât ile meşhûn oldu. Vazifenin ağırlığıyla beraber ifâsının lüzûm ve isâbeti kanaati kalblerde mahsûs ve vaziyetin ve mehâbeti verilecek kararın ehemmiyeti simâlarda münakis idi.

۷

سلطان عبدالحمید خان ثانی: صورت خمی

رئیس پاشا — اقتدیله اوقونان قنواى شریفه وملت طرفسندن
کوستریلان آرزوی عمومی موجینجه سلطان عبدالحمید خان تائینک خلافت
وسلطنندن خلعه قرار ویریورمیسکنز!
حضار تها لکله ال قالدیردیله .

رئیس پاشا — سلطان عبدالحمید خلع اولندی . سریر خلافت
وسلطنته ولی عهد مشروع محمد رشاد اقدی حضرتلرینک اجلاسنه قرار
ویریورمیسکنز ؟
یشاسون سلطان محمد خان خامس ! ندالریله بوتکلیف دشمنی قبول
اولندی .

در حال اعیانندن عارف حکمت پاشا و آرام اقدی و مبعوثانندن اسعد
پاشا (دراج) و قره صو اقدی (سلانیک) دن مرکب برهیت انتخاب
اولنوب خلعی اخبارائیک اوزره بیله یزه خاقان سابق زردینه کوندرلدی .
اعطای قرار انساننده استعفا تکلیفی تصورنده بولنان اعیانندن بر
حزب قبل آياغه قالمیشیدی . رئیس پاشا بالاتفاق قرار ویرلدی ! سوزنی
سویله ایکن او طورانلر کوزینه ایلشوب اتفاق ایله می اکثریت ایله می ؟
دیعی اوزرینه اوزوات دشمنی قیام ابتدیلر . بناه علیه خلع اتفاق آرا ایله
قرار کبر اولمشدی .

هیئت مرخصه خاقان سابقه خلعی تبلیغ ایله کده : « مقتضای قدر بویله
ایمیش ، بن آتی آکلادی ایتم . دیه رک دوله ایتدیکی خدمتلری یاد و تعداد
وبرادرینی سهرجه محافظه ایتدیکی چراناغنده سوء قصددن بری اوله رق
اقامته مساعده اولنمی آرزوسنی اظهار ایتدیله بو آرزوسنک مجلس ملی به
تبلیغ اولنه جنی وعدی ویرلدی . فقط آرزوسنی اسعاف اولنه مبه رق
ایرتسی آقشام سلانیک اعزام قلندی .

خلعی مناسبتیه عبرت آموز برقاج نی خاطره کلشیدی . آغزندن
چیقان براراده قوجه مملکتک هر گوشه سننده مطاع و قانون قوتی حائر
واحکام قانونیه وحقی شرعییه تعطیله قدر اولان او معظم پادشاه ، حکم
تقدیرک ارکنده اضمف العباد مترلسته اینه رک زبون قالمی و تفریات

Reis Paşa, “Efendiler okunan fetvâ-yı şerîfe ve millet tarafından gösterilen arzu-yı umûmi mücebince Sultan Abdülhamid Hân-ı Sâni'nin hilâfet ve saltanattan hal'ine karar veriyor musunuz?” Huzzâr tehâlûkle el kaldırdılar.

Reis Paşa -Sultan Abdülhamid hal' olundu. Serîr-i hilâfet ve saltanata veliahd-ı meşrû Mehmed Reşad Efendi hazretlerinin iclâsına karar veriyor musunuz?

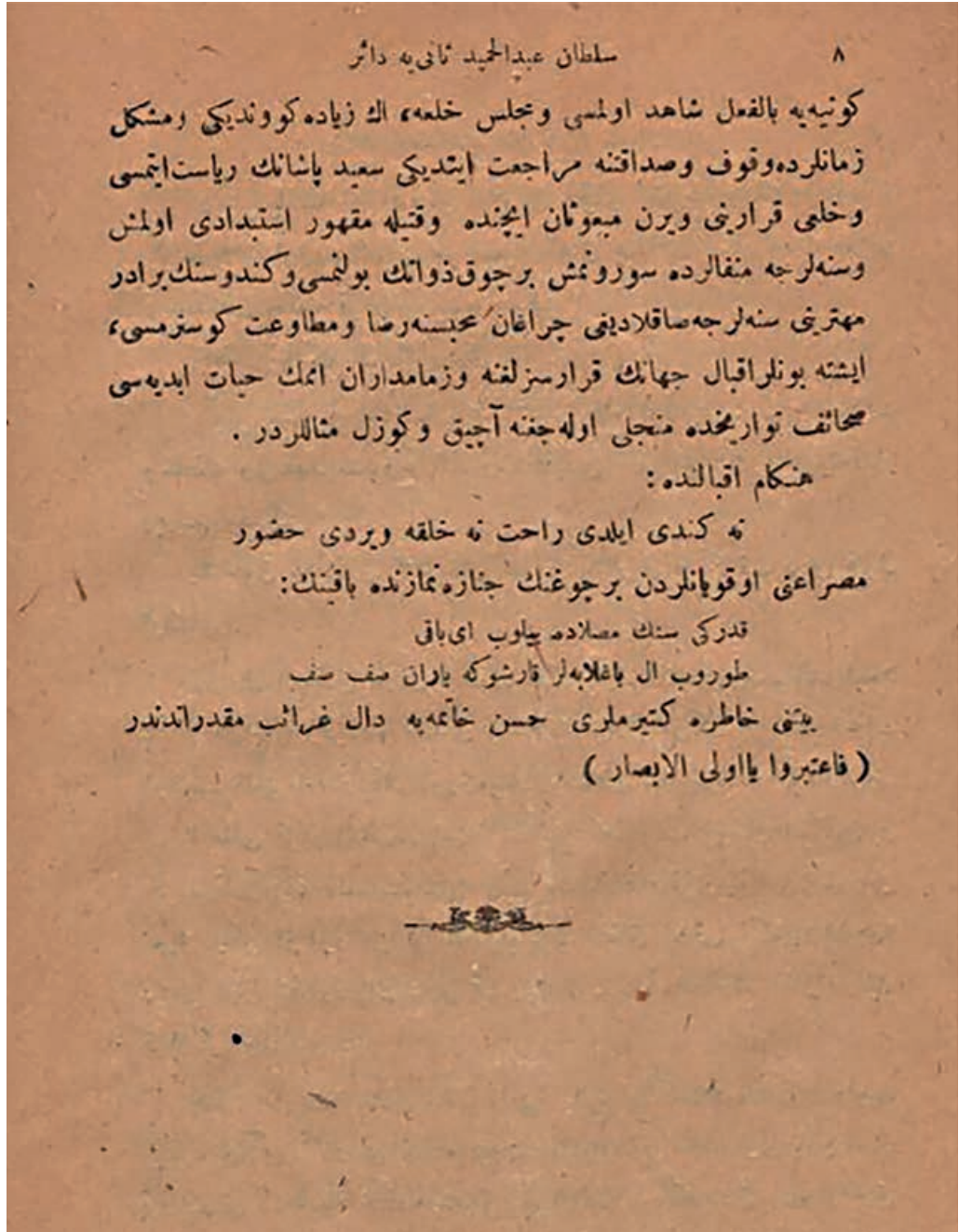
“Yaşasın Sultan Mehmed Hân-ı Hâmis” nidâlarıyla bu teklîf kabul olundu.

Derhal A'âyandan Ârif Hikmet Paşa ve Aram Efendi ve mebûsandan Esad Paşa (Draç) ve Karaso Efendi'den (Selanik) mürekkeb bir heyet intihâb olunub hal'ini ihbâr etmek üzere Yıldız'a Hakân-ı sâbık nezdine gönderildi.

İ'tâ-yı karâr esnâsında isti'fâ teklifi tasavvurunda bulunan a'âyandan bir hızb-i kalil ayağa kalkmamışdı. Reis Paşa “bi'l-ittifâk karar verildi” sözünü söyler iken oturanlar gözüne ilişib ittifak ile mi ekseriyet ile mi? demesi üzerine o zevât dahî kıyâm etdiler. Binâen aleyh hal' ittifâk-ı ârâ ile karargîr olmuşdu.

Heyet-i Murahhasa Hâkân-ı sâbika hal'ini tebliğ eyledikde: “.. muktezâ-yı kader böyle imiş, ben ânı anladım idim” diyerek devlete etdiği hizmetleri yâd ve ta'dâd ve biraderini senelerce muhafaza ettiği Çırağanda suikasddan beri olarak ikâmete müsaade olunması arzusunu izhâr etmekle bu arzusunun Meclis-i Milli'ye tebliğ olunacağı vadi verildi. Fakat arzusu işâf olunamayarak ertesi akşam Selanik'e izâm kılındı.

Hal'i münâsebetiyle ibret-âmûz birkaç şey hatıra gelmişdi. Ağzından çıkan bir irâde koca memleketin her küşesinde mutâ' ve kanûn kuvvetini hâiz ve ahkâm-ı kânûniyye ve hatta şer'iyyeyi ta'tile kâdir olan o muazzam padişah, hükm-i takdîrin önünde az'afu'l-ıbâd menzilesine inerek zebûn kalması ve tegayyurât-ı

kevniyeye bi'l-fil şâhid olması ve Meclis hal'e en ziyâde güvendiği ve müşkil zamanlarda vukûf ve sadâkatine mürâcaat ettiği Said Paşa'nın riyâset etmesi ve hal'i kararını veren mebûsan içinde vaktiyle makhûr-ı istibdâdı olmuş ve senelerce men-fâlarda sürünmüş bir çok zevâtın bulunması ve kendüsünün birâder-i mühterini senelerce sakladığı Çırağan mahbesine rızâ ve mutâvaat göstermesi; işte bunlar ikbâl-ı cihânın kararsızlığına ve zimemdârân-ı ümemin hayât-ı ebediyyesi sahâif-i tevârihde müncelî olacağına açık ve güzel misallerdir.

Hengâm-ı ikbâlde :

“Ne kendi eyledi rahat ne halka verdi huzur” mısraını okuyanlardan bir çoğunun cenaze namazında Baki'nin:

“Kadrini seng-i musallâda bilüb ey Bâki, durub el bağlayarak karşuki yaran saf saf”

beytini hatıra getirmeleri husn-i hâtimeye dâl garâib-i mukadderâtdandır.

(Fa'tebirû yâ uli'l-epsâr)

سلطان عبدالحمید ثانی نیک نمشی اوکنده

محرری : احمد رفیق

خاقان سابق ارتحال اینش . بوحوادث ایلک دفعه غزته لردن اوکره نیلیدی .
بوغاز ، کونشک پارلاق ضیالری آلتده ، کولیوردی . بکلربی سیرایی
اوزاقدن ، مائیلکلی ایچنده کورونیوردی . اوتوزدورت سنه مدت عثمانلی
تختی اشغال ایدن سلطان عبدالحمید ثانی برقاچ ساعت صوکره ، کوزل استانبولک
طوبراقلری آلتنه کوموله جکدی . سلطان عبدالحمیدک جنازه سی بکلربی
سرایندن طوب قاپ سراینه کتیریه جکدی . اوراده بیقاناجق ، ساعت
طغوزده ، سلطان محمود تربه سنه کوموله جکدی . طوب قاپ سراینه
کتدم . اورنه قاپی اوکنده ، باشنده قابلاق ، نده قنک ، تک برنوبیجی
بکلپور ، باب السعاده اوکنده کی آق آغالر ، کال نزا کتله کلنلری قارشیلایوردی .
قبه آتی ، خراب و متروک ، احتشاملی دورلرک خاطر اتیه مشحون ،
عصرلرک وقایعه آجی آجی کولیور کیدی . کونشک ضیالی سرولردن
سوزولپور ، چنلر اوزربنه دوکولیوردی . برایکی خدمه ، اللزده طبرمیکلر ،
شباطک فیضلی کونشی آلتده یشرن چنلر اوزرندن ، صارارمش
یاپراقلری طوبلاپورلردی .

سلطان احمد نالک کتبخانه سنک اوکندن کچدم . سیاه اتوابلی برخدمه
لاله باغچه سی طرفندن حیزله قوشدی : جنازه کلپوردی . سرای پرونته
طوغری ایلربلدهم . اوقان برقافله ، پارقک قومی یوقوشنی آغیر آغیر
چیقوردی . ریختمه بویوک بر استیمبوط یاناشمش ، صاری باجانندن
دومانلر یوکه لیوردی . بومنظره بک حزیندی : مرمره ، ساحلر ، تیه لر ،
کونش ایچنده ایدی . اوزاقدن ، حمیده جامعک نارین و بیاض بناسی ،
ییلدیزک آتاجلق جاده سی ، سه ایلک چیللق آتاجلر آره سندن کورون

Sultan Abdülhamid-i Sani'nin Na'şı Önünde

Muharriri: Ahmed Refik

Hâkân-ı sâbık irtihâl etmiş. Bu havâdis ilk def'a gazetelerden öğrenildi. Boğaz, güneşin parlak zıyâları altında gülüyordu. Beylerbeyi Sarayı uzakdan mâilikler içinde görünüyordu. Otuzdört sene müddet Osmanlı tahtını işgâl eden Sultan Abdülhamîd-i Sâni birkaç saat sonra güzel İstanbul'un toprakları altına gömülecekti. Sultan Abdülhamid'in cenazesi Beylerbeyi Sarayı'ndan Topkapı Sarayı'na getirilecekti. Orada yıkılacak ve saat dokuzda Sultan Mahmud türbesine gömülecekti. Topkapı Sarayı'na gittim. Orta kapı önünde, başında kabalak elinde tüfenk tek bir nevbetçi bekliyor. Babüssaâde önündeki akağalar gelenleri kemâl-i nezâketle karşılayordu. Kubbe altı harâb ve metrûk; ihtişâmlı devirlerin hâtıralarıyla meşhûn. Asırların vekâyii acı acı gülüyor gibiydi. Güneşin zıyâsı ser-vilerden süzülüyor çimenler üzerine dökülüyordu. Bir iki hademe ellerinde tırmıklar şubatın feyizli güneşi altında yeşeren çimenler üzerinden sararmış yaprakları toplıyorlardı.

Sultan Ahmed-i Sâlis kütüphanesinin önünden geçdim. Siyah esvâblı bir hademe lâle bağçesi tarafından hızla koşdu.: cenaze geliyordu. Sarayburnu'na doğru ilerledim. Ufak bir kâfile parkın kumlu yokuşunu ağır ağır çıkıyordu. Rıhtıma büyük bir istimbot yanaşmış, sarı bacasından dumanlar yükseliyordu. Bu manzara pek hazîndi: Marmara sahilleri güneş içinde idi. Uzakda Hamidiyye Câmii'nin narin ve beyaz binası, Yıldız'ın ağaçlık caddesi, sarayın çıplak ağaçlar arasında görünen

سلسل طاملری ، مہوت وسا کندی . سیاہ ، بوتون سیاہلر کیمش
برقافلہ نك باشلری اوزرنده ، بیاض بر چارشف ، قویو بر شال ، یکی
برسدیه کورولبوردی : سلطان عبدالحمید ، تخمہ بر سدیه اوزرنده ،
پاناغنگ ایچنده ، بیروح یاتمشدی . قالدین ، صاری چیزکیلی یاتاق چارشافی ،
سدیه نك کنارلرینه طوغر و صارق بوردی . اوزرینه تورنجی ویشیل قشلی ،
قیمتدار ، قویو بر شال اورتولمشدی . روزکار اوردقہ شال قالدیور ، آئنده
ضعیف بروجودک ، اوقاق بر باشک قہارتیسی کورولبوردی . جنازه نك
اوکنده بکلریکی سر اینک عحاقلی ، یانلرنده ایکی صرہ عسکر ، سدیه نك
اطرافده اندرون ہایون آغالی ، سرای ارکانی آغیر آغیر یورولبوردی .
سدیه آل اوستندہ طاشیبوردی . آرقده شہزادہ سلیم اقدی ، داماد
پاشلر ، عزون و متاثر ایلریلہ بورلردی . ہر طرفدہ مہم بر سکوت .
خدمہ دن بری الئدہ برفس طاشیبوردی . فسک اوزرینہ بیاض بر مندیل
اورتولمشدی . بو ، سلطان عبدالحمید ثانی نك فی ایدی . بوتون سیالر
متاثر دی . اوزاقدہ ، بر باغچوران ، الئدہ بر چاہا ، ملول نظر لری دیکمش ،
باقیوردی . اطرافدہ ، جسدی طاشیانلرک قوملر اوزرنده آیاق سلرندن
باشقہ برشی ایشیدیلبوردی . دکز ساکن و طالسقہ سزدی . سر ایک
اوکنده ، پزانسک ابدی یادکاری ، بوکسک ستونلر ، کونشک ضبالریلہ
پارلابوردی .

جنازه ، لالہ باغچہ سی اوکندن کچیریلدی . خرقتہ سعادتک ویشیل ویاہرلی
قاییسی اوکنہ کتیریلدی . قاپی آجیلشدی . آل اوزرنده ایجری کیردی .
شہزادہ لر و داماد پاشلر مجیدہ قہرندہ ، جنازه یہ رفاقت ایدنلر طیشاریدہ
قالدیلر . قاپی قاپاندی ، ایجری بہ ، خرقتہ سعادت ارکانندن باشقہ سی
کیرہمدی .

نہ منور ، نہ علوی ، نہ احتشاملی برداثرہ بیدی ! بوراسی ، عثمانلی
خاندانک خلافت نامنہ انشا ایلدیکی اک بدیع ، اک مصلطن ، اک پارلاق
برمعبدی . دیوارلرمانی ویشیل چینلر ، آلتون بالدرلی لوسہ لرلہ مزیندی .

müsel damları mebhût ve sâkitdi. Siyah, bütün siyahlar gitmiş; bir kâfilenin başları üzerinde beyaz bir çarşaf koyu bir şal yeni bir sedye görülüyordu: Sultan Abdülhamid tahta bir sedye üzerinde yatağının içinde bî rûh yatmışdı. Kalın sarı çizgili yatak çarşafı sedyenin kenarlarına doğru sarkıyordu. Üzerine turuncu ve yeşil nakışlı kıymetdâr koyu bir şal örtülmüştü. Rüzgar urdukça şal kalkıyor, altında zaif bir vücûdun ufak bir başın kabartısı görülüyordu. Cenazenin önünde Beylerbeyi Sarayı'nın muhâfızı, yanlarında iki sıra asker, sedyenin etrafında Enderûn-ı Hümâyûn ağaları, saray erkânı ağır ağır yürüyorlardı. Sedye el üstünde taşınıyordu. Arkada şehzade Selim Efendi, damad paşalar mahzûn ve müteessir ilerliyorlardı. Her tarafda müheymin bir sükût. Hademedden biri elinde bir fes taşıyordu. Fesin üzerine beyaz bir mendil örtülmüştü. Bu Sultan Abdülhamid-i Sâni'nin fesi idi. Bütün sîmâlar müteessirdi. Uzakda bir bağçevân elinde bir çapa melûl nazarlarını dikmiş bakıyordu. Etrafda cesedi taşıyanların kumlar üzerinde ayak seslerinden başka bir şey işidilmiyordu. Deniz sâkin ve dalgasızdı. Sarayın önünde Bizans'ın ebedî yâdigârı yüksek sütunlar güneşin zıyâlarıyla parlayordu.

Cenaze lâle bağçesi önünden geçirildi. Hırka-i Saadet'in yeşil ve yıldızlı kapısı önüne getirildi. Kapı açılmışdı El üzerinde içeri girdi. Şehzadeler ve damad paşalar Mecidiye Kasrı'nda, cenazeye refâkat edenler dışarıda kaldılar. Kapı kapandı, içeriye Hırka-i Saadet erkânından başkası giremedi.

Ne münevver, ne ulvî, ne ihtişâmlı bir daireydi. Burası Osmanlı hânedânının hılâfet nâmına inşâ eylediği en bedî' en mutantan, en parlak bir mabeddi. Duvarlar mâi ve yeşil çiniler, altun yıldızlı levhalarla müzeyyendi.

سلطان سلیک خلیفلی ، روحلرینی بومقدس عجلده تسلیه ایدرلر ، اردولرینک ظفرلری ایچون بوراده دعا ایدرلر ، خرقه سعادت اوکنده کوزیاشلری دوکرلردی . دیوارلرک رنگارنگ چینیلری ، قیمتدار یازیلری ، کوز قاماشدیریبوردی .

حاجت پنجره سی اوکنده کی حصیرلر قسماً قالدیرلمشدی . قارشیده ، کنیش ، بوزلی جاملر خلیجک کورونمسنه مانع اولیوردی . ایکی یشیل کره و مت اوزرنده ، سرویدن ، آلتی فوللو اوفاق برتابوت ، حصیرلرک قالدینی طاشلق اوزرنده ، اوفاق برتشیلر کورولیوردی . سلطان عبدالحمید ، هر یان و بی روح ، تشیر اوزرینه یاتیرلمشدی . حاجت پنجره سنک یالندیزی یارمقلقلری اوکنده متأثرانه طوردم . تابوتک ایلریسنده ، اندرون ارکانی ، اللرنی خرمتله قاووشدرمشلر ، خدمته منتظر ، بکلیرلردی . قارشیده ، سلطان ابراهیمک سنت اوطنسی ، عصرلرک مناقبنی صاقلایان قاپالی قایسی ، مائی چینیلی دیوارلریله ، تاریخک بو صفحه سنه قاریشمق ایسته میور کیدی . تشیرک اطرافنده ، ایکیسی یشیل ، ایکیسی بیاض صاریقلی ، دوت خواجه ، المرنده صاری لیلر ، مسک صابونلری ، دیندارانه بر احترامله نعتی ییقایورلردی . سلطان عبدالحمیدک بلنسه طوغری بیاض ویک برکفن اورتولمشدی . کوکندن یوقاریسی و دیزلرندن آشاغیسی آچیقده ایدی . وجودنده اوزون بر خسته لنگ ضعیفی کورولیوردی . رنگنده اولوم صاریقلی ، قورقونج بر صاریقلی یوقدی ؛ قبل دیشندن ، جامد بر جسم کیدی . بونی اوفاق ، صاچی و صاقلی آغارمشدی . برونی ، چهره سنه نسبتاً اوزونجه ایدی . کوزلری قایانمش ، چوقوره بآتمشدی . اوزون و سیاه قاشلرینک وضعنده ملال و تأثر واردی . صاچلری آلتنه طوغری براز دوکولمشدی . صاقلی بی بیاض ، اوچلرینه طوغری ، صاراارمشدی . بوزنده اختیارلق علامتی ، فضله بروشوقلق یوقدی . بونی انجهلمش ، اوموز کیکلری طیشاری فیلامشدی . اک ضعیف یرلری کوکمی ایدی . کوکس و قالچه کیکلری کورولیوردی . باجقلری بیاض و انجه ، آياقلری اوفاقدی . وجودنده هیچ قیل یوقدی . یالکز ممه اوچلرند ، قوللرینک

Sultan Selim'in halefleri, ruhlarını bu mukaddes mahalde tesliye ederler. Ordularının zaferleri içün burada duâ ederler, Hırka-i Saadet önünde gözyaşları dökülürdü. Dîvarların rengârenk çinileri, kıymetdâr yazıları göz kamaştırıyordu.

Hâcet penceresi önündeki hasırlar kısmen kaldırılmıştı. Karşıda geniş, buzlu camlar Halic'in görünmesine mâni oluyordu. İki yeşil kerevet üzerinde serviden altı kollu ufak bir tabut, hasırların kalktığı taşlık üzerinde ufak bir teneşir görölüyordu. Sultan Abdülhamid uryân ve bî-rûh teneşir üzerine yatırılmıştı. Hâcet penceresinin yaldızlı parmaklıkları önünde mütessirâne durdum. Tabutun ilerisinde Enderûn erkânı ellerini hürmetle kavuşdurmuşlar hıdmete muntazır bekliyorlardı. Karşıda Sultan İbrahim'in sünnet odası, asırların menâkıbını saklayan kapalı kapısı, mâî çinili divarlarıyla tarihin bu safhasına karışmak istemiyor gibiydi. Teneşir etrafında ikisi yeşil ikisi beyaz sarıklı dört hoca ellerinde sarı lifler, misk sabunları dindârâne bir ihtirâmla na'şı yıkıyorlardı. Sultan Abdülhamid'in beline doğru beyaz ve yeni bir kefen örtülmüştü. Göğsünden yukarısı ve dizlerinden aşağısı açıkda idi. Vücûdunda uzun bir hastalığın da'fî görölmüyordu. Renginde ölüm sarılığı korkunç bir sarılık yokdu. Fil dişinden câmid bir cisim gibiydi. Boynu ufak, saçı sakalı ağarmıştı. Burunu çehresine nisbeten uzunca idi. Gözleri kapanmış çuıkura batmıştı. Uzun ve siyah kaşlarının vaz'ında melâl ve teessür vardı. Saçları alına doğru biraz dökülmüştü. Sakalı bembeyaz uçlarına doğru sararmıştı. Yüzünde ihtiyarlık alâmeti, fazla buruşukluk yokdu. Boynu incelmış, omuz kemikleri dışarı fırlamıştı. En zaîf yerleri göğsü idi. Göğüs ve kalça kemikleri görölüyordu. Bacakları beyaz ve ince, ayakları ufakdı. Vücûdunda hiç kıl yokdu. Yalnız meme uçlarında, kollarının

آلت نسمارنده ، پارمقارینک اوزرنده سیاه قیبلر کورولبوردی .
قوللری بیتابانه ایکی طرفه دوشمش ، آیقلرینک پارماقلری آچیلمشدی .
وجودینک صاغ طرفی بیهیاضدی ، صول طرفنده و آرقه سنده قیرمز یلقلر
کورولبوردی . هبت عمومیه سی سویملی ایدی . بیاض بروجود ، بیقاندقجه
کوزلشن برنمش ، یکی بر تشیر اوزرنده ، بیقایلرک اللرینه تابع ،
اوزانمش یاتوردی . نعلک قارشیننده ، اللرنده کوموش بخوردانلر ،
آغالر طور یبوردی . هرکس حضوع ایچنده ایدی . بوتون سیالرده
توکل علامتلری کورولبوردی . خرقة سعادت دائرہ سی تاریخی برکون
یاشایوردی . اوکون ، وقایعه طولو ، اوزون بر سلطنت دورہ سنک
صوک صحیفه سی قاپاناجقدی . بوتون نظرلر ، سلطان عبدالحمیدک تشیر
اوزرنده یاتان قاپالی کوزلرینه دیکلمشدی . نعلته صیجاق صولر دوکولدیجه
بیاض بردومان یوکسه لیور ، بخوردانلردن چیقان عود و عنبر توقولرینه
قارشیبوردی . اطرافده خاشعانه برسکون حکم سوریبوردی . خدمت
ایچون کیروب چیقانلرک ، حصیرلر اوزرنده ، آیاق سسلرندن بشقه برسس
ایشیدلیوردی . آیاق اوچنده ، دیرمکک یاننده ، دامادلردن ایکی ذات ،
اللریخی قاووشد برمشلر ، کوزلری نعلته معطوف ، متأثرانه آغلابورلوردی .
طیشاریده ، طبیعتک بوتون کوزلککری حس ایدیلدیوردی :
خلیجک صولری اومولماز برشباط کونشک روققلری آلتنده بارلابوردی .
چیشیرلکک آغاجلری چییلاق ، بهارک فیضنه منظردی . بیقانه الان
یتمه مشدی . سلطان عبدالحمیدک ، تشیر اوزرنده ، قاپانمش کوزلری ،
آغارمش صاچلری ، چییلاق وجودی ایله بی تابانه یاتیشی ، قیلرده ملال راقبانه
حسلری پیدا ایدیوردی . بعضاً باشی بردنبره قایبور ، یانلرینه طوغری
دوشن قوللریله ، معصوم ، بیچاره برانسان وضعتی آلیور ، آق و بریشان
سقالله بوغی غریبانه بوکولبوردی . سلطان عبدالحمید تانینک بوک طبیعی
عاقبتی ، هیچ بر استبدادک ، هیچ بر ظلمک ، هیچ بر قونک بایدار
اولامه جفته تلمی بردلیدی .
نهایت نعلک بیقانه سی یبندی . صاری اییک ایشامه لی حولیلرله

alt kısımlarında, parmaklarının üzerinde siyah kıllar görülüyordu. Kolları bitâbâne iki tarafa düşmüş, ayaklarının parmakları açılmıştı. Vücûdunun sağ tarafı bembeyazdı. Sol tarafında ve arkasında kırmızılıklar görülüyordu. Heyet-i umûmiyyesi sevimli idi. Beyaz bir vücûd, yıkandıkça güzelleşen bir naş, yeni bir teneşir üzerinde, yıkayanların ellerine tâbi, uzanmış yatıyordu. Naşın karşısında, ellerinde gümüş buhurânlıklar, ağalar duruyordu. Herkes hudû' içinde idi. Bütün sîmâlarda tevekkül alâmetleri görülüyordu. Hırka-i Saadet Dairesi tarihî bir gün yaşıyordu. O gün vekâyi ile dolu uzun bir saltanat devresinin son sahîfesi kapanacaktı. Bütün nazarlar Sultan Abdülhamid'in teneşir üzerinde yatan kapalı gözlerine dikilmişti. Naşa sıcak sular döküldükçe beyaz bir duman yükseliyor, buhurdanlardan çıkan üd ve anber kokularına karışıyordu. Etrafda hâşiâne bir sükûn hükm sürüyordu. Hıdmet içün girüb çıkanların hasırlar üzerinde ayak seslerinden başka bir ses işidilmiyordu. Ayakucunda direğin yanında damadlardan iki zât ellerini kavuşdurmuşlar gözleri naşa matûf müteessirâne ağlıyorlardı. Dışarıda tabiatın bütün güzellikleri hissediliyordu: Halic'in suları umulmaz bir şubat güneşinin revnakları altında parlayordu. Çimşirlik ağaçları çıplak, baharın feyzine muntazırdı. Yıkanma el-ân bitmemişdi. Sultan Abdülhamid'in teneşir üzerinde kapanmış gözleri, ağarmış saçları çıplak vücûdu ile bitâbâne yatışı kalblerde melâl ve intibâh hisleri peydâ ediyordu. Bazan başı birdenbire kayıyor, yanlarına doğru düşen kollarıyla ma'sûm, bîçâre bir insan vaziyeti alıyor, ak ve perişan sakalıyla boynu garîbâne bükülüyordu. [...]

Nihayet naşın yıkanması bitti. Sarı ipek işlemeli havlularla

قوراولاندى ، تابوت برماينديرلدى ، تشير ، تابونك پاننه كيتيرلدى ، ايچنه كفنلر سربلدى ، سلطان عبدالحميدك نغشى حرمتله تابوته اينديرلدى . سلطان عبدالحميد ، صولك دوقه لرينه قدر ، كنديني غائب ايتمه شدى . حتى وصيت ايتمشدى : كوكنه عهدنامه دهاسى قوناچق ، يوزينه خرقة سعادت دستمالى ، سپاه كچه اورنوسى اورتوله جكدى . بو وصيت حرفياً اجر ايدلدى . سلطان عبدالحميدك تابوت ايچنده ، بيض كفنلر آره سنده ، كيكلرى صاييلان چيلاق كوكنده عهدنامه دهاسى ، يوزنده سپاه بر كچه اورنوسى ، آق صاقلى ، ابديته طوغر و قابانمش كوزلريله عريان وبريشان ، خرقة سعادت دائره سنده ياتيشى ، مجدأ اليمدى : سلطان عبدالحميد بوتون كناهلرني تاريخه برافش ، خاشعانه بر وضعيتده حضور الهى به كيديوردى .

كفن باغلاندى ، تابوت قاپاندى . صدف قاقالى ، عصرلر كورمش بر ساعتك آصر طينلرى خرقة سعادت دائره سنك علويتى ايچنده عكس ايندى ، تابونك تجهيزينه باشلانمشدى . اوزرينه اولابر ياقاق چارشاقى ، دها اوسته صيرمه ايشله مەلى آل بر اورتوقونولدى . آياق اوخنه لاجورده ياقين چيچكللى بر قوماش ساريلدى . اك اوسته كچه اورتولرى ، قيمتدار طاشلرله مزين كمرلر قونولدى . باشنه وقوللرینه شاللر ساريلدى . باش طرفه سارييلان يشيل اطلاس اوزرينه قرمزى برفس قونولدى . نغش بيقانيركن ، چيلاقى بر تابوت ، تخته بر تشير ، خرقة سعادت دائره سنك كوزلوقا ماشديران رنگلرى ويالديزلريله تضاد تشكيل ايدديوردى . شمدى سلطان عبدالحميدك اينكلر ، شاللر ، صيرمه لر ، قيمتدار طاشلرله مزين تابوتى ، دائره نك احتشام وعلويتنه ده توافق ايتمشدى .

هر كس چكىلدى . يالكلر ، مزين ستونلر ، ملون ديوارلر ، پارلاق لوحه لر آره سنده ، باشى حرم دائره سنه متوجه بر تابوت ، صولده ، دائره عليه نك نيجره سندن آلتونلر و صيرمه لرله مزين يشيل برده لر ، آغير صيرمه بوسكوللر ، آلتون شبككلر ، قيمتدار و تاريخى لوحه لر ، كلام قديملر كوردولوردى . عرضخانه اوكندن بر آياق سسى ايشيديلدى .

kurulandı. Tabut yere indirildi teneşir tabutun yanına getirildi. İçine kefenler serildi. Sultan Abdülhamid'in na'şı hürmetle tabuta indirildi. Sultan Abdülhamid, son dakikalarına kadar kendini gaybetmemişti. Hatta vasiyyet etmişti: Göğsüne ahidnâme duâsı konacak, yüzüne hırka-i saadet destimâli, siyah ka'be örtüsü örtülecekti. Bu vasiyyet harfiyyen icrâ edildi. Sultan Abdülhamidin tabut içinde beyaz kefenler arasında kemikleri sayılan çıplak göğsünde ahidnâme duâsı yüzünde siyah bir ka'be örtüsü, ak sakalı, ebediyete doğru kapanmış gözleriyle uryân ve perişân Hırka-i Saadet Dairesi'nde yatışı cidden elimdi: Sultan Abdülhamid bütün günahlarını tarihe bırakmış, hâşiâne bir vaziyette huzûr-ı ilâhiye gidiyordu.

Kefen bağlandı, tabut kapandı. Sadek kakmalı, asırlar görmüş bir saatin ağır tanînleri hırka-i saadet dairesinin uluviyeti içinde aks etdi. Tabutun teçhizine başlanmıştı. Üzerine evvelâ bir yatak çarşafı, daha üstüne sırma işlemeli al bir örtü konuldu. Ayakucuna lacüverde yakın çiçekli bir kumaş sarıldı. En üstüne Ka'be örtüleri kıymetdâr taşlarla müzeyyen kemerler konuldu. Başına ve kollarına şallar sarıldı. Baş tarafa sarılan yeşil atlas üzerine kırmızı bir fes konuldu. Na'ş yıkanırken çıplak bir tabut, tahta bir teneşir Hırka-i Saadet dairesinin gözler kamaşdıran renkleri ve yıldızlarıyla tezâd teşkil ediyordu. Şimdi Sultan Abdülhamid'in ipekler, şallar, sırmalar, kıymetdâr taşlarla müzeyyen tabutu dairenin ihtişâm ve uluvvîyetine de tevâfuk etmişti.

Herkes çekildi. Yalnız, müzeyyen sütunlar, mülevven divarlar, parlak levhalar arasında başı harem dairesine müteveccih bir tabut, solda daire-i aliyyenin penceresinden altunlar ve sırmalarla müzeyyen yeşil perdeler ağır sırma püsküller, altun şebekeler, kıymetdâr ve tarihî levhalar, kelâm-ı kadîmler görülmüyordu. Arzhâne önünde bir ayak sesi işidildi.

داماد پاشالردن محترم بر ذات ، متأثرانه آدیملرله ایلیله دی . خرقه
سعادت دیوارینک کوشه سنده ملول و محزون طوردی . اللریخی آجدی ،
کوزلری نابونه متوجه قیسه بردعا ایتدی ، صمیمی برهیچقربق مزین
قبه لده عکسلر براقدی .

ساعت طقوز . خرقه سعادت قایینک اوکنده صیرمه لی اونیفورمه لر
قالباقلر و شایقه لریله سفیرلر و ضابطلر بکله بوردلردی . اجنیلر بو منظم
دائرة بی مراق و حیرتله سیر ایدی بوردلردی . علما ، آرقه لرنده کنیش
قولی ، کوکسی صیرمه لی یشیل و مور لباسلر ، صاریقلرنده صیرمار ،
حرمتله استقبال ایدی بوردلردی . غلبه لک کیندکجه آرتیوردی . ولی عهد
سلطنت ، شهزاده لر ، بویوک اونیفورمه لریله گلشردی . شباط کونتی
آلنده ، نشان ، صیرمه ، اونیفورمه پارلیتینسندن باشقه برشی کورولوبوردی .
خرقه سعادت دائره سنک قایینی بردنبره آجیلدی . بوتون نظرلر
قایی به چورلردی ، غلبه لک او طرفه طوغری بریکدی . قایینک ایکی طرفی
طولدی . هرکس ، قلبلر متبسیج ، جنازه بی کورمک ایسته بوردی . نهایت ،
أماسلی کرلر ، صیرمه لی کبه اورتولری ، آل اطلسلرله مزین تابوت ،
قرمزی قسی ایله ، بارماقلر اوزرنده ، مهیب و محشم ، طیشاری چیقدی .
ارکان دولت ، ضابطلر ، سلطان عبدالحمیدک جنازه سی حضورنده ایدیلر :
بوتون نظرلر نابونه دیکلمشدی . تابوت ، خرقه سعادت قایینی اوکنه
یوکسک برموقعه قونولدی . حمیده جامنک کرسی شیخی ، صیرمه لی
یشیل اثواب ، کوکسندنه نشانی ایله طاشک اوزرینه چیقدی . اطرافه
باقبارق صوردی : — مرحومی ناصل بیلیرسکز ؟

لوله لی ، حزین ، متأثر بر جوق سس ، سرویلر آره سنده
عکس ایتدی : — ای بیلیرز .

قیسه بر فاتحه بومراسمه ده نهایت و بردی . تابوت قالدیرلدی ، سلطان
احمد ثالث کتبخانه سنک ، عرض اوطن سنک صاخنن آغیر آغیر کجیدی ،
باب السعاده اوکنه کلدی ، جنازه نمازی علی الاصول بوراده قیلیندی .

Damad paşalardan muhterem bir zat, müteessirâne adımlarla ilerledi. Hırka-i Saadet duvarının köşesinde melûl ve mahzûn durdu. Ellerini açdı, gözleri tabuta müteveccih kısa bir duâ etdi. Samimi bir hıçkırık müzeyyen kubbelerde akisler bıraktı.

Saat dokuz. Hırka-i Saadet kapısının önünde sırmalı üniformalar kalpaklar ve şabkalarıyla sefirler ve zâbitler bekliyorlardı. Ecnebler bu muazzam daireyi merak ve hayretle seyr ediyorlardı. Ulemâ, arkalarında geniş kollu, göğsü sırmalı yeşil ve mor libâsalar, sarıklarında sırmalar, hürmetle istikbâl ediliyordu. Galabalık gitdikçe artıyordu. Veliahd-ı Saltanat, şehzadeler, büyük üniformalarıyla gelmişlerdi. Şubat güneşi altında nişân, sırma, üniforma parıltısından başka bir şey görülüyordu. Hırka-i saadet dairesinin kapısı birdenbire açıldı. Bütün nazarlar kapıya çevrildi. Galabalık o tarafa doğru birikti; kapının iki tarafı doldu. Herkes, kalpler müteheyyc cenazeyi görmek isteyordu. Nihâyet elmaslı kemerler, sırmalı Kabe örtüleri, al atlaslarla müzeyyen tabut, kırmızı fesi ile parmaklar üzerinde mehîb ve muhteşem dışarı çıktı. Erkân-ı devlet, zâbitler, Sultan Abdülhamid'in cenazesi huzûrunda idiler: Bütün nazarlar tabuta dikilmişdi. Tabut, Hırka-i Saadet kapısı önüne yüksek bir mevkie konuldu. Hamidiye Camii'nin kürsî şeyhi sırmalı yeşil esvabı, göğsünde nişânı ile taşın üzerine çıktı. Etrafına bakınarak sordu: "Merhûmu nasıl bilirsiniz?"

Velveleli, hazîn, mütessir birçok ses, serviler arasında aks etdi: "İyi biliriz"

Kısa bir Fatiha bu merâsime de nihâyet verdi. Tabut kaldırıldı. Sultan Ahmed-i Sâlis kütüphanesinin arz odasının sağından ağır ağır geçti. Babussaade önüne geldi; cenaze namazı ale'l-usûl burada kılındı.

آلای بوراده ترتیب ایدیله جکدی . شهزادگان ، اعبان ، مبعوتان ، ارکان دولت ، سفراء ، امراء ، سرای اغوانی ، هپ بورابه طوبیلاشمشردی . آراده صیراده ، تشریفات مأمورلرینک صیرمه لی انوابلریله ، اللرنده بیاض بر کاغد : — اعبان ، مبعوتان ، رجال علمیه ، امراء ... دییه چاغیردقلری ایشیدیلوردی . نهایت آلای ترتیب ایدلدی . سرولرک اوکنه خدمت شاهانه ضابطان و افرادی دیزلمشردی . پیاده افرادی ، سلاحلرینی اوموزلرینه آسمشله ، کال سکوتله بورورلردی . تابوتک اوکنده ددمله ، شاذلی درکاهی درویشلری کیدیوردی . تابونی طاشیانلر اندرون هایون آغالری وسرای ارکانیدی .

تابوت ، باب السعاده دن اورته قابی به قدر ، سرولر آراسندن ، یاواش یاواش ایلریله دی . اورته قاییدن وقار واحتشام ایله چبقارکن حزین برتهایل ، روحه خشوع وتوکل ویرن طانی برصداء ، اورته قاینک طشاش دیوارلرینه ، برزمانلر وزرايه محبس تشکیل ایدن قابی آراسته ، عکس ایتدی . بو صدا سلطان سلیم ثالثک حساس ، نجیب روحنک ترجمانی ایدی . اندرونن عکس ایدن هر نغمه ، اندرونن یوکه لن هر ترانه ، حساس پادشاهک باک ومبارک روحنی یاد ایتدیرمه مک قابیلدی ؟ اندرون هایون آغالری صلاة اوقوبورلردی . قبه آلتشک خراب دیوارلرینه عکس ایدن بوسسلر ، عنائلی روحنک حزین فریادلریدی . هرکس تابوتک آرقه سندن حرمتله بورورلردی . بوتاریخی قابی ، نه پادشاه جنازه لرینک چبقدیغنی کورمش ، اطرافنده نه آجی کوز یاشرینک دوکولدیکنه شاهد اولمشدی . اوکده ، ددکانک فاصله داره حزین نوالری ایشیدیلور ، شاذلی درکاهی شیخلرینک حزنلی بر هر ب لحنی ایله اوقودقلری کله توحید ، تکبیرلر ونعتلر ارمه سندنم ، آهسته بر قهرات کبی یوکه لیوردی . اورته قابی ایله باب هایون آدمی آلمان ضابطلرینک اوتوموبیللری ، مککاب قوناق آراهه لرله طولمشدی . ایکی ظریف خانم ، آراهده ، آیاغه قالمشله ، بوزلرنده انجه ییجه لر ، آلانی سیر ایدیورلردی . بر آراهده ، بیزانک ایرینی کلبساسی و

Alay burada tertib edilecekti. Şehzâdegân, a'yân, mebusân, erkân-ı devlet, süferâ, ümerâ, saray ağavâtı hep buraya toplanmışlardı. Arada sırada teşrifât memurlarının sırmalı esvâblarıyla ellerinde beyaz bir kağıd: A'yân, mebûsan, ricâl-i ilmiyye, ümerâ..... diye çağırıldıkları işidiliyordu. Nihâyet alay tertib edildi. Servilerin önüne hademe-i şâhâne zâbitân ve efrâdı dizilmişlerdi. Piyâde efradı silahlarını omuzlarına asmışlar, kemâl-i sükûnetle yürüyorlardı. Tabutun önünde dedeler, şâzelî dergâhı dervişleri gidiyordu. Tabutu taşıyanlar Enderûn-ı Hümâyûn ağaları ve saray erkânıydı.

Tabut Babüssaâde orta kapıya kadar serviler arasından yavaş yavaş ilerledi. Orta kapıdan vakar ve ihtişâm ile çıkarken hazîn bir tehlîl rûha huşû' ve tevekkül veren tatlı bir sada, orta kapının taş duvarlarına bir zamanlar vüzerâyâ meclis teşkil eden kapı arasına aks etdi. Bu sadâ Sultan Selîm-i Sâlisin has-sâs, necîb ruhunun tercemânı idi. Enderûndan aks eden her nağme Enderûndan yükselen her terâne hassâs padişahın pâk ve mübârek ruhunu yâd ettirmemek kâbil miydi? Enderûn-ı Hümâyûn ağaları salâ okuyorlardı. Kubbe altının harâb divarlarına aks eden bu sesler Osmanlı ruhunun hazîn feryadlarıydı. Herkes tabutun arkasından hürmetle yürüyordu. Bu tarihî kapı ne padişah cenazelerinin çıktığını görmüş, etrâfında ne acı gözyaşlarının döküldüğüne şâhid olmuşdu. Önünde dedegânın fasladâr, hazîn nüvâları işidiliyordu. Şâzelî dergâhı şeyhlerinin hüznünlü bir arab lahni ile okudukları kelime-i tevhîd, tekbirler ve nâ'tler arasında âheste bir nakarât gibi yükseliyordu. Orta kapı ile Bab-ı Hümâyûn arası Alman zâbitlerinin otomobilleri, mükellef konak arabalarıyla dolmuşdu. İki zarîf hanım arabada ayağa kalkmışlar yüzlerinde ince peçeler alayı seyr ediyorlardı. Biraz ötede Bizans'ın Aya İrine kilisesi ve

صوك دورك عسكرى موزهسى اوكنده ، مهترخانه طاقى ، جسيم
قاووقلى ، قىرمزى شالوارلى ، صيرمه چىكنلىرى ، صابىلى و قىرمزىلى
بايراقلىرىله دورمشلردى . جانلى بر تارىخ ، حرمت و توقير ايله تابوتنى
سلاملىوردى .

جنازه باب ها يوندن چىقىدى . سواقلىر انساندن كورولمىوردى .
ايا صوقيا اوكندن سلطان محمود تره سنه قدر جاده يه ايكى صره عسكر
دېزلىشىدى . آغاچلر ، اولر ، بىجره لر ، طاملر قادينله ، جولوق بوجقله
طولمشدى . تراموايلر طورمشدى . تابوت ، آجىقلى و مؤثر دعالرله ،
تكىرلر و تهلبىلرله ايلرله بوردى . جنازه يى كورنلر ، متاثر اوليورلردى .
اولرك بىجره لرى قادينلرله طولو ايدى . بر خانم ، هيچقىر بىقلىرىنى ضبط
ايدمىور ، مندبلى كوزلرندم ، باشنى ديواره طسايمش ، آغلايوردى .
جنازه يى لاقيدانه سير ايدنلردم واردى . فقط حساس قىلبلر ، بو حزين
مراسمه ، بو مؤلم فرىادلرله ، بو دىخ احتشامه قارشى كوزلر بىنك ياشاردىغى
حس ايدىوردى . اوتوز دوت سنه خلافت مقامى اشغال ايدن عثمانلى
پادشاهنك صوك مراسى حرمتله ايغا ايدىلبوردى .

صوك شىقه يى آكديران الله ! الله ! ندريله تابوت تره قايسىندن
ايچرى كوردى . سلطان عبدالحميد حرمت و تكريم ايله قبره ايندىرلدى ،
عثمانلى تارىخنك اوتوز دوت سنه لك صفحه سى حزين بر سورتده ختامه
ايردى .

بو بروك آظه ۱۰ شباط ۱۹۱۸

سلطان عبدالحميد ثانی

son devrin askeri müzesi önünde mehterhâne takımı cesîm kavukları, kırmızı şalvarları, sırma ceketleri, sarılı ve kırmızılı bayraklarıyla durmuşlardı. Canlı bir tarih, hürmet ve tevkîr ile tabutu selamlıyordu.

Cenâze Bab-ı Hümâyûndan çıktı. Sokaklar insandan görülmüyordu. Ayasofya önünden Sultan Mahmud türbesine kadar caddeye iki sıra asker dizilmişdi. Ağaçlar, evler, pencereler, damlar; kadınla, çoluk çocukla dolmuşdu. Tramvaylar durmuşdu. Tabut acıklı ve müessir dualarla, tekbirler ve tehlillerle ilerliyordu. Cenazeyi görenler müteessir oluyorlardı. Evlerin pencereleri kadınlarla dolu idi. Bir hanım hıçkırıklarını zabt edemiyor, mendili gözlerinde başını duvara dayatmış ağlayordu. Cenazeyi lakaydâne seyr edenler de vardı. Fakat has-sâs kabler bu hazîn merâsime, bu mü'lim feryâdlara bu dînî ihtişâma karşı gözlerinin yaşardığını hissediyordu. Otuzdört sene hilâfet makamını işgâl eden Osmanlı padişahının son merâsimi hürmetle ifâ ediliyordu.

Son şahikayı andıran "Allah Allah" nidâlarıyla tabut türbe kapısından içeri girdi. Sultan Abdülhamid hürmet ve tekrîm ile kabre indirildi. Osmanlı tarihinin otuzdört senelik safhası hazîn bir sûretde hitâma erdi.

Büyük Ada 15 Şubat 1918

امام المسلمین اولاد زید بعض مسائل مرہمہ شرعیہ بی کتب شرعیہ نہ طلی و افواج
 و کتب مذکورہ بی منع و خرق و احراق و بیت المالدہ تیزرو و اسرافلہ مسوع شرعی
 خلافتہ تصرف و بلا سبب شرعی قتل و جس و تغریب رعیتہ و سار کونہ
 منطلمی اعتیاد ایلدکنہ صکرہ صلاحہ رجوع ایتک اوزرہ عہد و قسم ایتیمیکن
 یمنیندہ حانت اولہ رق احوال و امور مسلمینی بالکلیہ مختل قبلہ حق فتنہ عظیمہ احد شدہ
 اصرار و مقاتلہ ایفاح ایتکلہ منعمہ مسلمین زید مزبورک تغلبنی از الہ ایتکلرندہ
 بلاد اسلامیہ تک جوانب کثیرہ سندنہ مزبورہ مخلوع طانید قلرینہ دائر اخبار متوالیہ
 ورود ایدوب مزبورک بقا سندنہ ضرر محقق وزوالندہ صلاح ملحوظ اولمغین
 زید مزبورہ امامت و سلطنتہ فراغت تکلیف ایتک و باخلع ایتک صورتلرندہ
 هانیکسی ارباب حل و عقد و اولیای امور طرفدار حج کوریلیرہ اجاسی واجب
 اولور حی الجوا اولور کتہ الفکر محمد
 صالین
 عی عی

Sultan II. Abdülhamid'in Hal' Fetvasının Yazılışı?¹

M. Raif Ogan²

Sultan II. Abdülhamid'in hal'i babında gösterilen mûcib sebepler (gerekçeler) tamamıyla düzmedir, iftiradır.

Ali Fuad (Türkgeldi) Bey merhumun eseri ile Ahmed Rıza Bey'in hâtıraları böyle olduğunu şüpheyeye ve tereddüde mahal kalmayacak bir vuzuh ile tevsik eylemektedir (belgelemektedir).

Ali Fuad Bey merhum, eserinin 36. sahifesinde aynen şöyle söylüyor:

“Sadrazam ve Şeyhülislâm, âyan ve mebusan reisleri ile mebusandan (Nasuh Efendizâde) Mustafa Âsım ve Küçük Hamdi Efendi'ler (Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır) hazır oldukları halde Meclis-i Meb'usan Reisi'nin odasında Fetva Emmini Nuri Efendi'ye fetva (itası/verilmesi) teklif olundukta, "Fetva itası (verilmesi) bana âid değil, Şeyhülislâm'a âiddir. Fetva Emmini yalnız müsveddesini yazar, Şeyhülislâm imza eder. Ben "fetva emanetinden" istifa etmişim. İstifayı sizin Kanun-i Esasî'niz de (Anayasa'nız) kabul ediyor!" demiştir. Hamdi Efendi ise, "Bir ferd-i Müslim size Fetva Emmini sıfatı ile değil, memleketin ulemâ-i meşhuresinden (meşhur âlimlerinden) bir zat sıfatıyla müracaat edip de buna caiz olup olmadığını sorarsa cevap vermeye şer'an mecbursunuz." karşılığını vermiştir. Bunun üzerine, "Sen akıllı bir adama benziyorsun. Hal'de şeâmet (uğursuzluk) vardır. Bunu yapmayın. Rusya Muharebesi esnasında Sultan Abdülâziz'in hal'inden sonra, ben muhacirin-i İslâmiye (Müslüman muhacirlerin) çocuklarını omuzlarımda taşıdım. Omuzlarım çürüdü. Feragat (hakkından vazgeçmeyi) teklif edin. Belki nefsinizi (kendinizi) azleder." demiştir. Mustafa Âsım Efendi, "O halde fetva feragat teklifi veya hal'i sûretiyle iki şık üzerine yazılırsa ne dersiniz?" sorusunu yöneltince, "Bu olur." diye mukabele etmiştir. Bunun üzerine fetvayı Hamdi Efendi yazmıştır.

Fetva müsveddesinin, "Erbab-ı hall u akd tarafından feragat teklifi veya hal'i" sûretiyle yazılmasıyla, "Buna evliya-yı umûr (iş başında bulunanlar, işleri idareye vazifeli olanlar) tabirini de ilâve ediniz." demiştir.

Sultan II. Abdülhamid için verilmiş olan "Hal fetvası".

* * *

Ahmed Rıza Bey de hâtıralarında aynen şöyle söylüyor:

“Fetva tebyiz (temize çekilip, yazıldıktan) ve imza olunduktan sonra Meclis yeniden açıldı. Yeni celseye fetvanın kıraati (okunması) ile başlandı.”

Hamdi ve Âsım Efendi’ler fânî hayatı terk etmişlerdir. Küçük Hamdi tefsir sahibi meşhur âllâme, Nasuh Efendizâde Mustafa Âsım Efendi de benim hocamdır. Bir gün Rasathane Müdürü merhum Fatin (Gökmen) Efendi ile konuşurken ben ikisini de tenkid ederek dedim ki:

“Bu iki din âlimi, yaşlı ve metin âlim Fetva Emîni Nuri Efendi’yi iğfal etmişlerdir (yanılmışlar, aldatmışlardır). Bu biçimde hareket etmemeli ve hal’i kolaylaştırıcı şekli göstermemeli idiler. Bundan dolayı gayr-i şer’i (şeriat’a uygun olmayan) hileleri ile tarih huzurunda küçülmüş olduklarına üzülüyorum!”

Fatin (Gökmen) Hoca şöyle cevap verdi:

“Öyle değil. Onlar böyle yapmakla Sultan II. Abdülhamid’in hayatını kurtarmak maksadını güttüler. Hal’i için fetva alınmadığı takdirde İttihadçılar (Sultan) Abdülhamid’i öldüreceklerdi. Nitekim, hal’inden sonra bile Divan-ı Harb’e vererek Fransa Kralı XVI. Louis gibi hükmen idam ettirmek istemişlerdi. Divan-ı Harb’e verilmesi güç hâl ile önlendi. Eğer hal’e imkân bulamasalar idi, mutlaka Divan-ı Harb’e verir ve idam ettirirlerdi. Hamdi (Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır) ve Âsım Efendi’ler bunu bildiklerinden öyle davrandılar.”

Merhum Fatin Hoca’nın sözlerini ne tasvip ne de tekzip ederim. Ancak, şurasını da ilâveyi gerekli bulurum ki, İslâm ve Osmanlı tarihinde “zulmü” “adl” (adalet), “haksızlığı” “hak” gösteren fetvalar çoktur fakat içlerinde Sultan Abdülhamid’in hal’in mucib sebepleri olarak gösterilen yalanları bir tezvîr (yalan dolan) ve iftira şaheseri olarak toplamış yoktur.

Hamdi ve Âsım Efendi merhumların böyle bir iftira ve müzevirlik vesikasını yazmış olmalarının mesuliyeti herhangi bir mecburiyet varid olduğu iddiasıyla kaldırılamaz. Din âlimleri; Hâlik’a ma’siyette mahlûka (Allah’a isyanda insanlara) itaat olunamayacağını herkesten evvel bilmek ıztırarındadır (mecburiyetindedirler). Bu fetva; yazan ve şeklini bulana kadar, kitaba uydurup imza ettiren için, hattâ ilmiye tarihimiz için silinmez bir leke olarak kalacaktır.

* * *

Sultan II. Abdülhamid’in hal’ fetvası

Bâb-1 Fetvâ

Dâire-i Meşihat

Sûret-i Fetvâ

“(Sual) İmâmü’l-Müslimîn olan Zeyd bazı mesâil-i mühimme-i şer’iyyeyi kütüb-i şer’iyyeden tay ve ihrâc ve kütüb-i mezkûreyi men’ ve hark u ihrâc ve beytü’l-mâlde tebzîr ve isrâfla masûğ-i şer’î hilâfında tasarruf ve bilâ-sebeb-i şer’î katl ve habs ve tagrîb-i ra’iyye ve sâir gûne mezâlîmi i’tiyâd eyledikten sonra salâha rücû’ eylemek üzere ahd ü kâsem etmiş iken yemîninde hânîs olarak ahvâl ve umûr-ı Müslimîni

bi'l-küllîye muhtel kılacak fitne-i azîme ihdâsında ısrâr ve mukâtele ikâ' etmekle men'e-i Müslimîn Zeyd-i mezbûrun tagallübünü izâle etdiklerinde bilâd-ı İslâmiye'nin cevânib-i kesîresinden mezbûru mahlû' tanıdıklarına dâir ahbâr-ı mütevâliye vürûd edüb mezbûrun bekâsında zarar muhakkak ve zevâlinde salâh melhûz olmağın Zeyd-i mezbûra imâmet ve saltanattan ferâgat teklif etmek veya hal' eylemek sûretlerinden hangisi erbâb-ı hall ü akd ve evliyâ-yı umûr tarafından ercah görülürse icrâsı vâcib olur mu?

El-cevâb: Olur.

Ketebetü'l-fakîr

Es-Seyyid Mehmed Ziyâeddîn

Ufiye anhu

* * *

Müslümanların imamı olan Zeyd, bazı mühim şer'i meseleleri dinî kitaplardan çıkarmak, bahsi geçen kitapları da yasaklayıp yakarak ve beytülmalî boş yere sarf edip israf ederek ve şeriat kaidelerinin haricinde kullanarak ve şer'i bir sebebe istinad etmeden halkı katletmek, hapsetmek ve sürmek gibi türlü zulümleri icra edip ve bunu alışkanlık hâline getirdikten sonra -bu vaziyetten vazgeçip- düzeleceğine, iyiliğe rücu edeceğine yemin edip söz vermiş iken ahdinden dönerek Müslümanların her nevi işlerini ve intizamını tamamen bozacak ve berbat edecek büyük bir fitne ortaya çıkarmak hususunda ısrar edip karşılıklı kan dökülmesine vesile olduğundan Müslümanların -bu gidişatı- men edenlerince zikri geçen Zeyd'in zorbalığını izale ettiklerinde İslâm beldelerinin pek çok taraflarından adı geçeni tahttan indirilmiş tanıdıklarına dair birbiri ardınca haberler gelip ismi anılan kişinin makamında kalmasında zararın muhakkak olup el çektirilmesinde ise faydanın olacağı düşünülduğünden Zeyd'e hilafet ve saltanattan feragat etmeyi teklif eylemek veyahut hal' eylemek sûretlerinden hangisi Müslümanların müşküllerini halledip meselelerini çözenler ve ileri gelip yol gösterenlerce daha iyi, daha üstün kabul edilirse icrası vacip/lüzumlu olur mu?

Cevap: Olur

Es-Seyyid Mehmed Ziyaeddin tarafından yazıldı.

Günahları affolunsun.

* * *

Bu fetva öyle bir tezvîr-nâmedir ki ne geçmişe dair gösterdiği sebepler ne de sonraki hâdiselerden bir teki bile doğru değildir.

Sultan Hamid hangi şer'î meseleyi kütüb-i şer'iyeden (şeriat kitaplarından) çıkartmış ve hangi dinî kitabı yaktırmıştır?

Aksine olarak kendi hazinesinden bedelini ödeyerek *Buhari-i Şerif'i* pek mükemmel sûrette bastırmış ve bütün İslâm memleketlerine hediye olarak göndertmiştir. Bu kitap müteaddit *Buhari* basmaları içinde bugün en kıymetlisi ve nadir

bulunanıdır. *Müslim* de onun zamanında basıldı. Son derece mutekid ve amel itibariyle de çok ihtimamkâr olan II. Abdülhamid'in şer'î meselelere taarruz ihtimali düşünülemez. Asrında sansür vardı. Maarif Nezareti'nde ayrıca neşrolunacak kitapların basılmazdan evvel incelemesi ile vazifeli bir encümen-i teftiş ve muayene heyeti de bulunuyordu. Bu heyetin riyasetinde uzun zaman din âlimi ve fakih olduğu kadar ahlâk ve zühd bakımından da fazıl Hacı Zihni Efendi, âzâlıklarında (Babanzâde Ahmed) Naim, İhtifalci Mehmet Ziya, Hoca Hayret ve emsali zatlar bulundu. Bunlar mesele-i şer'iyeyi dinî kitaplardan ne silmeye cüret ne sildirmeye tahammül edebilecek seciyede insanlar değillerdi.

Sultan II. Abdülhamid liselerde ve âlî (yüksek) mekteplerde dahi din derslerine, namaz kılınmasına hususi bir ehemmiyet vermişti. Binaenaleyh din kitapları ve meselelerine müteallik (dair) fetvanın bu kısmı tamamıyla iftiradır.

Beytûlmalda tebzir (harcama) ve israfını bilmiyorum ama devlet borçlarının çoğunu ödediğini her tarih okuyan gibi ben de biliyorum.

Bilâsebeb-i şer'î irade verdiği de mesbuk olmamıştır. Katillerin idam cezalarını tahfif ettiği (hafiflettiği) ise kabil-i inkâr değildir.

Mezalimden ne murad olunduğu kestirilemiyor ve zulme nisbet olunacak hareketi gösterilemiyor.

Yemininden dönmediği, fitne-i azîme ihdas etmediği, mukatele (öldürmede) ikamda (akamete uğratmada) ise asla medhali (girişmesi, teşebbüsü) bulunmadığı bu eserin 31 Mart Vak'ası'na müteallik (yönelik) faslında Ahmed Rıza, Mahmud Şevket, Talât ve emsalinin (benzerlerinin) şahadetleriyle sübut (kesin olarak tahakkuk etme) mertebesine varmış bulunuyor.

Padişahın mahlû' tanıldığına (tahtan indirildiğine) dair telgraflar hep İttihad Komitesi merkezlerinin marifetidir. Hareket Ordusu'yla gelen asker; padişahı mahlû' tanımak (tahtından indirmek) şöyle dursun, hal'i için getirildiklerini öğrense isyan edecek derecede ona hürmetkâr bulduklarını yine Mahmud Şevket Paşa'nın beyanından öğrenmiş bulunuyoruz.

Zeyd-i mezbur olan (zikredilen) Sultan II. Abdülhamid'in bekasında zarar muhakkak ve zevâlinde (tahttan indirilmesinde) salâh (iyileşme, düzelme) melhuz (ihtimal dâhilinde) idi ama bu zarar İttihad Komitesi için muhakkak ve zevâlindeki salâh, yine komitanın hükümdarın malını ve sarayını yağmayı kararlaştırmış komitacılar için melhuz (beklenen) idi.

Başında sarık, sırtında ilim kisvesi taşımış ve âlim diye tanıtılmış ne kadar geçmiş, bugünkü ve gelecekteki din adamı varsa böyle bir fetvanın din ve şeriat adamları elinden çıkmış bulunmasından meslekleri hesabına üzgünlük ve utanç duyacaklarına şüphe yoktur.

Diğer taraftan, "Acaba Meclis müttetik hal' kararı vereceğine tecellüd gösterip de mucib sebep olmadığında dayansaydı ne olurdu?" suali de hatıra gelir, ama Talât Bey'in tehditkâr gazup bakışları altında reyler toplandığı, Meclis'in âdeta kuşatılmış hâlde bulunduğu ve bir darbe ile dağıtılması mümkün olduğu hatırlanınca, karma karışık unsurların içinde yer almış bulunduğu Meclis'ten öyle bir tecellüd (cesur), mebus ve âyan sıfatını taşıyanların her birinden de akıbeti meşkuk (şüpheli) ve mühlik (helak edici) bir medenî cesaretin ibrazı (göstermesi) beklenmiyor!

Belki de millet ve memleketi kanlı bir ihtilâl ve büsbütün başıboş bir diktatöryaya sürüklemektense maslahat-ı idare ile zaman kazanmak istemişlerdir!

Bilhassa âyan arasındaki olgun ve afif (dürüst) birçoklarının dahi itiraz tarafına yönelmemiş olduklarına bakılırsa, haddi zatında zayıf olmakla beraber, böyle bir ihtimal dahi variddir. Muhakkak olanı ise içeride komitanın sivil diktatörü Talât Bey'in, hariçteki askerî diktatör Mahmud Şevket Paşa'nın tehditkâr vaziyetleri hal kararının ittifakla verilmesinde kat'î bir tesir icra etmiş olduğudur.

* * *

Hal'in tebliğ şekli ise tam mânâsıyla yüz kızartıcı bir fâciadır. Ahmed Rıza Bey anlatıyor:

"Kararı Padişah'a tefhim (bildirmek) için murahhaslar tayin edildi. Arif Hikmet Paşa, Aram Efendi, Esad Paşa, (Emanuel) Karasu Efendi'lerden mürekkep bir heyet intihap olundu (seçildi), Yıldız Sarayı'na gönderildi."

Ali Fuad Bey merhum, eserinin (*Osmanlı Sarayı'nda Görüp İşittiklerim*) 82. sahifesinde aynı haberi şöyle bildiriyor:

"Verilen hal' kararını (Sultan) Abdülhamid'e tebliğ için Âyan ve Mebusan'dan kimlerin gideceği müzakere olunurken Arif Hikmet Paşa'nın: "Ben giderim!" diye ortaya atılarak mâhud (mâlûm) Karasu'nun peşine takılarak gitmesi nimetşinaslığa delâlet edecek hususattan değildi."

Merhum (Ali) Fuad Bey gibi son derece nezaketli ve hazımlı bir zatın "mâhud Karasu" demekten kendini alamadığı herif ile yanındakiler hakkında birkaç kelime de ben ilâve edeyim:

Karasu; Selânik'teki Mason locasının üstad-ı azamı. İtalyan tâbiyetinde bir Yahudi Osmanlı (!) mebusudur. "Metr Salem" adındaki muhtekir (vurguncu, spekülatör), devlet ve millet düşmanı, eli bayraklı Siyonist'in ideal ortağıdır. Talât, Cavid, Cahid vesaireyi tekris -yâni, Mason usulü vaftizleyerek- Masonluğun nur (?) ve ziya (!) sına kavuşturandır. Hem Siyonizm'e hem de İtalyan âmaline hizmet etmiş ve Osmanlı mebusluğu maskesi altında icra-yı faaliyet eylemiştir. Filistin'de Osmanlı İmparatorluğu himayesinde serbest bir Yahudi müstameresi kurulmasına müsamahakâr davranmasını 40.000.000 altın verilmek, ayrıca cihanın matbuat, siyaset ve maliye sahalarında imparatorluğa azamî müzaheret vâdolanmak sureti ile Sultan II. Abdülhamid'den Siyonistler adına istedi. Padişah katiyetle reddeyledi.

Karasu, hesapsız fedakârlık karşılığında elde edemediğinin intikamını İslâm hali-fesine hal'ini tebliğ heyetinde bulunmakla aldı.

İçlerindeki Esad Paşa o zaman Draç Mebusu olan meşhur Esad Toptanı'dır. Sultan Hamid'in nimeti ile yetişmiş bir nankördür. Yalnız efendisine hıyanetle kalmamış, sonradan hem velinimeti Türklere hem kendi ırkdaşları Arnavudlara da ihanet eylemiş ve nihayet bir Arnavud kurşunuyla arkadaşı iblise mülâki olmuştur.

Arif Hikmet Paşa dahi Sultan Hamid'in, genç yaşında paşalığa yükselttiği bir bendesi ve yaverlerinden idi.

Aram Efendi âyandan bir Ermeni'dir.

Bu gayr-i millî heyet Türk hâkanının huzuruna girdi. Şımarık Toptanî, "Millet seni azletti!" deyince Abdülhamid Han vakar ile, "Yâni hal' eyledi mi demek istiyorsunuz?" cevabını verdi.

Hilâfet ister bir hakikat ister sadece bir teşrifat unvanından ibaret olsun, 33 yıl Halife-i Müslimîn ve Emirü'l-mü'minîn sıfatını nefsinde, altı asırlık Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyet tacını da başında taşımış bir Türk hakanına, hal'ini tebliğ için nankör bir türedi paşa ile hain bir Arnavud'dan, İtalyan Yahudisi bir uydurma mebus ile bir Ermeni âyandan başka kimse bulunamadı mı?

O devrin mebus ve âyanından her Türk cephesinde bu millî hakaretin lekesini ebediyete kadar taşıyacaklardır...

Sultan II. Abdülhamid'e "Kızıl Sultan" lafını çıkaranlar Ermenilerdir³

- Peyami Safa'ya -

Muharrir Peyami Safa, Sultan II. Abdülhamid hakkında kızı Ayşe Sultan'a hitaben yazdığı bir makalede, "Osmanlı tarihi, zalim ve müstebid Sultan Hamid için veya Avrupalıların dili ile 'Kızıl Sultan' için sizin gibi düşünmüyor! Muhterem pederiniz bir katildir, hem bir değil, birkaç defa katildir." diyor.

"Kızıl Sultan" lafı nereden çıkmıştır ve Osmanlı tarihinde Sultan II. Abdülhamid hakkında bu vasıf mevcut mudur?

Unutmamak gerekir ki Osmanlı tarihine müteallik müdevvenat iki çeşittir:

Biri, İttihad ve Terakki Komitesi'nin tasallutundan sonra yazılanlar, ikincileri "1950 demokrasi inkılâbı"ndan sonra yazılmış ve ileride yazılacak olanlar.

İkinciler, Sultan Abdülhamid'i hiç de muharririn gözlüğünden görmüyor ve göremeyecektir.

Birinciler ki adından başka icraatından hiçbirinin "İttihad ve Terakki" mefhumu ile en uzak bir münasebeti dahi bulunmayan "Yıkıcılar Komitesi" ile onun şerrül-haleflerinin nüfuzu altında yazılmış ve yazdırılmıştır. Fatih'i, Yavuz'u, Kanuni'yi bile cüceleştiren, Topal Timur'u kahraman Yıldırım'dan üstün gösteren bu tarihler; ef-sâne-i riyâ mecmuaları, tekânûy-ı ubeydâne sahifeleridir. Tarih mefhumuyla hiçbir münasebetleri yoktur.

Sultan Abdülhamid'e "Kızıl Sultan" unvanını takan ve taktıran Ermenilerdir. Bilindiği üzere Hınçak, Taşnak, Troşak gibi kökleri Moskof ülkelerinde, dalları Avrupa'da bulunan komitalar vardı. Bugün dahi yine Avrupa'da ve Orta Şark'ın bazı bölgelerinde vardır. Müteveffâ bir Ermeni dostum bu komitacılar hakkında tam yerinde olarak, "Her adamın geçim vasıtası olarak kendine seçtiği bir işi, gücü vardır. Bunların geçim mesleği de komitacılıktır." demişti. Çok haklıdır. Milletlerine daima fenalıkları dokunmuş, her zaman onların huzurlarını selbetmiş komitacılık esnafının propagandalarına kapılan maceracılar ve bunlara aldanıp bağlanan Ermeniler, mevhum bir Ermenistan idealine gönül bağlamışlardı!

Komitaların gizli ve açık propagandalarının tesiri Sultan Abdülhamid devrinde genişledi. Ermeniler arasında bir kaynaşma başladı. Hattâ, bu zararlı vâdiye sapmak ve komitalara yardım etmek istemeyen Ermeni mütefekkir ve zenginlerinden bazıları, yine Ermeni komitacılar tarafından öldürüldü. Vâkıa daha evvelki zamanlarda

dahi Ermeni cemaati arasında bazı taşkınlıklar zuhur eylemişti. Fakat bunlar devlete karşı istiklâl isteme gösterisi şeklinde bir isyan hareketi olmayıp kendi aralarındaki bazı mezhebi ihtilâflardan ibaretti. Hâlbuki, Sultan Abdülhamid devrinde Ermeni ihtilâl komitaları şımardılar. Ermeni münevver ve muallimleri cemaat mekteplerinde talebelerine Ermenistan istiklâline dair kışkırtıcı manzumeler, şarkılar okutmaya, konferanslar vermeye, temsiller tertibine başladılar.

O zamanlar Gedikpaşa'da adına 'Osmanlı tiyatrosu' denilen, lâkin kumpanya arasında Ahmet Necip ile Ahmet Fehim'den başka tek bir Türk dâna bulunmayan bir Ermeni temsil heyeti vardı. Kumpanya Türkçe oyunlar verir, ara sıra da Ermenice piyesleri sahneye koyardı. Ahmet Midhat, Ebüzziya, Namık Kemâl, Ali Bey, Hasan Bedreddin ve Rifat Beyler ile emsali gibi ilk tiyatro muharrir ve mütercimlerimizin eserleri hep bu tiyatrodaki sahneye konulmuştur. Sonradan bir gece itfaiye askerleri gönderilerek tiyatro binası yıktırılmış idi.

Bu hâdiseyi bazı muharrirler, Sultan II. Abdülhamid'in Namık Kemal hakkında halkın gösterdiği teveccüh ve muhabbetten kuşkulandığına verirler. Hâlbuki işin içyüzü büsbütün başkadır: Tiyatrodaki ara sıra Ermeni istiklâline, eski Ermenistan'ın harplerine ve kahramanlıklarına, Ermenilerin milliyet hareketlerine müteallik Ermenice piyesler oynanıyor ve Ermenilerce son derece rağbet görüyordu. Bilindiği üzere o zaman kapitülasyonlara ilâveten cemaatler imtiyazları da mevcut idi. Avrupa devletleri ise müdahale için en küçük sebep ararlardı. Şark vilâyetlerinde Ermeniler lehine ıslahat icrası beynelmilel bir mesele haline sokulmuş ve Düvel-i Muazzama arasında daimî bir konuşma mevzuu olmuştu. Diğer taraftan meşrutiyet ve hürriyet ilân edilmişti. Matbuat serbest idi. Bu vaziyetler karşısında Gedikpaşa Tiyatrosu'nda Ermenice müheyyiç tarihî piyeslerle propaganda yapıldığı padişahın malûmu ise de men'ine gidilmeğe imkân yoktu.

Namık Kemal'in "Vatan" piyesinin temsili padişaha aradığı fırsatı buldurmuş oldu.

"Vatan"ın temsilinde halk son derece heyecana geldi, muharriri sahneye çıkarttılar, saatlerce süren alkışları âdeta bir nümâyış şeklini aldı. Tiyatrodan çıkanlar gece yarısı "Vatan" şarkısıyla sokakları inlettiler. İşte bu milli taşkınlık Sultan Abdülhamid'in işine yaradı. Tiyatroyu hemen yıktırdı. Kumpanyanın müdürü Güllü Agop Mabeyn Mızıkası'na alındı ve kumpanya dağıldı.⁴

Tiyatronun yıktırılmasında başka bir rivayet daha vardır. O da Ahmed Midhat merhumun "Çerkeş Özdenlere" adlı piyesinin temsili saraylı Çerkes kadınlarında milli heyecan uyandıracağı ve Osmanlı câmiasında yaşayan sair unsurlara da milli seciyelerini gösterir piyesler tertibine yol açacağı mülâhazası ile tiyatro binasının yıktırıldığıdır.

Ş. Sami Fraşeri'nin kendi kavmi olan Arnavud milletinin en üstün ahlâkı olan "Besa Kanunu" hakkında aynı isimle yazdığı dramın dahi Sultan II. Abdülhamid'in saltanat müddetince sahneye konması ve hattâ okunması yasak edilmiş bulunduğu hatırlanınca tiyatronun yıktırılmasında ikinci ihtimalin dahi varid olabileceği anlaşılır. Kesin olanı, Padişah'ın câmiayı terkip eden unsurları Türk hâkimiyetinden ayırmamak için her tedbire başvurduğu ve bunu siyasetine temel yaptığıdır.

Bina yıktırıldıktan sonra açıkta kalan kumpanya efradı aralarında birleşip opera, operet, dram tropları teşkil edenler oldu ama ocakları söndüğünden artık ne onlar

Ermenice istiklâl piyesleri oynamağa kalktılar ne de böyle bir cür'ette bulunmalarına imkân kaldı.

Bu siyasetin tam yerinde olduğunu II. Meşrutiyet devirlerinde bizzat ben müşahadatımla anlamışımdır:

“Yaşasın Niyazi'ler, Enver'ler!” diye sokaklarda bağırıldığı, Selânik Bonmarşesi'nin hazırladığı hürriyet kravatları takıldığı o günlerde Şehzadebaşı'ndaki Şark Tiyatrosu'nda Kafkasya'dan gelmiş komiteci Ermeni aktörlere buradan katılan amatörler; Ermeni mektepleri ve “hürriyet uğrunda yâni Ermenistan ideali yolunda” canını feda etmiş Ermeni şehidleri (!) menfaatine “Vartan” vesaire isimlerdeki millî Ermeni temsilcilerini sahneye koydular.

Tiyatro kapısında, millî renkli elbise giyinmiş Ermeni kızları, girenlerin göğüslerine Ermeni renkleriyle yapılmış kokartlar taktılar ve iane topladılar. Bu temsilcileri ben de seyrettim. O zaman belki de heyecan-ı hürriyetle işin ne kadar ileriye gören bir diplomat olduğunu ve ne derece bir üstün Türklük siyaseti güttüğünü kavrayabildim!

İkinci Meşrutiyet'in ilk devrelerinde “İttihad ve Terakki”nin millî bir Türklük siyaseti yok idi. “Asil Arnavud kavmi”, “Arap kavm-i necibi” unvanları gazetelerde bol bol yer alır, Türk'ün adı bile geçmezdi. Türk'ün “etrak-i biidrâk (idraksiz Türkler)” olmaktan kurtulması; Arapların, Arnavudların vesair unsurların sözde maarif ve edebiyatı neşir, hakikatte” “Lâmerkeziyet, yâni iftirak ve istiklâl” propagandasını genişletmek için kurdukları cemiyetlerden sonradır. Meşrutiyet'in heyecanlı günlerinde Osmanlı tiyatrosunda Ermeni patırtıları kurbanlarına (?) yapılan zulümlere (!) müteallik “Midyeci Kasbar” filminin mütercimi Manukyan Efendi ise “Ermeni Mazlumları” adı altındaki dramın müellifi de İhsan adında bir Türk bahriye zabiti idi.

Türk'ün istiklâl ve hâkimiyetini yıkmaya çalışan “Ermeni komitacılarını” “hürriyet şehidleri” şeklinde göstermek için Türkler tarafından yazılmış eserler bir taneden ibaret değildir. İstibdada ve Sultan II. Abdülhamid'e nefret izharında acele edenler, kendi millî hâkimiyetlerini baltaladıklarını o günlerde anlayamadılar ve İttihad Komitesi'nin gaflet ve cehaletine ayak uydurdular. Hepsinin yazılması da İttihad ve Terakki'nin propagandası tesiriyledir. O günlerde Ermeni komitacısı ile hürriyet fedaisi arasında ayrılık kalmamıştı!

Bu basiretsizliğin acı misallerini birçok kanlı komitacıların İttihad ve Terakki namzedi olarak mebus seçimleriyle gördük.

Karakin Pastırmacıyan adındaki komitacının müfrit taşkınlıklarına Rusya Çarlığı bile tahammül etmemiş ve bu adam oradan Osmanlı ülkesine kaçıp kurtulmuştu.

Rusya iadesini istiyorken İttihad ve Terakki onu Erzurum'dan mebus çıkardı ve Rusya'nın taleplerine karşı harbi göze alacak derecede ahmakane cür'et göstererek herifi himaye etti!

Acı tecrübelerden sonra aklımız başımıza gelince, İttihad ve Terakki bu sefer millî bir siyaset tutmak istedi, tatbikatta onu da tam yapamadı. Bir aralık İttihad-ı İslâm hülyasına kapıldı. Uzak ve yakın Şark'tan İslâm âlimleri ve komitacıları ile işbirliği yapabileceğini sandı ve bu uğurda da hayli altınlar harcadı, bunu da beceremeyip yüzüne gözüne bulaştırdı. İttihad-ı anasır (Osmanlıcılık), Panturanizm hülyaları gibi... İttihad-ı İslâm gayreti de parlamadan sönüp gitti. Sultan Hamid ise bir taraftan Türk hâkimiyetini korur diğer taraftan ayrılmak istidadında olan unsurların

elebaşlarını sarayında ehemmiyetsiz hizmetlerle toplayıp onları yatıştırır ve hademe-i hassası sırasına sokar, ayrıca İslâm dünyası üzerinde de şahsî nüfuz ve ehemmiyetini sağlardı. Onun bu siyaseti toplayıcı ve yatıştırıcı olmuş, İttihad ve Terakki aynı gayelere müteveccih beceriksizce teşebbüsleri ise vahim neticeler vermiş, ayrılımları çabuklaştırmıştır.

Görülüyor ki hükümdarın Ermeni ihtilâlcilerine karşı takip ettiği hareket tarzı zalim ve müstebid oluşunda değil, Türk hâkimiyetini korumak gayesine sınıksız yapmış olmasından hem Türk milletini hem de vatanı korumaya azmeylemiş bulunmasındandır. Nitekim Siyonistlerin maddî ve manevî büyük yardım vaadlerini reddederek Yahudilerin Filistin'e serbestçe yerleşebilmelerine karşı durması da Yahudi düşmanlığından değil, yine Türk hâkimiyeti altındaki İslâm Araplarını korumak istediğindedir.

Ermeni komitaları Sultan II. Abdülhamid devrinde hiçbir gün rahat durmadılar. 1923'te Rus orduları İstanbul kapılarına dayandığı sıralarda Ermeni Patriği Nersesyan Osmanlılık maskesini fırlatıp attı. Moskof ordusu kumandanı Veliahd Grandük Nikola'yı Ayastefanos (şimdiki Yeşilköy'deki) karargâhında ziyaret ederek hem Patrikhane ve Ermeni milletinin tâzim ve sadakatini arz, hem de Şarkî Anadolu'da müstakil yahut Rusya himayesinde bir Ermenistan devleti teşkilini isteyen bir muhtıra takdim eyledi. Aynı maksatla Avrupa'ya da bir heyet yolladı.

Daha sonraları Ermenilerin İstanbul'da çıkardıkları "Ermeni patırtıları" ve "Banka vakaları" nı burada tafsile lüzum görmüyorum. Çok yazılmış ve öğrenilmiş hâdiselerdir. Daha sonraki "Bomba" hâdisesi de yine Ermenilerin işidir ki ileride Sultan Abdülhamid'in siyasî müsamaha ve olgunluğu noktasında bundan dahi bahsedeceğim.

İşte, bütün bu devlet bütünlüğünü parçalama taşkınlıklarını önlemiş ve bastırmış olmasından dolayı Ermeniler, Sultan Abdülhamid Han'a "Kızıl Sultan" vasfını takmışlar, birkaç mutaassıp Garplı muharrir de âdeta hayalî ve müthiş bir roman kahramanı yaptıkları padişah aleyhinde yazdıkları eserleri bu sıfatla isimlendirmişlerdir.

Fesatkâr ihtilâllerini bastıran Sultan'ı onların o sûratle tavsifleri ne kadar tabii ise, Türk hâkimiyetini ve milletini koruma siyasetini muvaffakiyetle başaran İkinci Abdülhamid'e Türk adını taşıyan herhangi bir kişinin aynı hitabı kullanması o derece gayri tabiidir ve millî haksızlıktır.

Sultan Abdülhamid katil değildir...⁵

Peyami Safa'ya...

'Katil' taammüden (bile bile) adam öldürene ve öldürtene derler. Sultan II. Abdülhamid; mahkemelerin hükmeylemediği idam cezalarının bile çoğunu hapse tahvil eden (çeviren, değiştiren), Türk ve İslâm tarihinde kendi saltanatı müddetinde idam cezasını en az tatbik ettirmiş bulunan hükümdarların birincilerindendir.

Milletinden keyfi iradesiyle kimi öldürtmüştür ki, katil sayılabilsin?

II. Meşrutiyet'in ilânını takip eden günlerde, İttihad ve Terakki Komitesi'nin propagandası olarak, padişahın bazı hürriyetperverleri -o zamanın tabiri ile, Ahar-ı Osmaniye'yi- öldürttüğü, denize attığı ağızlarda dolaştı!

Tamamıyla yalandır. Bu memlekette 10 Temmuz 1324'ten 31 Mart 1325'e kadar hâilsiz bir hürriyet fırtınası esti!

Türlü gazeteler, biçim biçim mecmualar, acayip karikatürler yayınladı. Padişaha, hanedanına, sarayına, adamlarına, hatta mensubunun mensuplarına ve mensubu olmak iftirası yamalanana resimlerle, yazılarla ağız dolusu sövmeler savruldu! Ancak, tek kişi ortaya çıkıp kendi ailesinden, hatta tanıdıklarından birinin öldürülmüş, denize atılmış bulunduğunu açıklayamadı!

Sorarım sana, Peyami bey oğlumuz!

Adam, hem çok adam öldürmüşler, hem de karanlıkta arkadan kahpece vurup yere serenler dururken sizin kimseyi öldürmemiş ve öldürtmemiş bir zata 'katil' demeye ağızınız nasıl varıyor ve kaleminiz nasıl böyle yazabiliyor!

Eğer devr-i dilârâyı (en hoş devri) hürriyete katiller bulup göstermek matlub (istenilen, talep edilen şey) ise cani kıtlığı mı var?

"Hürriyet"i getiren İttihad ve Terakki Komitesi'nin tasallutun (tahakkümün) eylemiş bulunduğu devirdeki idamlar bir tarafta, sâde kurdurduğu darağaçlarının sayısı bile insanın uykusunu kaçırarak muazzam bir yekûn tutar!

"Darağaçları sayısı" dedim çünkü darağacı kurulmak külfetine girilmeden yok edilenlerin sayısını belirtmeye imkân yoktur.

Şöhretli katiller; hürriyet fedaisi, meşrutiyet kahramanı sayılırken onları unutup da Sultan II. Abdülhamid'e katil sıfatını tevcih; hasbelkader (kader icabı) padişah olduğundan mıdır?

II. Abdülhamid'e katil vasfını takmanızı iki zatın vefatının müsebbibi olmasına bağlıyorsunuz.

"Midhat Paşa"yı Tâif'te boğdurtmuş ve muhterem babanız "Şair-i maderzâd (anadan doğma şair) İsmail Safa"yı Sivas'ta öldürtmüş olduğunu iddia ediyorsunuz ama, ikisinde de boyunuzdan üstün yanlışlarla uzanmış bulunuyorsunuz!

Safa merhumun vakitsiz ölümüne acımamak kabil (mümkün) değildir. Ölümü edebiyatımız için gerçekten ziyâdır (kayıptır). Ancak, Safa merhum Vefa İdadisi'nde usûl-i edebiyat dersleri verdiği için, eski ve yeni uslûbda manzumeler, kıymetli muhabeler ve tenkidlerle meşgul olduğundan dolayı mı Sivas'a sürgün edildi?

Şahsan ve fitraten nezih insanların dahi iğfalâta kapılabildikleri çoktur. Ne yazık ki gafletin mes'uliyeti gidermediği de bilinen bir şeydir.

Onun Sivas'a sürülmesinin sebebini neden açıklıyorsunuz?

Hem Sivas bir cehennem mi idi ve İstanbul'dan, Ankara ve İzmir'den ne farkı vardır ki orada ikamet sürgünlük sayılabilsin!

Yoksa, "münevver" ve "Ahrar-ı Osmaniye"den olmanın lâzım-ı gayr-i müfariğı (ayrılması mümkün olmayan, terki câiz olmayan, çok gerekli) İstanbul'da kakılıp kalmak mıdır?

Sivas'ta mevûd (vaadedilmiş) eceli ile Hakk'ın rahmetine kavuşan muhterem edib ve şair; İstanbul'da kalsaydı ruhunu kabzetmek (almak) üzere Azrail daha müsama-hakâr mı davranacaktı?

Mütefekkir ve mü'min bir Türk'e bu tarzda konuşmayı yakıştıramıyorum.

Midhat Paşa'ya gelince; malûmu ilâm (bilineni tekrarlamak) kabilinden de olsa sözü uzatacağım, önce hudut dışına çıkarılması ve en sonra acıklı âkîbetinin mes'ûliyeti münhasıran kendisine râci olduğu açıklanmış olsun!

Dipnotlar

- 1 M. Raif Ogan, "Sultan II. Abdülhamid'in Hal' Fetvasının Yazılışı", *Sebilürreşad*, X/230, İstanbul 1956, s. 73-76.
- 2 Mehmet Raif Ogan (1887-1976): Dinî ve milli konularda yazıları ve yayınları bulunan fikir adamı, eğitimci, yazar.

İstanbul'da doğdu. Medrese-i Edebiyye'de ve İstanbul Lisesi'nde okudu. Dârümuallimîn-i Âliye ile Dârülfünun Edebiyat Şubesi'ni ve Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Dinî ilimler konusunda kendini geliştirmek için Şeyhülislâm Mûsâ Kâzım Efendi'den kelâm, Hoca Hayri Efendi'den mantık, M. Necati Lugal'in babası Hacı Hüseyin Hüsnü Efendi'den Farsça dersleri aldı. İzmirli İsmâil Hakkî'dan istifade etti. Arapça, Farsça ve Fransızca'yı iyi derecede öğrendi. Fatih Numune ve Mahmud Şevket Paşa Numune mekteplerinde öğretmenlik, Vaniköy'de Serasker Rızâ Paşa Yalısı'nda açtığı Rehber-i İttihâd-ı Osmânî ile Şark idâdîlerinin müdürlüğünü yaptı. Rehber-i İttihâd'da ders verenler arasında Mustafa Şekip Tunç ile Peyami Safa, öğrenciler arasında da Fahrettin Kerim Gökay ile Necip Fazıl Kısakürek'in bulunduğu bilinmektedir. Eğitimciliğiyle beraber elli yıldan fazla gazetecilik yapan Raif Ogan, II. Dünya Savaşı yıllarında Balkan, Avrupa ve Ortadoğu ülkelerinde inceleme gezilerinde bulundu. Türk İzciler Birliği İzci Gazetesi ile (1925-1928) İslâm Dünyası (1952-1954) dergilerini yayımladı. İslâm Dünyası'nda "Fâtiha Sultan Mehmed Han Konuşuyor" başlıklı bir yazıyı iktibas yoluyla neşrinden dolayı dergi kapatıldı, kendisi de 163. maddeden suçlanarak beş ay hapse mahkûm oldu. Bu sırada eşi ve annesi üzüntüden vefat etti. Hapisten sonra bir müddet sürdürdüğü küskünlük ve sessizliğini yakın dostu Eşref Edip'in (Fergan) ısrarıyla bozarak onun çıkardığı *Sebilürreşad* dergisinde yeniden yazmaya başladı (1956). Ayrıca İslâm, Türk Yurdu, Büyük Doğu gibi mecmualarla Yeni Sabah'ta dinî ve fikrî yazılar kaleme aldı. Kibar ve heybetli bir İstanbul beyefendisi diye nitelendirilen M. Raif Ogan, İstanbul Türkçesi'ni çok iyi kullanan geniş kültürlü bir kalem sahibiydi. İsmail Hami Danişmend'in İstanbul Harbiye'deki evinde her cumartesi bir araya gelerek tarih-edebiyat-din ve memleket meselelerini tartışan milliyetçi-muhafazakâr aydınlar arasında yapılan toplantıların müdâvimlerinden oldu. 19 Ekim 1976'da İstanbul'da vefat etti.

Eserleri. 1. *Türkiye'deki Masonluk İç Yüzü ve Sırları* (İstanbul 1951). 2. Sultan Abdülhamid II ve Bugünkü Muarızları (İstanbul 1956). 3. İslâm Hukuku (İstanbul 1956). 4. Türk Tarihinde Vicdan Hürriyeti: Fatih Sultan Mehmed'in Bizans'taki "Intelligence Service"i-Sayın Bay Hafız Ali Rıza Sağman'a Cevap (İstanbul 1957). 5. Misyonerlerin Şahıslara, İş Yerlerine, Evlere Yolladıkları Broşüre Cevapdır (İstanbul 1965). 6. Başvekîlin Nutku Münasebetiyle Hikmet Bayur'a Cevap (İstanbul, ts.). 7. Menderes'in Konya Nutku ve Mekteplerde Din Dersleri (İstanbul, ts.). Eşref Edip, Peyami Safa'nın neşrettiği Türk Düşüncesi dergisindeki "Dinde Reform" anketine verdiği cevabı Ali Fuat Başgil, Nurettin Topçu, İsmail Hami Danişmend ve Raif Ogan'ın kilerle birlikte Dinde Reform adlı eserde yayımlamıştır (İstanbul 1959).

Öğretmenlik ve idarecilik yaptığı sırada okullarda oynanmak üzere Tehlike Karşısında (İstanbul 1341), Çilek (İstanbul 1341), *Büyük-Küçük* (İstanbul 1341), *Mukaddes Ateş* (İstanbul 1341), *Haklı Yalan* (İstanbul 1341) adıyla küçük piyesler kaleme alan M. Raif Ogan, Harold Parfitt'ten *Tatbikatlı İzci Muhtırası* adlı bir kitap çevirmiştir (İstanbul 1339). Ogan'ın, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde şarkiyatçı Alfred Guillaume'un 11-17 Mayıs 1953'te verdiği "Garp'ta İslâm Tetkikleri" başlıklı beş konferansındaki (İslâm Tetkikleri, I/I-IV, s. 119-145) yanırlarını ve tarafgirliğini ortaya koymak için İslâm Dünyası dergisinde (III/63-73 [1953]) verdiği cevaplar ayrıca basılmıştır (Parlakışık, s. 27-28) (Mustafa Uzun, Ogan, Mehmed Raif, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 33, İstanbul 2007, s. 318-319).

- 3 M. Raif Ogan, "Sultan II. Abdülhamid'in Hal' Fetvasının Yazılışı", *Sebilürreşad*, X/232, İstanbul 1956, s. 100-102.
- 4 Güllü Agop Efendi; münevver, idareci ve gerçekten sanatkâr bir zattır. Türk temasına büyük hizmeti vardır. Saraya alındıktan sonra kendi vicdanî isteğiyle İslâm olmuş. Türklüğü ve Müslümanlığı da benimsemiş bulunduğunu burada kaydetmek benim için haktanrlık vazifesidir.
- 5 M. Raif Ogan, "Sultan II. Abdülhamid'in Hal' Fetvasının Yazılışı", *Sebilürreşad*, X/233, İstanbul 1956, s. 115-116.

II. Abdülhamid'in Kızı Ayşe Osmanoğlu'nun "Babam Sultan Hamid" Adlı Hatıraları Hayat Mecmuası'nda Neden Yarıda Kalmıştı?¹

Şevket Rado*

Hayat mecmuası 1956 yılının 6 Nisan günü ilk defa olarak çıkmaya başladığı zaman birinci sayısından itibaren II. Abdülhamid'in kızı Ayşe Osmanoğlu'nun *Babam Sultan Hamid* başlığı altında, bizzat yazdığı hâtıralarını da yayınlamaya başlamıştı. Bu hâtıraların yayınlanması o zaman büyük hâdise oldu. Şimdi rahmetli olmuş bazı aydınlarımız, bu hâtıraları yazanın II. Abdülhamid'in kızı olduğunu unutarak bu kızın yer yer babasından saygı ile bahsetmesine tahammül edemediklerini belli eden hiddetli yazılar yazdılar. Fakat daha mühimi, o zaman iktidarın yüksek mevkilerini işgal eden, mazilerinde İttihadçılık etmiş bazı kimselerin bu hâtıralarda muharririn Saray'a karşı İttihadçılar tarafından girilen bazı hareketleri, bu arada Yıldız yağmasını anlatacağından endişeye kapılmaları oldu. Hatıralar yayımlandıkça Ankara'da bazı muhitlerde beliren hiddetin büyümekte olduğu, hatta bu hâtıraların yayınlanmasını durdurmak için çareler arandığı bizim yazı işlerine zaman zaman duyuruluyordu.

Nihayet beklenen fırsat kendiliğinden zuhur etti. Döviz bakımından çok sıkıntılı bir devre yaşayan hükümet *Hayat* mecmuası için lüzumlu olan tıfdruk kâğıdını ithal etmek üzere döviz tahsis edemediğinden *Hayat* mecmuası 11. sayısında kâğıtsızlıktan neşriyatını muvakkaten tatil etmek zorunda kaldı. Bu muvakkat tatil tam 6 ay 13 gün sürmüştür. Bu arada hükümet İzmit Kâğıt Fabrikası'na mecmuamızın kullanmak zorunda olduğu tıfdruk kâğıdının yapılması emrini verdi. Fabrika da mühendislerin gayretiyle pek güzel bir tıfdruk kâğıdı imal ettiğinden mecmuamız yeniden çıkmaya başladı. Fakat yeniden çıkmaya başlayan *Hayat* yarıda kalmış bütün likalara devam edildiği hâlde Ayşe Osmanoğlu'nun *Babam Sultan Hamid* adlı tefrikasından bahis bile yoktu.

Hâdisenin iç yüzü şu idi:

İzmit Kâğıt Fabrikası'nın tıfdruk kâğıdı imal etmesiyle *Hayat* mecmuasının yeniden çıkmaya başlayacağı öğrenilir öğrenilmez, o zamanın İstanbul savcısı bir gün beni makamına çağırarak, *Babam Sultan Hamid* adlı tefrikanın yayınlanmasını Ankara'da bazı mühim zevatın arzu etmediklerini, mecmua yeniden çıkmaya başlarken bu tefrikadan hiç söz edilmemesinin çok yerinde bir hareket olacağını söyledi. İtiraz etmem üzerine de, aksi bir davranışa girersem bu yayın hakkında kanunen takibat açılabileceğini, bu arada mecmuanın toplatılması ihtimali de olduğunu ihsas etti.

Ayşe Osmanoğlu

* Şevket Rado: Şair-Yazar (1913-1988).

O zamanlar *Hayat* mecmuası, kurucusu olan Yapı ve Kredi Bankası'nın nüfuzu altında idi. Banka büyük bir malî müessese olduğu için kurduğu bir mecmuada iktidarın nüfuzlu adamlarına karşı bir davranışın tehlikelerini, haklı olarak, üzerine çekemezdi. Bu bahiste benim direnmemin de bir faydası olamayacağını yakından gördüm ve tefrikayı yayınlamaktan vazgeçtim. Altı ay kapalı kaldıktan sonra 28 Aralık 1956'da yeniden çıkmaya başlayan *Hayat* mecmuasında işte bu sebepten ne "Babam Sultan Hamid" tefrikasının devamı vardı, ne de ondan bahseden iki satır yazı.

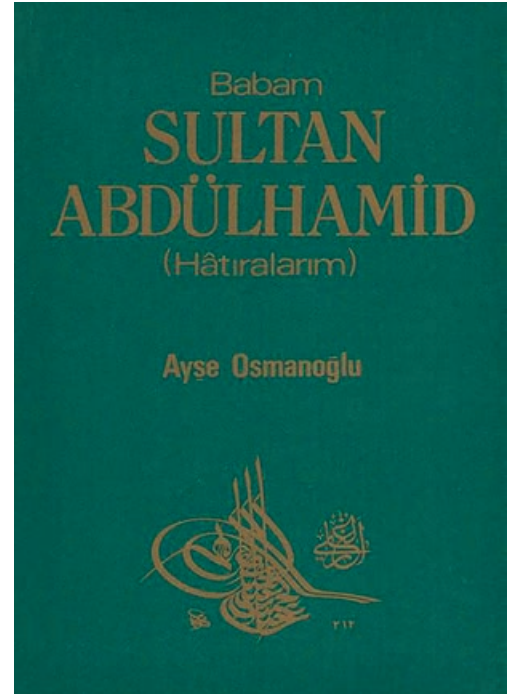
Hayat mecmuası, Ayşe Osmanoğlu'nun babası hakkındaki hâtıralarını II. Abdülhamid'e karşı duyduğu yakınlıktan veya beslediği saygıdan dolayı değil, bu hâtıralar tarihi aydınlatıcı bir değer taşıdığı için yayınlamak istemiştir. Abdülhamid hakkında herkes o kadar çok şey söylemiştir ki, dizi dibinde büyümüş olan kızının onun hayatına dair söyleyecekleri elbette merak edilmeye değerdi. Nitekim Ayşe Osmanoğlu'nun hâtıraları *Hayat* mecmuasında büyük merakla takip edilmiştir. Ne yazık ki hatıratın tamamını *Hayat* okuyucuları okuyamamışlardır.

Aradan 19 yıl geçtikten sonra, Ayşe Osmanoğlu'nun hâtıralarının asıl metinleri -ki bunların her sahifesi Ayşe Osmanoğlu'nun mührüyle mühürlenmiş vaziyettedir- yeniden elimize geçmiş bulunuyor. Bu fırsattan istifade ederek hâtıraların o zaman yayınlanamamış olduğumuz Meşrutiyet devrine ait kısmından başlayarak tamamını, hiçbir tarafına dokunup çıkarmadan, okuyucularımıza sunacağız.

Bir padişah kızının eliyle yazdığı hâtıraları ilk defa neşretmiş olan *Hayat* bunu yarıda bırakmamak imkânını da böylece bulmuş olacaktır.

Dipnotlar

- 1 Şevket Rado, "II. Abdülhamid'in Kızı Ayşe Osmanoğlu'nun Babam Sultan Hamid Adlı Hâtıraları *Hayat* Mecmuası'nda neden yarıda kalmıştı?", *Hayat*, S. 39, 25 Eylül 1975.

ULU HAKAN

SULTAN ABDÜLHAMİD

Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları

Keçibey

Halid Ziya Uşaklıgil

Saray ve Ötesi

Bütün Eserleri

ŞADIYE OSMANOĞLU

babam
Abdülhamid
saray ve sürgün yılları

PAUL FESCH

ABDÜLHAMİD'İN SON GÜNLERİNDE
"İSTANBUL"

Çeviren: Erol Üyepazarcı

TARİHİ HAKİKATLER

(İbrahim Arvas'ın Hatıratı)

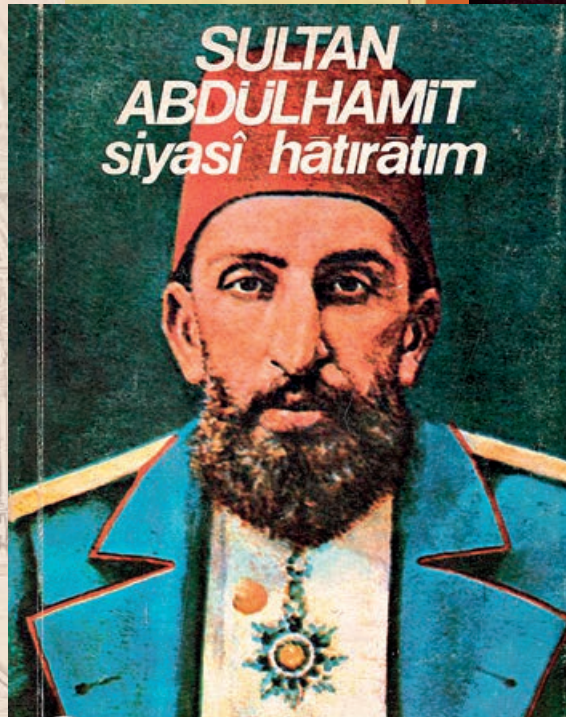

Tarihî Odalar

Halûk Y. Sehsuvaroğlu

SULTAN ABDÜLHAMİT siyasî hatıratım

İsmail Kara
İSLÂMÇILARIN
SİYASİ GÖRÜŞLERİ I
HİLAFET VE MEŞRUTİYET

Funerailles d'Abdoul Navid 918

Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi

Kronolojisi

22 Eylül 1842

Şehzade Abdülhamid Efendi dedesi Sultan II. Mahmud tarafından inşa olunan (eski) Çırağan Sarayı'ndan doğdu.

1847

Ağabeyi Şehzade Mehmed Murad Efendi ile beraber sünneti Vezir Hekim İsmail Paşa tarafından 5 yaşında iken Haydarpaşa Kasrı'nda yapıldı ve aynı gün törenle okumaya (*bed-i besmele töreni*) başladı.

1852

Annesi Tîr-i Müjgân Kadınefendi 33 yaşında (eski) Beylerbeyi Sarayı'nda vefat etti. 10 yaşında annesini kaybeden Şehzade Abdülhamid, babası tarafından annesi Perestû Kadınefendi'nin himayesine verildi.

25 Haziran 1861

Babası Sultan Abdülmecid vefat etti. Aynı gün amcası tahta çıkınca "ikinci veliahd oldu" ve 15 yıl boyunca bu unvanı taşıdı.

3 Nisan 1863

Sultan Abdülaziz beraberinde 23, 21, 19 yaşlarında olan yeğenleri Veliahd Murad Efendi, Şehzade Abdülhamid ve Şehzade Reşad efendiler olduğu halde Mısır seyahati için Feyz-i Cihad vapuru ile İstanbul'dan ayrıldı.

Sultan II. Abdülhamid Han'ın cenaze merasimi, Ömer Faruk Şerifoğlu Arşivi.

21 Haziran 1867 - 07 Ağustos 1867

Şehzade Abdülhamid Efendi, amcası Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahatine katıldı.

1868

Şehzade Abdülhamid Efendi'ye amcası Sultan Abdülaziz tarafından Maslak Kasrı tahsis edildi.

30 Mayıs 1876

Sultan Abdülaziz'in hal'i sonrasında Veliâhd Mehmed Murad Efendi "V. Murad" unvanıyla tahta çıktı ve Abdülhamid Efendi'nin 93 günlük veliahtlık süreci başlamış oldu.

31 Ağustos 1876

Sultan II. Abdülhamid tahta çıktı.

7 Eylül 1876

Kılıç alayı tertip edildi. Sultan Abdülhamid, saltanat kaygısı ile denizden Dolmabahçe Sarayı'ndan Eyyüb Sultan'a gitti. Kılıç kuşandıktan sonra, at üzerinde Topkapı Sarayı'na geldi. Dönüş yolunda âdet olduğu üzere atalarından bazılarının kabirlerini ziyaret edip sadakalar dağıttı.

15 Eylül 1876

Sultan II. Abdülhamid; nâzırlar, devlet ve saray erkânı ile Yıldız Sarayı'nda akşam yemeği yedi. Devlet ricalinin aralarındaki bütün ihtilafları unutup devlet hizmeti görmelerini tavsiye eden bir konuşma yaptı.

20 Ekim 1876

Sadrazam, Şeyhülislâm, Midhat Paşa ve Serasker Redif Paşa Dolmabahçe Sarayı'na gidip, diğer bazı ileri gelen vekilleri de davet edip Paşa Dairesi'nde toplantı yaptılar. Toplantıda Kanûn-i Esasî karşıtı kişilerin sürgün edilmelerine karar verildi. Karara Sultan II. Abdülhamid karşı çıkmasına rağmen vekiller mabeyne girerek kararlarında ısrar ettiler. Padişah, vükelayı sözlerinden döndürmenin güç olduğunu anlayınca karara istemeden onay verdi. Fakat bu hususta zabıt tutulmasını emretti. Ertesi sabah sürgüne gidecek şahıslar (20 kişiden fazla) erkenden evlerinden toplanarak, Tophane'den birer ikişer vapurlara bindirilerek muhtelif yerlere sürgüne gönderildiler.

23 Aralık 1876

I. Meşrutiyet ve Kanûn-i Esâsî ilan edildi.

23 Aralık 1876 - 20 Ocak 1877

Yaklaşmakta olan muhtemel Osmanlı Rus Savaşı'ndan tedirgin olan Avrupa devletleriyle Balkan krizini görüşmek üzere İstanbul'da "Tersane Konferansı" diye anılan milletlerarası bir konferans toplandı. 29 günde 9 defa toplanan konferanstan bir sonuç elde edilemedi.

20 Ocak 1877

Sultan II. Abdülhamid, Bâbîâli'de toplanan büyük meclisin Tersane Konferansı'nın tekliflerini red kararını tasdik mecburiyetinde kaldı. Bunun üzerine konferans dağıldı ve büyük devlet elçileri, birer maslahatgüzar bırakarak İstanbul'dan ayrıldılar.

5 Şubat 1877

Midhat Paşadan Dolmabahçe Sarayı Paşa Dairesi'nde sadaret mührü alındı ve hemen sonrasında, Kanûn-i Esâsî'nin 113. maddesi çerçevesinde zorunlu ikamet üzere İtalya'ya gönderildi.

19 Mart 1877

Tarihimizdeki ilk parlamento olan, Midhad Paşa'nın hazırladığı Kanûn-i Esâsî geçince Osmanlı Mebûsan Meclisi, Divan-ı Hümayun mahalli denilen Dolmabahçe Sarayı'nın Muayede Salonu'nda gerçekleştirilen tarihi oturumla açıldı.

26 Mart 1877

Rusya ile çıkabilecek muhtemel savaşı önlemek ya da savaşa girmek hususlarında, müzakere için bütün vekiller acilen saraya çağrılarak Dolmabahçe Sarayı'nın Mabeyn Dairesi'nde toplantı yapıldı.

Nisan 1877

Hazine-i Hassa Nezareti, Topkapı Sarayı I. Avlu içindeki binasından Dolmabahçe Sarayı'nda daha önce yaverler tarafından kullanılan Paşa Dairesi'ne taşındı. Bu kurum faaliyetini Halifeliğin kaldırıldığı 1924 yılına kadar bu binada sürdürdü.

7 Nisan 1877

Dolmabahçe Sarayı 32 yıl ikamete kapatıldı. Yıldız Sarayı Dönemi başladı. II. Abdülhamid amcası ve büyük biraderinin içinde hal' edildikleri, denizden ve karadan kuşatılmaya müsait Dolmabahçe Sarayı'nda oturmayı güvenli bulmamış ve ikametini Yıldız Sarayı'na nakletmiştir.

27 Nisan 1877

Rusya Osmanlı Devletine savaş ilan etti. Rusya'nın İstanbul maslahatgüzarı Nelidof, Hariciye Nazırı Safvet Paşa'ya, Çar'ın harb ilanı notasını verdi.

13 Şubat 1878

Sultan II. Abdülhamid, Meclis-i Mebusan'ın çalışmalarını süresiz tatil etti.

3 Mart 1878 Ayastefonos Muahedesi

Rusya'nın diğer büyük devletler işe karışmadan, mağlup Osmanlı devletine sulh şartlarını dikte ettirmek istediği fakat Sultan II. Abdülhamid'in Avrupa devletlerinin menfaat çatışmalarını kullanarak Rusya'ya baskı yapmalarını sağlayarak hiçbir zaman yürürlüğe girmeyen 29 maddelik muahede imzalandı.

25 Mart 1878

93 Harb'inden ve Ayastefanos Antlaşması'ndan sonra Rus Ordusu Başkomutanı Grandük Nikola İstanbul'a geldi ve Beylerbeyi Sarayı'nda Sultan II. Abdülhamid tarafından kabul edildi.

26 Mart 1878

Sultan II. Abdülhamid, Grandük Nikola ve refakatindekilere Yıldız Sarayı Büyük Mabeyn'de akşam yemeği verdi.

20 Mayıs 1878

Yeni Osmanlılar'dan gazeteci Ali Süavi Efendi öncülüğünde V. Murad'ı tahta çıkarmak amacıyla Sultan II. Abdülhamid'e karşı bir darbe girişimi gerçekleştirildi.

4 Haziran 1878

İngilizlerin Berlin'de toplanacak olan konferansta Osmanlı'ya destek vereceği vaadine karşılık Kıbrıs'ın idaresi İngiltere'ye bırakıldı. Ancak 13 Temmuz 1878'de imzalanan Berlin Muahedesi'nde İngilizler, Osmanlılara vadettiği desteği vermedi.

13 Temmuz 1878

Berlin Antlaşması imzalandı.

20 Aralık 1881

Muharrem Kararnamesi'yle dış borçların düzenli ödenebilmesi için Düyûn-ı Umûmiye'nin kurulması kararlaştırıldı.

27 Haziran - 28 Temmuz 1881, Yıldız Mahkemesi

Sultan II. Abdülhamid, amcası Sultan Abdülaziz'in şehid olmasından sorumlu görülenlerin muhakeme edilmesi için Yıldız Mahkemesi'ni kurdurdu.

1886

Sultan II. Abdülhamid; 1885 yılında kuduz aşısını bulan Pasteur'e bu başarısından dolayı Mecidiye nişanı verdi ve Pasteur Enstitüsü'ne de bağış gönderdi.

2 Haziran 1889

Askeri Tıbbiye Mektebi'nin bahçesinde, İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, İshak Sükûtu ve Çerkez Mehmed Reşid adındaki dört tıp talebesi tarafından, II. Abdülhamid idaresinin yıkılması gerektiği gayesiyle İttihad ve Terakki Partisi'nin çekirdeğini oluşturan İttihad-ı Osmanî Cemiyeti kuruldu.

2 Kasım 1889

Alman İmparatoru ailesi ile beraber İstanbul'a geldi ve Sultan II. Abdülhamid tarafından ağırlandı. Alman İmparatoru II. Wilhelm ile İmparatoriçe, şehre Dolmabahçe rıhtımından ayak bastılar ve Dolmabahçe Sarayı'nda II. Abdülhamid tarafından karşılandılar. Bu ziyaretinde II. Wilhelm ve eşi Augusta Victoria kiliseleri, Topkapı Sarayı, İstanbul Arkeoloji Müzesi, Sanayi-i Nefise ve Harbiye mektepleri, Ayasofya

ile Süleymaniye camilerini gezdi. Ayrıca İstanbul'da yaşayan Almanlarla da görüştü. Alman İmparatoru'na İstanbul'dan ayrılacakları gün Yıldız silahanesi dolaştırılmış ve Padişah, arzu edilen eşyanın hediye edileceğini bildirmişti. İmparator, murassa bir kılıç beğenmiş ve kılıç kendisine takdim olunmuştu. Oradan Dolmabahçe Sarayı'na gidilmiş ve mabeyin dairesinin alt katındaki büyük sofada hazırlanan ziyafette bulunulmuştu. Misafirler buradan vapurlarına geçmişler ve İstanbul'dan ayrılmışlardır.

1891

Hamidiye süvari alayları kuruldu. Ermeni tehlikesine karşı Kürtçe konuşan Müslüman halkı müdafaaya hazırlamak gayesiyle Sultan II. Abdülhamid "Hamidiye Süvari Alayları"nı teşkil etti. Doğu Anadolu Müslümanları savunan Hamidiye Süvari Alayları bu görevini 1908'de İttihad ve Terakki tarafından ilga edilinceye kadar başarıyla yürüttü.

1894

II. Abdülhamid'in emriyle 1890 yılında Daire-i Celile-i Askeriye tarafından inşasına başlanan Dolmabahçe Saat Kulesi 1894 yılında tamamlandı. Kule 27 metre yükseklikte, dört katlı ve dört köşeli olarak inşa edildi. Her cephesinde birer Fransız saati ve Osmanlı arması vardır. Kulenin alt katındaki dış yüzeyine de birer barometre ve termometre konulmuştur.

10 Temmuz 1894

İstanbul şehrinde, tarihinin büyük zelzelelerinden biri yaşandı. Saat 12.27'de başlayan ve bir dakika kadar süren zelzele şehirde büyük hasara yol açtı. Birçok ev, câmi, minare, medrese, okul, rıhtım, resmi ve hususi bina ve dükkân yıkıldı. Felakete uğrayanlar için Sultan II. Abdülhamid derhal yardım kampanyası başlatarak halkın ıstırabıyla bizzat ilgilendi ve kısa sürede yaralar sarıldı.

Ekim 1894

Sason'da Ermeni isyanı patlak verdi.

Kasım 1894

Diyarbakır'da Ermeni isyanı başladı.

30 Eylül 1895

İstanbul'da "Birinci Ermeni Patırtısı" diye tarihe geçen ve 3 gün devam eden isyan çıktı.

26 Ağustos 1896

"İkinci Ermeni Patırtısı". Ermeni Komitacılar İstanbul'daki Osmanlı Bankası merkez binasını basarak Avrupa'nın dikkatini çekmek istediler.

18 Nisan-20 Mayıs 1897 Türk-Yunan savaşı

93 yağmasında fırsattan yararlanarak Teselya'yı ilhak eden Yunanistan büyük devletlerden gördüğü destekle Epir ve Girit eyaletlerini istiyordu. Bu eyaletlere çeteler

sokarak katliamlar yapıyor, çetelerin Osmanlı jandarmasınınca ezildiği nispette sevin-ci artıyordu. Böylece Batı kamuoyunda devamlı Türk zulmü imajını canlı tutuyordu. Yunanistan'ın bu tahammül olunmaz tutumuna son vermek adına Osmanlı Devleti 18 Nisan 1897 harb ilanı notasını verdi. Bir ay süren bu savaşta Yunanlılar bütün cepheelerde kolayca yenildiler. Bu savaş, Osmanlı'nın başlatarak zaferle bitirdiği tarihteki son savaştır.

20 Mayıs 1897

Osmanlı -Yunan Savaşı'nı sonlandıran Dömeke Meydan Savaşı yaşandı.

4 Aralık 1897 - İstanbul Muahedesi

Yunanistan adına hareket eden devletlerle Osmanlı arasında 4 Haziran'da Tophane Kasrı'nda başlayan müzakereler sonunda barış anlaşması imzalandı.

1898

Alman İmparatoru II. Wilhelm ikinci kez İstanbul'u ziyaret etti. Yerli ve yabancı basında büyük yankılar uyandıran bu ziyaret, Osmanlı kamuoyunda dostluk ve barışın göstergesi olarak açıklanırken, Osmanlı-Alman ilişkileri açısından da yeni bir dönemin başlangıcı oldu.

1899

Sultan II. Abdülhamid'in hastalıktan küçük yaşta ölen kızı Hatice Sultan'a ithafen Hamidiye Etfal Hastanesi açıldı.

31 Mart 1901

Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonu'nda Kurban Bayramı nedeniyle yapılan tören esnasında çok şiddetli bir deprem meydana geldi. Sarsıntı sonrasında tüm davetliler salonu terk ederlerken sadece Sultan II. Abdülhamid yerinden kıpırdamadan kaçışanları sakinleştirdi, hatta onun bu sakin ve cesaretli tavrı İngiltere Büyükelçisi tarafından Londra'ya rapor edildi, Alman İmparatoru ise padişahı bu tavrından dolayı takdir ve tebrik etti.²¹ Amerikan maslahatgüzarı soğukkanlı davranışla Sultan Abdülhamid'in büyük bir paniği önlediğini anlatmıştır.

1901

Siyonizm'in kurucusu kabul edilen Theodor Herzl, İstanbul'a 1896 ve 1898 yıllarında yaptığı ilk iki seyahatte Sultan II. Abdülhamid'in yakın çevresi ile temas kurmuştu. Hayatını Tevrat'ta anlatıldığı gibi vadedilmiş topraklarda bir Yahudi devleti kurmak için adanmış olan ünlü gazeteci, nihayet Yıldız Sarayı'nda Padişahın huzuruna 1901'deki üçüncü seyahatinde kabul edilmiştir.

1901-1908

İstanbul ve Hicaz demiryollarının yapılması.

29 Ağustos 1904

Sultan V. Murad vefat etti.

21 Temmuz 1905

Yıldız Câmii'nde Cuma selâmlığı çıkışında Sultan Hamid'in doğrudan şahsını hedef alan, Ermeni teröristlerin tertiplelediği onlarca askerin şehid olduğu ve yüzlerce kişinin yaralandığı meşhur Bomba Hadisesi vukuu buldu. Ermeni komitecileri, padişahı öldürmek suretiyle büyük devletlerin dikkatini çekmek ve Osmanlı Devleti'ni karıştırmak istediler. O gün korkunç infilakın hemen ardından soğukkanlılığını koruyan Sultan Abdülhamid Han yüksek sesle "*Korkmayınız! Korkmayınız! Herkes yerinde dursun*" diye iki defa bağırmişti. Bu sesler sayesinde birbirine karışmış olan Maiyet Bölüğü, askerler ve subaylar derhal yerlerini almaya başlamışlardı.

24 Şubat 1906

Japon Prensi Dolmabahçe, Beylerbeyi ve Topkapı saraylarını ziyaret etti.

23 Temmuz 1908

II. Meşrutiyet ilan edildi. Sultan II. Abdülhamid, bir irâde-i seniyye yayınlayarak, Kanûn-ı Esâsî'yi tekrar yürürlüğe koyduğunu, esasen bu anayasayı 32 yıl önce kendisinin ilân ettiğini, o devrin şartlarına göre meclisleri tatil ettiğini, şimdi seçimlerin hazırlanıp meclislerin kurulması talimatını verdi.

17 Aralık 1908

Meclis-i Meb'ûsân yeniden açılarak çalışmalarına başladı.

31 Aralık 1908

Meclis-i Meb'ûsân'ın açılması müteakip Yıldız Sarayı Merasim Dairesi'nin büyük salonunda Sultan II. Abdülhamid tarafından mebuslara bir ziyafet verildi.

13 Nisan 1909

31 Mart Vakası patlak verdi. 24 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilânı ardından, 13 Nisan 1909 tarihinde İttihad ve Terakki iktidarına karşı halk arasında bir süreden beri oluşmakta olan hoşnutsuzluğun sonucu patlak veren ve Rûmi takvime istinaden 31 Mart İsyânı olarak bilinen karışıklıklar Sultan II. Abdülhamid yönetiminin de sona ermesine neden oldu.

25 Nisan 1909

Hareket Ordusu Komutanı Mahmud Şevket Paşa, İstanbul'a girdi ve Sultan II. Abdülhamid'in I. Ordu kumandanı Nazım Paşa ile beraberindeki generallere Hareket Ordusu'na karşı konulmaması için verdiği emir yüzünden kolayca şehre hâkim oldu.

25 Nisan 1909

Rus Çarı ülkesine II. Abdülhamid'i davet etti. Hareket Ordusu'nun İstanbul'a ilk girdiği gün asi avcı taburlarının mukavemet göstermesi üzerine, bunların bulunduğu Taksim Kışlası, Hareket Ordusu'nun bataryaları tarafından topa tutuluyordu. Top sesleri Yıldız Sarayı'nda bütün şiddeti ile aksediyordu. Daha sonra Yıldız Sarayı da kuşatıldı. Bu muhasaradan az evvel Rusya Büyükelçisi Mâbeyn-i Hümayun'a gelerek,

“Çar hazretlerinin selâmını getirdim. Kendilerini hasta diye işittim. Arzuları neyse bildirsinler... Emirlerine muntazırım” diye haber göndermişti. Mabeyn Başkatibi Ali Cevat Bey bunu arz ettiği zaman Sultan Abdülhamid irkilmiş ve, “Çarın teklifini görüyor musun Cevat Bey? Allah bana böyle bir şey yapmayı kısmet etmesin. Başıma gelecek her felakete razıyım. Ecdadımın mezarları nerede ise benimki de orada olmalıdır. Bu ihaneti yapmaktansa ölümü tercih ederim” demişti. Sonra Ali Cevat Bey’e, “Elçiye, Çar hazretlerinin selamına teşekkür ettiğimi, işittikleri gibi hasta olmadığımı, gösterdikleri dostluktan dolayı da teşekkür ettiğimi söyleyiniz” emrini vermişti.

27 Nisan 1909

Mahmud Şevket Paşa, Meclis-i Âyan ve Meclis-i Meb’usanı “Meclis-i Umum-i Milli” adı altında birleşik toplantıya çağırdı. Bu ortamda Osmanlı Parlamentosu, 24 senatör ve 274 milletvekilinin katılımıyla Senato Başkanı Şapur Çelebi unvanıyla meşhur Küçük Said Paşa’nın başkanlığında toplanarak Sultan II. Abdülhamid’in tahttan indirilmesine karar verdi.

27 Nisan 1909

Sultan II. Abdülhamid kendisine hal’ kararını tebliğe memur edilen heyeti, Mabeyn Dairesi’nin alt katındaki büyük salonda karşıladı. O gün büyük adamlara mahsus vakar ile salona giren Sultan II. Abdülhamid’in yanında oğlu şehzade Abdürrahim Efendi ve Başkatib Ali Cevat Bey bulunuyordu. Sultan V. Mehmet Reşad’ın başmabeynciliğini yapmış olan Lütfi Simavi Bey hatıralarında “33 yıl halifelik makamında bulunmuş bir hükümdara böyle kimselerin nasıl gönderilebildiğine” şaşarak “affedilmez bir hata ve silinmez bir leke” ifadelerini kullanacaktı.

27 Nisan 1909

Sultan II. Abdülhamid, Meclis-i Milli’ye daha evvel V. Murad’ın kaldığı Çırağan Sarayı’nda oturmak istediğini bildirdiği halde, Hareket Ordusu’nun diktatör komutanı Mahmud Şevket Paşa, el çabukluğuyla tahtından indirttiği, Sultan Abdülhamid’i hemen o gece eşyasını dahi almasına izin vermeden birkaç bavulla Yıldız Sarayı’ndan çıkararak 38 kişilik maiyetiyle Sirkeci’den özel bir trenle Selânik’e gönderdi. Binbaşı Fethi Bey (Okyar), 40 Selanik jandarması ile muhafızlığına tayin edildi.

28 Nisan 1909

Sultan Abdülhamid, tam 3 yıl, 6 ay, 3 gün hapis hayatı geçireceği Selânik’te bulunan Alatini Köşkü’ne yerleştirildi.

3 Temmuz 1910

Büyük bir gaflet neticesinde Hakkı Paşa Hükümeti, 3 Temmuz 1910’da meşhur kiliseler ve mektepler kanununu yayınlarak Makedonya’daki Bulgar, Sırp ve Yunan azınlıkları arasında hakemlik yaptı ve bunları barıştırarak öteden beri var olan Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ arasındaki ihtilafların en büyüğünü ortadan kaldırdı. Halbuki Sultan II. Abdülhamid bu meseleyi bilerek sonlandırmamıştı. Onun siyaseti, Osmanlı’ya karşı savaş çıkarmamaları gayesiyle küçük Balkan devletlerinin aralarındaki problem ve anlaşmazlıkların sürmesini sağlamaktı. Nitekim,

aralarında problem kalmayan Balkan devletleri bilindiği gibi gözlerini Rumeli'de kalan Osmanlı topraklarına çevirdiler.

29 Eylül 1911

Libya'da merkezi Trablus olmak üzere bir Osmanlı tümeni vardı. Doğrudan doğruya harbiye nezaretine bağlı olan bu tümeni Sultan II. Abdülhamid bu ülkede kuvvetle tutmuştu. Zira İtalya'nın bu topraklar üzerindeki emellerini biliyordu. Akıl almaz bir gaflet ve hıyanet içinde, İttihad ve Terakki hükümeti tarafından bu tümen, devletin pek çok tümeni olduğu halde, Yemen'e sevk edildi. Hatta bununla kalmayıp buradaki cephaneyi de İstanbul'a getirip bölgeyi adeta müdafaasız halde bıraktı. Muazzam büyüklükte çöl olan, nüfusunun en büyük kısmının Akdeniz sahillerinde toplandığı ülkede jandarma dışında asker bırakılmadı. Üstelik vali de tayin edilmedi. Libya, askersiz ve başsız bırakılarak İtalya'ya davetiye çıkarıldı. Bu durumda İtalya, fırsatı yakalamış, 29 Eylül'de Osmanlı'ya harb notasını vererek kısa sürede Trablus ve Bingazi'yi işgal etti. Bu hal İbrahim Hakkı Paşa'nın sadaretinde gerçekleşti. Hakkı Paşa, Roma elçiliğinden sadarete geldiği için Osmanlı Kuzey Afrika'sının bu bölgesi hakkında İtalyan niyet ve gayelerini herkesten iyi bilmesi ve buna göre tedbirler alması lazımken, büyük bir gaflet eseri gösterip bu işe gerekli ehemmiyeti vermedi.

İtalya'nın Trablus ve Bingazi'nin kendisine verilmesi yolundaki ultiyatomu, İtalya Büyükelçisi ile samimi bir dostluk kurmuş olan Sadrâzam İbrahim Hakkı Paşa'yı şaşkına çevirdi. Hükûmet bir anda daldığı gaflet uykusundan uyanmış, ne çare ki işi geçmiş bulunuyordu.

8 Ekim 1912

Balkan Harbi, hükûmetin ünlü "Kiliseler ve Mektepler Kanunu" ile Makedonya'daki azınlıklara hakemlik yaparak onları barıştırmayı, Balkan devletleri arasında eskiden beri devam eden en önemli anlaşmazlığı ortadan kaldırmış oldu. Dört Balkan devleti (Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan), aralarında gizli askeri ve siyasi ittifak anlaşması imzalayarak, Balkanlar'daki Osmanlı topraklarının bölüşülmesi üzerinde mutabık kaldılar. Balkan devletleri savaş hazırlığı yapadursun, İttihad ve Terakki hükümeti, inanılmaz bir hata yaptı. Hariciye nazırı olan Ermeni yazar ve diplomat Gabriel Noradungyan Egendi, Meclis'e, Rusya'nın Balkanlar'da sulh için garanti verdiği yalanını söyledi. Bu garanti üzerine hükûmet, Rumeli'ndeki en iyi yetişmiş 120 tabur askeri (75 bin kişi) terhis etti ve harb boyunca bir daha bunları silahaltına alıp cepheye sevk edemedi. Gaf üstüne gaf yapan hükûmet, Sırbistan'ın Almanya'dan satın aldığı son sistem ağır topların, Selanik limanına çıkartılarak demiryoluyla Belgrad'a nakline müsaade etmek akılsızlığında bulundu. Halbuki az zaman sonra Türklere ateş kusacak olan bu topların kendi topraklarından geçirilmesine Avusturya- Macaristan izin vermemişti.

1 Kasım 1912

Osmanlı sancağını hamil bir vapurun Akdeniz'e çıkarılması tehlikeli olduğundan Almanya Sefareti maiyyetine memur Lorley vapuru ile Sultan II. Abdülhamid İstanbul'a getirildi. Bu defa, hayatının son 5 yıl, 3 ay, 9 gününü geçireceği kendisine tahsis edilen Boğaz'ın Anadolu yakasında bulunan Beylerbeyi Sarayı'nda ikamete mecbur bırakıldı.

Mart 1915

İngiliz ve Fransız müttefik filosunun Çanakkale Boğaz'ını şiddetle bombardıman ettiği günlerdi. Düşmanın tahripkâr üstünlüğünden dolayı Osmanlı yetkililerde tereddütler hâsıl olmuş ve müttefiklerin Boğaz'ı geçebilecekleri ihtimaline karşı hükümetin Eskişehir'e nakli bile düşünülmüştür. Sarayda ve hükümette bu yolda hazırlıklar yapılırken, Beylerbeyi Sarayı'nda göz hapsinde tutulan eski padişah II. Abdülhamid'e haber yollandı. Konya'ya taşınacağı bu sebeple hazırlık yapması gerektiği kendisine Başmabeynci Tevfik Bey tarafından iletilince, II. Abdülhamid bu karara şiddetle karşı çıkmış hatta 93 Savaşı sırasında vükela buna benzer bir teklifte bulunduğu bile İstanbul'u terk etmeyi asla düşünmediğini belirterek kardeşi Sultan Reşad'ı ikaz ederek bu kararından vazgeçirtmiştir.

10 Şubat 1918

Sultan II. Abdülhamid, saat 15.00'te Beylerbeyi Sarayı'nda vefat etti. Yetmiş beş yaşını 4 ay, 9 gün geçiyordu. Hal'i üzerinden 8 yıl, 9 ay, 13 gün geçmişti ve devlet ateşler içinde çöküyordu. Osmanlı tarihinde gerçek hükümdarlık onunla son bulmuştur.

Kaynakça

- Ali Said, *Saray Hatıraları – Sultan Abdülhamid'in Hayatı*, Nehir Yayınları, İstanbul 1994.
- Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1967.
- Ezgü, Fuat, *Yıldız Sarayı Tarihçesi*, İstanbul: Harp Akademileri, 1962.
- Mahmud Celâleddin Paşa, *Mirât-ı Hakikat*, haz. İsmet Miroğlu, İstanbul 1983.
- Öztuna, Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi*, VIII, İstanbul: Ötüken Neşriyat
- Sertoğlu, Midhat, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, VI, TTK, Ankara 2011.
- Şehsuvaroğlu, Haluk Y., *Sultan Aziz, Hayatı Hal'i Ölümü*, İstanbul, 1949.
- Şehsuvaroğlu, Haluk Y., *Tarihi Odalar*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1954.
- Uluçay, Çağatay, *Padişah Kadınları ve Kızları*, TTK, Ankara 1980.

DOĞUMUNUN 174. YILINDA

**SULTAN
II. ABDÜLHAMİD HAN
VE DÖNEMİ**

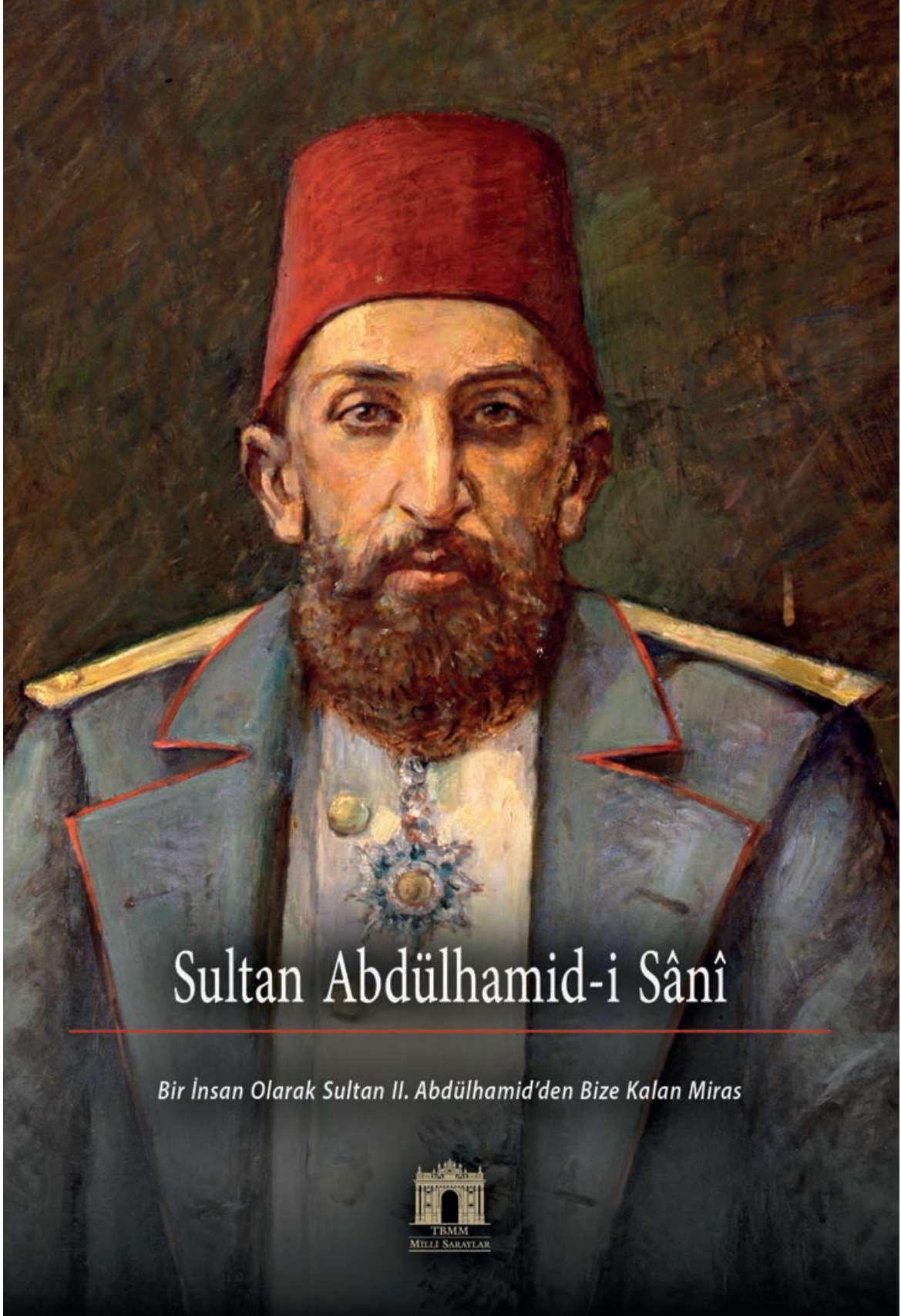
ULUSLARARASI SEMPOZYUM
22-25 EYLÜL 2016 - DOLMABAĞÇE SARAYI

Osmanlı Arşiv Belgelerinde

SULTAN II. ABDÜLHAMİD HAN

Sultan Abdülhamid-i Sâni

Bir İnsan Olarak Sultan II. Abdülhamid'den Bize Kalan Miras

